

Mezioborová konference

BB400

*Ó krásu Země české,
vlastenče náš!*

Sborník příspěvků

Klatovy
refektář jezuitské koleje
2.–4. prosince 2021

ISBN 978-80-907785-6-6

Vydání sborníku finančně podpořil Plzeňský kraj.

BB400

Ó krásu Země české, vlastence náš!

Klatovy, refektář jezuitské koleje, 2.–4. prosince 2021 – sborník příspěvků

BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, Kateřina, Jiří M. HAVLÍK a Karel VITÁK, ed. *BB400: Ó krásu Země české, vlastence náš!*. Klatovy: Městská knihovna Klatovy, 2021, 330 s. ISBN 978-80-907785-6-6. Mezioborová konference, refektář jezuitské koleje, 2.–4. prosince 2021 – sborník příspěvků.

Vydala Městská knihovna Klatovy

První vydání

Uspořádali: Kateřina Bobková–Valentová, Jiří M. Havlík, Karel Viták

Jazyková redakce: Jiří M. Havlík, Kateřina Bobková–Valentová

Sazba a grafická úprava: Karel Viták

Sborník vychází pod otevřenou licencí Creative Commons (CC BY 4.0)

Elektronické vydání

2021

ISBN 978-80-907785-6-6

BB400

*Ó krásu Země české,
vlastenče náš!*

Mezioborová konference

Pořádají:

Městská knihovna Klatovy,
Historický ústav Akademie věd České republiky
a Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky
pod záštitou
České provincie Tovaryšstva Ježíšova a města Klatovy
za finanční podpory
Plzeňského kraje a města Klatovy

2.–4. 12. 2021

Klatovy, refektář jezuitské koleje

BB400

Ó krásu Země české, vlastenče náš!

Městská knihovna Klatovy,
Historický ústav Akademie věd České republiky
a Západočeská univerzita v Plzni

vás zvou na

vědeckou konferenci, koncerty,
divadelní představení a workshopy,

které se budou konat
u příležitosti čtyřstého výročí narození

Bohuslava Balbína

v refektáři jezuitské koleje v Klatovech

ve dnech

28. 11. a 2.–4. 12. 2021.

KLATOVSKÉ KATAKOMBY

KATOLICKÁ
TEOLOGICKÁ FAKULTA
Univerzita Karlova

PLZEŇSKÝ KRAJ

KLATOVY

Státní fond kultury ČR

Akce se uskuteční pod záštitou
České provincie Tovaryšstva Ježíšova a města Klatovy,
finančně ji podpořily Plzeňský kraj a město Klatovy.

Na její přípravě se podíleli:
Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky,
Klatovské katakomby, z. s.
a Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy.

Kulturní program nastudovali:
Kolegium pro duchovní hudbu, Consortium musicum,
studenti FPE ZČU v Plzni, studenti konzervatoře v Plzni,
studentské divadlo KTF UK a divadelní spolek Lauriger.

Akce se uskuteční v souladu s platnými hygienickými pravidly.
Aktuální informace a program sledujte na webu www.refektar.eu.

Obsah

Martin Svatoš: *Ohlédnutí za balbínovským bádáním v Československu do balbínovské konference v roce 1988*

I. Bohemia Sancta – oslava českých světců v Balbínově době

Miloš Sládek: *Čeští světcí a neobyčejná zvířata v českém překladu „Zázraků Božích“ italského jezuitu Carla Gregoria Rosignoliho*

Dana Procházková: *Ctnosti světců v díle Bohuslava Balbína a vliv Matoušova evangelia (koreferát)*

Marie Škarpová: *Sláva jako jezuitský žánr české hagiografie? Poznámka (nejen) k Balbínovu spisku „Gloria Sanctissimi ducis et martyris Wenceslai“ (1669)*

Jiří A. Čepelák: *Svatováclavský příběh v podání Bohuslava Balbína*

Miroslav Herold: *Ohlasy Balbínova „Života svatého Jana Nepomuckého“*

Michaela Soleiman pour Hashemi: *Balbínovské citace s ohledem na cyrilometodějskou homiletiku. Význam Jana Jiřího Středovského z hlediska recepce Balbínova díla.*

II. Miscellanea historica regni Bohemiae – Bohuslav Balbín badatel, historiograf, vědecká autorita

Pavel Bandouch: *Co je to raně novověké dějepisectví?*

Lubor Kysučan: *Bohuslav Balbín pod křídly Kalliopé (Obraz antických dějin v díle Bohuslava Balbína)*

Zdeněk Žalud: *Bohuslav Balbín a jeho prameny k dějinám husitství*

Marta Hradilová: *Českokrumlovská jezuitská knihovna očima Bohuslava Balbína*

Karel Mareš: *Balbínovy poznámky k historii řádu augustiniánů a využití jeho díla v augustiniánské historiografii*

Jiří Wolf: *P. Vincentius a S. Guilelmo (1640–1700) – některé „balbínovské rysy“ jeho osoby a díla*

Miriám Ambrúžová Poriezoová – Angela Škovierová: *Buhuslav Balbín a recepcia jeho diela v prostredí slovenských historických knižnic*

Tomáš Slavický: *Balbínova „Vita Arnesti“ a vývoj českých rorátů.*

Jiří Mikulec: *Idealizovaná minulost – barokní vlastenci a poddaní na venkově*

Marie Janečková: *Kazatelé 17. a 18. století jako ochránci a pěstitelé českého jazyka*

III. Verisimila humaniorum disciplinarum – Balbínovo literární dílo a jako kontexty

Martin Svatoš: *Ars nova eloquentiae, její stoupenci a Bohuslav Balbín*

Magdaléna Jacková: *Bohuslav Balbín jako teoretik dramatu*

Alena Bočková: *Bohuslav Balbín: „Legatio Apollinis coelestis“ – korunovační spisek nebo divadelní vystoupení*

Jana Kolářová: *Balbínovo „Examen melissaeum“ mezi humanistickou a barokní poetikou*

Petra Zelenková: *Bohuslav Balbín, „frater Henricus“ a frontispis „Examen melissaeum“ (1655)*

Kateřina Bobková–Valentová: *Balbínovi soupeřníci podle řádových katalogů*

Daniel Soukup: *Rabín za katedrou*

Jiří M. Havlík: *Perspektivy balbínovského bádání v 21. století?*

Martin Svatoš

**Ohlédnutí za balbínovským bádáním
v Československu do balbínovské
konference v roce 1988**

Nemám v úmyslu podávat nějaký přehled bádání o baroku v Československu, resp. v České republice, posledního půlstoletí, ba ani posledních třiceti let. Nabídl jsem organizátorům, že bych mohl přiblížit situaci barokologického bádání v Československu, jak jsem ji zažil v 70. a 80. letech minulého století, zvláště koncem 80. let, kdy uplynulo 300 let od smrti Bohuslava Balbína a kdy jsem na Strahově zorganizoval konferenci o Bohuslavu Balbínovi a kultuře jeho doby v Čechách.¹ Konferenci, k níž bychom se dnes mohli vztáhnout, abychom ukázali, kam se posunulo bádání o 17. a 18. století od doby, kdy vědu ještě oficiálně ovládala marxistická ideologie, ale již nebyla tak urputně všeobjímající a všekontrolující – už v ní přece jenom byly drobné trhliny, kudy mohly proniknout i jiné metody, jiné pohledy, třeba i na dějiny kultury v českých zemích.

Na samém počátku bych snad měl říci, proč jsem si předsevzal učinit něco, co by připomnělo to významné Balbínovo výročí. Omlouvám se, že budu osobní, ale jinak než z osobní iniciativy připravit setkání připomínající působení člena jezuitského řádu tehdy nebylo možné. Hlavní důvod mého rozhodnutí byl ten, že jsem si Balbína z mnoha důvodů oblíbil, ač jsem o něm tehdy příliš nevěděl. V rámci studia latinské řeči a literatury na FF UK jsme se o novolatinšské literatuře nedozvěděli vůbec nic, na pražské katedře bohemistiky to bylo asi podobné, tam vládl nechvalně proslulý prof. Vítězslav Ržounek. Takže nám k poučení zbývala hlavně starší, meziválečná a válečná literatura, jako bylo Kalistovo *České baroko* či jeho brožura o Balbínovi, stejně jako Kroftova práce *O Balbínovi dějepisci*, Bobkova monografie *Bohuslav Balbín* nebo soupis Josefa Pelikána *Balbínovy pomůcky a prameny*, nemluvě o doposud nejpodrobnějším životopise Bohuslava Balbína od jezuitu Antonína Rejzka z roku 1908.² Měl jsem to štěstí, že jsem po studiu několik let pracoval v antikvariátě, takže jsem se nadstandartně zásobil touto literaturou (edice Josefa Vašiči, knihy Václava Černého, Josefa Pekaře, Zdeňka Kalisty ad.), publikacemi, které jinak byly tehdy absolutně nedostupné. Navíc někteří autoři, jako Václav Černý, byli na indexu zakázaných knih, jehož existenci však komunisté oficiálně nikdy nepřiznali. V antikvariátě vskutku existoval neveřejný seznam prohibit, která se nesměla prodávat a nakoupená musela být uchovávána ve zvláštním skladu prohibit.

Za to mé zalíbení v Balbínovi však nemají zásluhu ani tak ti vzpomnutí učení mužové, jako spíše dva mí vrstevníci, kolegové a přátelé Jiří Rak a Jan Kučera. Když připravovali onu tehdy v českých odborných kruzích proslulou a hojně diskutovanou monografii *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, požádali mě o překlad vybraných částí z Balbínovy *Epitome historica rerum Bohemicarum*, Pešinoва *Mars Moravicus*, a také, což bylo pro mě pak směrodatné, vybraných Balbínových dopisů,³ z nichž vysvítal Balbín vědec, Balbín opravdový milovník vlasti, různých

1 Z konference byl po delší době vydán často citovaný sborník: Martin SVATOŠ – Zuzana POKORNÁ (edd.), *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. Sborník z konference Památníku národního písemnictví*, Praha 1992.

2 Zdeněk KALISTA, *České baroko: Studie, texty, poznámky*, Praha 1941; TÝŽ, *Bohuslav Balbín*, Praha 1939; Kamil KROFTA, *O Balbínovi dějepisci*, Praha 1938; Władysław BOBEK, *Bohuslav Balbín*, Bratislava 1932; Josef PELIKÁN, *Balbínovy pomůcky a prameny*, Praha 1936; Antonín REJZEK, *P. Bohuslav Balbín, T.J., jeho život a práce*, Praha 1908.

3 Jan Pavel KUČERA – Jiří RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1983. Vedle Martina Svatoše část textů pro tuto monografii přeložila Helena Businská. K reakcím na tuto monografii viz Vla-

aspektů její historie, pátrač pro písemných památkách Čech; ale z dopisů se najednou vynořoval i člověk se svými radostmi i problémy, který si jednou stěžoval na svou pracovní vyčizenost, jindy se radoval nad nějakým nálezem, nebo se obával o osud vlasti, připadal mi s těmi jeho nářky trochu rozmazlený, trochu bolestinský, ale rozhodně velmi, velmi oddaný vědeckému bádání a potřebám své vlasti, tak jak je on chápal. Přede mnou se tedy vyjevoval někdo, s jehož cíli a snahami se člověk může ztotožnit. Proto jsem si tehdy řekl, že bych pro něj měl něco udělat, zvláště když má tak významné výročí.

Nebyl jsem tak naivní, abych si myslel, že by komunistický režim oficiálně slavil výročí příslušníka náboženského řádu, který se dle komunistických ideologů podílel na útlaku našeho lidu, na potlačení staré víry předků, na odnárodnění českého etnika a na ničení české kultury. Očekával jsem však, že některý z akademických ústavů by se mohl ujmout organizace konference či kolokvia, která se pokusí nově a pokud možno věcně zhodnotit význam Bohuslava Balbína, příp. jezuitů pro českou kulturu. Z toho mě mí přátelé a známí pracující v ústavech ČSAV rychle vyvedli. Tehdy jsem pracoval v literárním archivu Památníku národního písemnictví na Strahově a v tam byla situace poněkud jiná než v Akademii věd. Především tam nebyl takový ideologický tlak jako v akademických ústavech. Tehdejší ředitel PNP byl pragmatik, který měl kariérní ambice v akademickém světě, takže se mu ten nápad s uspořádáním vědecké konference zalibil. Když jsem mu řekl, kdo a co bude tématem toho setkání, potřeboval pouze ujistit, zda z toho nebude „průšvih“, a když jsem ho ujistil, že nebude, že naopak se bude o PNP ve vědeckých kruzích hovořit s uznáním (tím jsem si ale vskutku jist nebyl), tak souhlasil a slíbil podporu, kterou pak organizaci balbínovského setkání skutečně poskytl.

Takže šlo o to, koho z badatelů pro konferenci získat. Situace barokologického bádání v Československu v 80. letech byla docela tristní. Po nadějném oživení zájmu o svět baroka v 2. polovině 60. let, kdy vyšel brněnský sborník *O barokní kultuře* s příspěvků Milana Kopeckého, Josefa Války, Antonína Škarky, Julie Novákové, Jaromíra Neumanna a dalších, kdy Antonín Škarka vydal vynikající monografii o Fridrichu Bridelovi (*Fridrich Bridel nový a neznámý*), Bohumil Ryba uveřejnil svůj překlad Balbínových *Verisimilií*, Zdeňka Tichá připravila antologii barokní poezie *Růže, kterouž smrt zavřela*, Zdeňka Kalistovi vyšla monografie *Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko*, Václavu Černému *Studie ze starší světové literatury*,⁴ tedy po tomto nadějném rozletu přišel útlum, umrtvení po normalizačních čistkách a změnách v českých vědeckých a kulturních institucích. Badatelé, kteří se věnovali baroku, byli buď vyhozeni nebo se přeorientovali na jiné kulturní epochy a na jiná vědecká témata. V 70. a 80. letech toho k barokní kultuře a literatuře vyšlo poskrovnu, z literárních historiků se profesně věnovala barokní literatuře v podstatě jenom Zdeňka Tichá z Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV a ta zemřela

dimír NOVOTNÝ, *Spor o Balbína (a o balbínovskou monografii)*, in: Viktor Viktora – Milena Hálková (edd.), *Balbínovská miscelanea. Sborník příspěvků*, Klatovy 2002, s. 13–19.

4 Milan KOPECKÝ (ed.), *O barokní kultuře*, Brno 1968; Antonín ŠKARKA, *Fridrich Bridel nový a neznámý*, Praha 1969; Bohuslav BALBÍN, *Verisimilia humaniorum disciplinarum. Nástin humanitních disciplín*, ed. a překlad Bohumil Ryba, Praha 1970; Zdeňka TICHÁ, *Růže, kterouž smrt zavřela. Výbor z české poezie barokní doby*, Praha 1970; Zdeněk KALISTA, *Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko*, Brno 1970; Václav ČERNÝ, *Studie ze starší světové literatury*, Praha 1969.

v roce 1984. Ještě však stačila napsat Balbínův medailon jako úvod k výboru z prvních tří knih Balbínových *Miscellanei* v českém překladu, který připravila filoložka Helena Businská pod názvem *Krásy a bohatství české země* (vydané 1986).⁵ Doktorka Tichá si sice neodpustila ideologické výpady proti jezuitskému řádu, který byl prý pokrytecký, jeho vlastenectví bylo reakční, „chtěl jen ovládat jakési hluše a slepě jdoucí odnárodněné stádo“,⁶ bránil samostatnému myšlení, zneužíval vzdělání svých členů ke křivení páteří lidových vrstev apod. A Balbín byl prý vedením řádu pro své kritické myšlení a nepohodlné vlastenectví štván a pronásledován. Ale pokud jde o faktografickou stránku Balbínova životopisu, byla to celkem solidní stať a bylo z ní patrné, že je vlastně Balbínovi a jeho snahám nakloněna.

Asi nejdůležitější událostí v prostředí českých historiků zajímajících se o dějiny 17. století, byla již vzpomenutá monografie Jana Kučery a Jiřího Raka věnovaná Balbínovi a okruhu jeho přátel. Třebaže badatelé mohli mít výhrady ke koncepci knihy, k její jisté disproportionálnosti či k dílčím tvrzením autorů, přesto to byl v historickém bádání o raném novověku na našem území významný počín, s novými pohledy i na Balbínovo historiografické dílo. V normálně fungujícím vědeckém světě by jistě vyvolal živou a užitečnou diskusi, případně polemiku, která by posunula znalosti o Balbínově době dál, v normalizačním prostředí však vyvolal běsy a bouři nevole strážců ideologické čistoty české vědy. Mediální reakce na knihu popsal podrobně Vladimír Novotný v klatovském sborníku *Balbínovská miscellanea*, proto není potřeba se jimi podrobněji zabývat. Nejstodnější příspěvek v této pseudodiskusi sepsal Josef Haubelt, který spojil odbornou recenzi s jakousi udavačskou zprávou orgánům Státní bezpečnosti. Na opačném pólu této „aféry“ bych rád připomněl Jaroslava Vrbenského, osvíceného redaktora nakladatelství Vyšehrad, který se zasloužil o vydání nejenom této monografie, ale celé řady užitečných knih o duchovních dějinách Evropy i světa (Kolmaš o Tibetu).⁷

Z toho mála, co vycházelo ke kultuře a vzdělanosti v raném novověku, vzpomenu velmi užitečný *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*, což byly bio-bibliografické medailonky profesorů filozofické a teologické fakulty, sepsané Annou Fechtnerovou a Ivanou Čornejovou, kam autorky zařadily i profesory vyšších tříd gymnázií, a tedy i Balbína.⁸

Ještě bych mohl uvést práce Jiřího Krause, jenž si v rámci souhrnného přehledu dějin rétoriky všiml i Bohuslava Balbína.⁹ Pilným badatelem o literární činnosti příslušníků pražské univerzity v 17. a 18. stol. byl latinista Josef Tráška, jeho výklady byly sice poněkud nesoustavné, ale přinášely hodně dosud neznámého materiálu z univerzitní produkce.¹⁰

5 Bohuslav BALBÍN, *Krásy a bohatství české země*, přeložila Helena Businská, Praha 1986.

6 Tamtéž, s. 39 (úvodní studie Zdeňky Tiché).

7 Viz zde v poznámce č. 3.

8 Ivana ČORNEJOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*, Praha 1986.

9 Jiří KRAUS, *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*, Praha 1981. Tato práce později vyšla v několika dalších vydáních a přepracováních.

10 Viz například Josef TRÁŠKA, *Studie a prameny k rétorice a k universitní literatuře*, Praha 1972.

Existovalo i několik odborných periodik, které tu a tam uveřejnili článek o Balbínovi či jeho současících: *Studia Comeniana et historica*, tam pod záštitou osobností Komenského, jenž byl komunistickými ideology tolerován, ba i propagován jakožto „učitel národů“, vycházely studie o myšlení a kultuře doby baroka, mimo jiné právě tam Eduard Petrů uveřejnil článek o Bohuslavu Balbínovi jako literárním historikovi.¹¹

Stejně tak *Listy filologické* – tam vyšla například skvělá stať Josefa Hejnice *Balbínova cesta za antikou*, v níž autor ukázal, že Balbínův vztah k antice byl formován jednak humanistickým školstvím, především jezuitským, jednak soudobou naučnou literaturou o latinském jazyce a stylu a konečně tradicemi latinské historické literatury.¹² Co mě oslovilo a také nasměrovalo ve zkoumání barokní literatury, byl Hejnicův požadavek, aby Balbín jako latinsky píšící spisovatel byl zkoumán nejenom z hlediska české literatury, ale i se zřetelem na situaci tehdejší latinské literatury. To pro mne znamenalo, že musíme bezpodmínečně zkoumat tehdejší literaturu jako vícejazyčnou a nikoliv z pohledu jednoho jazyka. Jinak se však Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV, který byl zaměřen na studium odkazu a recepce antické kultury v českých zemích a kde dr. Hejnic pracoval, latinské kultuře doby pobělohorské příliš nevěnoval. Monumentální dílo *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě* se zabývalo básnickou produkcí – až na výjimky – do Bílé hory.¹³

Pak přišel rok 1988, rok velkého výročí Bohuslava Balbína, který přece jenom přinesl nějaká balbiniana: Josef Hejnic uveřejnil svůj významný objev, Balbínovo *Trophaeum sepulchrale*, česky *Náhrobní nápis*, což byl text skládající se ze čtyř satirických a ironických elogií na nejvyššího purkrabí, vlastně místokrále, tedy velmi mocného muže, Bernarda Ignáce z Martinic, spis, který do té doby zůstával pouze v rukopise, uloženém v Archivu metropolitní kapituly pražské.¹⁴ Milan Kopecký uveřejnil nový překlad *Rozpravy krátké, ale pravdivé o kdysi šťastném, nyní však přežalostném stavu Království českého* (v českém prostředí dříve známé díky Pelclovu přejmenování jako „Obrana jazyka slovanského, zvláště pak českého“ (*Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica*), s užitečným doslovem vydavatele, v němž zařazoval Balbínovu *Rozpravu* do dobových souvislostí, tj. doby, kdy byla napsána, a doby, kdy byla Pelclem vydána.¹⁵

Neuvedl jsem bádání o výtvarném umění a o hudbě doby baroka, které na tom bylo podstatně lépe než studium umění slovesného. Z historiků umění stačí zmínit jen Jaromíra Neumanna,

11 Eduard PETRŮ, *Bohuslav Balbín literárněhistoricky*, *Studia Comeniana et historica* I, 1971, s. 89–93.

12 Josef HEJNIC, *Balbínova cesta za antikou*, *Listy filologické* 97, 1974, s. 217–234.

13 Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK (ed.), *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, Praha 1966–2011.

14 Bohuslav BALBÍN, *Pamětní nápis Bernardu Ignácovi z Martinic. Výběr textů*, ed. a překlad Josef Hejnic, Praha 1988.

15 Bohuslav BALBÍN, *Rozprava krátká, ale pravdivá o kdysi šťastném, nyní však přežalostném stavu Království českého*, ed. a překlad Milan Kopecký, Praha 1988. Podruhé tuto edici vydalo v roce 1997 brněnské nakladatelství Blok.

Pavla Preisse, Ivo Kořána, Jiřího Kropáčka, z mladých třeba Jana Royta.¹⁶ Společnost pro starou hudbu pořádala v 80. letech setkání nejenom muzikologů, ale i dalších odborníků zabývajících se kulturou baroka; vzpomínám na kolokvium o Šporkovi a životě na Kuksu v roce 1985, organizované Juliem Hülkem.

Zhruba v této situaci bádání o 17. a 18. století jsem začal oslovovat téměř všechny žijící badatele připadající v úvahu, od uznávaných vědců až po čerstvé absolventy univerzit, kteří by mohli říci něco k Balbínovi či k tehdejší kultuře. Samozřejmě to nešlo bez rad přátel z různých humanitních oborů a organizační pomoci kolegyně Zuzany Pokorné, bohemistky, která po převratu, bohužel pro bohemistiku, odešla pracovat na ministerstvo zahraničí. Ambicí tohoto setkání badatelů raného novověku nebylo přinést nutně něco nového k Balbínovi a jeho době, ale hlavně zmapovat stav českého bádání o kultuře v českých zemích 17. století. Takže důraz byl kladen na interdisciplinárnost konference, tedy na pohledy z různých hledisek a metod, a na diskusi, pokud možno svobodnou a nezátíženou monopolem jedné oficiálně vnucované ideologie (mám pochopitelně na mysli marxismus). A oba tyto záměry se překvapivě povedly.

Překvapivě říkám proto, že na konferenci mohli vystoupit jednak uznávaní, oficiálně působící či aspoň tolerovaní badatelé (Eduard Maur, Josef Válka, Milan Kopecký, Eduard Petřů, Valentin Urfus, Josef Hanzal, Václav Bok, Jiří Kropáček, Pavel Preiss, Ivo Kořán, Jiří Kraus), jednak lidé, kteří se nedomohli zabývat bádáním profesně či byli marginalizováni, nebo dokonce patřili k disentu, a k nim přibyli tehdy mladší či začínající badatelé (Ivana Čornejová, Jan Vít, Jan Royt, Vít Vlnas, Lubomír Konečný, Petr Svobodný či jediný cizinec – italský bohemista Giuseppe Dierna a jiní).

Nebyla zastoupena muzikologie (barokní hudba byla tehdy poměrně hodně zkoumána a mohla být tématem samostatného kolokvia, navíc Balbín se k hudbě vyjadřoval sporadicky) a – až na lékařství – nebyly zastoupeny ani přírodovědné obory. Myslím, že jsem tehdy žádného přírodovědce, který by se z tohoto hlediska zabýval třeba Balbínovými *Miscellanei*, nesehnal. Dnes už je situace naprosto jiná.

Druhým důvodem k potěšení z onoho setkání na Strahově byla na tehdejší poměry a zvyklosti opravdu svobodná diskuse. Diskutovalo se volně, myslím, že i bez autocenzury, což tehdy bylo poměrně vzácností: z doby tzv. normalizace si vzpomínám pouze na jakžtakž svobodnou diskusi v Historickém klubu, v Kruhu přátel českého jazyka (kde byl činný Alexandr Stich) a v Jednotě klasických filologů (hlavně v jeho medievistické sekci, kterou měl na starosti Pavel Spunar).

Nikdo z tehdy zúčastněných samozřejmě netušil, že za rok to bude všechno jinak. V osvobozené společnosti se samozřejmě proměnilo i „osvobozené“ bádání o baroku, které bylo postupem času místy zajištěno i institucionálně. Tak například v Ústavu pro klasická studia Akademie věd vzniklo oddělení pro studium novolatinské kultury, v Historickém ústavu bylo personálně posí-

16 Viz pro příklady Jaromír NEUMANN, *Český barok*, Praha 1969; Pavel PREISS, *Boje s dvouhlavou saní. František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha 1981.

leno oddělení raného novověku, na univerzitách se začalo přednášet o jazycích, literatuře a kultuře barokní doby. Vzpomenu jen na úžasné přednášky a semináře bohemisty Alexandra Sticha.

Dnešní bádání reflektuje nové metody, přístupy, směry, nová témata a odvětví historiografie (např. z církevních dějin studium náboženských řádů a jejich kulturních aktivit), multidisciplinarita zkoumání se stala samozřejmostí, ve studiu literatury je brán zřetel na vícejazyčnost, začaly se zkoumat různé žánry a podžánry barokní literatury. A co je důležité, rozšířila se heuristika cizojazyčných bohemik, vlastně základ každého výzkumu, díky čemuž pak byla týmem pracovnic Knihovny Akademie věd vydána *Bibliografie spisů Bohuslava Balbína, Soupis autografů Bohuslava Balbína* pak sepsala kolegyně Alena Richterová z Národní, tehdy Státní knihovny.¹⁷ Vedle nových prací vycházela a vycházejí vydaná i dosud nevydaná díla našich předchůdců, které je stále ku prospěchu poznávat a studovat, práce Zdeňka Kalisty, Václava Černého, Josefa Vašici a dalších badatelů. Konají se četná setkání badatelů a zájemců o historii a kulturu českých zemí v raném novověku, Barokní jezuitské Klatovy zaujímají mezi nimi nepřehlédnutelné a doufejme že i trvalé místo. Pořádá se i řada mezinárodních konferencí, kde je barokní kultura českých zemí srovnávána a konfrontována s tehdejší kulturní situací v evropských zemích a dávána do evropských nebo alespoň do středoevropských souvislostí. Přicházeli a přirozeně stále přicházejí noví, mladí badatelé, s řadou z nich se právě zde setkáváme. Z jejich příspěvků, jak doufám, bude patrné, jak jsme za posledních třicet let pokročili v bádání o životě a díle Bohuslava Balbína a o kultuře raného novověku v českých zemích vůbec.

17 Anežka BAĎUROVÁ et alii, *Bibliografie spisů Bohuslava Balbína vytištěných do roku 1800*, Praha 1989; Alena RICHTEROVÁ, *Soupis autografů Bohuslava Balbína z fondů Státní knihovny ČSR*, Praha 1988.

I.

Bohemia Sancta

*Oslava českých světců
v Balbínově době*

Miloš Sládek

**Čeští světci a neobyčejná zvířata v českém
překladu *Zázraků Božích* italského
jezuity Carla Gregoria Rosignoliho**

Poměrně rychlé rozšíření kultu sv. Jana Nepomuckého do celého katolického světa je neoddiskutovatelně spjata s Balbínovou legendou, která vznikla již v letech 1670–1671.¹ Je všeobecně známo, že důležitou roli při jejím šíření měly jednak samostatné latinské, české a německé tisky Balbínova textu, ale zcela zásadní bylo její otištění (i s odkazy na Balbínem údajně užitě prameny) ve třetím květnovém svazku díla *Acta sanctorum*, který vydali bollandisté roku 1680.² Na rozdíl od některých jiných světců nebo kandidátů svatořečení (třeba od Anežky České) je zde Janův život představen jen v jediném, tedy Balbínově textu. *Acta sanctorum* jistě dala řadu impulzů katolickým kazatelům, ale i autorům legendistických spisů, kteří pomáhali šířit úctu k některým světcům i kandidátům svatořečení i v mnohdy poměrně vzdálených zemích. Šířením legendy a úcty ke sv. Janu v předkanonizačním období se podrobněji zabývá příspěvek Miroslava Herolda, který je součástí zde prezentovaných textů.

Mezi soubory legend, které šířily znalost našeho později svatořečeného krajana v Evropě, hraje relativně důležitou roli dílo italského jezuita Carla Gregoria Rosignolihho *Zázrakové Boží v svatých jeho* (*Maraviglie di Dio ne suoi santi*), otištěné postupně v letech 1698–1705 (a v řadě dalších italských vydání), které se již roku 1705 dočkalo i překladu do němčiny a následně v letech 1718–1723 bylo přeloženo z němčiny do češtiny nákladem Dědictví svatého Václava.³ Balbínova legenda se tak v Rosignolihho souboru několika stovek příběhů svatých a kandidátů svatořečení navrátila ze severní Itálie přes jihozápadní Německo zpět do Čech a posilovala tak už od konce druhého desetiletí 18. století vlastenecké povědomí o mimořádnosti našeho krajana a o úctě k němu i daleko v zahraničí. V našem příspěvku si krátce povšimneme také dalších dvou českých světců v Rosignolihho souboru textů. V závěru pak jen náznakově představíme i autorův neobvykle silný důraz na úlohu zvířat v legendistice, byť Rosignolihm zmiňovaná zvířata nemají s českými zeměmi žádnou přímou souvislost.

1 Vít VLNAS, *Jan Nepomucký, česká legenda*, Praha 1993, s. 85.

2 *Acta sanctorum, Maii, tomus III.*, Antverpiae 1680, s. 667–680 (Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově (SK), sign. AJ I 14).

3 Carlo Gregorio ROSIGNOLI, *Maraviglie di Dio ne suoi santi scelte dalle lor vite*, Venetia 1705 (<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10789873?page=,1> [29. 11. 2021]); TÝŽ, *Maraviglie di Dio ne suoi santi, auuenute nella nuoua cristiantita dell'India e d'altri paesi idolatri, scelte dalle istorie di quei regni...*, Milano 1698; týž, *Wunderwerck Gottes in seinen Heiligen, aus ihrem Leben heraus gezogen...*, Augspurg und Dillingen 1705 (SK, sign. EO XV 5); týž, *Wunderwerck Gottes in seinen Heiligen, so sich in der neuen Christenheit in Indien und anderen der Abgoetterey ergebnen landschafften zugetragen...*, Augspurg und Dillingen 1705 (https://books.google.cz/books?id=6hZNAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [3. 12. 2021]); TÝŽ, *Zázrakové Boží v svatých jeho z jejich životů vytažení...*, svazek I., Praha 1718, svazek II., Praha 1720; TÝŽ, *Zázrakové Boží v svatých jeho, kteříž se v novém křesťanstvu v Indii a jiných modloslužebnosti oddaných krajinách přihodili a z vypisování příběhů těch krajin vytažení sou...*, (svazek III.), Praha 1723; Knihopis č. 14 899; jméno překladatele do češtiny neznáme, můžeme předpokládat, že jím byl někdo z české provincie Tovaryšstva Ježíšova, František Martin Pelcl (*Boehmische, maehrische und schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus den Orden der Jesuiten...*, Prag 1786) však překlad Rosignolihho spisů neuvádí.

Carlo Gregorio Rosignoli se narodil roku 1631 v městě Borgomaneru asi 50 km severozápadně od Milána, tamtéž zemřel roce 1707. Do řádu vstoupil v únoru roku 1651, studoval v nedaleké Novaře, Cremoně a Milánu rétoriku, filozofii v Janově, teologii v Turině, Janově a Milánu. Jeho poměrně rozsáhlé dílo vznikalo převážně v 90. letech 17. století; věnoval se především spiritualitě sv. Ignáce z Loyoly, liturgickým otázkám a problematice šťastné smrti.⁴ O vzniku rozsáhlého, v originále pětisvazkového souboru legendistických textů v předmluvě píše (zde i dále cituji z dobového českého překladu, který odpovídá italskému originálu i německému překladu): „... *obzvláštní chuť mne napadla, abych Acta aneb skutky svatých od Jana Bollandy, kněze z Tovaryšstva Ježíšova, do velikých knih snesený, jakož i od jiných hodnověrných spisovatelů příběhů sepsaný přehlídl, a přitom myslil sem, že bych užitečnou věc na světlo vydal, kdybych z nich nejprřednější věci vybral a krátkými a sprostými slovy obzvláštní a většého podivení hodné příběhy vytáhl, jakož doufám, že tím způsobem duším skrze představení užitečných příkladů nemálo nápomocen budu.*“⁵ Při pohledu do obsahu díla, ve kterém autor uvádí alespoň část svých zdrojů, snadno doplníme, že jinými hodnověrnými spisovateli autor míní zejména legendistická díla kartuziána Laurentia Suria, františkána Lucase Waddinga, autorových spolubratří Henrika Engelgrava, Petra Ribadeneiry a několika dalších. Druhý a třetí svazek jsou pak na bollandistických *Actech sanctorum* méně závislé, podle předmluvy jsou ve druhém svazku klíčovými informátory Laurentius Surius a Matthaesus Rader, třetí svazek spočívá zejména na spisech o misionářích z řad Tovaryšstva, například v případě Číny a Japonska se opírá o letopisy Daniela Bartollia SJ. Jedním z autorových výchozích děl je v případě III. svazku i spis českého jezuita a Balbínova osobního přítele Matěje Tannera o významných osobnostech a mučednících z řad Tovaryšstva.⁶ Rosignoli si obvykle vybírá málo známé světce, velmi často i postavy nebeatifikované, mnozí z jeho souboru legend byly beatifikováni nebo svatořečeni až dlouho po vzniku *Zázraků*, někteří až ve 20. nebo dokonce na počátku 21. století. Z díla *Acta sanctorum* mohl pochopitelně vycházet jen v omezeném rozsahu; v době, kdy připravoval první stovku zázraků svého souboru, měl evidentně k dispozici pouze svazky zahrnující leden až duben a první tři svazky květnové, tedy díly vydané do roku 1680 včetně.

Zmíněný německý překlad, držící se velmi těsně italského originálu, zahrnoval pouze legendy prvních tří svazků Rosignoliho souboru. Český překlad je na německé verzi snad ještě více závislý, německému vydání obvykle odpovídá i členění českého textu na odstavce, mnohdy i pořadí slov v rámci věty. Překladatel (možná i sazeč) v některých případech z německého překladu přebíral i interpunkční znaménka, difference jsou minimální. Mimochodem, neznámý německý překladatel nebyl asi velkým znalcem českých reálií, místo v němčině běžného Bunzlau uvádí u jména známého českého poutního místa z originálu převzaté *Boleslavian* (v italském textu

4 *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 88, Roma 2017 (ROSIGNOLI, Carlo Gregorio in „Dizionario Biografico“, [https://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-gregorio-rosignoli_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-gregorio-rosignoli_(Dizionario-Biografico)/) [29. 11. 2021]; Rosignoliho jméno bohužel chybí ve *Slovníku italských spisovatelů* (ed. J. Pelán, Praha 2004).

5 C. G. ROSIGNOLI, *Zázrakové Boží...*, I., s. 1 předmluvy, bez paginace i signatur.

6 Mathias TANNER, *Die Gesellschaft Jesu Biss zur Vergießung ihres Blutes wider den Götzendienst, Unglauben und Laster, Für Gott den wahren Glauben und Tugenden in allen vier Theilen der Welt streitend...*, Prag 1683 (SK, sign. AN XII 30).

Boleslavia).⁷ Překlad svazku Rosignoliho *Zázraků* věnovaných nejsvětější svátosti oltární se dočkal české verze s relativně velkým zpožděním, tiskem vyšel až roku 1744, opět nákladem Dědictví svatého Václava.⁸

Rosignoliho pojetí legendy je poměrně vzdáleno dobově oblíbené formě vita, život světce. Autor si obvykle vybírá pouze jednu scénu, jednotlivý okamžik nebo epizodu, na které může ilustrovat svůj záměr, chce ukázat Boží ochranu či Boží milost obrácenou k těm, kteří žijí a konají podle Boží vůle, tedy „*jak podivný a prozřetelný jest Bůh v skutcích svatých svých*“.⁹ Podobně autor postupuje, když si – poměrně výjimečně – vybere nějakého známého světce; například o sv. Františku Serafinském se nerozepíše dopodrobna, zmíní jen epizodu, která byla v na přelomu 17. a 18. století méně často připomínaná a zobrazovaná, vypráví o setkání světce a vlka poblíž Gubbia.¹⁰ Tak se autorovo pojetí legendy blíží baroknímu exemplu, autorovi jde prioritně o sbírku naučných a zároveň podivuhodných a čtenářsky přitažlivých příběhů a příkladů. Délkou příběhů, určitou sevřeností a zároveň bohatostí děje se texty mohly blížit i renesančním novelám, tedy žánru v Itálii v předchozích stoletích velmi oblíbenému.

Názorně je možné tento přístup ukázat na životech trojice českých světců a kandidátů svatořečení, která do Rosignoliho textu pronikla. Pouhá tři česká jména v rozsáhlém Rosignoliho souboru nás nemusí překvapit, autor prioritně vybírá duchovní osobnosti z Itálie, relativně více pozornosti věnuje západní Evropě, zejména Anglii, Irsku, Francii a Španělsku, ve třetím svazku se zaměřuje na problematiku zámořských misí, zejména na jižní a střední Ameriku, z Afriky zejména na území Konga, z Asie na Čínu. V případě svatého Václava, kterého zařadil na necelé tři strany druhého svazku, Rosignoli odkazuje na legendu v podání Laurentia Suria. Pro nás poměrně nečekaně zcela pominul staroboleslavskou tragédii i Václavovo mládí, výhradně se soustředil na obraz nejpokorněji pobožného krále, krátce zmíní jeho bosé nohy ve sněhu a světovo rolnické, mlynářské, vinařské a pekařské umění v souvislosti s přípravou hostií a vína pro bohoslužby, to vše jen proto, aby barvitě představil scénu světce doprovázeného ozářenými a krásnými anděly na jednání říšského sněmu ve Wormsu a na podivení a úžas v očích císaře Otty I.¹¹ Podobně Anežka Česká je po krátké vstupní scéně, ve které těhotná královna Konstacie spatří ve snách šedivý šat řeholnice, vykreslena jako mladá, krásná a zbožná královská dcera, která kvůli Kristu odmítne anglického krále i samotného císaře, aniž by se autor zabýval založením řádu křižovníků nebo jejími dalšími osudy a skutky v řádu klarisek. Autor jen krátce zmíní: „*Byloť by proti mému předsevzetí, kdybych se měl opováziti vypsati mnohonásobné ctnosti, kterězto na této veliké a udatné rekyni rájské velice se stkvěly, neb jest jich netoliko v počtu velmi*

7 C. G. ROSIGNOLI, *Wunderwerck Gottes...*, s. 436.

8 Týž, *Maraviglie di Dio nel divinissimo Sacramento e nel santissimo Sacrificio...*, Venetia 1705 (<https://books.google.cz/books?id=z5cHarC6z9AC&dq=Marauiglie%20di%20Dio%20nel%20diuini-ssimo%20sacramento%20e%20nel%20santissimo%20sacrificio.%20Opera%20di%20Carlo%20Grogorio%20Rosignoli%20...%20Centuria%20quarta&hl=cs&pg=PP4#v=onepage&q&f=false> [3. 12. 2021]); Týž, *Zázrakové Boží v nejsvětější svátosti oltární...*, Praha 1744; Knihopis č. 14 900.

9 C. G. ROSIGNOLI, *Zázrakové Boží...*, I., s. 1 předmluvy, bez paginace i signatury.

10 Tamtéž, II., s. 98–100.

11 Tamtéž, II., s. 43–45.

*mnoho, ale také všechny v nejvyšším stupni se nacházejí. Pročež ona také jak v životě, tak i po smrti své od Pána Boha podivnými milostmi obdařena byla.*¹² V případě Anežky pochopitelně vychází z díla Acta sanctorum, v případě pramenů cituje v originále i v českém i německém překladu z verze legendy připravené pro bollandisty Georgiem Crugiem.¹³

Janu Nepomuckému se oproti svým výše zmíněným krajanům a oproti většině dalších postav souboru legend dostává trochu více pozornosti. Rosignoli mu věnoval 44. zázrak prvního dílu. Je sice vynecháno jeho narození, dětství a studia, ale scény posledních dnů Janova života jsou vykresleny poměrně podrobně a možná i barvitěji, než jak je podává Balbín. Celý příběh uvádí příkladem o Alexandrovi Makedonském, který Efestiovi, jednomu ze svých rádců, svěřil obzvláštní a velmi důležitou tajnou věc. Už z uvedeného je zjevné, že pro Rosignoliho je ve shodě s Balbínem klíčová právě otázka zachování zpovědního tajemství. Italský jezuita se plně soustředí na vlastní konflikt mezi Janem a Václavem IV., reakce ostatních zkracuje na minimum nebo zcela vynechává, například se v *Zázracích* nic nedozvíme o Johanině reakci na Václavovo chování. Do konfliktu Rosignoli daleko častěji než Balbín vkládá přímou řeč, nechává promlouvat nejen Jana a Václava, ale dialogizuje také kontakt mezi správcem vězení a Janem. Správce autor představí jako k Janovi uctivou postavu, která chce uvězněnému pomoci, ale v jádře mu jen nahrává, aby světec před čtenářem projevils svou neoblomnost a zásadovost. Správce říká: „*Laskavý Pane, chcete-li odtud vyjítí a od takových neřestí vysvobozen býti, ano k šťastnému stavu přijítí, poslechněte krále a vyjevte mu důvěrně, co se vám královna zpovídala.*“ A Jan odpovídá: „*To buď daleko ode mne, abych já pro vysvobození toliko od těchto neřestí k takové neslechetnosti přivoliti a pečet svatě zpovědi zpronevěřile měl zrušiti. Tohoť já nikdy neučiním, bych pak tisíc životů skrze nejhroznější muky měl ztratiti.*“¹⁴ Oproti Balbínovi u Rosignoliho Václav zastavuje Janovu argumentaci ve věci zpovědního tajemství a sám mu dokonce nařizuje, aby už mlčel. Přímá řeč má v díle italského jezuita své místo i při Janově propouštění z vězení. Jan říká jinými slovy totéž, co sdělil správci vězení, a prostý čtenář je tak opakovaně utvrzován v představě Janovy zásadovosti: „*Vědětí bude o tom Bůh /.../ a toť mi má postačiti, abych tak nezrušitedlného přikázání nepřestoupil. K ustavičnému mlčení zavazuje mne zajisté kněžská povinnost, svátost pokání, všeliká Božská a lidská práva. Pročež bude mi moci srdce z těla vytrženo, ale ne tajnost z ust vyvedena býti, bych měl proto tisícery muky a trápení vystáti a snesti.*“ Na to hněvivý a zuřivý král odpovídá: „*Jistě tisícery muky a trápení /.../ vystáti musíš!*“¹⁵ Ve větší blízkosti Balbína a Rosignoliho textů pak následuje Janovo dočasné propuštění, jeho slavné kázání, cesta k paládiu do Staré Boleslavi, závěrečný spor mezi Janem a Václavem (opět doplněný přímou řečí) a Janova mučednická smrt. V závěru Rosignoli nechá pražské kanovníky, aby Janovo mrtvé tělo rovnou odnesli do svého kostela. Možná tím chtěl italský jezuita závěr celé legendy trochu zkrátit a zjednodušit, možná se tu odráží i jeho neznalost pražských reálií. Každopádně větší dialogičnost Rosignoliho textu dává příběhu přirozené napětí, lidový čtenář se díky nim snáze dostával do děje, lépe si dokázal

12 Tamtéž, I., s. 178 (celý text o sv. Anežce na s. 173–179).

13 Miloš SLÁDEK, „*Zde u dobromyslného vlastence omluvna se činím*“ aneb *Několik poznámek k raně novověkým zpracováním života svatě Anežky České*, in: Jan František Beckovský, *Milá choť nebeského Miláčka blahoslavená Anežka panna*, Praha 2011, s. 36–45.

14 C. G. ROSIGNOLI, *Zázrakové Boží...*, I., s. 182–183 (celý text na s. 180–185).

15 Tamtéž, s. 183.

představit celou názorovou konfrontaci. Dialogičnost Rosignoliho zpracování mohla inspirovat některé lidové dramatiky, ať už v Čechách, nebo třeba v Německu. V případě asi nejznámější české lidové nepomocenské hry z Podorlicka se však přímá souvislost s Rosignoliho textem nedá prokázat, základem dramatu je sice stejně jako u Rosignoliho Balbínova legenda, dialogy jsou však značně odlišné.¹⁶ Odkaz na Balbínovo jméno se v italském originálu neobjevuje, přestože v bollandistickém textu je výrazně uvedeno. Rosignoli odkazuje prioritně na editora daného svazku Godefrida Henschenia. Jméno našeho historika k legendě doplnil až německý překladatel, pro středoevropského čtenáře byl Balbín přece jen známějším autorem.¹⁷

Moderního čtenáře může v Rosignoliho úpravách legend překvapit velké množství zvířat. Italský jezuita se o přírodu ve vztahu k Bohu a k některým teologickým otázkám živě zajímal, dokladem jsou jeho *Maraviglie della natura*, která však zůstala mimo pozornost dobového překladatele do češtiny.¹⁸ Otevřeme-li zde jako appendix k předchozímu textu tento okruh problémů, pak při vědomí značné neúplnosti a torzovitosti našich poznatků. Je třeba jej chápat jen jako prvotní náčrt, jako vyzvu k dalšímu bádání.

Pro dobový pohled teologa na zvíře musíme pochopitelně vyjít z biblického textu. V něm se někdy zvíře mihne, aniž by jinak sehrávalo větší roli (například starozákonního Tóbijáše na cestě do vzdálené Médie následuje pes, aniž by ten v dalším ději sehrával jakoukoliv roli /Tób 6,1/). Nepřekvapí, že zvířata se tu objevují také v souvislosti s lovem a obživou člověka, vždyť například značná část Kristových učedníků jsou rybáři. Častěji zvíře lépe než člověk poslouchá Boží příkazy a zároveň se mnohdy stává trestajícím nástrojem v Božích rukách (například kobylky nebo žáby v 2. knize Mojžíšově /Ex 10,4–19; 8,1–10/ nebo lev v 1. knize Královské /1 Kr 13,24/, který na Boží příkaz sežere nehodného proroka a nechá žít nevinného osla, který by jinak pro něj byl snadnější kořistí). Někdy má zvíře dokonce potenciál stát se ochráncem člověka, protože vidí víc než člověk (osel proroka Bileáma se v knize *Numeri* vyhýbá trestajcímu andělovi a neposlouchá příkazy jezdce, následně prorokovi na svém hřbetě domlouvá lidským hlasem /Nu 22,21–30/). V jiných případech je zvíře nebo monstrum různě vykládaným symbolem (např. útočný had v *Knize Jobově* /Jb 26,13/ nebo tetramorf v Ezechielově proroctví /Ez 1,4–14/), případně předmětem básnického popisu (divoký osel u Joba /39,5–8/). Zvíře může také přechytřit člověka, případně do něj může vstupovat ďábel nebo se v něj proměňovat (Gn 3, 1–15).

V Rosignoliho příbězích se sice také občas objeví zvíře, do kterého vstoupil ďábel (například v třetím svazku *Zázraků* se objevuje strašná ďábelská velryba nebo v prvním svazku v posledním, stém zázraku se setkáme s podivuhodnou opicí, která v duchu středověkých exempel sice svému

16 Zdeněk KALISTA (ed.), *Selské čili sousedské hry českého baroka*, Praha 1942, s. 115–136.

17 C. G. ROSIGNOLI, *Wunderwerck Gottes...*, I., s. 987.

18 Týž, *Maraviglie della natura, ammaestramenti di moralita...*, Bologna 1706 (https://books.google.cz/books?id=XFx_C-oRN6wC&pg=PP7&lpg=PP7&dq=Marauiglie+della+natura,+ammaestramenti+di+moralita%E2%80%98.+Opera+di+Carlo+Gregorio+Rosignoli+della+Compagnia+di+Giesu%E2%80%98&source=bl&ots=H-dEjAxGc8&sig=ACfU3U3Apvw3GUpW9hroFb_U6e-WI1EvYA&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwjouur79bP1AhUMKewKHb2KAJ-cQ6AF6BAgIEAM#v=onepage&q&f=false [29. 11. 2021]).

pánovi pilně slouží, ale vlastně jen čeká na příležitost, aby projevila svou podstatu a odnesla svého pána do pekel.¹⁹ Daleko častěji Rosignoli vyhledává případy zvířat pokorných, poslušných příkazy světce nebo člověka konajícího svaté skutky. Rosignoli vychází z premisy, že nerozumná zvířata člověka ve stavu nevinnosti, před spácháním prvotního hříchu, v ráji uctivě poslouchala.²⁰ Někteří světci tak obnovují nebo napomáhají obnově pradávných vazeb mezi člověkem a zvířetem, díky Kristově vykupitelské smrti a díky vlastnímu jednání a chování se tak člověk může stát pokračovatelem praotce Adama v duchu ideální, ale hierarchizované rajske harmonie mezi stvořeními. Kromě toho zvířata člověka učí svou přirozenou pokorou, vedou jej k opravdové a hluboké vděčnosti vůči Bohu zejména za to, že je všechny stvořil tak krásné a vnímavé.²¹ Co víc, rozdíly mezi člověkem a zvířetem mohou být i v neprospěch lidí, člověk je od Boha nadán mnohem více než zvířata, ale jeho vděčnost je omezená, nebo na ni úplně zapomíná.

Příběhy o pokorných a poslušných zvířatech v souboru legend jistě nepřekvapí, podivuhodná je však jejich četnost, poměrně často se stává právě historka o zvířeti poslouchajícím na slovo světce klíčovým příběhem, aniž by se autor rozepsal o světcových dalších osudech. Například o sv. Rozálii Linské se Rosignoli mohl rozepsat poměrně zešířena, mohl zvolit vyprávění o krásné panně odmítající bohaté mladíky, tedy kapitolu v mnohém podobnou příběhu věnovanému Anežce České, soustředí se však na zdanlivě zanedbatelný detail z jejího života, na kontakt světičce s komáry. Cela sv. Rozálie dle autorova výkladu údajně stávala na vlhkém místě, blízko vody, kde žilo i větší množství komárů. Ti sice létali i do její komůrky, ale žádný z nich se k ní nesměl ani přiblížit. Když ale za Rozálií přicházely jiné panny, byly za chvíli celé poštipané. Ptaly se jí, jak je to možné. Sdělila jim, že s komáry od začátku uzavřela smlouvu, že si vzájemně nikdy neublíží. Komáři se prý se světičci srovnávali i v ustavičné modlitbě. Zvávala je před tím, než je po nočním pobytu pouštěla ze své chaloupky, „*aby chválu Boží prozpěvovali, načež ti komáři hned se postavili v pěkným pořádku s líbezným a příjemným syčením, a tak k tomu, k čemuž pozváni byli, jako by rozum měli, dali se najíti. A nerozdělili se dříve k hledání potravy, dokavadž od sv. Rozy požehnání nepřijali. Když pak u večer zase k ní na nocleh se navrátili, zase onu muziku v témž pořádku vykonali, dokudž jim Roza neporučila, aby umlkli.*“²² Když se po jakémsi komárovci jedna ze spolusester ohnala a zabila jej, prosí ji světičce, aby se to už víckrát nestalo, s příslibem, že se postará o to, aby už jí žádný neublížil. Pro Rosignoliho je celý příběh zároveň ilustrací podivuhodné moci panenské nevinnosti, ale i Boží přízně k těm, kteří mu z celého srdce slouží.²³

Častěji však Boží a světcovu vůli plní sice nerozumní, ale přece jen ve srovnání s komáry v mnohém dokonalejší savci a ptáci. Rosignoli s oblibou vybírá epizody z raně středověkých, poněkud pověrečných legend, které v podivuhodné shodě dokázaly přitáhnout pozornost jak raně středověkých, tehdy teprve před nedávnem pokřtěných křesťanů, tak i prostých italských, německých nebo českých čtenářů přelomu 17. a 18. století. Na příkaz anglického nebo irského mučedníka

19 TÝŽ, *Zázrakové Boží...*, I., s. 411–415.

20 Tamtéž, I., s. 115.

21 Srov. tamtéž, I., s. 48.

22 Tamtéž, I., s. 117.

23 Tamtéž, I., s. 115–118.

sv. Rumbolda tak v Rosignoliho *Zázracích* musí liška navrátit ukradeného kohouta, který budil řeholnici, jež mnichům zvonila na jitřní,²⁴ koza utíká od nepoctivého kupce zpět ke kyperskému biskupovi sv. Spiridionovi, a tak prozradí kupcův podvod,²⁵ ochočená straka jednoho padovského zemana mluví z žaludku služebníka, který ji tajně ukradl a neprávem snědl,²⁶ lev sv. Gerasima sám nosí namísto ukradeného osla, kterého měl chránit, vodu z Jordánu do odlehlého kláštera, dokud se králi zvířat nepodaří osla od lupičů osvobodit,²⁷ orel chrání svými křídly sv. Medarda proti dešti,²⁸ medvěd slouží biskupu sv. Korbiniánovi a za trest nese jeho zavazadlo z Alp až do Říma,²⁹ volně žijící velbloudi přinášejí hladovějícím mnichům sami o sobě, vlastně pod nebeským vedením, do kláštera uprostřed pouště potravu,³⁰ velryba, na jejímž hřbetě slouží biskup sv. Makutus uprostřed moře mši, se na jeho přání během bohoslužby ani nepohne,³¹ husy na příkaz anglické abatyše Verburky přestanou ohrožovat klášterní úrodu.³² Poslední příběh si zaslouží větší pozornost kvůli řadě detailů, opakovaně dokládajících úlohu abatyše v roli praotce Adama či lépe pramáti Evy, a kvůli pojetí hus, představujících poslušnost jako jednu z důležitých křesťanských ctností. Zároveň svou fascinující zázračností může připomenout i některá středověká exempla. Šafář na příkaz Verburky oznámí husám, které ničí klášterní úrodu, že se mají shromáždit na dvoře kláštera a činit pokání. Husy sem spořádané přijdou se sklopenými hlavami, navíc v klášteře se chovají tiše, aby Verburku nerušily na modlitbách. Ráno je pak abatyše trestá za jejich žravost, s pohrůzkou, že je déle pozdrží, aby sobě zkusily ten velký hlad, který chtěly způsobit řeholním sestřám svým chováním na klášterních polích. Pak jim udělí odpuštění, ale pod podmínkou, že ponechají klášterní statky netknuté. K tomu husy přitakají sklopením hlav. Jsou sice propuštěny, ale když zjistí, že jedna z jejich družek chybí, vrátí se. Z chybějící husy nalezne abatyše jen kosti, protože ji klášterní čeládka přes zákaz ulovila a snědla. Abatyše se pomodlí, z kostí vyroste nové husí tělo a husy poté bez dalších škod pro klášter odletí.

Pohled na zvířata i rostliny jistě ovlivnil na počátku 13. století sv. František z Assisi. Vztah nadřazeného, rozumem obdařeného člověka a nerozumného, „pitomého“ zvířete transformoval do podoby bratrského, citlivě prožívaného vztahu, v němž si jsou člověk a zvíře v jistém smyslu před Boží tváří rovni.³³ Tento úhel pohledu se ujímal jen pomalu, rychleji jistě ve světě řádů ovlivněných učením sv. Františka, méně rychle ve světě traktátů a odborných spisů, nejpomaleji ve světě legend a životů svatých.

Když si pozorně přečteme první díl Balbínových *Miscellanei* pojednávající o české přírodě, zjistíme, že pohled dobového vzdělance se v některých rovinách víc přibližuje pohledu sv. Františka,

24 Tamtéž, II., s. 138–139.

25 Tamtéž, II., s. 86.

26 Tamtéž, II., s. 349.

27 Tamtéž, I., s. 46–48.

28 Tamtéž, II., s. 154.

29 Tamtéž, II., s. 30–31.

30 Tamtéž, II., s. 68–69.

31 Tamtéž, II., s. 79–80.

32 Tamtéž, I., s. 21–25.

33 Srov. Augustyn GEMELLI, *Franciskanzim*, Warszawa 1988, zejména s. 31–33.

nebo alespoň reflektuje vztahy založené na jeho vztahu k přírodě. V dané souvislosti není až tak podstatné, že se Balbín zajímá o přírodovědné anomálie (dva zajáci srostlí v jedno tělo, třínohá kráva) a o zvířata jako předmět lovu a potravy člověka, pro nás důležitější je jeho zájem o svébytnost zvířete a o přátelství mezi člověkem a zvířetem. Opakovaně a kouzelně se rozepisuje o psech (včetně jejich vztahu k pivu v příběhu odehrávajícím se na hoře Sedlo,³⁴ píše o opilém vrabci v pražské koleji Tovaryšstva,³⁵ o symbióze paulánského mnicha a vrabčáka žijícího v jeho kápi,³⁶ o dalších ochočených vrabčácích z litoměřické koleje,³⁷ o učeném špačkovi–imitátorovi z kláštera ve Světcích u Bíliny,³⁸ o kuně z krumlovské koleje Tovaryšstva, která bezpečně rozezná přes skořápku vejce, které není čerstvé,³⁹ i o zeleném papouškovi, který se Balbínovi oddává a lehá si před ním na záda.⁴⁰

Takový pohled na zvířata se v Rosignoliho spisu objevuje jen náznakově nebo okrajově. Sám žánr legendy k tomu nedával mnoho prostoru. Přesto zde nalezneme určité náznaky tohoto novějšího, pozměněného vztahu ke zvířatům. Například špaček, který se naučí zřetelně vyslovovat jména Ježíše a Marie pod vedením dominikánky Dominiky a Paradiso, nápadně připomíná učenlivého špačka, o kterém píše Balbín.⁴¹ Jakousi směs historek o zvířatech na slovo poslouchajících raně novověké Adamy s příběhy o bratrské symbióze člověka a zvířete představil Rosignoli v textech věnovaných některým misionářům v Brazílii. Píše: „*Aby v Brazílii, kterážto krajina nejdívočejší byla, ty národy Bůh k způsobu lidskému a tichosti přivedl, mnohé znamenité zázraky s živočichy působil.*“⁴² Uvedené zázraky a podivuhodné soužití se zvířaty připisuje Rosignoli mimo jiné jezuitovi José Antichietovi (1534–1597; svatořečen až roku 2014), který působil v pralesích Jižní Ameriky v blízkosti řeky jmenované jako Januarius. Do role Adama v poněkud nebezpečném ráji se misionář dostává například ve chvíli, kdy dá pokyn ptákům, aby vytvořili stín, který by jej plujícího na loďce chránil před paprsky tropického slunce, nebo když barevní ptáci vytvoří kolem něj při modlení ochrannou korunu. K pohledu sv. Františka nás

34 Bohuslaus BALBINUS, *Miscellanea historica regni Bohemiae, quibus natura Bohemicae telluris; prima gentis initia; districtuum singulorum descriptio; fundamenta regni; ducum et regum imperia; leges fundamentales, constitutiones, comitia, judicia; bella, paces, faedera, feuda, privilegia; monetae ratio; magistratum regni successiones. publica, et quaedam haereditaria munia; origines omnium collegiatarum ecclesiarum, et coenobiorum; virorum piorum et Sanctorum exempla; doctorum lucubrationes et nomina; haereseos ortus, progressus et interitus; origines iterum utriusque nobilitatis, tum edita a nobilitate illustria toga, sagoque facinora; civitatum foundationes, fortuna et status; item historia brevis temporum cum chronologico examine; aliaque ad notitiam veteris bohemiae spectantia, indicantur et summa fide, ac diligentia explicantur ...*, decadis I., liber I., Pragae 1679 (SK, sign. AO III 19), s. 26–27, 144–145; TÝŽ, *Rozmanitosti z historie Království českého* (přel. Jiří Augustin Čepelák), Praha 2017, s. 95–96, 359–360.

35 B. BALBINUS, *Miscellanea, decadis I., liber I.*, s. 178; TÝŽ, *Rozmanitosti...*, s. 440.

36 Tamtéž.

37 B. BALBINUS, *Miscellanea, decadis I., liber I.*, s. 178; TÝŽ, *Rozmanitosti...*, s. 439–440.

38 B. BALBINUS, *Miscellanea, decadis I., liber I.*, s. 157; TÝŽ, *Rozmanitosti...*, s. 390.

39 B. BALBINUS, *Miscellanea, decadis I., liber I.*, s. 146; TÝŽ, *Rozmanitosti...*, s. 363.

40 B. BALBINUS, *Miscellanea, decadis I., liber I.*, s. 157; *Rozmanitosti...*, s. 388.

41 C. G. ROSIGNOLI, *Zázrakové Boží...*, II., s. 339–342.

42 Tamtéž, svazek III., s. 197.

poněkud přibližuje příběh o jiném barevném ptáku, který bez dalších zázraků dělá kolem misionáře skoky a sedá při modlitbách na jeho ramena, na ruce i na breviář. O jaguárech (možná první zmínka v česky tištěné literatuře, označovani jako „rysové, kteříž však tam nejukrutnější jsou“) Rosignoli píše, že jakmile se na dohled objevil misionář, byli velmi „pitomí a tiší“. O půlnoci se misionář před stanem modlil, vyhazoval prý banány s poněkud naivními slovy k jaguárům: „Vezměte, mé přítelkyně, tuto máte svůj podíl.“⁴³ Ráno pak se podle stop ukáže, že jaguáři při něm údajně stáli v čas modlitby a potom jej doprovodili až do jeho příbytku; o konzumaci ovocných dárků nenacházíme ovšem ani slovo. Moderně působí misionářův příkaz domorodcům, aby nezabíjeli další opice a aby se jen těšili „s těmi směšnými živočichy“, který je ovšem doplněn příkazem opicím, aby zabité družce vystrojily pohřeb.⁴⁴

Zřetelněji se františkánský vztah ke zvířatům projevuje v příbězích peruánského dominikána Martina de Porrese (1579–1639, svatořečen až roku 1962), který v Rosignoliho výkladu při působení ve špitálu dokonale spřátelil psa s kočkou, naučil myši chodit na jídlo mimo jeho vlastní zahrádku, jednu z myší uvykl chodit ke kočce a psovi na jídlo a vyléčil krkavce se zlomenou nohou. Vyléčený pták se pak vděčně vrací ke svému zachránci, bere potravu z jeho ruky a dělá svými křídly kolem něj „velmi veselá kolečka“. Následně pak sv. Martin prý vycvičil kočku tak, aby jej budila v čas zvonění.⁴⁵ Františkánskou spiritualitou jsou zcela jistě ovlivněna misionářova údajná slova k myšce, kterou bez jakéhokoliv jejího zranění chytil do pastičky: „Bratře myši, ať pravdu vyznám, ty činíš mé apatyce příliš mnoho škod. Já sice mám spoluutrpení s tvým hladem a hájil sem také, že ty a tobě podobně nejste smrtí trestány, a vy nicméně neužíváte žádného způsobu a mírnosti v činění nám škod. Až tedy, jdiž k svým tovaryšům a řci jim, aby budoucně neopovážili se na toto místo přicházeti a ani jediné nohy zde postaviti. Co pak se vaší potravy a živnosti dotýče, já ji vám každodenně mýma rukama přinášeti budu na nižší kout zahrady. Jděte tedy všecky a chodte tam, tamť najdete, co byste pojedli a čím byste se vyživily.“⁴⁶ Poté ji svobodně propustil. Podobně podle Rosignoliho světec láskyplně přesvědčil myš, aby se přidala k mise, ze které jedla kočka: „Myško má, vidím, žeš hladovitá a potravu potřebuješ, ale strach zdržuje tebe. Nyní tedy poď sem beze všeho strachu, nemá se ti nic zlého státi.“⁴⁷

Budeme-li hledat v dané době v rámci bohemikální literatury obdobné příběhy o zvířatech, ve kterých se spojuje legendistická tradice s novějším pochopením pro specifika zvířat, nesmíme zapomenout na psa Tudeška z dalekého Portugalska, o kterém píše Balbinův přítel a provinciál Tovaryšstva Ježíšova Matěj Tanner s odvoláním na jezuitu Eusebia Nierenberga ve spisu *Bič Kristů na bezbožné v chrámu Páně* z roku 1672.⁴⁸ Tudeškus je zde představen jako strážce kostelů i ulic, stává se upřímným ctitelům nejsvětější svátosti a tvrdě vytrestá každého, kdo se nechová zbožně, zejména nepokleká před nejsvětější svátostí. Kdykoliv se prý začínalo zvonit,

43 Tamtéž, III., s. 198.

44 Tamtéž, III., s. 199.

45 Tamtéž, III., s. 163–165.

46 Tamtéž, III., s. 163.

47 Tamtéž, III., s. 164.

48 Matěj TANNER, *Bič Kristů na bezbožné v chrámu Páně...*, Praha 1672, s. 274–282; Knihopis č. 16 065.

rychle pryč běžel do kostela, kde zaujímal čestné místo u oltáře; při této službě odmítal jíst i to nejlepší maso, přestože mu jej někteří nabízeli.

Tolik jen stručně v této poněkud nesourodé stati o českých světcích a o podivuhodných zvířatech. Snad tento netradiční, vícetematický příspěvek neurazí dnešního oslavence, na jehož narození takřka přesně před 400 lety v této chvíli myslíme. To, co obě části přítomného příspěvku spojuje, je křehká hranice mezi realitou a fikcí i pomyslné cesty příběhů napříč Evropou i daleko za její hranice. Pomysleme alespoň na okamžik i na cestu z hlediska cíle přelice vzdálenou evropským hranicím, po které se už nedá nic napsat ani sdělit, ať už se tato cesta týká duše Balbínovy, nebo duší našich.

Dana Procházková

**Ctnosti světců v Balbínově díle Bohemia
Sancta a vliv Matoušova evangelia**

Ve své disertační práci jsem se zabývala čtvrtou knihou první dekády *Miscellanea historica Regni Bohemiae* nazvanou *Bohemia Sancta*.¹ Aplikovala jsem strukturální analýzu, kdy jsem se po vzoru Clauda Lévi–Strausse² snažila srovnávat jednotlivé příběhy, které Balbín uvádí ve svých líčeních životů lidí, kteří žili životem světců, a vyvodit tak, které ctnosti byly pro Balbína důležité.

Životy svatých, blahoslavených a mužů a žen svaté pověsti v *Bohemia Sancta* je možné dělit podle jejich postavení ve společnosti. Při své analýze jsem pro sebe vymezila čtyři skupiny: panovníky, biskupy, nižší duchovní a ženy.

Tradiční panovnickou ctností byla spravedlnost úzce spjatá se skutky milosrdenství. Jako zvláště milosrdný Balbín líčí Karla IV. V jeho vyprávění se staral o vdovy, sirotky a chudé. Oplýval křesťanskou láskou a všichni jej milovali jako otce. Jako spravedlivý vládce zasedal k soudu, kdykoli bylo třeba. Spory, které se dříve protahovaly na mnoho let, končil včas. Krutě pronásledoval všechny zločince. Procházel celé Čechy s vojskem, aby očistil cesty a hrady od zločinců. Choval nenávisť k heretikům a nechával je upalovat.³

Za další panovnickou ctnost lze v Balbínových stopách prohlásit vynikající zbožnost. Zvláštní důraz klade Balbín především na projevy katolické zbožnosti, jako byla úcta k Božímu Tělu a k Panně Marii. Václav II. byl tak oddaný Tělu Páně, že často ve dne přikázal, aby před ním kněží odsloužili 14 mší. Ke kněžskému a vůbec církevnímu úřadu choval velkou úctu. Při mši se vždy se vši zbožností na kolenou modlil k Bohu.⁴ O jeho modlitbě a askezi Balbín napsal: „*Orationi deditissimus erat, quam affectuum omnium et sensuum temperantia comitabatur. Franciscus (tj. František Pražský, pozn. D. Procházkové) narrat, Regem biennio cilicium, super nudam carnem gestasse et gestaturus erat diutius, nisi Sacerdos, qui a Confessionibus erat, vetasset.*“⁵

1 Tento článek vychází z mé disertační práce: Dana PROCHÁZKOVÁ, *Ctnosti v barokní hagiografii jako vytváření novodobé společnosti v českých zemích*, Praha 2020, disertační práce. Univerzita Karlova, Husitská teologická fakulta – Katedra historické teologie a církevních dějin. Vedoucí práce Jan Blahoslav Lášek. Dále k tomu viz Dana PROCHÁZKOVÁ, *Pravá zbožnost v době barokní – vliv Matoušova evangelia na katolické projevy zbožnosti*, Theologická revue 89, 2018, č. 3, s. 338–342; TÁŽ, *Ctnosti v barokní hagiografii*, in: Ladislava Řihová (ed.), *Jednota v mnohosti. Unity in Diversity. In pluribus unitas*. Sborník konferenčních příspěvků, Praha 2018, s. 104–111.

2 Claude LÉVI–STRAUSS, *Mythologica [1]: Syrové a vařené*, Praha 2006; TÝŽ, *Mythologica [2]: Od medu k popelu*, Praha 2006; TÝŽ, *Mythologica [3]: Původ stolničení*, Praha 2007; TÝŽ, *Mythologica [4]: Nahý člověk*, Praha 2009.

3 Bohuslaus BALBINUS, *Miscellanea historica regni Bohemiae. Decadis I. Liber IV. hagiographicus seu Bohemia Sancta, continens Sanctos et Beatos Bohemiae, Moraviae, Silesiae, Lusatae, tam eos, qui publicit fastis, aut ipso immemorabilis temporis decursu in censum divorum venerunt; quam eos, qui licet hoc titulo careant, aut morte ob Christi fidem fortiter tolerata, aut innocentia vitae in antiquitate claruerunt, aut a scriptoribus idoneis virtutum et sanctimoniae merito commendantur*, Pragae 1682, II, s. 66–67, 71–72.

4 B. BALBINUS, *Bohemia Sancta*, II, s. 30.

5 Tamtéž, s. 32.

Karel IV. prý choval takovou úctu k Panně Marii, že se každodenně modlil mariánské hodinky. I on choval velkou úctu k Božimu Tělu⁶ a modlil se kanonické hodinky jako kněz.⁷ Podobně i Balbínův Ferdinand II. vynikal zbožností a horlivostí v šíření katolického náboženství. Od dětství vzdával úctu Bohu, Boží matce a svatým. Z této zbožnosti bral síly v boji proti nepřátelům. Byl plný důvěry v Boha i v největších nebezpečích zůstával klidný a bez rozčilení. Věřil v pomoc Panny Marie.⁸

Biskupové, opati a další preláti se vyznačovali snahou o reformu církve, která se projevovala tím, že dbali na vnitřní kázeň a morálku každého jednotlivce. Jan IV. Z Dražic vystoupil proti udělování beneficí šlechtou za peníze: „*Rem ingenti animo aggressus Episcopus, etsi extrema quaeque contra Proceres minarentur, ejusmodi mercenarios Sacerdotes a Divino suspendit officio...*“⁹

Kromě reformování církve i u nich Balbín zdůrazňoval skutky milosrdenství. Jan Nepomucký byl spravedlivý a milosrdný k chudým.¹⁰ Děkan Vít každodenně živil tři nebo čtyři žebráky, se kterými stoloval. O svátcích a nedělích stoloval se čtyřmi. Každoročně oblékal mnoho chudých.¹¹ Jan Hoffman byl také milosrdný. Když k němu jednou přišel zloděj a omlouval se, že je chudý, Jan Hoffman mu ponechal peníze. Vůbec byl velmi štedrý k chudým. Rozděloval stejným dílem mezi chudé to, co vydělal ze svatě činnosti v kostele. Také živil studenty a mnoho jich díky jeho pomoci vystudovalo a vstoupilo do kněžského stavu.¹²

U duchovních Balbín zvláště cenil svědomité vykonávání jejich služby. Prostivoj po vzoru apoštolů procházel Čechami a hlásal Boží království. Byl zavražděn pohany, které líčí jako uctíváče démonů, kteří bránili svou hloupost a babské vysmívané pověry.¹³ Martina Strakonického (a mnohé další) označuje za muže apoštolského. Když ještě vládlo husitství, obcházel vesnice, utvrzoval katolíky v jejich vyznání a získával nové, jak mohl. Jezdil na bílém koni a přitom meditoval o božských věcech a recitoval žalmy. Na cestách zpovídal katolíky a předpovídal budoucnost, že přijde válka, v níž katolíci zvítězí. Modlil se s venkovany v jejich domech.¹⁴

Pro jezuitu bylo velmi důležité vzdělání: U Jana Nepomuckého tak Balbín neopomněl zmínit, že se vzdělával v latinských písmech v Žatci a poté studoval filosofii na pražské univerzitě, kde se později stal magistrem. Poté se stal doktorem teologie a práva. Teologii poslouchal při kolegiálním kostele sv. Apolináře od nejlepších učitelů, kteří tam chodili z vyšehradské kapituly.¹⁵ Jan Sarkander vystudoval gymnázium a poté filosofii v Olomouci při katedrále sv. Václava. Později

6 Tamtéž, s. 65.

7 Tamtéž, s. 75.

8 Tamtéž, s. 115.

9 Tamtéž, s. 42.

10 Tamtéž, s. 98.

11 Tamtéž, s. 29.

12 Tamtéž, s. 173.

13 B. BALBINUS, *Bohemia Sancta*, I, s. 29.

14 B. BALBINUS, *Bohemia Sancta*, II, s. 95–96.

15 B. BALBINUS, *Bohemia Sancta*, I, s. 96.

dosáhl doktorátu. Také poslouchal teologii.¹⁶ Marek, který zemřel roku 1096, byl magistrem a znalcem obojího práva. Byl také obratný a zdárný ve výkladu svatého Písma.¹⁷ Litoměřický probošt Jan Papoušek ze Soběslavi učil na pražské univerzitě matematiku, filosofii a teologii.¹⁸ Jan Hoffman byl přijat do koleje sv. Bartoloměje v Praze a stal se magistrem filosofie.¹⁹

Duchovní sloužili společnosti tím, že svědomitě vykonávali své povinnosti: Zpovídali, udělovali svátost nemocných a kázali tak, že dojímalí naslouchající.

Podrobně je možné líčení ctností sledovat v životopise pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Studoval v klášterní škole v Broumově. Poté odešel do Prahy, kde studoval filosofii. Teologii a práva vystudoval v Itálii na univerzitách v Boloni a Padově. Obzvláště toužil poznat kanonické právo a věnoval studiu dny i noci.²⁰ Uspořádal synod, na kterém byla odmítnuta starší mohučská statuta, a založil nová statuta na správu farností, také učinil mnohá opatření ohledně chudoby církve.²¹

V líčení života Arnošta z Pardubic Balbín také popisuje hlubokou zbožnost. Byl přátelský s Božím majestátem, takže i v nejtěžších chvílích byl duchem v nebi nebo viděl Boha před sebou. Neustále meditoval o nebeských a božských věcech. Proto unikal zahálce.²² Vstával uprostřed noci a recitoval s dalšími kněžskými noční kněžské ofícium. Také se modlili hodinky Panny Marie, ke které Arnošt choval lásku již od raného dětství. Poté, co se ostatní klerici vrátili ke spánku, oddával se zbožné meditaci nebo četbě. Byl v slzách, pokud měl ráno sloužit mši. Připravoval se na kázání, která držel před císařem a dvorem. Také sepsal knihu o Panně Marii.²³

I u Arnošta z Pardubic Balbín oceňuje jeho skutky milosrdenství. Jeho stůl nebyl nikdy prázdný. Každodenně živil dvanáct chudých. Propouštěl je až syté a odcházejícím daroval po dvou stříbrných mincích. Nedovolil, aby žádný chudý prošel kolem jeho vozu bez almužny. Také doma živil opisovače knih.²⁴ V době hladomoru obcházel obce a byl pro každého připraven udělat co nejvíce. Doprovázely ho vozy s chleby a obilím, někdy s rybami a svým služebníkům rozkazoval, aby vše svobodně rozdělovali. Často také navštěvoval domy a hledal chudé. Těm, kteří se za svou chudobu styděli, posílal peníze tajně.²⁵

16 Tamtéž, s. 206.

17 B. BALBINUS, *Bohemia Sancta*, II, s. 15.

18 Tamtéž, s. 86.

19 Tamtéž, s. 171.

20 Bohuslaus BALBINUS, *Vita Venerabilis Arnesti (vulgo Ernesti), primi archiepiscopi Pragensis*, Pragae 1664, s. 59.

21 Tamtéž, s. 107–108.

22 Tamtéž, s. 126.

23 Tamtéž, s. 127.

24 Tamtéž, s. 130–131.

25 Tamtéž, s. 285–286.

Vzorem ctností byli jezuité: Balbín stručně vyjmenovává služby, které poskytovali, jak bylo zvykem podle ustanovení jejich řádu od dob sv. Ignáce z Loyoly. Původem irský jezuita Joannes Meagh vykonával *assueta ministeria*: vyučoval katechismus a kázal gymnazistům, poslouchal jejich zpovědi. Byl vždy zbožný a zbožně vykonával i veškeré obřady. Při procházkách, jimiž studenti trávili své přestávky, jim vykládal o božských věcech.²⁶

Martinus Ignatius vykonával různé služby jako laický koadjutor a také pečoval o nemocné.²⁷ *Assueta ministeria* konal i Bernardus Oppel: šířil víru mezi venkovany a poskytoval jim knihy, kázal lidu, navštěvoval nemocné, utěšoval nešťastné a uvězněné, pečoval o chudé, dodával odvahu odsouzeným na smrt, obracel heretiky. Ke zbožnému životu či ke katolickému vyznání přivedl mnoho urozených žen.²⁸

Pro Balbína byly také důležité schopnosti kazatele. Jezuitská kázání měla dojímat a vést lidi k obrácení. Když kázal Andreas Metsch jeho posluchači se s ním smáli i plakali. V Brně roku 1636 o Vánocích vyprávěl o Ježíšově narození a o radosti země a nebes, andělů, nebeštanů, Otců a všech lidí. Tehdy se prý zdálo, jako by zešlel. Sám zpíval verše k oslavě Kristova narození a lid se k němu přidával. Po chvíli dal znamení a všichni ztichli, potom opět vzbudil silné emoce, až lidem při poslechu jeho slov tekly slzy. Balbín píše, že nikdy v životě neviděl ani neslyšel nic podobného: smích, pláč, zpěv, vzlykání, klekání, vstávání, opakování kazatelových slov. Nic nezokazoval, jen vedl lid k tomu, čeho mohl dosáhnout. Kázal po čtyřicet let v rakouských zemích, na Moravě a ve Slezsku. Na kázání se pečlivě připravoval. Nikdy se dostatečně nespolehal ani na své nadání, ani na svou paměť a úsudek. Ptal se ostatních, co je vhodné a co nikoliv. I jako stařec nepokládal za nevhodné, aby se radil s mladými jezuitu, a pokorně se jich ptal, jaký mají názor na tu nebo jinou sentenci z evangelií.²⁹ Adam Kravařský se modlil, aby pronesl odpovídající řeč, potřebnou ke spáse poslouchajících. Měl takovou autoritu, že se zdálo, že nemluví, ale vede. Když kázal lidu, předčítal přitom přímo z otevřené bible. Pokud bylo třeba něco interpretovat řecky nebo latinsky ze svatého Písma, pohotově tak udělal, takže jej obecně nazývali doktorem svatého Písma.³⁰

Askeze byla důležitou ctností i v chování jezuitů. Maso a víno byly pokládány za luxusní potravu. Balbínovi svatí proto nekonzumovali víno ani maso a často se postili. Páter Fridericus Hunecken abstinovat většinou od vína, byl skromný v jídle, živil se rosolem místo masa. Často se modlil i v noci. Usiloval o umrtvování svých tělesných tužeb. Nosil proto zíněný oděv a bičoval se.³¹ I Martin Středa se stravoval velmi skromně. Jedl s ostatními jezuitu tak, aby zmátl jejich oči, vždy se zabýval jídlem, noži, vidličkami a lžičkami, aniž by cokoli nakonec ochutnal. Do misky

26 B. BALBINUS, *Bohemia Sancta*, I, s. 216.

27 Tamtéž, s. 216.

28 B. BALBINUS, *Bohemia Sancta*, II, s. 126–127.

29 Tamtéž, s. 123–124.

30 Tamtéž, s. 143.

31 B. BALBINUS, *Bohemia Sancta*, II, s. 118.

pak nalil pivo a jedl je s chlebem.³² Joannes Nerovius užíval žíněné roucho a každodenně se po čtyřicet let bičoval.³³

Jezuité vynikali svým univerzitním vzděláním. Svou vzdělaností předčili ostatní. Původem anglický jezuita Edmund Kampián studoval sedm let filosofii a šest let teologii Roku 1574 v Praze učil rétoriku. Byl v čele mariánské kongregace. Vynikal ve vzdělanosti a výmluvnosti a vedl latinská kázání.³⁴ Chválila jej šlechta a velebil jej i císař Rudolf.^{35 36} Byl odborníkem na logiku a fyziku, vzdělával mládež ve vědách i ctnostech a povzbuzoval mnohé k lásce ke zbožnému životu.³⁷ Napsal několik děl, mimo jiné *Protestatio ad Reginam*.³⁸ Původem skotský jezuita Joannes Ogilbaeus studoval rétoriku v Jindřichově Hradci a morální teologii v Olomouci.³⁹ Mathias Burnatius pět let studoval humanitní vědy, gramatiku, poetiku a rétoriku. Rozuměl perfektně latinsky, polsky, česky a německy.⁴⁰ Joannes Meagh znal tak dobře Vergiliovu Aeneis, že pokud student začal recitovat toto dílo od kteréhokoli místa, on na něj mohl z paměti navázat.⁴¹ Georgius Koenig logiku vystudoval v Brně, filosofii v Praze a v poetice a rétorice vynikal nad ostatní žáky.⁴² V teologii nad ostatními jezuitu vynikal Adalbertus Bausek. Obnovil teologická studia na univerzitě ve Vídni a stal se tam děkanem.⁴³ Martin Sředa rozuměl latinsky, česky, polsky a německy. Učil gramatiku od základů, poetiku a rétoriku dva roky a vykládal filosofii a teologii.⁴⁴ Nicolaus Lancicius vyučoval hebrejštinu, morální teologii, scholastiku, kontroverzní teologii a vykládal Písmo svaté.⁴⁵ Nerovius vynikal obzvláště v řecké literatuře. Učil gramatiku, poetiku, etiku a filozofii. Co se týče vzdělanosti i svatosti prý pražská univerzita neměla jemu rovného.⁴⁶

Kromě výše jmenovaných ctností Balbín uvádí také tradiční křesťanské ctnosti, jako jsou blahoslavenství nebo teologické ctnosti.

Celým dílem se však prolínají tři ctnosti, které vycházejí ze šesté kapitoly Matoušova evangelia: milosrdenství, půst a modlitba. Tyto tři ctnosti se nejmórazněji projevují v životech žen, obzvláště Balbínových současnic. Tyto ženy se často a emotivně modlily, pracovaly ve špitálech a umírněně se postily. Jednalo se často o Balbínovy současnice, které osobně znal, a proto o nich mohl vyprávět velmi detailně. Jezuité jim poskytovali duchovní cvičení a ženy je finančně podporovaly.

32 Tamtéž, s. 119.

33 Tamtéž, s. 138.

34 B. BALBINUS, *Bohemia Sancta*, I, s. 194.

35 Tamtéž, s. 195.

36 Tamtéž, s. 190.

37 Tamtéž, s. 195.

38 Tamtéž, s. 195.

39 Tamtéž, s. 199.

40 Tamtéž, s. 211.

41 Tamtéž, s. 216.

42 Tamtéž, s. 219.

43 B. BALBINUS, *Bohemia Sancta*, II, s. 94.

44 Tamtéž, s. 119.

45 Tamtéž, s. 134.

46 Tamtéž, s. 138.

V jednotlivých kapitolách Balbín líčí, jak ženy pracovaly ve špitálech, kde se staraly o chudé nemocné, a rozdávaly jídlo a peníze chudým. Od Marie Šternberkové z Hohenzollernu neodešel žádný chudý neobdarovaný. V jídle byla velmi zdrženlivá. Jedla velmi málo a nikdy se neživila ptáky ani jinými delikátními jidly. Přesto přikazovala, aby stoly byly bohatě vybaveny, aby poskytla k jídlu co nejvíce svým hostům. Měla velkou radost a byla poctěna, když viděla, že se dobře najedli. Byla velmi přátelská k chudým stařenám a vlastníma rukama naplňovala drahým jídlem nádoby chudých. S úsměvem říkala: „*nádoby pečlivě olizují, aby zářily, a tak se děje, že se mraky rozptylují a vzchází zářící vzduch.*“ To se stalo příslovím u chudých, když říkali, že jdou za vznešenou Hohenzolerianou, aby se rozjasnilo nebe.⁴⁷ Esther Forgáčsová, rozená Bossányi byla velmi milá ke všem lidem a všichni ji měli rádi. Neodháněla od sebe prosté lidi, ale připouštěla je k rozhovoru, a mluvila s nimi o jejich potřebách.⁴⁸ Její obzvláštní ctností bylo milosrdenství vůči chudým. V posledních dnech svého života si stěžovala, že se dostala do takové chudoby, že již neměla, co by rozdělila mezi chudé. Když zjistila, že zbývá ještě několik florénů odložených na nějakém místě, žádala pro Boží lásku a Kristovy rány, aby byly vyplaceny mezi chudé pro spásu její duše. Se stářím její slitování neklesalo. Zjišťovala, jestli zbývalo něco z látky, aby to bylo rozděleno chudým, a pokud nic nebylo, kázala dát cichy, které právě uviděla. Když někam cestovala, měla svou mošnu vždy plnou drobných a ty vlastníma rukama vyplácela chudým po cestě. V předvečer svátku rozdělovala látku mezi chudé žebračky, aby nebyli o svátku nazí. Po přijímání rozdělovala almužny chudým a v neděli je ze špitálu přijímala na oběd. Také se tři roky starala o vyhané karmelitány. Když bylo jednou velké množství pšenice poškozeno, přikázala, aby bylo rozděleno mezi chudé. Tak se stalo a seběhli se hladoví poddaní a odnesli si domů pšenici. Ta se však změnila a získala svou původní kvalitu. Ve stáří poté neustále požadovala, aby bylo určité množství obilí opětovně rozdělováno mezi chudé poddané.⁴⁹

U svatých žen a žen svaté pověsti si Balbín také všímá jejich vzdělanosti. Ta měla být vzorem pro ostatní ženy, obzvláště když vybočovala z dobového standartu. Zakladatelka řádu voršilek, svatá Angela Merici, napsala v latině díla, která Balbín zmiňuje. Jednalo se o *Exhortationes ad moniales suas, coelestes Revelationes de Venerabili Sacramento*. Tyto knihy doporučují karmelitánští a jezuitští autoři. Balbín také připomíná její vyobrazení v kostele svatého Havla v Praze.⁵⁰ Svatá Anežka Česká si dopisovala se svatou Klárou.⁵¹ Blahoslavená Kunhuta psala dopisy svému bratru králi Václavovi II.⁵² Maria Maximiliana Šternberková z Hohenzollernu ustavičně převracela v rukou meditace sv. Augustýna.⁵³ Františka Slavatová z Meggau si vedla deník, ve kterém uváděla, co bude každý den dělat pro Boží slávu.⁵⁴ Četla také Následování Krista od sv. Tomáše Kempenského.⁵⁵

47 Tamtéž, s. 129.

48 Tamtéž, s. 156.

49 Tamtéž, s. 160–162.

50 B. BALBINUS, *Bohemia Sancta*, I, s. 44.

51 Tamtéž, s. 64–65.

52 Tamtéž, s. 76.

53 B. BALBINUS, *Bohemia Sancta*, II, s. 128.

54 Tamtéž, s. 165.

55 Tamtéž, s. 165.

Zvláště vysoko hodnotí Balbín u žen asketické chování. Ženy světice nekonzumovaly pivo ani víno, ale jedly zeleninu, mléčné výrobky, ryby apod., tedy postní jídla. Svatá Hedvika se ve dne v noci modlila a i v kruté zimě chodila bosa. Ve středu, v pátek a v neděli se živila jen rybami a mléčnými výrobky, jindy suchou zeleninou a někdy jen vodou a chlebem.⁵⁶ Svatá Alžběta Durynská pod své královské šaty oblékala žíněný šat.⁵⁷ Blahoslavená Zdislava již jako sedmi-letá uposlechla Boží volání a utekla do samoty, kde vedla velmi přísný život v postech, oblečená do žíněného roucha, spala na tvrdém loži a i jinak se učila střídmosti a pokoře. Svá kolena si často o kameny a skály rozedřela až do krve.⁵⁸ Kateřina Hradecká z Montfortu užívala uzdy, ostruhy, žíněná roucha a biče, jak jí povolili zpovědníci.⁵⁹ Esther Forgáčsová byla zdrženlivá v jídle. Nejedla žádná labužnická vybraná jídla a na konci života se spokojila s prostým jídlem a zeleninou.⁶⁰

Balbín nelíčí životy mystiček, které si svými posty poškozovaly zdraví. Askeze, jak je líčena v Balbínově díle, je, podle mého názoru, uměřená, tzn. neměla způsobovat poškození zdraví, ale napomáhat sebeovládání a sebekontrolu. Toto líčení bylo vzorem k napodobování pro ostatní ženy. Chování vedoucí ke svatosti tak již bylo uskutečnitelné a mohlo vést k rozšíření svatosti mezi velké množství žen, které žily běžným životem.

Zbožnost žen byla emocionální. Modlily se korunky, růženec, žalmy a další běžné katolické modlitby. Takto mohly být vzorem pro běžné věřící. Jejich zbožnost byla opravdová a hluboká. Chovaly velkou úctu ke kněžím. Kateřina z Montfortu, manželka Adama II. z Hradce, na modlitbách setrvala sedm a více hodin bez hnutí, bez podušky a s ohnutými koleny. Také ležela na zemi ve tvaru kříže s obličejem k zemi a nenechala se vyrušit žádným šepotem. Dvorní dámy se jí snažily napodobovat, ale nedařilo se jim to. Ona pak povstávala zmáčená slzami, jako by přišla z deště. Nechala postavit chodbu, aby mohla ve dne v noci chodit do kostela, aniž by to kdo věděl, a kdykoli chtěla, účastnila se božích chval denních i nočních. Eucharistií přijímala jednou nebo i častěji v týdnu.⁶¹

Už častěji jsme mohli pozorovat, jak velký význam připisoval Balbín u postav své *Bohemia Sancta* úctě k Božímu Tělu. Obzvláště ji zdůraznil u Marie Maximiliany Šternberkové z Hohenzollernu. Se žhnoucí zbožností prý přijímala eucharistii o všech svátcích. K tomu se připravovala předchozí den a většinu noci tisíci vzdechy a modlitbami. Projevovala vděčnost a na kolenou byla v chrámu až do poledne. Oktáv, ve kterém se slaví Tělo Páně, strávila celý v slzách bolesti a lásky. Doma neměla nic zlatého ani stříbrného, co by nepřinesla k oslavě těchto dnů. Dojíkala se zbožnými obrázky, obzvláště svaté Veroniky a těmi byla nejvíce uchvacována. Svatými obrázky měla vyzdobenu ložnici, a dokonce i kočár. K veřejnému kultu poskytovala plechové podobizny svatých. Z chrámu odcházela až po skončení všech obřadů. Ti, co viděli odjždět její

56 B. BALBINUS, *Bohemia Sancta*, I, s. 62.

57 Tamtéž, s. 67.

58 Tamtéž, s. 75.

59 B. BALBINUS, *Bohemia Sancta*, II, s. 114.

60 Tamtéž, s. 157.

61 Tamtéž, s. 114.

kočár, mohli říct, že vše s jistotou skončilo.⁶² Velkou a prý dokonce vášnivou úctu k Božímu Tělu projevovala i Esther Forgácsová, která také obzvláště pečovala o výzdobu chrámů. Velmi často pozorně naslouchala Božímu slovu, protože věděla, že nejvíce prospívá její duši a spásu. Bohoslužeb se účastnila s velkým zájmem, a když je slyšela, zdálo se, že upadá jakoby do extáze. Když se ve stáří nemohla účastnit, plakala, a tak k ní povolávali kněze. Zvala si je a žádala je, aby jí předčítali. Velmi oceňovala knihu Tomáše Kempenského *Následování Krista*. K lidem se chovala vlídně, obzvláštní úctu měla ke kněžím a uctívala v nich jakéhosi božského ducha. Když u ní jedli, sama jim podávala jídlo a diskutovala s nimi o otázkách spásy. Když se dozvěděla, že byli kněží vyhnáni z Transylvánie, nabídla jim útočiště s tím, že je připravena pohostinně přijmout všechny prchající. Když byl některý nemocný, opatrovala jej a poskytovala mu léky, dokud se s Boží pomocí neuzdravil. Zaměstnávala dva kněze, aby jí každodenně sloužili mši. Když byla starší, nechávala se vodit do kostela. Chodila k oltáři nebo žádala, aby ji vedli, a padala na kolena. Když kněz zvedal hostii, zdála se být rozpálená, nejen že padala na kolena a bila se v hrud, ale také volala Krista jako manžela slovy plnými lásky se zbožnými vzdechy. Ve velké lásce měla i Pannu Marii. Bez jejího obrázku nikdy nechodila ven. Na mariánské svátky vždy docházela ke zpovědi. V poutním místě obcházela po kolenou jako prostí věřící a nestála jen, jak by odpovídalo jejímu společenskému postavení. Byla u vytržení a její srdce se naplňovalo smutkem i radostí.⁶³

Balbínovi svatí intenzivně rozvíjejí také ctnosti odpovídající jejich sociálnímu postavení. Panovníci vynikají spravedlností, biskupové reformují církev. Všichni svatí však projevují tři hlavní ctnosti: milosrdenství, půst a modlitbu. Milosrdenství prokazovali prací ve špitálech a rozdělováním potravin a peněz mezi chudé lidi. Modlitbu prožívali hluboce a s vyhocenými emocemi. Lidé často meditovali, a obraceli tak své myšlenky k Bohu. Jejich modlitby vycházely nejen z biblických textů, častý byl i mariánský kult. Askeze již byla vcelku umírněná, projevovala se jen konzumací postních potravin, nošením zíněných oděvů, u mužů výjimečně i bičováním.

Tři důležité ctnosti, které se prolínají Balbínovým dílem, jsou tedy milosrdenství, askeze a modlitba. Tyto tři hlavní ctnosti uvádí jako projevy pravé zbožnosti často vydávaný Katechismus, který v 16. století sestavil jezuita Petr Canisius. Byl určen pro oblast Říše, proto se kromě latinského jazyka vyskytuje také v němčině a v češtině. Formou otázek a odpovědí seznamuje čtenáře s pravdami křesťanské víry podle katolického vyznání. Na okraji textu jsou jako důkazy uváděny odkazy na biblické texty. Kapitola věnovaná pravé zbožnosti se zaměřuje na tři hlavní ctnosti: milosrdenství, půst a modlitbu. Jako důkaz je na okraji textu odkázáno na šestou kapitolu Matoušova evangelia. Po líčení základů křesťanské víry v opozici vůči protestantům a popisu ctností a neřestí Canisius píše o dobrých skutcích, které je vhodné vykonávat. Těmito skutky jsou spravedliví ospravedlňování a svatí posvěcováni. Jedná se právě o půst, modlitbu a almužnu neboli milosrdenství. Tyto skutky zvětšují a zachovávají milost, smiřují Boha a nesou s sebou příslib věčného života. Dále autor uvádí biblické citace, kterými se snaží oponovat protestant-

62 Tamtéž, s. 128.

63 Tamtéž, s. 153–155.

skému učení (mimo jiné samozřejmě List Jakubův).⁶⁴ Matoušovo evangelium bylo, podle mého názoru, vhodné pro diskusi s křesťany protestantského vyznání, kteří své pojetí milosti stavěli na *Corpus Paulinum*. Matoušovo evangelium svým důrazem na skutky a posmrtnou odplatu vstupuje v do debaty s pojetím milosti v listech sv. Pavla z Tarsu.

Milosrdenství, půst a modlitba jsou důležitými ctnostmi v jezuitském pojetí křesťanské morálky. Canisius se snažil ve svém Katechismu oslovit obyvatelstvo ovlivněné protestantstvím tak, že po stranách věroučného výkladu uváděl citace z biblických textů, převážně Nového zákona. Takto se podle mého názoru snažil oslovit obyvatele Říše ovlivněné protestantským vyznáním, obyvatele, kteří svou víru zakládali na studiu a znalosti biblických textů. Podobně se Balbín, podle mého názoru, snažil zapůsobit na obyvatele zemí Koruny české, kteří často četli biblické texty.

Milosrdenství, které se projevovalo prací ve špitálech a péčí o chudé lidi, bylo důležitým pro společnost. Práce pro společnost byla významným posláním Tovaryšstva Ježíšova. Svou činností pomáhali lidem na okraji společnosti, stejně jako běžným věřícím. S protestanty se snažili diskutovat a obracet je na katolickou víru. Svými vzdělávacími institucemi pomáhali zvyšovat vzdělanost ve společnosti, kterou podporovali i u žen. Půst již byl umírněný. Nevedl ke zdravotním problémům a brzké smrti, ale jen k sebeovládání. Vliv Platónovy filozofie s negativním přístupem k tělu byl oslabován aristotelským přístupem k realitě a vědě, jak se projevovalo v druhé scholastice. Nová pojetí společnosti od jezuitských autorů vedla k významným teoriím světově významných učenců, a potvrzovala tak vliv společnosti na politická uspořádání.⁶⁵ Balbínovo dílo vychází z tradiční etiky ctností, která sahá k Platónovi a Aristotelovi. V jeho díle jsou na okraji textu jmenovány tradiční ctnosti (teologické: víra, naděje, láska a další). Balbínovi světcí žijí v Boží milosti a touží po Boží přítomnosti. Současně však žijí ve společnosti a snaží se ji svými skutky učinit lepší. Novoplatónské pojetí zkaženosti těla a touhy duše po Bohu zde však podle mého názoru ustupuje aristotelskému pojetí důležitosti společnosti pro člověka.

Ačkoli se Balbín ve svém díle přímo nevyjadřuje ke svému pojetí lidské morálky, je možné na základě díla *Bohemia Sancta* usuzovat, že jsou lidé v jeho pojetí dobří, jen mají sklon k hříšnosti, který ovládají v askezi. Svatí žijí v Boží milosti a vynikají ctnostmi, kterými jsou obdařeni přirozeně i působením této Boží milosti. Balbínovo dílo je tak na hranici mezi voluntarismem a naturalismem, kdy je lidská podstata dána vrozenými dispozicemi i vlitím milosti. Balbínovo pojetí tak odpovídá jeho katolickému vyznání, podle kterého mají lidé sklon k hříšnosti. Dnešní katolický katechismus to formuluje takto: „*Man, enticed by the Evil One, abused his freedom at the very beginning of history. He succumbed to temptation and did what was evil. He still desires the good, but his nature bears the wound of original sin. He is now inclined to evil and subject to error:*

64 Petrus CANISIUS, *Catechismus Catholicus*, Opera et studio P. Jacobi des Hayes, Leodii 1682, s. 170–184.

65 *Mají jezuité vlastní morálku? Studie o Franciscu Suárezovi (1548–1617), právníkovi, filosofovi & teologovi*, Velehrad 2004; Daniel HEIDER, *Kdo byl František Suárez? Život a dílo „vynikajícího doktora“*, Olomouc 2009; Jan KOBLÍŽEK, *Pojem společenského souhlasu u Františka Suáreze*, Olomouc 2014; Terence IRWIN, *The Development of Ethics: A historical and critical study*, Oxford 2007–2009, 3 svazky, II, s. 1–69.

*Man is divided in himself. As a result, the whole life of men, both individual and social, shows itself to be a struggle, and a dramatic one, between good and evil, between light and darkness.*⁶⁶ Dále pak zdůrazňuje význam Kristova vykoupení a působení Boží milosti: „*By his Passion, Christ delivered us from Satan and from sin. He merited for us the new life in the Holy Spirit. His grace restores what sin had damaged in us. He who believes in Christ becomes a son of God. This filial adoption transforms him by giving him the ability to follow the example of Christ. It makes him capable of acting rightly and doing good. In union with his Savior, the disciple attains the perfection of charity which is holiness. Having matured in grace, the moral life blossoms into eternal life in the glory of heaven.*“⁶⁷ Balbínovo pojetí antropologie a morálky lze tedy označit za pravověrné i v dnešním pojetí.

Balbínovi světci a svěťice se projevují ve své zbožnosti vcelku prostým a snadno napodobitelným způsobem. Svým chováním se mohli stát vzorem k napodobování běžným křesťanům. Podle Balbína byl tedy dobrý křesťan katolického vyznání vzdělaný, četl zbožnou literaturu, např. Tomáše Kempenského, vykonával skutky milosrdenství, postil se a modlil.

⁶⁶ https://www.vatican.va/archive/ENG0015/___P5G.HTM [3. 12. 2021].

⁶⁷ Tamtéž.

Marie Škarpová

Teologie slávy v české hagiografii 17. století

**Poznámka (nejen) k Balbínovu spisku
*Gloria Sanctissimi ducis et martyris Wenceslai (1669)***

I.

V dochované hagiografické produkci bohemikální provenience 17. století, přesněji řečeno v hagiografii vytvořené a publikované v pražské arcidiecézi zejména od třicátých do sedmdesátých let 17. století, upoutá pozornost opakovaný výskyt slova „sláva“ na klíčových, významově silných textových pozicích, jakými jsou titul knihy nebo názvy jejích dílů či kapitol. Slovo „sláva“ se v nich objevuje buď vedle tradičních pojmů signalizujících žánrovou příslušnost knihy jako pojem vlastně souřadný (např. „život a sláva“), anebo dokonce na jejich místě, nahrazuje je.

Pojem „sláva“ nebyl pochopitelně v křesťanské literatuře raného novověku nijak nový, naopak ho lze označit za stabilní součást křesťanského diskursu snad všech epoch, počínaje již biblickou dobou (jde o frekventovaný starozákonní i novozákonní pojem).¹ Jeho pozice titulního básnického obrazu tak zjevně měla ve zmíněných hagiografických dílech 17. století spíše jiné funkce než v intencích tzv. nového umění elokvence překvapovat rafinovaně hledanou novostí a udivovat originální neobvyklostí. Na druhou stranu však jeho užití v raném novověku nebylo zřejmě bezpříznakové. Poté, co Martin Luther v teologických tezích pro tzv. Heideberskou disputaci, konanou 24. 4. 1518, v nichž zformuloval základy své reformační teologie, proti sobě velmi vyhroceně postavil scholastickou teologii, kterou nazval teologie slávy (*theologia gloriae*), a svou teologii, pojmenovanou jako teologie kříže (*theologia crucis*), byl pojem slávy v reformačně smýšlejícím prostředí do značné míry zdiskreditován. Navzdory tomu, že ve svém teologickém myšlení Luther biblický pojem slávy uchoval, v luterské církvi následně získal právě v důsledku popularity heideberských tezí zřetelně pejorativní zabarvení a z jejího diskursu téměř úplně vymizel.² Umístování slova „sláva“ českými katolickými literáty na významově silné pozice, jakými jsou názvy literárních děl, tak v kontextu intenzivní plošné rekatolizace Čech druhé třetiny 17. století zřejmě nebylo prosto určitého provokujícího napětí, či snad dokonce skryté mezikonfesijní polemiky.

Cílem této stati tedy je pokusit se nejen vysledovat genezi pojmu „sláva“ v bohemikální hagiografii 17. století a jeho postupné etablování na pozici důležité, ne-li přímo ústřední součásti titulů českých raně novověkých hagiografických děl, ale též – v návaznosti na průkopnické prá-

1 K biblickému pojmu „sláva“ dnes existuje již nespočetná literatura, základní přehled podává např. heslo *Herrlichkeit*, in: Heinrich Fries (ed.), *Handbuch theologischer Grundbegriffe I*. München 1962, s. 680–685; heslo *Herrlichkeit/Doxa*, in: Johannes B. Bauer a kol., *Bibel Theologisches Wörterbuch*. Graz – Wien – Köln 1994, s. 296–300; heslo *Glory*, in: Philip Sheldrake (ed.), *The New SCM Dictionary of Christian Spirituality*. London Press 2005, s. 323; heslo *Glory, Glorify*, in: Katherine Doob Sakenfeld a kol.: *The New Interpreter's Dictionary of the Bible II*. Nashville 2007, s. 576–580. Nicole CHIBICI–REVNEANU, heslo *Herrlichkeit (NT)*, in: *Das Wissenschaftliche Bibellexikon im Internet*, <http://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/46891> [20. 12. 2021]. K pojmu „sláva“ v dějinách křesťanské teologie viz např. Reiner KAMPLING (ed.), *Herrlichkeit. Zur Deutung einer theologischen Kategorie*. Paderborn – München – Wien – Zürich 2008.

2 Viz Athina LEXUTT, *Herrlichkeit und Kreuz. Luthers Verständnis von Herrlichkeit*, in: R. Kampling, *Herrlichkeit*, s. 197–199.

ce Marie–Élizabeth Ducreuxové³– analyzovat jeho významové pole v českých hagiografických spisech. Primárně se přitom zaměříme na jejich tituly, resp. názvy jejich jednotlivých částí (dílů, kapitol apod.). Jak totiž již upozornil Antonín Škarka zejména v souvislosti s básnickou tvorbou Adama Michny z Otradovic,⁴ právě barokní poetika v českém prostředí nově zhodnocuje titul jako důležitou, integrální součást literárního díla, jež se zásadním způsobem podílí na jeho významu. Čeští barokní literáti totiž do velké míry upustili od užívání názvu v podobě obsáhlého popisu díla suplujícího jeho obsah či anotaci, jenž do té doby v bohemikální literární produkci převládá, a neváhali dávat svým dílům namísto deskriptivních názvů názvy obrazné, mnohdy záměrně překvapující svou hledaností a imaginací nebo provokující svou nezvyklostí či zdánlivou nepatřičností.

Hagiografie pochopitelně není v bohemikální literatuře raného novověku jedinou skupinou textů, které ve svém názvu obsahují slovo „sláva“; stačí nahlédnout do základních bibliografických databází bohemikální literární produkce raného novověku, jako jsou *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století* či *Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků do roku 1800*, aby bylo zřejmé, jak frekventované bylo toto slovo v raném novověku zejména v příležitostných kázáních k výročí posvěcení kostelů či v hagiograficko-historiograficky koncipovaných pojednáních o poutních svatyních a především v oslavných spisech na panovnický dům nebo šlechtické rody, ve šlechtických genealogiích a jiných textech panegyrického charakteru. Nicméně právě v hagiografických dílech je užití pojmu „sláva“ zřejmě nejnovativnější a z literárního hlediska asi nejzajímavější. Čeští hagiografové 17. století se totiž nespokojili jen s tradičními ustálenými spojeními biblického původu, jako je „Boží“, resp. „věčná“ či „nebeská sláva“ jako protiklad negativně konotované „světské“ či „lidské slávy“ nebo s obrazným označením svatořečení coby povýšení ke „slávě oltáře“, nýbrž neváhali s pojmem „sláva“ pracovat i novými, nejednou velmi tvořivými způsoby, jak se dále pokusíme ukázat.

II.

Zřejmě nejstarší doložené označení hagiografického díla jako „slávy“ v českém prostředí pochází ze třicátých let 17. století. Jde přitom o titul zjevně nebohemikálního původu. Pod názvem *Sláva svatého Ignácia, Tovaryšstva Pána Ježíše zakladatele* vyšla anonymně v roce 1639 v Praze česká verze latinské legendy jezuitu Nicolaa Lancicia (Mikołaje Łęczyckého) *Gloria S. Ignatii*

3 Viz zejména Marie–Élizabeth DUCREUX, *Gloire, prestige et liturgie au XVIIe siècle: l'entrée de saint Venceslas au bréviaire romain*, in: Josef Förster – Petr Kitzler – Václav Petrbok – Hana Svatošová (edd.), *Musarum Socius*, jinak též *Malý slavnospis*, Praha 2011, s. 437–460; TÁŽ, *Emperors, kingdoms, territories: multiple versions of the Pietas Austriaca?*, *Catholic Historical Review* 97, 2011, s. 276–304; TÁŽ, *Hierarchiser le ciel à partir de Prague: la redéfinition des patronages locaux en Bohême dans le dernier tiers du XVIIe siècle*, in: Olivier Marin – Cécile Vincent–Cassy (eds.), *La cour céleste*. Tournhout 2015, s. 243–258; TÁŽ, *L'honneur et le „noviciat“ du saint patron de la Bohême: les deux faces d'une reconnaissance de culte*, in: TÁŽ (ed.), *Dévotion et légitimation. Patronages sacrés dans l'Europe des Habsbourg*, Liège 2016, s. 105–126.

4 Antonín ŠKARKA, *Novost básnického díla Adama Michny z Otradovic. K problematice hodnocení českého literárního baroka*, in: Týž, *Půl tisíciletí českého písemnictví*, ed. Jan Lehár, Praha 1986, s. 350–351.

fundatoris Societatis Iesu, kterou pořídil český jezuita Jiří Plachý–Ferus.⁵ Již v tomto Lanciciově textu, jenž jako jeden z prvních pojednával o Ignáci z Loyoly jako o (kanonizovaném) světcí, neboť poprvé vyšel již v roce Ignácovy kanonizace, se objevuje motiv slávy nejen v tradičním spojení s konverzí hlavního hrdiny⁶ a jeho osobní devízou „(omnia) ad maiorem Dei gloriam“, ale rovněž v dalších, mnohem méně obvyklých kontextech, jak to ostatně naznačuje již sám titul legendy. Po prvních dvou kapitolách stručně podávajících Ignácovy životní osudy tak legenda přechází k „vypisování chvály a slávy sv. Ignacia“ (s. 12), tj. k líčení Ignácových ctností a charismat i zázraků, jež se udály na jeho přímluvu.

Vůbec nejzajímavější částí knihy však v této souvislosti jsou její kapitoly 18–21, pojednávající o dalších světcích kanonizovaných současně s Ignácem z Loyoly, tj. o Františku Xaverském (kapitola 18 nazvaná *O předivné svatosti sv. Františka Xaveria, tovaryše a syna duchovního sv. Ignacia, k jeho slávě sloužících*), o Terezii z Ávily (kapitola 19 *Svatá panna Teresia velikou příčinou byla slávy sv. Ignacia*), o Filipu Nerim (kapitola 20 *O slávě sv. Ignacia od svatého Filipa Nerea poslé*) a o Karlu Boromejském (kapitola 21 *Sláva od sv. Karla Boromejského kardinála svatému Ignatiovi učiněná*). Tyto krátké texty nejsou standardními legendami; jejich hlavním cílem je doložit kladný nebo přímo přátelský vztah jmenovaných světců a světkice k Ignáci z Loyoly či Tovaryšstvu Ježíšovu a vypočíst všechny způsoby, jimiž podporovali jezuitský řád. Nadto jsou oni nově kanonizovaní přímo označeni za Ignácovy duchovní syny a dceru a jejich svatost za „příčinu slávy sv. Ignacia“ a její „rozmnožení“.

Je přitom jistě hodné pozornosti, že jezuita Lancicius, původem z polsko-litevské provincie Tovaryšstva Ježíšova, působil celkem sedm let (v období 1635–1642) v české provincii a že řada českých jezuitů, včetně Bohuslava Balbína, který o něm dokonce později napsal spis výrazně panegyrického až hagiografického ladění *Vita venerabilis Patri Nicolai Lancicii e Societate Jesu*, se k němu hlásila jako ke svému učiteli a duchovnímu vůdci.⁷ Ostatně Ferova česká verze Lanciovy ignaciánské legendy vyšla právě v době Lanciova českého působení. Byl to snad tedy on, kdo v české hagiografii inicioval titulní pojmenování „sláva“?

Jakkoli jde o myšlenku lákavou, je zároveň na místě opatrnost, jak ukazuje ještě starší doložené užití slova „sláva“ v titulu jiného Ferova tisku, byť je to užití mnohem konvenčnější než v případě jeho ignaciánské legendy. Jde o spis italského jezuitu Horatia Tursellina (Orazia Tor-

5 Viz Jan LINKA, *Jiří Plachý–Ferus SJ a jeho okruh aneb Dílo nezáhadnějšího českého autora 17. století*, Listy filologické 128, 2005, s. 162, č. 58. Vedle vydání Lanciovy originální latinské verze *Gloria S. Ignatii, fundatoris Societatis Iesu* (Cracoviae 1622, Vilnae 1624 a 1628 a pod názvem *Gloria Sancti P. Ignatii de Loiola, fundatoris Societatis Iesu* (Antverpiae 1628 a Rotomagi 1630) eviduje C. Sommervogel už jen vlámský překlad *De glorie vanden h. Ignatius, fondateur der Societeyt Iesu* z roku 1628 a český překlad Jiřího Plachého–Fera, byť tento chybně označuje jako maďarský (Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, sv. IV, Bruxelles 1893, č. 18, sl. 1451).

6 Ignác nejprve touží po světské slávě, již chce získat vojenskou kariérou, avšak po své konverzi další život zaměří na úsilí podílet se na šíření slávy Boží.

7 Viz Jan LINKA, *Rozjímání iuxta morem Societatis in české provincii Tovaryšstva Ježíšova aneb Lanciovo století*, Folia Historica Bohemica 26, 2011, č. 1, s. 59–63.

selliniho) o mariánském poutním místě Loreta *Lauretanae historiae libri quinque*, jehož česká verze, pořízená Jiřím Plachým–Ferem, byla pod názvem *Sláva nejsvětějšího domu lauretánského* vydána anonymně v Praze již roku 1630.⁸ Toto Tursellinovo pojednání o Loretě bylo ve své době mimořádně populární: od prvního vydání v roce 1597 vyšlo ještě mnohokrát a během 17. století bylo též přeloženo do mnoha evropských jazyků (francouzštiny, italštiny, španělštiny, portugalštiny, němčiny, holandštiny, ...),⁹ avšak zřejmě pouze Ferova česká verze obsahuje v názvu slovo „sláva“.¹⁰

III.

Jestliže ve třicátých letech 17. století je v české hagiografické produkci název „sláva“ doložen v dílech nečeského původu, od přelomu padesátých a šedesátých let 17. století se objevuje naopak téměř výhradně v hagiografii domácí provenience. Ta je bohemikální ve dvojnásobném smyslu; jednak jsou jejími autory Češi a jednak má příznakově česká témata: jde totiž o texty o českých zemských patronech sv. Josefovi,¹¹ sv. Prokopovi,¹² sv. Václavovi,¹³ sv. Ludmile¹⁴ a poustevní-

8 Viz J. LINKA, *Jiří Plachý–Ferus SJ*, s. 151, č. 19.

9 Viz C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque*, sv. VIII, Bruxelles 1898, č. 9, sl. 143–146.

10 Ve vnitřním titulu spisku *Lauretánská historie, to jest Podstatná zpráva kdy, jak, kde z Palestýnské země dům Rodičky Boží se dostal* (s. 1), umístěném na začátku hlavního textu po úvodní tiskařově dedikaci knihy a po obsahu, však slovo „sláva“ chybí, zůstává tedy otázkou, zda znění titulního listu spíše než jezuita Ferus nezformuloval tiskař Sessius. Ostatně ač byl Ferus autorem celé řady hagiografických děl a ač i v některých dalších případech zvolil pro svá hagiografická díla obrazná pojmenování (viz též dále), slovo „sláva“ vyjma ony dva výše uvedené případy „nečeského“ původu nikde jinde v titulu nepoužil (nejbližším synonymem je pojmenování jeho trojjazyčné latinsko-česko-německé legendy o Janu Nepomuckém z roku 1641 jako *Fama posthuma Ioannis Nepomuceni* – viz J. LINKA, *Jiří Plachý–Ferus SJ*, s. 150, č. 17; sémantická blízkost obou slov přitom může být v určitém kontextu opravdu velká, neboť původní starověký, tj. předkřesťanský význam latinského „gloria“ byl nesmrtelný věhlas či slavná pověst; proto také např. sv. Augustin používal slovo „fama“ jako téměř absolutní synonymum ke „gloria“ – viz Hans Armin GÄRTNER, *Augustinus*, in: R. Kampling, Herrlichkeit, s. 159–161).

11 Václav František NEBESKÝ z BLUMENBERKA, *Věčná čest, sláva a chvála Jozefa svatého, otce a pěstouna Spasitele našeho Ježíše Krista*, Praha 1658 (Knihopis č. 1403).

12 [Fridrich BRIDEL], *Sláva svatopropokpská z rozličných autorův, jako jsou Pontanus a Breitenberg, Hájek, Paprocký a jiní sebraná*, Praha 1662 a 21689 (Knihopis č. 1341–1342); viz též anonymní podstatné přepracování a rozšíření Bridelova textu, pořízené v Sázavském klášteře a vydané pod názvem *Jiskra slávy svatopropokpské v veliké pustině říčenin kláštera Sázavského přes dvě stě let skrytá*, Praha 1699 (Knihopis č. 1343).

13 Felix KADLINSKÝ, *Život a sláva svatého Václava, mučedníka, knížete, krále a patrona českého*, Praha 1669, 21702 a 31709 (Knihopis č. 16062–16064); [Bohuslaus BALBINUS], *Gloria Sanctissimi ducis et martyris Wenceslai, inclity regni Bohemiae patroni, duodecim titulis brevissime adumbrata*, Pragae 1669 (*Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků do roku 1800* / dále jen BCBT/ 43056).

14 Felix KADLINSKÝ, *Život svaté Lidmily [...] dvojí slávou, totiž zemskou a nebeskou ozdobený*, Praha 1702 (Knihopis č. 3651); legenda však musela vzniknout před rokem 1675, kdy Kadlinský zemřel.

ku svaté pověsti Ivanovi.¹⁵ Jak upozornila Marie–Élizabeth Ducreuxová,¹⁶ lze k nim přiřadit i historiograficko-hagiograficky koncipovaná pojednání o katedrále sv. Víta, usilující představit hlavní chrám pražské arcidiecéze jako jeden velký relikviář, tedy jako místo společenství svatých–obránců české církve, jejichž fyzická přítomnost, resp. přesněji řečeno přítomnost jejichž ostatků svědčí o Boží přítomnosti, o přebývání Boha ve svém chrámě.¹⁷ Pro všechny tyto hagiografické tisky je dále charakteristické, že jde o samostatně vydané legendy (nejsou součástí hagiografického cyklu nebo svodu), a také to, že převážná většina z nich byla vytvořena v období od konce padesátých do počátku sedmdesátých let 17. století – šlo tedy o generační záležitost?

Na skutečnost, že se na titulní listy bohemikální hagiografie o českých zemských patronech slovo „sláva“ dostalo zřejmě až ve zmiňované době, výstižně poukazuje svatováclavská legendistika. Od počátku čtyřicátých let 17. století totiž bylo v Praze vydáno sice hned několik legend o sv. Václavu (Ferova česká *Koruna panská* z roku 1642,¹⁸ *Věvec* Jiljího od sv. Jana Křtitele, vydaný v letech 1643–1644 hned ve trojí jazykové verzi, česky, německy a latinsky,¹⁹ či *Trophaea S. Wenceslai* Jana Tannera z roku 1661²⁰), ovšem teprve václavské legendy z konce šedesátých let 17. století – Kadlinského *Život a sláva sv. Václava* a Balbinova *Gloria Sanctissimi ducis et martyris Wenceslai* – mají v názvu slovo „sláva“.

Jak je z předchozího výčtu zřejmé, také ony starší václavské legendy ve svých názvech obsahují obrazná pojmenování (koruna, věvec, trofeje), ty však především akcentují motivy prestiže, vítězství a suverenity hlavního hrdiny a odkazují tak mj. k ústřednímu paradoxu martyrologického diskursu (mučedník skrze ztrátu pozemského života získává život věčný, ač poražen, přesto vítězí a obdrží korunu, resp. věvec vítězství). Nicméně i v těchto legendách se pojem „sláva“ objevuje, byť pouze jako dílčí motiv. V legendě Jiřího Plachého–Fera *Koruna panská* (1642)

15 [Vintřít AUPONĚSICKÝ?], *Sláva skrytá v jeskyni svatojanské aneb Vejtah života, hodinky a pobožné modlitby o zázračným poustevníkovi svatým Ivanovi*, Praha cca 4[1716–1730] (Knihopis č. 15490); další dochovaná vydání pocházejí z cca [1763–1790] (Knihopis č. 15489) a z roku 1797 (Knihopis č. 15491), vzhledem k existenci německé verze vydané roku 1691 lze však předpokládat vznik české verze před tímto datem.

16 Viz M.–É. DUCREUX, *Hiérachiser le ciel*.

17 Tomáš PEŠINA z ČECHORODU, *Gloria Libani Pragensis sive Excellentia Sanctae Metropolitanæ Ecclesiae Pragensis a fidelitate capitulis*, Pragae 1673 (Knihopis 7031); Týž, *Phosphorus septicornis, stella alias matutina. Hoc est Sanctae Metropolitanæ Divi Viti Ecclesiae Pragensis majestas et gloria*, Pragae 1673 (Knihopis č. 7033; viz též kapitolu nazvanou *Radius gloriae*).

18 [Jiří PLACHÝ–FERUS], *Koruna panská, knížecí, svatá, křesťanská, mučedlnická svatého Václava*, Praha, 1642 (Knihopis č. 13891); viz též J. LINKA, *Jiří Plachý–Ferus SJ*, s. 149, č. 14.

19 [JILJÍ od sv. Jana Křtitele], *Věvec blahoslavenému a věčně oslavenému knížeti českému [...] svatému Václavovi*, Praha 1643 (Knihopis č. 68); [AEGIDIUS a S. Joanne Baptisto], *EHREN KRANZLEIN So dem Heyligen und Glorwürdigsten Martyrer WECESLAU*, s. l. 1643 (BCBT38168); [AEGIDIUS a S. Joanne Baptisto], *D. Wenceslao bohemorom duci ac martyri inclyto sertum*, Pragae 1644 (BCBT32327).

20 [Joannes TANNER], *Trophaea sancti Wenceslai Bohemiae regis et martyris, Augustissimae domus Austriae magni tritavi*, Pragae 1661 (Knihopis č. 16061).

i v trojici hagiografických tisků Jiljího od sv. Jana Křtitele z let 1643–1644 je konkrétně obsažen téměř výhradně v úvodních paratextech, předmluvě a dedikaci.²¹

V *Předmluvě k věrnému svato-Václavo-milému Čechu* Jiljího české legendy se tak obraz věnce z jejího titulu vysvětluje jako „věnec chvály a slávy“, který si sv. Václav zaslouží ode všech křesťanů, především však od svých krajanů;²² v závěru předmluvy se pak v apelu na čtenáře, aby následoval sv. Václava k větší slávě Boží a jeho svatých, připomíná i etymologie Václavova jména: „*Protož jestliže z následování VÁCLAVA větší sláva (což s sebou jeho vlastní jméno přináší) původ má, jakož pak míti má, chop se jeho šlepějí, následuj [...] svatého VÁCLAVA, ať je z toho Bohu i jeho svatým větší sláva a věčná chvála*“ (f. A5r). Tato figura etymologica je v Jiljího svatováclavském tisku umně využita rovněž v echu nazvaném *O slávě svatého VÁCLAVA vypravuje při jeho studnici echo aneb obraz hlasu*, ta je ovšem kvůli nepřeložitelnosti jazykové hry se zvukovou podobou slov „Václav“ a „sláva“ součástí pouze jeho české verze (f. A2v).

Dedikace Ferovy václavské legendy Příbiku Jeníškovi z Újezda pak nabídla už o rok dříve poněkud jiný výklad Václavova jména, v němž byl svatý panovník Čechů postaven nejen do pozice vzoru vybízejícího k následování, ale též přímo identifikátora českého společenství a zdroje jeho prestiže: „[...] *myslíme [...] to slavné a svaté kníže všem k následování představití, poněvadž i samé jméno svatého VÁCLAVA odtud vzato býti se rozumí, jako by Božský rytíř k Čechům ustavičně mluvil: Vaše (jsem) sláva; protož i my statečně po jeho hrdinských šlepějích postupující, mohli se v pravdě honositi: sv. Václav naše (jest) sláva. Bože dej, aby přibýlo skutečných Václavů a sláva mnohých nebyla sláma, neschla jako v poli od vedra tráva.*“ (f. A2r–v).

Rovněž Jan Tanner v legendě *Trophaeia S. Wenceslai* (1661) připomenul etymologii jména Václav, nicméně učinil tak až v závěru první kapitoly, v parafrázi známé pasáže, pocházející z kroniky Kosmy Pražského, o Libušině proctví o dvou zlatých olivách vyrostlých v Praze a obdařených jmény „Větší sláva“ a „Bojovné potěšení“ (f. C1v).²³ Motiv slávy je však v Tannerově legendě (i v jejím anonymním českém překladu, který se dochoval pouze v rukopise z kutnohorské jezuitské koleje²⁴) zastoupen ještě výrazněji. Objevuje se především v názvu kapitoly *Sanctus Wenceslaus gloriosus* (potažmo v české verzi *Sv. Václav slavný*), jíž se začíná vyprávění o kultu sv. Václava po jeho smrti, a to nejprve v Čechách a poté i v ostatních evropských zemích,

21 Vlastní text těchto legend je totiž převážně vytvořen z excerpt ze starších textů, tehdy považovaných za autoritu, zejména z Hájkovy *Kroniky české* a ze středověké václavské latinské legendy *Ut annuncietur*, jejíž autorství bylo v 17. století všeobecně připisováno Janovi ze Středy.

22 „*Klade se ti před oči, laskavý český čtenáři, tvůj krajan, blahoslavený a věčně oslavený VÁCLAV, [...] rek udatný, slávou a ctí korunovaný: hoden jístě, aby ode všech národův a jazykův, vzláště pak svých krajanův Čechův VĚNCEM chvály a slávy [...] ozdoben a okrášlen byl*“ (f. A3r).

23 Tanner ji však převzal z Hájkovy *Kroniky české*, a to nejen v doslovném znění, ale též v původním jazyce, tj. česky (jde tak mimochodem o jedinou českou pasáž v jinak latinské knize).

24 Dnes je tento rukopis nazvaný *Svatý Václav rodem kníže, urozená krev, národem Čech, bratři milovník, vlasti Pražan, v níž chrámy stavěl, dítě věkem i ctnosti rostl od mladosti, osiřelý z mládí, otce zbravený* součástí fondu Národní knihovny ČR (sign. XVII F 37) – viz Josef TRUHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů c. k. veřejné a universitní knihovny pražské*, Praha 1906, č. 267.

konkrétně v Římě, Polsku, Rakousku, Dánsku, na Moravě, ve Štýrsku a Bavorsku, jak se to zdůrazňuje i v názvech příslušných kapitol.²⁵ V nich se mapují různé projevy václavského kultu, zejména jeho zázraky a světecké patronátní funkce.

Jestliže tedy Jiljí od sv. Jana Křtitele v předmluvě své legendy ke svatováclavské úctě Čechy a vůbec všechny „národy a jazyky“ teprve vyzval, v závěrečné části Tannerova spisu se naproti tomu o existenci svatováclavského kultu prakticky hned od Václavovy mučednické smrti jak v Čechách, tak mimo území Čech nepochybuje a usiluje se o systematické shromáždění všech jeho projevů. Tím, že se postupně vyjmenovávají zahraniční místa svatováclavské úcty, resp. projevy Václavovy zázračné moci v cizině, je zároveň položen důraz na expanzi svatováclavské úcty v evropském prostoru. Podobně jako to činil již Jiří Plachý–Ferus, avšak poněkud jiným způsobem tedy i Tanner využil svatováclavské téma k posilování prestiže českého společenství.²⁶

IV.

Jak jsme zmínili výše, teprve v Kadlinského a Balbínově václavských legendách z konce šedesátých let 17. století se slovo „sláva“ objevilo přímo v titulu díla, stalo se jeho klíčovým pojmem. Tak Kadlinský, přestože si za základní pretext vybral Tannerovu latinskou legendu, její titulní obraz trofejí sv. Václava nepřevzal a pro svůj václavský opus vytvořil název zcela nový. Ten svou dvoudílností („život a sláva“) naznačuje, že v tomto případě se pojem „sláva“ vztahuje především ke druhé části václavského spisu, která se počíná již výše zmiňovanou kapitolou *Svatý Václav slavný*, v níž se zahajuje vyprávění o dějinách svatováclavského kultu po Václavově mučednické smrti. Kadlinského soustředění na tuto část jeho václavské legendy je zřejmé i z toho, že ji nezávisle na své hlavní předloze doplňoval o další doklady svatováclavské úcty v Čechách i jiných evropských zemích²⁷ (a jak ukážeme níže, motiv slávy v ní akcentoval i dalšími způsoby). Volba dvojčlenného titulu pro Kadlinského václavskou legendu tak jistě nebyla dána jen rétorickými důvody²⁸ nebo dobovou všeobecnou oblibou dvoúčlenných slovních spojení. Již název Kadlinského legendy totiž upozorňuje, že samo Václavovo jméno, a to zejména v podobě „Václav“, v sobě slávu takřkajíc přímo „viditelně“ obsahuje. V dedikaci jejího prvního vydání Václavu z Lobkovic se ostatně přímo prohlašuje, že sv. Václav „větší slávu [...] království Českému svým

25 Srov. jejich názvy: *S. Wenceslaus Romanus*; *S. Wenceslaus Polonicus*; *S. Wenceslaus Austriacus*; *S. Wenceslaus Danicus*; *S. Wenceslaus Moravicus*; *S. Wenceslaus Styriacus*; *S. Wenceslaus Bavaricus*.

26 K dalším novým, neméně pozoruhodným motivům v Tannerově václavské legendě, jež rovněž usilují o sebeidentifikaci a sebezprezentaci českého společenství, srov. M.–É. DUCREUX, *Emperors, kingdoms, territories*, s. 283–286. Zejména však M.–É. Ducreuxová v diskusi s pojetím Anny Corethové přesvědčivě ukázala, že Tanner právě v tomto textu de facto započal propracovávat světybný koncept české zbožnosti, zjevně inspirovaný oficiálním habsburským konceptem *pietas Austriaca*. Ovšem ještě ve druhém z nich byl za zakladatelskou postavu habsburské rodové zbožnosti prohlášen Rudolf Habsburský (cca 1281–1307), Tanner tuto pozici v závěrečné kapitole své legendy přiřkl právě sv. Václavovi. *Pietas Bohemica* tak sice má v Tannerově pojetí s *pietas Austriaca* četné analogie, nicméně byla Tannerem prezentována jako na ní neodvozená, neboť zjevně starobylejší, a tedy původní.

27 Viz Zdeněk KALISTA (ed.), *Život a sláva sv. Václava mučedníka, knížete, krále a patrona českého*, Praha 1941, s. 185.

28 Viz rým ve spojení *Život a sláva svatého Václava* a jeho rytmické kvality.

jménem [...] předpověděl“ (f.) (2r), a Kadlinský očekávatelně převzal z Tannerova latinského spisu rovněž onu etymologizující pasáž o Libušině proroctví o dvou zlatých olivách nesoucích jména „Větší sláva“ a „Bojovné potěšení“ (s. 4).

Jestliže Kadlinský svou václavskou legendu označil jako „život a slávu“, pak Balbín se bez tradičních hagiografických pojmenování obešel zcela a svůj spisek o sv. Václavu, vydaný anonymně v Jezuitské tiskárně v roce 1669, tj. v téže tiskárně a v témže roce jako Kadlinského legenda, pojmenoval pouze „gloria“. Zejména díky M.–É. Ducreuxové víme, že toto literární opusculum, Balbínem sepsané na příkaz pražského arcibiskupa Matouše Ferdinanda Sobka z Bilenberka,²⁹ sloužilo jako Sobkův knižní dárek papeži Klementu IX., jemuž pochopitelně Sobek také tisk dedikoval, a že ho Sobek zaslal papeži spolu se žádostí o zápis svátku sv. Václava do *Breviarium Romanum*,³⁰ tj. o jeho zavedení pro celý křesťanský svět, a že tato žádost byla nakonec díky Sobkově promyšlené diplomatické strategii úspěšná, byť byl sv. Václav v roce 1670 do římského breviáře zapsán pouze *ad libitum*, tj. jako nezávazná památka.³¹

Jak naznačuje již titul Balbínova spisku *Gloria Sanctissimi ducis et martyris Wenceslai, inclity regni Bohemiae patroni, duodecim titulis brevissime adumbrata*, jeho vnitřní název *XII. tituli gloriae Sanctissimi et Virginei ducis, regis, ac martyris Wenceslai, inclity regni Bohemiae haeredis ac patroni* i názvy jeho kapitol, jejichž jádrem je vždy pojem „gloria“,³² je celé toto dílko koncipováno jako jakýsi výběr „slávy“ ze života a posmrtného kultu sv. Václava. Epilog spisku pak formuluje jeho vlastní účel: k právě vyjmenovaným „titulům slávy“ sv. Václava by Klement IX. mohl připojit ještě další titul, kdyby zařazením sv. Václava do římského breviáře oficiálně rozšířil jeho kult na celou církev, podobně jako tomu je v případě svatých patronů jiných evropských zemí, za nimiž ostatně sv. Václav nijak nezaostává, co se týče ctností, ba dokonce je všechny předčí starobylostí.³³ Ostatně poslední, dvanáctá kapitola tohoto Balbínova dílka, v níž se mj. evidují doklady svatováclavského kultu mimo území Čech, nepřímo naznačuje, že by pa-

29 Balbín se k autorství hlásí ve svém dopise ze 14. 10. 1669 adresovaném řádovému spolubratru Danielu Papebrochovi (viz M.–É. DUCREUX, *Gloire, prestige et liturgie*, s. 437).

30 V potridentském revidovaném vydání římského breviáře (1568) totiž nebyl uveden žádný český světec; to podnítilo již kardinála Harracha, aby v roce 1625 zaslal do Říma žádost o zápis sv. Václava a sv. Vojtěcha do římského breviáře, tato jeho snaha ovšem skončila neúspěchem (viz M.–É. DUCREUX, *L'honneur et le „noviciat“*, s. 106–107).

31 Celý proces podrobně rekonstruovala na základě dochovaných archivních dokumentů M.–É. Ducreuxová (viz M.–É. DUCREUX, *Gloire, prestige et liturgie*; TÁŽ, *L'honneur et le „noviciat“*).

32 Viz názvy všech 12 kapitol (jejichž počet je zjevně symbolický): *Gloriae S. Wenceslai, ex pervetusta Majorum et Augusta posterorum nobilitate*; *Gloria educationis ac faelicium studiorum*; *Gloria ex principali et regia dignitate*; *Gloria propagata Christianae religionis*; *Gloria pietatis*; *Gloria caeterarum virtutum, praesertim misericordiae*; *Gloria ex veneratione Sancta Urbis Romae et summorum Pontificum*; *Gloria martyrii*; *Gloria miraculorum*; *Gloria canonismi, seu publicae inter Sanctos Martyres adlectionis*; *Gloria ex regum ac Caesarum in hunc Sanctum Martyrem pietate*; *Gloria ex amore populorum et studiis in Sanctum Wenceslaum*.

33 „[...] habet, in Breviario Sacerdotali, Stephanum suum Ungaria, Casimirum Polonia, Hermenegildum Hispania, Ludovicum Gallia, Henricum Germania, Wenceslaus noster, nihil illis ullo genere Virtutis concedit, antiquitate vero omnes illos vincit“ (f. C1r–v).

pež zápisem sv. Václava do římského breviáře vlastně jen potvrdil to, co se již děje odedávna: kult sv. Václava není pouze lokální, nýbrž sahá daleko za hranice pražské arcidiecéze, již dávno má nadregionální rozměr.³⁴

Podobně jako Kadlinský také „český Livius“ motiv slávy ve svém václavském spisku ve srovnání s předchozími hagiografickými díly ještě více rozvinul a zároveň ho do jisté míry i přepracoval.³⁵ Ve všech dosud zmiňovaných hagiografických dílech byl totiž motiv slávy dáván do souvislosti s určitým již uskutečněným veřejným aktem úcty, jíž se příslušnému světci či poutní svatyni dostalo ze strany církevní autority; ostatně právě tento akt byl s největší pravděpodobností důležitým, ne-li přímo nejdůležitějším podnětem pro vznik daného hagiografického pojednání, ať už to bylo římské svatořečení Ignáce z Loyoly v roce 1622 v případě Lanciociovy latinské legendy a v případě její české verze, pořízené J. Plachým–Ferem, založení jezuitské koleje a kostela sv. Ignáce z Loyoly v Březnici, jak se na to upozorňuje na jejím titulním listu; posvěcení rozšířené loretánské kaple v Hájku u Prahy kardinálem Harrachem 8. září 1630 v případě Ferovy české verze³⁶ spisu Horatia Tursellina nebo zařazení sv. Josefa mezi české zemské patrony v případě hagiografické knížky Václava Františka Nebeského z Blumenberka. Balbínův spisek ovšem toto pořadí převrací, neboť se na nejvyšší církevní autoritu obrací se žádostí, aby takový veřejný akt úcty sv. Václavovi teprve učinila, a na podporu své žádosti shromažďuje argumenty.

Balbín však nebyl prvním českým hagiografem, jenž si při pojmenování svého hagiografického díla vystačil pouze s označením „sláva“. Podobně i Bridelova legenda o sv. Prokopu, která poprvé vyšla již v roce 1662, nemá ve svém titulu *Sláva svatoprokopská z rozličných autorův, jako jsou Pontanus a Breitenberg, Hájek, Paprocký a jiní sebraná* žádné standardní hagiografické pojmenování, nýbrž se v něm tvrdí, že celá legenda není než sebráním „slávy“ sv. Prokopa z hodnověrných autorit.³⁷ Rovněž Bridel se tedy pokusil shromáždit z kanonických děl svědectví o dosavadní „slávě“ sv. Prokopa, aby se tato mohla stát argumentem pro pokračování v obnově centrálního místa svatoprokopského kultu, Sázavského kláštera „*ochuzeného, z řícenin povstávajícího*“, jak sázavská klášterní komunita sama sebe charakterizovala v dedikaci tisku. Obdobné užití motivu slávy se objevilo též v názvu mladšího poutnického tisku o poustevníku Ivanovi *Sláva skrytá v jeskyni svatojanské*, zjevně usilujícího o propagaci kláštera sv. Jana pod Skalou

34 Tato pasáž mapující zahraniční doklady václavského kultu tak zároveň ukazuje, jak výrazně se též Balbín inspiroval – vedle jiných předloh – výše zmíněným Tannerovým václavským textem (viz též M.–É. DUCREUX, *Gloire, prestige et liturgie*, s. 439).

35 M.–É. Ducreuxová ostatně ukázala, jak arcibiskup Sobek v úsilí dosáhnout zápisu svátku sv. Václava do římského breviáře učinil v celé kauze pojem slávy přímo klíčovým argumentem. To dokládá zejména dochovaná korespondence, v první řadě koncepty Sobkových dopisů adresovaných císaři Leopoldovi I., v nichž se pražský arcibiskup snažil získat habsburského panovníka pro svou věc a žádal ho o podporu své suppliky u papeže (M.–É. DUCREUX, *Gloire, prestige et liturgie*, s. 456–457).

36 Viz kapitolu *O posvěcení kapli lauretánské v Hájku* (s. 174–176).

37 Na rozdíl od výše zmiňovaného Ferova pojednání o Loretě je v Bridelově prokopském spisku slovo „sláva“ obsaženo nejen na titulním listě, ale též ve vnitřním titulu legendy *Sláva svatoprokopská, totižto Svatý Prokop kouřimský, kněz, benediktýn, dáblobijec, opat, divotvorec, prorok, pobožně umírá, za svatého vyzdvížen i měšťan pražský* (f. B1r), bylo tedy zjevně od počátku integrální součástí jejího názvu.

jako centrálního místa svatoivanského kultu. Titulní oxymorické sousloví „sláva skrytá“ přitom naznačuje, že poustevník svaté pověsti Ivan, jenž drtivou většinu svého života podle legendy prožil jako eremita v ústraní, zcela skryt před světem, (zatím) jako nekanonizovaný světec sice nedosáhl veřejné slávy oltáře, jeho svatosti to nicméně nic neubírá a není to ani zásadní překážkou pro jeho zázračné působení.³⁸

V.

Tyto případy, kdy se slovo „sláva“ v české raně novověké hagiografii neobjevuje jako jeden ze členů vícečetné řady synonym (viz dříve citovaná spojení „sláva a chvála“, „čest, sláva a chvála“ apod.), nýbrž se osamostatňuje a samo tvoří jádro knižního titulu, naznačuje, že v nich slovo „sláva“ začalo získávat funkci termínu, ne-li přímo žánrového označení určitého typu hagiografie. Jaké tedy vůbec bylo sémantické pole slova „sláva“ v oné skupině českých hagiografických děl druhé třetiny 17. století, v nichž se stalo důležitou, ne-li přímo klíčovou částí titulu?

Hledat odpověď na tuto otázku se nabízí zejména v hagiografických dílech Felixe Kadlinského, neboť v nich se s pojmem „sláva“ pracuje asi nejvíce i nejsystematičtěji. Ve své svatováclavské legendě Kadlinský akcentoval motiv slávy nejen výše zmíněnou změnou názvu své hlavní předlohy, tj. Tannerovy latinské legendy, ale ještě i jinými způsoby. V té souvislosti stojí za pozornost, že na začátek každé kapitoly své legendy nově doplnil jako jakési úvodní motto biblický citát. Nelze přitom přehlédnout, že na úvod již zmiňované kapitoly *Svatý Václav slavný*, kterou se začíná vyprávění o svatováclavském kultu, tj. o posmrtné slávě sv. Václava, Kadlinský nově připojil verš z knihy *Izaiáš* „*Sláva Páně nad tebou vzešla*“ (Iz 60,1). Ocitováním jednoho z nejznámějších starozákonních veršů pojednávajících o Hospodinově slávě tak jednoznačně akcentoval biblický kontext pojmu „sláva“, jenž mu dovolil využít celé bohatství významového komplexu tohoto biblického symbolu.

Onen biblický citát Kadlinskému především umožnil zdůraznit sakrální významy slávy. Sláva je totiž ve *Starém zákoně* primárně spojována s Bohem: Hospodinova sláva je v něm obrazným vyjádřením Boží přítomnosti, zjevením Boží svrchované moci, velikosti, majestátu a vznešenosti, které umožňuje smysly (zejména zrakem) vnímatelné zakoušení přítomnosti Boha, jenž je pro člověka jinak nepostižitelný. Její úzká příbuznost s theofánií (kterou převážně doprovází) je dána i její bytostně relační kvalitou: především ve vztahu k vyvolenému národu (srov. např. Ž 85,10), ale též ve vztahu k celému lidstvu (srov. např. Iz 6,3) je Božím darem přinášejícím oslavení těm, kdo se Bohu plně oddají (srov. např. Ž 62,8). Toto starozákonní pojetí Boží slávy přejaly a dále rozvinuly novozákonní (zejména janovské a pavlovské) texty, jež ji pochopitelně v první řadě vztáhly na Ježíše Krista. Ježíšův život se v nich interpretuje jako skrytá epifanie, z níž v určitých okamžicích mocně zazářila Boží sláva, viditelná ovšem pouze věřícím: smyslem

38 Ve vlastním textu spisku se však motiv slávy objevuje jen střídme (výhradně ve svatoivanských hodinách) a nadto v konvenční podobě: Ivan svým rozhodnutím vzdát se královského trůnu a odejít do samoty jako poustevník potupil slávu tohoto světa a získal slávu nebeskou, věčně přebývání s Králem slávy.

pozemského života Božího syna nebylo sebeoslavení, nýbrž oslava Otce a právě tato Kristova kenóze (sebeupozadění, sebezřeknutí, doslova sebevyprázdnění) vytvořila prostor pro jeho oslavení pravou a věčnou slávou od Otce (viz např. Jn 17,1–5; Fil 2,6–11). Ústřední epifanií Hospodinovy slávy tak v novozákonním pojetí je Kristova pašije, smrt, vzkříšení a nanebevstoupení a v plnosti se projeví při Kristově druhém příchodu na konci věků (srov. např. Mk 13,26), je znakem nebeského světa (srov. např. Zj 21,11.23). V hagiografickém kontextu nelze opomenout, že jako zjevení Hospodinovy slávy jsou interpretovány rovněž zázraky, které Kristus konal během pozemského života (srov. např. Jn 2,11). Pro hagiografický kontext je podstatný též poukaz na to, že Boží sláva se projevuje také na Kristových učednících (viz např. 1Kor 11,7), neboť křtem mají účast na slávě Kristova vzkříšeného těla (Fil 3,21): osvojováním Kristova kenotického postoje (nejzřetelněji v mučednictví) se v nich započíná Otcova sláva coby Bohem zamýšlený cíl existence člověka (srov. např. Řím 9,23), která se plně rozvine na věčnosti (1Pt 5,10). Životní postoj Kristových učedníků tedy má být bytostně doxologický, neboť jejich posláním je činit vše k Boží slávě (srov. např. 1Kor 10,31; 1Pt 4,11). V kontextu dějin křesťanské spirituality i v kontextu jezuitské provenience většiny výše zmiňovaných českých hagiografických děl stojí za připomenutí, že právě tuto novozákonní výzvu si v podobě „(omn)ia ad majorem Dei gloriam“ zvolil za svou životní devízu Ignác z Loyoly a že se následně stala i řádovým heslem Tovaryšstva Ježíšova.

Biblický symbol Hospodinovy slávy chce tedy především vyjádřit tajemství Boží imanence; Boží sláva je v tomto kontextu vlastně komplementárním pojmem pro svatost jako vyjádření Boží transcendence. Sláva a svatost tak ve své komplementaritě pojmenovávají základní křesťanskou zkušenost Boha, který se člověku zjevuje a dává se mu určitým způsobem poznávat již v tomto světě, ba dokonce mu v Kristu umožňuje podíl na svém vnitřním životě, ovšem zároveň jeho i celý svět nekonečně přesahuje. V tomto biblickém kontextu se nabízí čistý motiv slávy i v českých hagiografických dílech raného novověku. V těchto legendách se citují především starozákonní verše o slávě Páně,³⁹ jež lze prefigurativně vztáhnout nejen na Ježíše Krista, ale též na ty, kdo se stali jeho dokonalými následovateli, tedy na světce. Připomeňme, že Kadlinský ve své václavské legendě akcentoval motiv slávy právě v kapitole, v níž se začíná vyprávět o Božím záračném působení skrze sv. Václava, které se započalo téměř bezprostředně od okamžiku jeho mučednické smrti.

Již v bibli se nicméně pojem „sláva“ neobjevuje ve významu čistě sakrálním, ale zahrnuje v sobě, a to jak v hebrejském „kabad“, tak řeckém „doxa“, také významy profánní, a to nejen konotované negativně (pomíjivost lidské slávy, pošestilost lidské touhy po sebeoslavení), ale též pozitivně

39 Vedle zmiňovaného verše z knihy *Izaiáš* v Kadlinského václavské legendě se v české hagiografii druhé třetiny 17. století citovaly zejména verše o slávě Páně z knihy *Žalmů*. Na úplný závěr Balbinova svatováclavského spisku byl jako jeho shrnující pointa otištěn žalmový verš „*Magna est gloria eius in salutaris tuo, gloriam et magnum decorem impones super eum* (Ps 20,6), tj. *Veliká jest sláva v spasení tvém, důstojností[–slávou] a krásou přioděl jsi jej*“ (Ž 21,6), v němž se klíčové slovo „sláva“, poukazující na Boží spásnou moc, jejíž přijetí člověku umožňuje mít účast na Božím životě, objevuje hned dvakrát. Jiný známý žalmový verš o oslavení člověka Boží slávou (Ž 8,6) připomíná hned v úvodu předmluvy svatováclavské legendy Jilji od sv. Jana Křtitele.

(jako označení panovnického majestátu, často legitimizovaného přímo Bohem – srov. např. Ž 21). Tento druhý typ je zřetelný např. na již zmiňovaném verši Iz 60,1, jenž nabízí zároveň minimálně ještě jeden důležitý komplex významů. Šedesátá kapitola knihy *Izaiáš* totiž prorocky líčí Hospodinovu slávu, která se zjeví nad vyvoleným národem jako světlo, k němuž budou, přitahovány jeho velkolepou nádherou a jasem, putovat všechny národy. Ty zahrnou vyvolený národ svým bohatstvím, a kdo ho dosud znevažovali, pokoří se mu a všichni budou společně oslavovat Hospodina v jeho svatyni na Sionu. Jde tedy o působivé konstruování vize prestižní pozice Izraelitů mezi ostatními společenstvími, nezpochybnitelné autority vyvoleného národa a Jeruzaléma jako jediného univerzálního sakrálního centra.

Připomeňme, že verš Iz 60,1, spojující v sobě náboženské a politické aspekty, anticipuje v Kadlinského václavské legendě motiv rozšíření úcty sv. Václava mimo území Čech, o níž se pojednává v dalších kapitolách (27–33). Ostatně sám Kadlinský expanzi svatováclavského kultu přímo označil za šíření Václavovy slávy: „[...] *nemohla se sláva svatého milého Václava v samé české zemi dáti obsáhnouti, i v okolních chtěla známá býti*“ (s. 133–134).⁴⁰ Jestliže tedy již Tanner položil v posledních kapitolách svého václavského spisu důraz na prostorový aspekt expanze svatováclavské úcty v cizině, Kadlinský tento aspekt ještě posílil, a to pomocí úvodních biblických mott, jimiž zdůraznil její rozšíření do všech světových stran.⁴¹ Vedle konstruování „mapy“ václavského kultu se tak v Kadlinského legendě zároveň uspořádává evropský prostor z české perspektivy, Čechy se stávají centrem, získávají prestižní hodnotu středu ve smyslu geografickém i kulturně-politickém, posiluje se prestiž českého společenství. Pojem „sláva“ tedy v tomto Kadlinského díle obsahuje i výrazný politický aspekt, aktivuje politickou dimenzi světeckého kultu.⁴² Podobnou tendenci lze ostatně sledovat i ve výše zmiňovaném Balbínově svatováclavském spisku. Jestliže Balbín již v jeho úvodu vysvětlil označení kapitol své legendy „tituli gloriae“ odkazem na nápisy, jež bývaly noseny při triumfálních průvodech antických vojevůdců, pak tím zároveň výrazně aktualizoval původní, předkřesťanský význam slova „gloria“ v klasické latině, tj. nesmrtelný věhlas, slavná vojenská pověst.⁴³

Domnívám se, že právě tato polysémie, kterou české „sláva“ do velké míry sdílí s latinským „gloria“, byla jednou z hlavních příčin obliby motivu slávy u českých hagiografů 17. století. Nepřímo to dosvědčuje ta skutečnost, že všechna výše zmiňovaná bohemikální hagiografická díla, jež ve svém titulu obsahují slovo „sláva“, jsou latinská nebo česká. Pokud existují jejich jazykové

40 Srov. též ekvivalentní pasáž Tannerovy latinské předlohy: „*Gloriosa meritorum ac miraculorum S. WENCESLAI fama non se limitibus Bohemiae continuit, ed ad vincinas late diffusa provincias, eiusdem honoribus urbes ac templa replevit.*“ (f. R1r) K sémantice pojmu „fama“ viz níže.

41 Viz biblický verš „*rozšířen budeš na půlnoci*“ (Gn 28,14) v kapitole 28 *Svatý Václav polský*; verš „*chýlí se k půlnoci*“ (Kaz 1,6) v kapitole 30 *Svatý Václav denemarský*; verš „*rozšířen budeš na východ*“ (Gn 28,14) v kapitole 31 *Svatý Václav moravský* a verš „*rozkládáje křídla svá ku poledni*“ (Jb 39,26) v kapitole 34 *Svatý Václav, slavného domu rakouského veliký prapraděd*.

42 Kult sv. Václava i dalších českých zemských patronů byl pochopitelně do českých nábožensko-politických dějin začleňován rovněž jinými způsoby, které podobně akcentovaly prestiž společenství, jehož je dotyčný světec reprezentantem.

43 Srov. H. A. GÄRTNER, *Augustinus*, s. 159–161.

verze ve třetím základním literárním jazyce českých zemí raného novověku, tj. v němčině, pak se v jejich názvech neobjevuje jeden německý ekvivalent, jako tomu je v případě latinsko-českých jazykových transferů se stabilní dvojicí gloria–sláva, nýbrž různé, byť do velké míry synonymní výrazy, např. „Ehre“⁴⁴ a „Lob“.⁴⁵ Nikdy však v hagiografii nebylo české „sláva“ či latinské „gloria“ přeloženo slovem „Herrlichkeit“, jež je v němčině nejčastějším ekvivalentem biblického hebrejského „kabod“ a řeckého „doxa“ pro označení Hospodinovy slávy.⁴⁶ Byla tedy tato překladatelská nejednotnost dána v prvé řadě tím, že němčina na rozdíl od češtiny nemá jeden ekvivalent mnohovýznamového latinského „gloria“, řeckého „doxa“ a hebrejského „kabod“, který by byl podobně bohatě polysémní a zahrnoval v sobě jak významy sakrální, tak profánní?

VI.

Již jsme zmínili, že českým raně novověkým hagiografem, který s pojmem „sláva“ pracoval zřejmě nejsystematičtěji, byl Felix Kadlinský. Jeho dalším hagiografickým dílem, v němž se objevil motiv slávy, je *Život sv. Lidmily*. Tato ludmilská legenda, která ovšem za života Kadlinského zůstala v rukopise a vyšla teprve posmrtně v roce 1702, přitom v české raně novověké hagiografii využívá koncept slávy pravděpodobně nejpropracovaněji, resp. nabízí nejpodrobnější ohledávání sémantických možností pojmu „sláva“.

Život sv. Lidmily je standardním hagiografickým textem v tom, že se primárně zaměřuje na vylíčení Ludmiliných ctností a na shromáždění důkazů o její svatosti s cílem ukázat, co vše z jejího života je následováníhodné, exemplární, svaté. Vyjádřeno slovy Kadlinského, tento hagiografický spis chce především podat výklad o Ludmilině „slávě“, jak o tom svědčí i názvy tří z celkem čtyř částí spisu: 1. *Života svaté Lidmily částka první*; 2. *Života svaté Lidmily částka druhá. Sláva zemská svaté Lidmily, kterou jest jí Pán Bůh na světě způsobiti ráčil před smrtí*; 3. *Života svaté Lidmily částka třetí. Sláva zemská po smrti od Boha jí způsobená, některými důvody vysvětlená*; 4. *Života svaté Lidmily částka čtvrtá. Sláva svaté Lidmily nebeská věčných rozkoší plná*. Již sám přehled názvů jednotlivých částí spisu naznačuje, že Kadlinský i v něm uplatnil strukturu „život a sláva“, nicméně že v tomto případě „život“ zcela upozadil (je mu věnována pouze „částka“ první, jež tak má v knize de facto funkci úvodu), a to ve prospěch „slávy“, o níž pojednávají „částky“ druhá, třetí a čtvrtá. Mimořádně pozoruhodná je přitom poslední, čtvrtá „částka“, v níž si Kadlinský zvolil teologicky odvážné téma Ludmilina posmrtného života v nebi.⁴⁷ Postava sv. Ludmily v této části legendy dokonce téměř úplně mizí a podává se v ní výklad o rozkoších, které každý člověk zakouší v nebi skrze svých pět duchovních smyslů (duchovní zrak, chuť, čich, hmat

44 *Die verborgene Ehr in der Höle Sancti IOANNIS, Oder Kurtze Beschreibung des Lebens der Tagzeiten und andächtigen Gebetter von dem Wunderthätigen Einsiedler Sanct IVAN*, Prag 1691 (BCBT8969) a další vydání v 18. století.

45 [Daniel Ildefons NIGRIN?], *Lob des heiligen Procopii*, Prag 1666 (BCBT neuvádí).

46 K problematičnosti překladu biblického hebrejského „kabod“ a řeckého „doxa“ do němčiny srov. např. N. CHIBICI–REVNEANU, heslo *Herrlichkeit* (NT).

47 Delikátnosti tohoto tématu si Kadlinský byl zjevně vědom, neboť neváhal se již v úvodu této „částky“ zaštitit rétoricky působivým pojednáním o principiální nepostizitelnosti a nevyjádřitelnosti zvoleného tématu lidskými slovy.

a sluch) a po vzkříšení těla bude zakoušet i skrze smysly tělesné.⁴⁸ Kadlinský tedy v této „částce“ své ludmilské legendy nově pojal tradiční motiv nebeské slávy svěťce v posmrtném životě. Obdobně novátorsky ostatně hned v první kapitole legendy doplnil tradiční dvojčlennou definici svěťce jako křesťanského vzoru vybízejícího k nápodobě a jako přímluvce u Boha o další aspekt svěťce jako toho, jenž „*všudy a ve všem nejvíce*“ vyhledává Boží čest a slávu (f. A6v).

Jak je zřejmé již ze samého názvu *Život svaté Lidmily* [...] *dvojí slávou, totiž zemskou a nebeskou ozdobený* i z názvů jednotlivých „částek“, Kadlinský se v tomto hagiografickém spisu zároveň pokusil o „klasifikaci“ různých typů slávy.⁴⁹ Již v názvech jednotlivých dílů legendy odlišuje „slávu zemskou“ a „slávu nebeskou“, „slávu zemskou“ ještě dále dělí na slávu před smrtí sv. Ludmily a slávu po její smrti. V samém textu legendy pak průběžně vytváří hned několik dvojic vzájemně různě protikladné „slávy“, jako je negativně konotovaná sláva světská (tohoto světa) a naproti ní pozitivní sláva Boží; negativně konotovaná sláva časná (pouze na krátký čas) a proti ní žádoucí sláva věčná (nesmrtelná, budoucí).

Jedním z nejnápadnějších aspektů této Kadlinského klasifikace je poukaz na určitou „podvojnost“ svěťecké slávy, na níž se upozorňuje průběžně v celém díle. Světec je totiž podle Kadlinského oslaven od Boha nejen „slávou nebeskou“, kterou prožívá v nebi a která se projevuje za koušením nevýslovné radosti a rozkoši, ale také „slávou zemskou“, jež se projevuje na zemi a je spojována s mocí, urozeností, bohatstvím, ctí a radostí.⁵⁰ Kadlinský zdůrazňuje, že obojí tato sláva spolu úzce souvisí, neboť jejím společným zdrojem je světcův důsledně kenotický, sebe se zřikající životní postoj zcela zaměřený na Boží oslavu: „*A ten jest nejlepší a nejjistější způsob k dosažení cti a slávy světské, vyhledávati předně čest a slávu Boží [...], poněvadž Pán Bůh oslavující se oslavuje netoliko na onom věčně blahoslaveným, ale i na tomto časném světě*“ (s. 102). Světcovo odmítnutí vlastní slávy se tak stává zdrojem jeho slávy skutečné, neboť „*čím kdo více před ctí a slávou tohoto světa utíká a samé toliko cti a slávy Boží vyhledává, ten takový způsobemím Božským nejvíce na tomto světě ctěn a slaven bývá*“ (s. 102).

V legendě se tak rozlišuje mezi negativně konotovanou „slávou světskou“, která je lidského původu, a proto je dočasná a vlastně vždy krátká, neboť je pouze na tomto světě, a pozitivně konotovanou „slávou zemskou“, jež je Božího původu, a tudíž obsahuje jeho atributy („*na tomto světě až do skonání světa, v nebi věčně trvati bude*“ – s. 105). Z tohoto hlediska pak Kadlinský ve svém svatoludmilském spise podrobuje revizi tři skutečnosti tradičně považované za zdroje slávy na tomto světě, a to urozenost, společenský vzestup a dobrovolnou smrt. Na životních osudech sv. Ludmily se snaží dokázat, že „přirozenou“ urozenost krve („tělesnou přirozenost“) nelze

48 Pro tuto část legendy se Kadlinský primárně inspiroval spisem bavorského řádového spolubratra Jeremie DREXELA *Coelum, beatorum civitas aeternitatis* (1635), z jehož výčtu celkem patnácti nebeských radostí převzal prvních pět (viz kapitoly 1–5 druhé knihy tohoto Drexelova spisu).

49 Působivé kontrastní srovnávání různých typů slávy je ostatně příznačné už pro pavlovské novozákonné texty (viz např. 2Kor 3).

50 Slávou, kterou Bůh oslavil sv. Ludmilu po její smrti na zemi, jsou podle Kadlinského záznaky, Boží požehnání Ludmilině rodu a trest rodům obou Ludmiliných vrahů, sám akt Ludmilina svatořečení, milost mučednické smrti, již se Ludmile dostalo, a její privilegium být českou „prvomučednicí“.

plně ztotožnit s pravou urozeností, protože teprve urozenost duchovní, „urozenost z ctnostného a chvalitebného života pošlá přirozenou urozenost na tomto světě (ať o věčném mlčíme) slavnou, nesmrtnou a památky hodnou činí“ (s. 89); že skutečného povýšení člověk nedosahuje vzestupem na společenském žebříčku, nýbrž především konverzí ke katolické víře;⁵¹ a konečně že pravou dobrovolnou smrtí je smrt mučednická, podstoupená pro slávu Boží, na rozdíl od nepravé dobrovolné smrti, podstupované pro získání slávy u lidí.

Kadlinský dokonce ve své ludmilské legendě neváhal spojit s motivem slávy ani sám akt literární produkce a publikace. V její předmluvě tak za první, nejdůležitější příčinu své práce označil „čest a slávu Boží, kterou podle mého řádu a povolání sem povinen zvláštním jakýmsi způsobem vyhledávati a rozmnožovati“ a toto prohlášení také dále zdůvodnil: „Zdá mi se pak tento způsob vyhledávání cti a slávy Boží jakýsi obzvláštní, když se pobožné knížky spisují a vůbec na světlo vydávají; poněvadž tím způsobem jediný člověk, jenž jest nějakou takovou knížku sepsal, na tolika místech a v tolika lidech Boha ctí a oslavuje, jak za živobytí svého, tak po smrti, na kolika místech a od kolika lidí taková knížka se čte nábožně a s duchovním prospěchem užívá“ (f. A3r–v). Kadlinský tím představil svou svatoludmilskou knížku, ale též jezuitskou literární a tiskařskou činnost vůbec jako naplnění řádové devízy „omnes ad maiorem Dei gloriam“, jako projev žité řeholní spirituality Tovaryšstva Ježíšova coby pastoračně-misijně zaměřeného řádu služebníků Slova.⁵²

VII.

Dochovaná skupina bohemikálních hagiografických textů označených jako „sláva“ ukazuje, že i ve druhé třetině 17. století měl tento starobylý literární žánr v bohemikálním prostředí očividně stále velký potenciál, jakkoli se současně jevílo jako žádoucí posilovat jeho prestiž vazbami na posvátný biblický text, včetně akcentování pojmu „sláva“ v jeho biblických významech. Jak napovídá užití dvou literárních jazyků, češtiny a latiny, tato hagiografická díla se obracejí na dvě (částečně totožné) skupiny recipientů. Tisky v češtině byly určeny Čechům, resp. česky mluvícím křesťanům⁵³ (jsou ostatně většinou dedikovány českým šlechticům): jejich zjevným cílem bylo obhájit daného světce a jeho kult u Čechů a přispět interpretací českých světců coby důkazu odvěké katolické identity české společnosti a zdroje její prestiže k přepisu české náboženské kolektivní identity jako bytostně katolické. V těch případech, kdy jejich objednavatelé nebo přímo autory byly členové některé klášterní či kanovnícké komunity, které měly potenciál stát se místem kultu některého z českých světců a které právě v oné době buď nově vznikaly, anebo konečně začínaly po dlouhém období živoření (trvajícím často už od husitských válek) procházet velkou obnovou, lze ona hagiografická díla pojmenovaná jako „sláva“ interpretovat zároveň jako sou-

51 „Takovou ctí a slávou tohoto světa korunovati jest ráčil ten dobrotivý Pán Lidmilu, když jest ji kněžnou učinil; ale mnohem větší slávou ji pocítil, když jest ji [...] k víře křesťanské přivesti, a tudy k věčné a nesmrtelné slávě cestu ukázati ráčil“ (s. 103).

52 Srov. John W. O'MALLEY, *The First Jesuits*. Cambridge – Massachusetts 1994, s. 133.

53 Viz např. formulaci z titulního listu Kadlinského *Života sv. Lidmily*, již je kniha určena „všem českého jazyka užívajícím křesťanům, zvláště pak Čechům jakožto podochranným sv. Lidmily krajanům“; Kadlinského *Život a sláva sv. Václava* je podobně na titulním listě určen těm z čes. národu, „ježto latinské řeči neumějí“.

část komplexnější aktivity,⁵⁴ zaměřené na propagaci nejen příslušného světce, ale i společenství, jež se k němu vztahovalo jako ke svému patronovi, a příslušného poutního místa.

Balbínův latinský spisek byl naproti tomu určen (také) mimo českou societu, intelektuálům, na prvním místě římské církevní hierarchii (viz dedikaci tisku papeži). Mnohem spíše než o kontext partikulární církve v něm tedy šlo o kontext církve univerzální: zdůrazňování „slávy“ českého zemského patrona bylo důležitou součástí snah představitelů české církve (v první řadě pražského arcibiskupa) o zviditelnění českých světců v katolické církvi potridentské doby, o obhajobu českých světců, potažmo české církve před Římem a v mezinárodním kontextu vůbec.⁵⁵ Jak napovídá výše citovaná formulace v Balbínově spisku dedikovaném papeži, v níž se poukazuje na světecké patrony jiných zemí zapsané v *Breviarium Romanum*, sv. Václav byl chápán přímo jako reprezentant české země a jeho zařazení do římského breviáře jako věc prestiže české církve.

Jak jsme předeslali v úvodu, důraz českých raně novověkých hagiografů na slávu svatých lze číst též jako součást dobové mezikonfesijní polemiky v rámci kontroverzní teologie, a sice jako součást katolické reakce na Lutherovu ostrou kritiku scholastické teologie, jím označené jako teologie slávy, a tedy jeho razantní odmítnutí jakékoli aplikace pojmu „sláva“ mimo úzce chápaný sakrální kontext,⁵⁶ i jako součást sporu o (ne)viditelnosti svatosti na zemi, a tedy také o kultu svatých. Jestliže zejména kalvínské (a v českém prostředí především jednota bratrská) přijaly koncept neviditelného společenství církve na tomto světě, tj. důsledně akcentovaly eschatologický rozměr slávy v naději na zjevení Boží slávy v plnosti až při Kristově druhém příchodu, a tedy na plné oslavení společenství svatých až na konci věků,⁵⁷ katolická církev naproti tomu zdůrazňovala viditelné projevy Boží moci v jeho svatých a skrze jeho svaté již v historickém čase, a to zejména skrze zázraky udávané Boží mocí na jejich přímluvu.⁵⁸ Stojí za povšimnutí, že někteří čeští katoličtí hagiografové 17. století přitom neváhali využít legitimizační potenciál biblického motivu slávy (v bibli přítomnost Hospodinovy slávy legitimizuje posvátná místa–svatyně, náboženské autority–jednotlivce i náboženská společenství) a prezentovali svá hagiografická díla jako pojednání o epifanii Hospodinovy slávy, jíž se uskutečňuje Boží záměr přebývat stále upro-

54 Do ní náležela vedle vlastní konsolidace dané komunity včetně jejího hmotného zabezpečení především horlivá stavební aktivita a s ní spojená výtvarná výzdoba, ale též organizování pobožností a poutí apod.

55 Dalšími reakcemi představitelů české církve na reformy tridentského koncilu a potridentské papežské dekrety týkající se uctívání svatých a s tím související reformy liturgických knih, jejichž cílem taktéž bylo zviditelnění českých světců v univerzální církvi, byla např. žádost pražského arcibiskupa o uznání lokálního kultu českých svatých patronů Římem, schválení vlastního officia českých zemských patronů pro pražskou arcidiecézi či vícero žádostí o kanonizaci, z nichž pouze jedna, týkající se Jana Nepomuckého, byla nakonec úspěšná (viz Marie–Élizabeth DUCREUX, *Pour une histoire européenne élargie des patronnes celestes*, in: táž (ed.), *Dévotion et légitimation*, s. 9–37).

56 Luther (podobně jako Kalvín – srov. jeho známou devízu „*soli Deo gloria*“) kladl důraz na výhradní pojetí slávy jako Božího titulu („*gloria divina*“) a na její neoddelitelné sepětí s Kristovou kenozí: Hospodinovu slávu zjevuje Boží syn na kříži (srov. A. LEXUTT, *Herrlichkeit und Kreuz*, s. 216–217).

57 Srov. Eberhard BUSCH, *Dei Gloria. Der Begriff „Herrlichkeit“ in Johannes Calvins Theologie*, in: R. Kampling (ed.), *Herrlichkeit*, s. 223–234.

58 Viz též M.–É. DUCREUX, *Hiérarchiser le ciel*, s. 244.

střed svého lidu, a společenství, jež se k příslušnému světci či světici vztahovalo jako ke svému patronovi či patronce, tak implicitně představili jako Boží vyvolený národ.

Jiří A. Čepelák

**Svatováclavský příběh v podání
Bohuslava Balbína**

Postava sv. Václava jako hlavního zemského patrona a dědice české země se sice v 17. století nacházela ve stínu silného mariánského a rozvíjejícího se svatojánského kultu, měla však významnou roli při legitimizaci nároků habsburských panovníků na český trůn i pevné místo v argumentaci českých barokních vlastenců, představujících tohoto světce jako ochránce českého jazyka a symbol nepřerušené státoprávní i náboženské kontinuity českých zemí¹. Proto na něj bylo možné nahlížet jako na ideál světce i křesťanského panovníka. Bohuslav Balbín se mu věnuje v 1. knize *Výtahu z českých dějin neboli Boleslavské historie* (1677)², ve 4. a 7. knize *Rozmanitostí z historie království Českého* (1682, 1687) a v příležitostném spisu *Sláva nejsvětějšího knížete a mučedníka Václava* (1669). V tomto příspěvku se pokusím o stručné srovnání pojetí sv. Václava ve zmíněných dílech Bohuslava Balbína a nastínění některých otázek, s nimiž se jejich autor snažil nebo musel vypořádat.

Posledně jmenované dílo z roku 1669 je ze všech Balbínových prací věnovaných svatováclavské látce zdaleka nejstarší a zároveň se od všech ostatních odlišuje svým účelem, pojetím a strukturou. Na konferenci se mu sice již věnovala Marie Škarpová, nicméně v zájmu úplnosti a srovnání s ostatními zmíněnými díly, zde alespoň stručně představím jeho strukturu a obsah. Dílo vzniklo patrně u příležitosti snahy nového pražského arcibiskupa Matouše Ferdinanda Sobka z Bílenberka o tzv. dodatečnou kanonizaci sv. Václava, tj. povýšení svatováclavského svátku na závazný pro celou církev. V úvodním textu proto pražský arcibiskup dedikuje spis papeži Klimentu IX.³

- 1 Tématu svatováclavského kultu v 17. století a jeho významu pro panovnícký rod se věnovali Jiří MIKULEC, *Kult svatého Václava a barokní náboženská bratrstva v Čechách*, in: Petr Kubín (ed.), *Svatý Václav: na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého*, Praha 2010, s. 363–376; TÝŽ, *Přemyslovci v českém barokním patriotismu*, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (ed.), *Per saecula ad tempora nostra: sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka*, II., Praha 2007, s. 601–606; Marie–Élizabeth DUCREUX, *Virtutes regis neboli zbožnost, ctnosti, život a sláva panovníků*, in: Petronilla Cemus (ed.), *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, II., Praha 2010, s. 826–828.
- 2 Bohuslaus BALBINUS, *Epitome historica rerum Bohemicarum; quam ob venerationem christianae antiquitatis et primae in Bohemia collegialis ecclesiae honorem, Boleslaviensem historiam placuit appellare: in ea, pleraque in historijs nostris incerta, controversa, obscura; multa item ab alijs praerita, summa fide, diligentia, claritate et brevitate quinque libri explicantur et statuuntur; adjecti sunt libri duo (VI. [et] VII.) de antiquissimo Boleslaviensis ecclesiae collegio; deque origine [et] miraculis Magnae Dei Matris, quae ibidem in basilica sua summa populi veneratione colitur*, Pragae 1677, s. 15–97; TÝŽ, *Miscellanea historica regni Bohemiae. Decadis I. Liber IV. hagiographicus seu Bohemia Sancta, continens Sanctos et Beatos Bohemiae, Moraviae, Silesiae, Lusatie, tam eos, qui publicit fastis, aut ipso immemorabilis temporis decursu in censum divorum venerunt; quam eos, qui licet hoc titulo careant, aut morte ob Christi fidem fortiter tolerata, aut innocentia vitae in antiquitate claruerunt, aut a scriptoribus idoneis virtutum et sanctimoniae merito commendantur*, Pragae 1682, s. 13–17; TÝŽ, *Miscellaneorum historicorum regni Bohemiae decadis I. Liber VII., regalis; seu de ducibus, ac regibus Bohemiae. in quo gesta regum praecipua, tum genealogiae omnium familiarum apud nos imperitantium (Czechii; gentis ducis ac patris, Croci, Przemysli, deinde regum Luemburgicorum, Austriacorum Habsburgensium, Cunstadaeorum, Jagellonidarum, ac tandem iterato Austriacorum) diligenti semper ad chronologiam respectu, proponuntur et notis historicis, aut ethicis illustrantur*, Pragae 1687, s. 57–60; [TÝŽ], *Gloria Sanctissimi ducis et martyris Wenceslai, inclyti regni Bohemiae patroni, duodecim titulis brevissime adumbrata*, Pragae 1669, 40 s.
- 3 Tyto snahy pražských arcibiskupů i vídeňského dvora, započaté kardinálem Arnoštem z Harrachu v roce 1642, dosáhly v roce 1670 částečného úspěchu, nicméně povinné slavení svátku sv. Václava bylo

Co se týče literárního pojetí, Balbín navazuje na o několik let starší podobně laděný spis *Trofeje svatého Václava* od jezuita Jana Tannera (1661), přeložený do češtiny a upravený Felixem Kadlinským (1669)⁴. Zatímco Jan Tanner přirovnává skutky, ctnosti a zázraky sv. Václava k vítězným trofejím, Bohuslav Balbín zvolil v úvodním textu podobné přirovnání k triumfálnímu průvodu římských vojevůdců a nápisům neboli titulům, které byly v takových průvodech nesený.

I on své dílo, které není řazeno chronologicky, ale podobně jako u jeho předchůdců spíše tematicky, rozdělil do dvanácti kapitol (*titulí*), které koncipoval jako stručné nápisy v triumfálním průvodu tohoto světce. Tematizuje v nich původ sv. Václava a jeho spojení s habsburským rodem (I), jeho vzdělanost (II), získání údajného královského titulu od Jindřicha Ptáčníka (III), obranu a péči o šíření křesťanské víry (IV), jeho zbožnost projevující se v eucharistické úctě (V), jiné jeho ctnosti jako bezúhonnost, čistotu a milosrdenství (VI), obzvláštní světcovu úctu k papežům a jejich sídelnímu městu, kde má jako jeden z mála národních světců oltář v chrámu sv. Petra (VII), Václavovo mučednictví (IX), zázraky (X), jeho brzké zařazení mezi světce (X), úctu Karla IV. a zejména habsburských panovníků vůči světcům (XI) a lidovou oblibu sv. Václava, o níž svědčí jak četnost křesťanského jména, patrociníí a vyobrazení světce, tak rozšíření Václavova kultu za hranicemi Čech (XII). Rozšířením svého kultu za hranice Čech tak obrazně získal zpět původně slovanská území, v té době již zejména německojazyčná území, která se prý marně pokoušel vojenskou silou ovládnout jeho otec Vratislav. Svatý Václav je zde, podobně jako dříve u Jana Tannera, prostřednictvím vize, kterou obdržel kníže Vladislav Jindřich, líčen jako iniciátor stavby mariánské svatyně v Zellu ve Štýrsku (dnešní Mariazell), ústředního poutního místa habsburské zbožnosti. Dílo rámuje závěrečný text připomínající oboustranně vřelé vztahy mezi římskými papeži stejného jména a českými zeměmi a propojující devízu jezuitského řádu se svatováclavskou úctou: *Ad maiorem Dei in martyre suo gloriam* čili *K větší slávě Boží skrze jeho mučedníka*, zdůrazňující, že se v životě, skutcích a umučení sv. Václava přímo projevuje Boží sláva, tedy i sláva Krista, s nímž je Václav nepřímě srovnáván, jak na to v rozboru textů Jana Tannera a Felixe Kadlinského poukázala Marie Škarpová.⁵

Nejdetajněji se Bohuslav Balbín postavě sv. Václava věnoval v rámci *Výtahu z českých dějin* neboli *Boleslavské historie*, jejíž sedm knih obsahuje stručné dějiny Čech se zvláštním zřetelem k svatováclavskému a mariánskému poutnímu místu ve Staré Boleslavi. Svatováclavský příběh a související témata jsou náplní takřka celé 1. knihy, kterou tvoří české dějiny od příchodu křesťanství po přenesení ostatků sv. Václava ze Staré Boleslavi do Prahy. Důraz je kladen zejména na ctnosti a zbožnost mladého Václava a na jeho obranu křesťanské víry proti úkladům matky

ustanoveno až v roce 1729, již ve stínu kanonizace sv. Jana Nepomuckého, viz Petr KUBÍN, *Dodatečná kanonizace sv. Václava v baroku?*, in: Sborník Katolické teologické fakulty 6, Praha 2004, s. 191–193.

4 Joannes TANNER, *Trophaea sancti Wenceslai Bohemiae regis et martyris, Augustissimae domus Austriae magni tritavi*, Pragae 1661; Felix KADLINSKÝ, *Život a sláva svatého Václava mučedníka, knížete, krále a patrona českého*, Praha 1669. Obě díla analyzovala, porovnávala a do širšího rámce hagiografické literatury té doby zařadila Marie ŠKARPOVÁ, *Sláva české historiografie. Jezuité Jan Tanner a Felix Kadlinský jako hagiografové*, in: Gertraude Zand – Stefan Michael Newerkla (ed.), *Jezuitská kultura v českých zemích/Jesuitische Kultur in den böhmischen Ländern*, Brno 2018, s. 83–118.

5 Tamtéž, s. 106–112.

a regentky Drahomíry a jeho bratra Boleslava. Vzhledem k záměru představit události českých dějin v chronologickém pořadí je takto, na rozdíl od výše zmíněného spisu, koncipováno i líčení svatováclavského příběhu, avšak obohaceno o četné odbočky. 5. kapitola líčí tažení římského krále Jindřicha I., jemuž Balbín připisuje „vrozenou nenávisť vůči Slovanům“, do Polabí za účelem zničení nebo podrobení tamních slovanských kmenů. Příčina úspěchu Jindřichova tažení je spatřována jednak v jeho vlastních panovnických a zejména vojevůdcovských kvalitách, jednak v unáhleném a prostém smýšlení slovanských kmenů, jejichž jmenovitý výčet Balbín uvádí, a jejich osudové nejednotě.

7. kapitola v souvislosti s důsledky Jindřichova tažení pro české země problematizuje otázku udělení královského titulu Václavovi s tím, že se mohlo jednat o „historickou prolepsi“, tj. použití titulu pozdějšími historiky na základě současného stavu např. v 11. nebo 12. století. Na základě starší i novější literatury se Balbín přiklonil ke konstatování, že Václav titul získal, ovšem až od Oty I., a že si jej pak uzurpoval i jeho nástupce Boleslav. Rozsáhlou digresi v VII. kapitole tvoří pojednání o štítu, respektive erbu sv. Václava, v níž Balbín na základě starší i soudobé literatury rozebírá vzájemný vztah svatováclavské orlice, českého dvouocasého lva a jiných variant staršího českého znaku, které se vyskytovaly v tehdejší literatuře, zejména v Hájkově kronice.

Dílo představuje české dějiny viděné ze Staré Boleslavi, a tak nepřekvapí několik zmínek věnovaných zejména staroboleslavské historii. Stará Boleslav je v 5. kapitole, kde je řeč o jejích počátcích za panování knížete Vratislava, označena jako „místo vybrané Boží prozřetelností“, přičemž následuje popis údajného založení kostela svatých Cyrila a Metoděje i s chronologickými otázkami, které v souvislosti s tím vyvstávají. V 6. kapitole několika větami zmíněn tribut, který byl českým knížatům uložen od doby Karla Velikého a jenž byl po setkání Jindřicha I. s Václavem prý převeden na staroboleslavské kanovníky, což Balbín označil za sice neověřitelné, nicméně starobylé tvrzení, jež si zaslouží být zaznamenáno, obzvlášť týká-li tak dávných a na přesné zprávy skupých dějin. Na úvodní shrnutí významu Boleslavi navázala 8. kapitola, pojednávající mimo jiné o vybudování opevnění po římském způsobu knížetem Boleslavem a podávající popis příhodné polohy města, které je nepřímo srovnáváno s Římem, přímo pak s Prahou. V 9. kapitole je zmíněna obliba Staré Boleslavi a podpora tam stojícího kostela ze strany knížete Václava v dobách, kdy tam jakožto na svém údělu vládl jeho bratr.

Nemalou část uvedených kapitol tvoří odbočky týkající se nejisté chronologie, na kterou Balbín zákonitě narazil při porovnávání svých zdrojů. Nejstarší prameny, které se snažil pro svou práci používat, tj. Dějiny Sasů od Widukinda z Corvey a Kristiánova legenda⁶, totiž neobsahují přesné letopočty, na kterých by mohl postavit chronologii událostí zmíněných ve svatováclavském příběhu. Na nejistotu tak narazil již v případě ohraničení života knížat Spytihněva a Vratislava, jehož smrt klade do roku 916, v otázce vysvěcení kostela sv. Víta řezenským biskupem sv. Volfgangem v roce 929, ač byl v té době prokazatelně ještě dětského věku. Tažení Jindřicha I. Ptáčnicka datovali různí autoři do rozmezí let 920 až 930, darování paže sv. Víta Václavovi od roku 923

6 Obě díla nyní existují i v českém překladu, viz WIDUKIND z Corvey, *Dějiny Sasů*, překlad Jakub Izdný a Kateřina Spurná, Praha 2016; *Kristiánova legenda*, přeložil Jaroslav Ludvíkovský, Praha 1978.

do 937. Balbínovy prameny se rozcházejí i v dataci Václavovy mučednické smrti, kterou Balbín umístil do roku 938⁷. Poté, co se vypořádal s různými údaji v literatuře, tak konstatoval, že ještě lepší vztahy než Jindřich I. měl s Václavem jeho syn pozdější císař Ota I. (vládl 936–972), který mu měl udělit titul krále, který však Václav ze skromnosti odmítl, a štít s orlicí, svěřit do správy Moravu a odpustit již zmíněný tribut. Se zmatky ohledně chronologie souvisí Balbínova výtka vůči Václavu Hájkovi z Libočan a jeho *Kronice české*: „*Hájek předčil všechny ostatní české dějepisce pílí a rozsahem své práce, jen kdyby se více staral o poslušnost událostí*“⁸.

10. kapitolu a zároveň více než polovinu 1. knihy tvoří edice Kristiánovy legendy, kterou Bohuslav Balbín v roce 1645 objevil v knihovně kláštera augustiniánů kanovníků v Třeboni a poprvé vydal tiskem⁹. Opatřil ji poznámkami, které uvozuje poděkování treboňskému opatu Norbertu Hermannovi se stručným přehledem nejvýznamnějších svazků tamější knihovny. Většina historických komentářů k textu legendy je spíše menšího rozsahu, snad s výjimkou rodokmenu sv. Václava a Přemyslovců jeho doby a přímé citace z privilegia Karla IV. pro obec Stadice. Nejrozsáhlejší, až několikastránkové, jsou poznámky, v nichž se Balbín věnuje původu, rozmanitosti a významu slovanských kmenů a jazyka a předkům sv. Václava od časů Praotce Čecha, respektive Kroka. Často v nich polemizuje se staršími i současnými autory, zejména s Melchiorem Goldastem (1576/1578–1635), autorem *Poznámek o právech Českého království* (1627)¹⁰. Komentář ke Kristiánově legendě tedy použil jako záminku k zevrubnému představení českých dějin i v dobách před přijetím křesťanství a o něco pozdějším založením Staré Boleslavi jakožto náboženského srdce christianizovaných Čech. K tématu i s ním spojeným polemikám se Bohuslav Balbín vrátil zejména v 2. svazku *Rozmanitostí z historie Království českého* (tzv. *liber popularis*)¹¹, který je věnován původu Čechů a souvisejícím polemikám.

Bohuslav Balbín se o svatém Václavu širěji zmiňuje i ve dvou svazcích *Rozmanitostí z historie Království českého*, v tzv. *Svatých Čechách* (4. kniha) a *Královské knize* (7. kniha). V obou se autor odvolává i na své starší zpracování svatováclavské látky ve *Výtahu z českých dějin* a odkazuje

7 V současné době přijímaná chronologie zmíněných událostí: 921 smrt knížete Vratislava, zavraždění Ludmily, 922–925 začátek vlády knížete Václava, 928 tažení Jindřicha I. proti polabským Slovanům, 929 tažení Jindřicha I. do Čech, darování rámě sv. Víta Václavovi, 935 zavraždění sv. Václava se Staré Boleslavi, vysvěcení kostela sv. Víta buď v roce 929 řezenským biskupem Tutonem (893–930) nebo, dle Kosmova podání, až po Václavově smrti řezenským biskupem Michaellem (941–968?), viz Pavla OBRAZOVÁ – Jan VLK, *Maior Gloria. Svatý kníže Václav, Praha – Litomyšl* 1994.

8 B. BALBINUS, *Epitome*, s. 28: „*Hagek, qui caeteros omnes Bohemiae historicos diligentia et multitudine rerum superavit, si modo temporum aliquam rationem habere voluisset,...*“

9 1. kniha *Výtahu z českých dějin* obsahuje 97 stran, z toho text Kristiánovy legendy je k nalezení na s. 36–66 a poznámky k ní na s. 66–90.

10 Melchior GOLDAST, *Commentarii de regni Bohemiae iuribus*, Francofurti 1627.

11 Bohuslaus BALBINUS, *Liber II. Decadis I. Miscellaneorum historicorum regni Bohemiae popularis, qui de Bohemiae populo, et veteribus ac novis incolis, solide et nervose, sed in summa brevitate disputat: de Boiis, Hermunduris, Marcomannis et Czechis; quando et unde in has oras Czechus et Lechus fratres advenierint, tum de Wandalis, adversus scriptorem novitium, Bohemos Czechos, a Wandalis ortos affirmantem; multa in historijs peccata refelluntur, controversa diligenter examinantur, [et] quid tenendum in ijs videatur, auctoritate et fide probatissimorum scriptorum statutur*, Pragae 1680.

na ně zájemce o detailnější studium tématu. V knize věnované českým světcům a patronům charakterizuje sv. Václava jako „vůdce, panice, mučedníka a patrona“. Při chronologicky pojatém líčení příběhu klade důraz především na jeho vzdělanost, úctu k eucharistii i jiné skutky jeho osobní i panovnické zbožnosti, např. pohřbívání chudých a vykupování křesťanů z otroctví. Neopomíjí zmínku o doprovodu andělů a znamení kříže při setkáních s kouřimským knížetem Radslavem a římským králem Jindřichem I., nicméně otázku královského titulu odbývá poznámkou, že jej Václav odmítl. Líčí jej jako umírněného panovníka vládnoucího spíše zbožnými skutky než rozkazem, zakladatele a horlivého stoupence mariánského kultu. Klade důraz na starobylost svatováclavské úcty od 10. století až do své současnosti a zmiňuje přítom i svůj první spis o sv. Václavu, věnovaný arcibiskupem Matoušem Sobkem papeži Klimentu IX. Text věnovaný sv. Václavovi uzavřel básní od humanisty Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic (1461–1510), v níž je sv. Václav vzýván jako „*sloop naší vlasti*“.

V 7. knize *Rozmanitosti*, která obsahuje medailony českých panovníků od Bořivoje až po Balbínovu současnost, je svatováclavský příběh podán, podobně jako ve 4. knize, chronologicky, avšak s větším důrazem na Václavovy panovnické ctnosti. Z jeho dětství je zdůrazněno zejména jeho vzdělání na Budči, které nabytí péči sv. Ludmily a jež je dáno do protikladu k domácímu vzdělání, které získal jeho bratr Boleslav od matky Drahomíry. Následuje líčení souboje obou regentek, zavraždění svaté Ludmily a ohrožení křesťanské víry za regentství světcovy matky Drahomíry. Čtrnáctiletý Václav povoláný z Budče je představen jako zachránce křesťanské víry v Čechách. V rozporu s *Výtahem z českých dějin* je dokonce i tažení Jindřicha Ptáčníka do Čech nově interpretováno jako akce, jejímž cílem bylo upevnění moci českého knížete Václava a katolictví v Čechách. Následuje zmínka o sněmu v Erfurtu, darování rámě sv. Víta, založení budoucího chrámu sv. Víta, stručně vyprávění o Václavově smrti, přenesení ostatků do Prahy a zázracích, zejména těch spojených s postavou sv. Václava, „dědice země České“, vedoucího české vojsko do boje a potírajícího nepřátele. Ke každému životopisu panovníka připojuje Balbín poznámky, v nichž na příkladech ze starších i současných autorů obecněji rozvádí nebo blíže doplňuje některé údaje obsažené v hlavním textu. V případě sv. Václava to jsou nevinnost a útlý věk královských synků, která je chrání před úklady a násilím, otázka, jak moc a v jaké míře je literární vzdělání důležité pro dobrého panovníka, a poukázání na neblahý vliv žen na vládu a jejich syny, k čemuž je Balbínovi podnětem působení Drahomíry během jejího regentství i její pozdější vliv na Václavova mladšího bratra Boleslava.

Způsob, jakým Bohuslav Balbín líčí svatého Václava ve svých dílech, je závislý na jejich celkovém tématu a cíli, kterého chtěl autor dosáhnout. V nejstarším spisu *Sláva nejsvětějšího knížete a mučedníka Václava* z roku 1669, jehož cílem bylo celocírkevní rozšíření světce svátku, je Václav stručně líčen bez ohledu na chronologické řazení z několika různých úhlů pohledu, a to i vzhledem k vládnoucí dynastii, jejímž má být prapradědem, k městu Římu, sídelnímu městu papeže, k němuž měl mít obzvláštní úctu, a starobylosti i rozsahu svatováclavské úcty nejen v samotných Čechách, ale i za jejich hranicemi. Ve *Výtahu z českých dějin*, jejichž cílem je představit sepětí Staré Boleslavi jakožto náboženského srdce Čech s českými dějinami, je Václavovi věnována celá 1. kniha a prostřednictvím jeho osoby jsou formou komentářů ke Kristiánově legendě představeny i dějiny Čechů před přijetím křesťanství, téma, k němuž se Balbín ještě

vrátí ve 2. knize *Rozmanitostí z historie Království českého*. Rozsah díla dovoluje Balbínovi četné digrese týkající se jednotlivostí nebo sporných otázek, zejména chronologie svatováclavského příběhu, kdy je nucen porovnávat různé údaje vyskytující se v pramenech a literatuře, s nimiž se musel vyrovnat nebo k nimž cítil potřebu se vyjádřit. Nejstručnější jsou pojednání o sv. Václavu ve dvou knihách *Rozmanitostí z historie Království českého*. Zatímco ve 4. knize věnované českým světcům je důraz kladen především na Václavovou osobní i panovnickou zbožnost, zázraky a s ním spojené, starobylost a význam jeho kultu v českých dějinách, oproti prvně zmíněnému spisu chybí zdůraznění odkazu na Řím nebo geografické rozšíření kultu za hranicemi Čech. Podobně je tomu v 7. knize pojednávající o českých panovnících, kde je svatý Václav představen zejména jako vzdělaný a zbožný panovník, ochránce křesťanské víry a dědic české země vedoucí její vojsko do boje.

Miroslav Herold

**Ohlasy Balbínova
„Života svatého Jana Nepomuckého“**

Geneze Balbínovy reprezentativní svatojánské legendy

Bohuslav Balbín bezpochyby netušil, že z jeho díla zaujme širokou veřejnost na delší čas nejvíce *Život blahoslaveného* či *svatého Jana Nepomuckého*. Latinské opus nevelké rozsahem, leč působivé stylem vykresluje život zpovědníka české královny Johany, který (údajně) zemřel pro nevyzrazení zpovědního tajemství v roce 1383 v Praze v řece Vltavě a který se těšil nepamětné úctě lidu, živěné divy a zázraky. Text shrnul předcházející zrání svatojánské legendy po Hájkově rozdvoujení jediné historické osobnosti Jana z Pomuku († 20. března 1393) a zásadně ovlivnil pohled na tohoto mučedníka v éře před osvícenskou kritikou.

Proč se jezuitský učenec rozhodl Nepomukův život sepsat, není doposud zřejmé. Vysoce pravděpodobné je, že vyšel vstříc zájmu či zadání svých řádových kolegů bollandistů, jiné indicie vedou do prostředí pražské metropolitní kapituly u sv. Víta. Nelze vyloučit, že podněty ke vzniku díla přicházely od obou uvedených institucí.

Na existenci Jana Nepomuckého bollandisty upozornil sám Balbín v korespondenci v roce 1669. Bollandisté Jana Nepomuckého vůbec neznali, Balbín jim proto nabídl, že jim pošle *Život Jana Nepomuckého*, který vydal tiskem český jezuita Jiří Plachý Ferus.¹ Co přesně se dělo dále, nelze zrekonstruovat, neboť se dosud nenašla příslušná korespondence.

V polovině téhož roku svatovítská kapitula požádala Balbína o sepsání jejich dějin. Jezuita proto zažádal o zapůjčení některých rukopisů z kapitulního archivu, byla mu z nich však zapůjčena pouze část. Kromě toho mu metropolitní kanovník Jan Ignác Dlouhoveský z Dlouhé Vsi poskytl svůj spis *De beato Joanne Nepomuceno*, který sepsal asi krátce předtím². Šlo o kompilát údatí čerpaných z literatury a pramenů, ovlivněný svatovítskou tradicí a obohacený o Dlouhoveského vlastní doplňky (někdy *topoi* světeckých legend).

Balbín začal Nepomukovu reprezentativní legendu psát v roce 1670. Za základ mu posloužil Dlouhoveského spis, kterého se po obsahové stránce Balbín přidržel spolehláje na kanovníkovu autoritu, jelikož si mnoho od něj převzatých informací nemohl ověřit (částečně proto, že mu některé požadované manuskripty z kapitulního archivu nebyly zpřístupněny). K Dlouhoveského údajům jezuita nashromáždil další informace z tištěných i rukopisných zdrojů. Jeho výsledný text dosáhl téměř dvakrát většího rozsahu, než v jakém se pohyboval Dlouhoveský. Rozdíl spo-

1 [Jiří PLACHÝ FERUS], *Fama posthuma Ioannis Nepomuceni, cathedralis ecclesiae s. Viti in Arce Pragensi canonici, Universitatis Caroli Quarti studiosi, et magistri, etc. laude sanctitatis, et miraculorum apud suos, et externos clari, aeterni. Civili, civica, debita Nepomucensium pietate deducta, dictata, dicata*, Praeae 1641.

2 Dlouhoveského spis se na dlouhou dobu ztratil a nebyl dostupný při žádném z oficiálních procesů, které vedly k beatifikaci a nakonec kanonizaci Jana Nepomuckého. Jeden jeho rukopis našel v metropolitním kapitulním archivu až 29. srpna 1738 Jan Tomáš Vojtěch Berghauer, autor nejobsáhlejšího nepomucenského pojednání barokní doby. Text publikoval *in extenso* ve druhém svazku zmíněného díla a časově ho zařadil do roku 1668 (*Proto-Martyr poenitentiae, ejusque sigilli custos semper fidelis, divus Joannes Nepomucenus*, Tomus secundus, Augustae Vindelicorum 1761, s. 43–49).

čívá rovněž v jazykové a stylistické kvalitě. Zatímco Dlouhoveský svůj text napsal bez větších literárních ambicí, Balbín z tohoto hlediska vytvořil velice zdařilé a až dramaticky působivé dílo.³

Domníváme se, že bollandisté po obdržení Ferovy nepomucenské knižičky, kterou jim Balbín nejspíš skutečně poslal, nebyli spokojeni s její přílišnou stručností a požádali českého kolegu, ať o Nepomuckém sepiše obsáhlejší pojednání, které by mohli použít pro plánovaný květnový svazek řady *Acta sanctorum*. Balbínovi se podařilo žádané napsat a odeslat do Antverp během jediného roku 1670.⁴ V únoru 1671 Balbín jeden opis mučednickova života věnoval svatovítské kapitule, snad jako ukázkou, v jakém stylu by mohl psát její dějiny (předeslaná dedikace k opisu je Balbínovým autografem, opis sám patří jiné ruce) **(1)**⁵.

Bollandisté se dostali k publikování příslušného, tj. třetího květnového svazku *Act sanctorum* s Nepomukovým životopisem až v roce 1680. Bl. Jana Nepomuckého zařadili mezi osoby svatého života připomínané 16. máje. Balbínovu textu předeslali svůj úvod, jeho text rozdělili na prolog a čtyři kapitoly a na závěr každé kapitoly připojili své poznámky, někdy vycházející z Balbínových původních marginálií **(2)**.

Mezitím s opisem Balbínovy legendy věnovaným kapitule pracoval kapitulní děkan a historik Tomáš Jan Pešina z Čechorodu při tvorbě své rozsáhlé monografie o svatovítské katedrále *Phosphorus septicornis (Sedmirohá Jitřenka)* (1673). Zde citoval dva úryvky ze sedmé kapitoly Balbínova textu⁶. Darovaný opis legendy zařadil mezi své rukopisy⁷ a opatřil jej několika opravami a úpravami. Z jeho pozůstalosti (zemřel na mor roku 1680) manuskript přešel do kapitulní knihovny.

I Balbín ze svého nepomucenského pojednání v mezičase citoval, a to v dopise hraběti Václavu Šternberkovi z 25. srpna 1673, ve kterém shromáždil argumenty ve prospěch Nepomukovy úcty⁸. Po bollandistickém vydání a Pešinově smrti dostal do rukou rukopis věnovaný kapitule a nejpravděpodobněji právě z něho vycházel při přípravě autorizované podoby nepomucenské legendy ve čtvrtém díle první dekady svých *Miscellaneí*, tedy *Rozmanitostí z historie Království českého*, nazvaném *Bohemia Sancta (Svaté Čechy, 1682)* **(3)**⁹.

3 Srov. Martin SVATOŠ, *Balbínova legenda a svatojánský kult v 17. století (Poznámky na okraj Vlnasovy antilegendy)*, Listy filologické, 116, 1993, č. 1, s. 61–63.

4 Godefroid HENSCHEN – Daniel PAPEBROCH, *Acta sanctorum maii*, III, Antverpiae 1680, s. 667 (v úvodních poznámkách k Blabínovu nepomucenskému *Životu* bollandisté sdělují, že Balbínovo *Epitome rerum Bohemicarum* vyšlo tiskem v sedmém roce po zaslání zmíněného nepomucenského textu, což by odpovídalo roku 1670).

5 Tučně zvýrazněná čísla v závorkách označují rukopisné a tištěné verze Balbínova *Života svatého* či *blahoslaveného Jana Nepomuckého* uvedené v přehledu na závěr tohoto článku.

6 Tomáš Jan PEŠINA Z ČECHORODU, *Phosphorus septicornis, stella alias matutina. Hoc est: Sanctae metropolitanae divi Viti ecclesiae Pragensis majestas et gloria*, Pragae 1673, s. 650–652, 657.

7 Pešina pod Balbínovu úvodní dedikací napsal: *Ex libris MS. Czechorodiani*.

8 M. SVATOŠ, *Balbínova legenda*, s. 62, pozn. 12.

9 Srov. M. SVATOŠ, *Balbínova legenda*, s. 67–68.

Mezi kapitulním rukopisem, bollandistickým vydáním a autorizovaným vydáním jsou rozdíly, které pečlivě zaznamenal PhDr. Martin Svatoš CSc. v připravované komparativní edici postavené na nejmladší verzi těchto textů.¹⁰ Balbín se v *Bohemia Sancta* nepřidržel změn, které učinili bollandisté v datování mučednickovy smrti, ani jejich rozčlenění celého díla do prologu a pouhých čtyř kapitol, a vrátil se k původní dataci Nepomukova skonu ve Vltavě 16. máje 1383 a k rozdělení textu do sedmi kapitol. Ani na Pešinovy úpravy v kapitulním opisu příliš nere reflektoval. Řečené svědčí o tom, že si byl jezuitský učenec velice dobře vědom, co chce o sv. mučedníku Janovi sdělit, a jakou kompozici by toto sdělení ideálně mělo mít.

Ohlasy Balbínovy svatojánské legendy ve dvou vybraných oblastech

Uveřejněním v tištěné podobě se Balbínova svatojánská legenda na dlouhou dobu stala zdrojem inspirace pro téměř všechny, kdo měli záračného mučedníka zpovědního tajemství v účtě, i proto, kteří se chtěli jakkoli tvořivě ke svatojánskému tématu vyjádřit. Balbín ovlivnil celou barokní nepomucenskou literaturu, jeho legenda inspirovala nejenom historiky a autory hagiografické literatury a modlitební knih, nýbrž i kazatele, básníky, tvůrce divadelních her, hudební skladatele i umělce na poli výtvarného umění. Balbínovo jméno bylo často skloňováno a jeho nepomucenský text zevrubně zkoumán ve všech etapách cesty vedoucí k oficiálnímu církevnímu uznání svatosti života, mučednické smrti a oprávněnosti posmrtné úcty pražského martyra. V této souvislosti bylo opětně pátráno po pramenech, především písemných, které Balbín k tvorbě svatojánské legendy použil. Toto pátrání nevedlo k většímu úspěchu¹¹, a tak se pražská arcibiskupská konzistoř i římská papežská kurie nakonec značnou měrou spolehly na věrohodnost Balbínova textu (Dlouhoveského předloha byla nalezena až v roce 1738)¹².

Obrovské rozpětí ohlasů Balbínovy nepomucenské legendy zachytíme jen stručně a pouze ve dvou vybraných oblastech, časově vymezených do doby světce kanonizace (1729) a jejich oslav (1729–1731).

První oblast se týká literární „genealogie“ Balbínovy legendy, vyrůstající ze dvou výše popsaných kořenů, z textu publikovaného v *Bohemia Sancta* (1682) a z textu obsaženého v *Acta Sanctorum* (1680). Záměrně oba texty, uvážíme-li časovou osu, prohazujeme, protože první z nich, který zaujal pozornost spisovatelů, byl onen vydaný v českém prostředí, kde byl zájem o mučedníka z Nepomuku tou dobou již poměrně rozvinutý.

Janův život v *Bohemia Sancta* nadchl přínosem podrobností o mučednickové životě a záračích kněze Mikuláše Baura, který chtěl již v roce (údajného) třísetletého výročí martyrova skonu (1683) vydat svůj německý překlad tohoto díla. Svůj záměr uskutečnil až v roce 1689 u tiskáře Daniela Kamenického v Litomyšli. Chtěl touto cestou vyjít vstříc všem, kteří snad nebyli znali

10 Při této příležitosti vřele děkuji váženému panu doktorovi za zpřístupnění dosud dosažené, skvělé podoby již před lety plánované edice.

11 Martin SVATOŠ, *Svědeckví klementinských jezuitů o Balbínově písemné pozůstalosti*, Listy filologické 117, 1994, č. 3–4, s. 226–247.

12 Viz pozn. 2.

latinského jazyka a dosud neznali životní příběh blahoslaveného Jana, zároveň chtěl rozmnožit lásku k tomuto knězi a podpořit důvěru ve zpovědní tajemství. V překladu se Baur držel Balbínovy předlohy věrně až na vsuvku v sedmé kapitole o Nepomukově pomoci jednomu Římanovi v pokušeních proti mravní čistotě. Tu převzal z dopisu jezuitu Samuela Laberhüttela z 1. prosince 1685, vydaného tiskem **(4)**.

Nejstarší překlad nepomucenské legendy ze *Svatých Čech* vyšel v Praze v roce 1684, a to v českém jazyce. Je vysoce pravděpodobné, že tento *Život sv. Jana Nepomuckého* **(5)** uspořádal a vydal sám Jan Ignác Dlouhoveský z Dlouhé Vsi, tou dobou již svatovítský probošt a sufragán pražského arcibiskupa¹³. Překladatel zde aktualizuje Balbínovu předlohu při vypočítávání lamp u mučedníkovy hrobu (z původní jedné jich je devět), k záchraně před morovou nákazou v roce 1649 přidává stejnou Nepomukovu blahodárnou pomoc za morové epidemie roku 1680 a do původního textu sedmé kapitoly vkládá vsuvku z Pešinoва *Phosphoru* o událostech v pražském dómu za kalvinistické nadvlády v době Fridricha Falckého, na kterou upozornili již bollandisté v poznámkovém aparátu ve svém vydání Balbínovy legendy¹⁴.

Podruhé *Život sv. Jana Nepomuckého* vyšel roku 1698 **(6)**, potřetí jej v roce 1710 na své náklady vydal Václav Jelínek, farář ve východočeských Habrech **(7)**.

Z českého překladu (1684) vyšel svatovítský sakristán (tj. kněz vykonávající duchovní správu při pražské katedrále) Jan Kryštof Bačina, když Balbínův text překládal do němčiny a vydal ho v roce 1686 u pražského tiskaře Jana Karla Jeřábka **(8)**. Po vzoru českého překladatele dodržel změny oproti Balbínově předloze, jen upřesnil, že u Nepomukova hrobu visí osm stříbrných a jedna mosazná, které se pak týká příběh vyprávěný v sedmé kapitole.

Bačinův překlad se dočkal velké obliby a opětného vydávání, někdy s úpravami. Jedna linie tohoto literárního rozrodu vedla přes Cheb, kde byl Bačinův text vydán někdy mezi lety 1686 a 1702 **(9)**, následovalo vydání v Kolíně nad Rýnem roku 1702 **(10)**, další tamtéž následujícího roku **(11)** a ještě pozdější v bavorském Dinkelsbühlu v roce 1706 **(12)**.

Bačinův text byl nadále vydáván v Praze a jinou než chebskou cestou v dalších německých jazykových oblastech ciziny. V časovém sledu šlo o tisky z let 1700 v bavorském Mnichově **(13)**, 1701 v Praze (se změněným názvem *Mey Blümlein Vergiß mein nicht* a jemnými úpravami v šesté a sedmé kapitole, přičemž k poslední z nich bylo přidáno vyprávění o zázračné události v souvislosti s jednou pražskou dámou) **(14)**, dále z let 1703 **(15)** a 1706 **(16)** opět v Praze, z roku 1707 opět v bavorském Mnichově **(17)** a nadto v dnešní slovinské Lublani **(18)**, nakonec pak z roku 1722 v posledním pražském vydání (v šesté kapitole je zde u světce hrobu zaznamenáno již mnoho stříbrných lamp a v sedmé kapitole znovu přidán zázračný příběh pražské dámy) **(19)**.

13 Kateřina SMYČKOVÁ, *Mariánská úcta v pobělohorských Čechách na příkladu díla J. I. Dlouhoveského* diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2012, příloha *Katalog všech děl J. I. Dlouhoveského*, s. IX, XI–XII.

14 G. HENSCHEN – D. PAPEBROCH, *Acta Sanctorum maii*, III, s. 678–680, pozn. d–f ke IV. kapitole.

Nutno poznamenat, že některé z dosud vypočítaných knih jsou v závěru doplněny o různé svatojánské modlitby, pobožnosti, básně a písně.

První vydání Bačinova německého textu (1686) se v roce 1701 dočkalo překladu do maďarštiny, který však zůstal v rukopise **(20)**. Překladatelkou byla velmi pravděpodobně bratislavská klariska Éva Franciska Csáky (1662–1729)¹⁵.

Bollandistická verze Balbínovy svatojánské legendy se dočkala menšího počtu vydání a překladů. Patrně první, kdo se tohoto textu chopil v jeho úplnosti, a nikoliv pouze jako inspiračního zdroje, byl Giuseppe Antonio Sassi, prefekt Ambroziánské koleje a knihovny v Miláně. Učinil tak v italském překladu, který vydal ve jmenovaném městě roku 1715 **(21)**¹⁶.

Následovalo reprezentativní vydání originálního latinského znění bollandistické verze Balbínova textu, avšak bez doplňujících poznámek. Text věrně respektující předlohu i v členění do kapitol a očíslovaných odstavců (v celkovém počtu 31) vyšel v Augsburgu roku 1725 nákladem tamního mědiryťce a nakladatele Johanna Andrease Pfeffela staršího (1674–1748) u tiskaře Johanna Jakoba Lotteriho **(22)**. Téhož roku a tamtéž dal Pfeffel vydat ještě německý překlad tohoto textu, a to v méně výstavně podobě **(23)**.

Následovala tři další vydání v kanonizační době, kdy Pfeffel sám publikoval původní Balbínův text doplněný o pojednání zaměřené na oficiální schválení Nepomukovy úcty a na římskou slavnost mučednickova svatořečení. Dvakrát vyšla latinská **(24, 25)** a jednou německá podoba **(26)** této knihy.

Skrze Johanna Andrease Pfeffela se dostáváme do druhé oblasti vlivu Balbínova reprezentativního *Života blahoslaveného či svatého Jana Nepomuckého*, kterou bychom rádi zdůraznili, a tou je knižní grafika doprovázející některé z právě jmenovaných publikací. Obecně lze předeslat, že Balbín ovlivnil vývoj nepomucenské ikonografie ne tolik v krystalizování reprezentativní světcovy podoby, jako spíše ve volbě a podání konkrétních epizod ze světcova života, smrti a posmrtné úcty.

Balbínův text v *Acta Sanctorum* ani v *Bohemia Sancta* není doprovázen žádným grafickým znázorněním Jana Nepomuckého. To se poprvé vyskytuje u českého překladu z roku 1684, před ti-

15 Rita BAJÁKI, *Csáky Éva Franciska írásai*, Budapest 2019, s. 16, 18–19, 139–158 (edice maďarského překladu Bačinova textu). Tímea NEMESNÉ KIS, „*Kiben Isten abban az üdöben magát kíváltképpen jelenteni akarta.*“ *Nepomuki Szent János tiszteletének meghonosítása Magyarországon*, doktorská disertační práce, Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE), Bölcsészettudományi kar [Univerzita Loránda Eötvöse, Filozofická fakulta], Budapest 2020, s. 94–98.

16 *Giornale de' letterati d'Italia*, Tomo trentesimo quinto, anno MDCCXXIII, Giovanni Gabbriello Hertz, In Venezia 1724, s. 438; Giuseppe Antonio SASSI, *Archiepiscoporum Mediolanensium series historico-chronologica ad criticae leges, et veterum monumentorum fidem illustrata*, tomus primus, Mediolani 1755, úvodní text Baldassare OLTROCCHI, *De vita et scriptis Josephi Antonii Saxii oblatis, sacr. theol. doctoris, olim collegio et bibliothecae Ambrosianae praefecti*, s. l., [po 1751], s. 19–20.

tušní stranou knihy **(5)**. Představuje ženské personifikace Mlčenlivosti a Štědrosti pozdvihující v medailonu uvitým z palmových ratolestí poprsí kanovníka se svatozáří. V pozadí je vidět pražskou katedrálu. Rytinu doprovází český nápis *Swateg Jan Nepomucky Spowedlnik a Almužnik Kralowny Johanny*. Stylem se mědiryt řadí k pracím pražského rytce Samuela Dvořáka staršího († 1689).

Grafika shodného námětu, avšak s latinským doprovodným textem, otevírá i druhé vydání českého překladu Balbínovy legendy, publikované v Praze roku 1698 **(6)**. Exemplář této publikace, uložený ve Vědecké knihovně Olomouc (sign. 32.262), je nadto doprovázen dalšími pěti ilustračními rytinami, z nichž většina je očíslována (č. 2, Narození sv. Jana Nepomuckého a jeho ministrování, č. 3, Mladý světec v kněžském rouchu se modlí před krucifixem, č. 4, Světec v klerice před králem Václavem, č. 6, Svržení z mostu do řeky a spočívání ozářeného mučednickova těla na hladině, bez č., Ztrestání hanobitelů mučednickova hrobu). Chybějící pátá rytina mohla představovat Zpověď královny.

Vzhledem k tomu, že úvodní grafika v obou vydáních z roku 1684 i 1698 nese číslo 1, je možné, že i první vydání (1684) bylo ilustrováno shodnou sérií rytin, že se však nedochoval exemplář, v němž by tyto rytiny byly zachovány. Na doplnění nutno podotknout, že i v latinském Nepomukově životě z pera svatovítského kanovníka–scholastika Václava Ondřeje Makaria z Merfelic, vydaném v Praze téhož roku 1684¹⁷, je použita shodná úvodní grafika (s latinským nápisem), a že se na ní rovněž vyskytuje pořadové číslo 1.

Poslední vydání Bačinova německého překladu Balbínovy legendy, publikované v Praze roku 1722 **(19)**, užívá rozšířenou sérii ilustračních rytin, které částečně vycházejí z výše popsané série z roku 1689. Jde o derivované, méně kvalitní grafiky, z nichž některé nesou nově dosazené německé nápisy, jiné ponechávají původní nápisy latinské nebo české. Nacházejí se zde výjevy: (frontispis) Poprsí světce pozdvihnuté personifikacemi Mlčenlivosti a Štědrosti, (s. 1) Janovo narození, (s. 5) opět Janovo narození a k tomu jeho ministrování, (s. 9) Mladý kněz Jan v modlitbě před krucifixem, (s. 20) Světec v chrámu zpovídá královnu (poblíž se nachází jeho hrob se dvěma svícny, v průhledech zachyceno průčelí Týnského chrámu a svržení z mostu), (s. 29) Světcovo poslední kázání s prorocstvím budoucnosti, (s. 32) Pouť do Staré Boleslavi, (s. 36) Svržení z mostu a spočívání ozářeného těla na hladině řeky, (s. 42) Slavnostní průvod s mučednickovým tělem do pražské katedrály a (s. 68) Ztrestání hanobitelů světcova hrobu.

Shodné nebo podobné rytiny, doplněné o další náměty (Věznění v žaláři, Mučení na skřipci, Vyloučení mučednickova těla z řeky a přenesení k cyriakům), jsou vevázány do jednoho z nepomuckých konvolutů v pražské Knihovně Řádu křižovníků s červenou hvězdou (sign. XVIII G

17 Václav Ondřej MAKARIUS Z MERFELIC, *Vita et mors divi Joannis Nepomuceni, Regni Bohemiae thau-maturgi, patroni de fama periclitantium, ex probatis authoribus succincte conscripta, et typis vulgata*, Pragae 1684.

10/7)¹⁸. Dobu vzniku těchto grafik, někdy ikonograficky velice pozoruhodných, lze odhadovat na 80. léta 17. století až 30. léta století následujícího.

Vrcholem nepomucenské knižní grafiky jsou dva ilustrační soubory, kterými výše zmíněný augsburský rytec Johann Andreas Pfeffel v roce 1725 vyzdobil reprezentativní vydání bollandistické verze Balbínovy svatojánské legendy v jejím latinském originálu (22) a německém překladu (23). Původně oba soubory obsahovaly 31 výjevů, v dalším vydání z let 1729–1730 (24–26) byly doplněny o dva náměty do celkového počtu 33.

Tyto dva soubory obsahují shodné výjevy z života, smrti a posmrtné úcty Jana Nepomuckého, vkládají je však do odlišného zarámování, které tvarem odpovídá formátu knihy. Zatímco u latinské verze Nepomukova života je užít kvartový formát, německý překlad je vydán v osmerce. V latinské verzi tudíž rytiny mají rámeček širší v podobě portálu s postranními pilastry, před nimiž stojí doprovodné postavy, zatímco v německé verzi jsou grafiky užší, se značně ztenčenými postranními pilastry, od nichž jsou doprovodné postavy přesunuty do kartuše v horní části celkové kompozice.

Zmíněnými doprovodnými postavami jsou svatí, blahoslavení nebo ctihodní Nepomukovi jmenovci, tedy Janové, v latinské verzi i dvě Jany. Vysvětlení k této jánské galerii podává úvodní rytina, pojatá v obou verzích obdobně. Sv. Jan Nepomucký je na ní zachycen na oblaku uprostřed nebes, která prozaňuje paprsky. Slovy je přitom přirovnán ke Slunci, které se promítá v parheliích, tedy ve známém halovém jevu tzv. pasluncí či vedlejších sluncí. Těmito Nepomukovými průměty jsou další nebeští Janové rozmístěni kolem dokola po oblacích s příslušnými jmenovkami. Doprovodný nápis (v německé verzi) hlásá, že zde divák spatřuje *IQANNOIΠΑΡΑΛΛΗΛΟΝ*, tj. jánskou paralelu. Ta je pak důmyslně rozvinuta v jednotlivých výjevech, kdy Nepomukovi jmenovci či jmenovkyně souzní s některou z jeho ctností, životním krokem, zázrakem, projevem úcty.

I takto skvostně ikonograficky, umělecky a ideově propracované dílo je plodem inspirace vyvěrající z Balbínova vyprávění o hrdinném mučedníkovi, vyprávění, které svůj půvab neztrácí ani po uplynutí několika staletí.

18 Za upozornění na tento soubor grafik děkuji váženému kolegovi P. Marku Pučálíkovi O.Cr.

*Přehled rukopisných a tištěných verzí Balbínova
Života svatého (blahoslaveného) Jana Nepomuckého*

- (1) Bohuslav BALBÍN, *Vita B. Joannis Nepomuceni, canonici metropolitanae ecclesiae Pragensis, ob arcanum sacrae confessionis servatum in profluentem Muldavam abjecti et mersi; qui tutor et patronus eorum habetur, qui infamiam timent et de bono nomine amittendo periclitantur* (rukopis věnovaný autorem pražské svatovítské kapitule 20. února 1671), Archiv Pražského hradu, Knihovna Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze, sign. G 9, ff. 1r – 28v.
- (2) Bohuslaus BALBINUS, *De B. Joanne Nepomuceno, ecclesiae metropol. Pragensis s. Viti canonico, presb. martyre Pragae et Nepomuci in Bohemia*, in: Godefroid HENSCHEN – Daniel PAPEBROCH, *Acta sanctorum maii*, III, Antverpiae 1680, s. 667–680.
- (3) Bohuslaus BALBINUS, *Miscellanea historica regni Bohemiae. Decadis I. Liber IV. hagiographicus seu Bohemia Sancta, continens Sanctos et Beatos Bohemiae, Moraviae, Silesiae, Lusatiae, tam eos, qui publicit fastis, aut ipso immemorabilis temporis decursu in censum divorum venerunt; quam eos, qui licet hoc titulo careant, aut morte ob Christi fidem fortiter tolerata, aut innocentia vitae in antiquitate claruerunt, aut a scriptoribus idoneis virtutum et sanctimoniae merito commendantur*, Pragae 1682, s. 94–113
- (4) Bohuslav BALBÍN – Mikuláš BAUR, *Glorwürdiges Leben, Marter und Pein des seeligen Joannis Nepomuceni, Gott in seinen Heiligen zuverehren, wie auch tröstliche Liebes-Andacht zuvernehmen; auß dem Latein in das Teusch übersetzt und new im Druck außgegeben*, Daniel Kamenický, Litomyšl 1689
- (5) [Bohuslav BALBÍN, snad Jan Ignác DLOUHOVESKÝ Z DLOUHÉ VSI], *Život sv. Jana Nepomucenského, hlavního kostela sv. Víta kanovníka, collegiálního u Všech sv. na hradě Pražském děkana, v kostele nejbhlahoslavenější Panny před Tejnem kazatele, pro nevyjevení svaté zpovědi uvrženého do řeky Vltavy, kterýžto opatrovník a obhájce jest těch všech, ježto se světské hanby strachují. Z rozličných jak tištěných, tak také psaných starožitných pamětí sebraný, pro rozšíření k témuž svatému pobožnosti v řeč českou uvedený*, Jiří Černoch, Praha 1684.
- (6) [Bohuslav BALBÍN, snad Jan Ignác DLOUHOVESKÝ Z DLOUHÉ VSI], *Život sv. Jana Nepomucenského, hlavního kostela sv. Víta kanovníka, collegiálního u Všech sv. na hradě Pražském děkana, v kostele nejbhlahoslavenější Panny před Tejnem kazatele, pro nevyjevení svaté zpovědi uvrženého do řeky Vltavy, kterýžto opatrovník a obhájce jest těch všech, ježto se světské hanby strachují. Z rozličných jak tištěných, tak také psaných starožitných pamětí sebraný, pro rozšíření k témuž svatému pobožnosti v řeč českou uvedený*, Jiří Laboun, Praha 1698.
- (7) Bohuslav BALBÍN, [snad Jan Ignác DLOUHOVESKÝ Z DLOUHÉ VSI], *Život sv. Jana Nepomucenského, hlavního kostela svatého Víta kanovníka, collegiálního u Všech svatých na hradě Pražském děkana. V kostele nejbhlahoslavenější Panny před Tejnem kazatele, pro nevyjevení svaté zpovědi uvrženého do řeky Vltavy, kterýžto opatrovník a obhájce jest těch všech, ježto se světské hanby strachují. Od dvojčtihodného kněze Bohuslava Balbína z Tovaryšstva Ježíšova in Boemia sancta v latině sepsaný a opět přetištěný nákladem dvojčtihodného kněze Václava Jelínka, faráře habrského, Karel František Rosenmüller, Praha 1710.*
- (8) [Bohuslav BALBÍN], Jan Kryštof BAČINA, *Das Leben deß seeligen Joannis von Nepomuk, der prägerischen Haubt-Kirchen bey S. Veit Thumbherrns und bey Aller Heiligen ob dem Präger*

Schloß Dechantens, eines sonderbahren Patrons und Beschützers der Ehr, auß unterschiedlichen gedruckten un[d] geschriebenen Denckschreiben und Geschichten zusam[m]en getragen und mit Bewilligung der geistl. Obrigkeit auß der lateinischen in die böheimische, jetzt aber zu grösserer Ehr deß Seel. in die teutsche Sprach versetzt, Jan Karel Jeřábek, Praha 1686.

(9) *Blíže neurčené chebské vydání Bačinova německého překladu Balbinovy latinské svatojánské legendy z Bohemia Sancta*, publikované mezi lety 1686–1702.

(10) [Bohuslav BALBÍN, Jan Kryštof BAČINA], *Das Leben deß seeligen Joannis von Nepomuck, der prägerischen Haupt–Kirchen bey St. Veit Thumb–Herrns und bey aller Heiligen ob dem Präger–Schloß Dechantens, eines sonderbahren Patrons und Beschützers der Ehr. Auß unterschiedlichen gedruckten und geschriebenen Denck–schreiben und Geschichten zusammen getragen und mit Bewilligung der geistlichen Obrigkeit auß der lateinischen in die böhmische, jetzt aber zu grösserer Ehr deß Seeligen in die teutsche Sprach versetzt und nach dem pragerischen und egerischen gedruckt*, Arnold Metternich, Kolín nad Rýnem 1702.

(11) [Bohuslav BALBÍN], Jan Kryštof BAČINA, *Das Leben und Tag–Zeiten deß seeligen Joannis von Nepomuck, der pragerischen Haupt–Kirchen bey St. Veit Thumb–Herrns und bey aller Heiligen ob dem Prager–Schloß Dechantens, eines sonderbaren Patrons und Beschützers der Ehr. Auß unterschiedlichen gedruckten und geschribenen Denckschreiben und Geschichten zusammen getragen und mit Bewilligung der geistlichen Obrigkeit auß der lateinischen in die böhmische, jetzt aber zu grösserer Ehr deß Seeligen in die teutsche Sprach versetzt und nach dem pragerischen und egerischen gedruckt*, Arnold Metternich, Kolín nad Rýnem 1703.

(12) [Bohuslav BALBÍN – Jan Kryštof BAČINA], *Das Leben deß seeligen Joannis von Nepomuck, der Prager Haupt–Kirchen bey St. Veit Thumb–Herrns und bey Aller Heiligen ob dem Präger–Schloß Dechantens, eines sonderbahren Patronens und Beschützers der Ehr, auß unterschiedlichen gedruckten und geschriebenen Denckschreiben und Geschichten zusammen getragen und auß der lateinischen in die böheimische, von solcher aber in die teutsche Sprach übersetzt und dann erstlich zu Prag, folgends zu Eger und nun auff vieler Verlangen wiederumben gedruckt*, J. Schmiedt, Dinkelsbühl 1706.

(13) [Bohuslav BALBÍN] – Jan Kryštof BAČINA, *Das Leben deß seeligen Ioannis von Nepomuck, der pragerischen Haupt–Kirchen bey St. Veit Thumb–Herrns und bey Aller Heiligen ob den Prager Schloß Dechantens, eines sonderbaren Patron und Beschützers der Ehr, auß unterschiedlichen gedruckten und geschribenen Denck–Schreiben und Geschichten zusammen getragen, erstlich auß der lateinischen in die böhmische, jetzt aber zu grösserer Ehr deß Seel. in die teutsche Sprach versetzt. Mit Jhro churfl. Durchl. in Bayrn Privilegio und Bewilligung der Obern, vdova a dědici Johanna Hermanna von Gelder, Mnichov 1700.*

(14) [Bohuslav BALBÍN – Jan Kryštof BAČINA], *Mey Blümlein Vergiß mein nicht in daß himmlische Paradeis im Jahr 1383. den 16. May versetzt. Daß ist der Seelige Johann von Nepomuk, der prägerischen Haupt–Kirchen bey St. Veit Thumb–Herr und bey Allen Heyligen ob dem Prager–Schloß Dechant, ein sonderbahrer Patron und Beschützer der Ehr vorgebildet*, Jan Karel Jeřábek, Praha 1701.

(15) [Bohuslav BALBÍN – Jan Kryštof BAČINA], *Das Leben deß seeligen Joannis von Nepomuk, der prägerischen Haupt–Kirchen bey S. Veit Thum–Herrns und bey Aller–Heiligen ob dem Präger–Schloß Dechantens, eines sonderbaren Patrons und Beschützers der Ehr, auß unterschiedlichen gedruckten und geschriebenen Denckschreiben und Geschichten zusammen getragen und*

mit Bewilligung der geistl. Obrigkeit auß der lateinischen in die böheimische, jetzt aber zu grösserer Ehr der seel. in die teutsche Sprach versetzt, Jiří Laboun, Praha 1703.

(16) [Bohuslav BALBÍN – Jan Kryštof BAČINA], *Das Leben, sambt Tagzeiten und Litanyen deß seeligen Johannis Nepomuceni, der pragerischen Haupt-Kirchen bey St. Veit Thumb-Herrns und bey Aller Heiligen ob dem Präger-Schloß Dechantens, einse sonderbahren Patrons und Beschützers der Ehr*, Vojtěch Jiří Koniáš, Praha 1706.

(17) [Bohuslav BALBÍN] – Jan Kryštof BAČINA, *Das Leben deß seeligen Ioannis von Nepomuck, der pragerischen Haupt-Kirchen bey St. Veit Thumb-Herrns und bey Aller Heiligen ob den Prager Schloß Dechantens, eines sonderbaren Patrons und Beschützers der Ehr, auß unterschiedlichen gedruckten und geschribenen Denck-Schreiben und Geschichten zusammen getragen, erstlich auß der lateinischen in die böhmische, jetzt aber zu grösserer Ehr deß Seel. in die teutsche Sprach versetzt. Mit Bewilligung der Oberrn*, Johann Jakob Remy, Mnichov 1707.

(18) [Bohuslav BALBÍN – Jan Kryštof BAČINA], *Heiliger gemeiner Welt-Ruff durch Privat-Andacht in sieben Tag-Zeiten außgetheilet. Zu unsterblicher Ehr und Lob, wie auch Vermehrung eines standhafftigen Vertrauen gegen den durch mehr 100. Jahr von vielen Ländern und Königreich täglich mehr und mehr höchst-nutz-erkändtlich gepriesenen seeligen Blut-Zeugen Christi Joannem Nepomucenum, sonderlichen Patron der bussenden und an der Ehr Gefahr leydenden*, Johann Georg Mayr, Lublaň 1707.

(19) [Bohuslav BALBÍN] – Jan Kryštof BAČINA, *Das Leben deß seeligen Joannis von Nepomuck, der pragerischen Haupt-Kirchen bey St. Veit Thumb-Herrns, bey Aller-Heiligen ob dem Präger-Schloß Dechantens, eines sonderbahren Patron und Beschützers der Ehr auß unterschiedlichen gedruckten und geschriebenen Denck-Schreiben und Geschichten zusammen getragen und mit Bewilligung der geistlichen Obrigkeit auß der lateinischen in die böhmische, jetzt aber zu grösserer Ehr deß Heiligen in die teutsche Sprach versetzt und zum drittenmahl in Druck gegeben*, Karel Jan Hraba, Praha 1722.

(20) [Bohuslav BALBÍN – Jan Kryštof BAČINA – Éva Franciska CSÁKY], *Nepomucenus szent János, Prága városának fővebbik templomában szent Vidnél lévő kanonok pap úrnak szentséges élete és martíromsága, mely sok féle bizonyos írásokból egyben szedetvén elsőbben deák nyelven, az egyházi fejedelmek engedelméből, azután német nyelvre bocsáttatott és németből magyarra fordítatott ezen szent tisztelietinek öregbítésére* (rukopis), 1701, ELTE – Egyetemi Könyvtár és Levéltár (Univerzitní knihovna a archiv Univerzity Loránda Eötvöse v Budapešti), sign. A 14, s. 1–46.

(21) [Giuseppe Antonio SASSI], *Vita del b. Giovanni Nepomuceno, canonico della chiesa metropolitana di Praga, cavata dagli Atti de' santi di Giovanni Bollandò alli XVI. di maggio*, Milano 1715.

(22) Bohuslav BALBÍN, *Vita b. Joannis Nepomuceni martyris, authore P. Bohuslao Balbino, Soc. Jesu conscripta, nunc denuo edita, et iconismis praecipua beati acta exhibentibus illustrata scalp-ro et sumptibus Joannis Andreae Pfeffel, caesarei chalcographi. Cum licentia superiorum*, Johann Jakob Lotter, Augsburg 1725.

(23) Bohuslav BALBÍN, *Das Leben des seeligen Joannis von Nepomuck, der pragerischen Haupt-Kirchen bey St. Veit Thumb-Herrns und bey aller Heiligen ob dem Prager-Schloß Dechantens, eines sonderbaren Patrons und Beschützer der Ehr. Aus dem von R. P. Bohuslao Balbino, Soc. Jes. beschriebenen Lateinischen in das Teutsche übersetzt und mit schönen Kupffern gezieret von Jo-*

hann Andreas Pfeffel, käyserlichen Hof–Kupfferstechern in Augspurg. Mit Erlaubnuß der geistlichen Obrigkeit, Johann Jakob Lotter, Augsburg 1725.

(24) Bohuslav BALBÍN, [ANONYM], *Vita s. Joannis Nepomuceni, sigilli sacramentalis protomartyris, conscripta primum a P. Bohuslao Balbino S. J., nunc aucta ex actis processuum, ipsaque solemnitate canonizationis ejusdem s. martyris, illustrata iconismis XXXIII. praecipua divi acta exhibentibus, secundo incisis, auctisque, anno, quo beatVs NepoMVCenVs festo IosephI saCra apotheosI DonatVs fVIIt.* [= 1729] *Cum licentia superiorum, Johann Andreas Pfeffel, Augsburg [1729].*

(25) Bohuslav BALBÍN, [ANONYM], *Vita s. Joannis Nepomuceni, sigilli sacramentalis protomartyris, conscripta primum a P. Bohuslao Balbino S. J., nunc aucta ex actis processuum, ipsaque solemnitate canonizationis ejusdem s. martyris, illustrata iconismis XXXIII. praecipua divi acta exhibentibus, secundo incisis, auctisque, anno, quo beatVs NepoMVCenVs festo IosephI saCra apotheosI DonatVs fVIIt.* [= 1729] *Cum licentia superiorum, Johann Andreas Pfeffel, Augsburg 1730.*

(26) Bohuslav BALBÍN, [ANONYM], *Das Leben des heiligen Johannis von Nepomuck, als eines Ertz–Martyrers über das Beicht–Sigill. Ist erstlich zusammen getragen worden von P. Bohuslao Balbino Soc. Jesu, anjetzo aber aus denen Acti sund Abhandlungen so wohl des Canonizations–Process, als der hierbey angestellten Solennität eben dieses heiligen Martyrers vermehret. Anbey mit 33. Kupffer–Stichen, welche dieses Heiligen seinen Tugend–Wandel und Lebens–Lauff abbilden, schon zum zweyten mahl aufgelegt, und nun deutlicher ausgeführet im Jahr seiner Heiligsprechung am Festtag des Heil. Röm. Reichs, teutscher Nation, Patrons des heiligen Iosephi. Mit Erlaubnus der Oberen, Johann Andreas Pfeffel, Augsburg 1730.*

Michaela Soleiman pour Hashemi

**Balbínovské citace s ohledem
na cyrilometodějskou homiletiku**

**Význam Jana Jiřího Středovského
z hlediska recepce Balbínova díla**

Ze tří tematických barokistických skupin, kterými jsem se ve svých staročeských výzkumech nejvíc zabývala (tj. homiletika Karla Račina; nepomucenská homiletika a cyrilometodějské texty),¹ jsem se zaměřila na balbínovské citace v poslední uvedené skupině.

Tematika Karla Račina (1677–1711) poskytuje na Balbínovo dílo poměrně jednoduché odkazy (převážně na spis *Epitome historica ...*, 1677); nepomucenská homiletika ve vztahu k Balbínovým textům přirozeně vychází, a to zásadním způsobem, z jeho nepomucenské legendy *Vita B. Joannis Nepomuceni* (1680). Zato cyrilometodějské homiletické texty, konkrétně německy psané, vykazují ve vztahu k Balbínovu dílu relativní rozmanitost, rozhodně větší, než je patrné z analýzy předchozích dvou uvedených tematických skupin.

V této souvislosti třeba ale začít alespoň stručným představením právě zmíněných cyrilometodějských textů.² Dochovalo se jich asi 72,³ přičemž tradice každoročních cyrilometodějských slavností, na nichž byla kázání na počest věrozvěstů každoročně pronášena, trvala od roku 1708 do roku 1783. K posluchačům tu promlouvali kazatelé, kteří byli s moravským prostředím spjati, ať už místem svého narození, či současně i dlouhodobého působení, a to s akcentem na uvědomovací funkci vzhledem ke svým krajanům ve Vídni žijícím. Příkladem za všechny je premonstrát Sebastian Felsenecker († 1752) z louckého kláštera u Znojma. Cyrilometodějská kázání však patřila i k oblíbeným tématům kazatelů ryze rakouského prostředí. Z vídeňských je nejznámější barbabita Pius Manzador (1706–1774).⁴

- 1 Račínovská monografie vyšla tiskem roku 2005, strojopisný text disertace pochází z roku 1992 (Michaela SOLEIMAN POUR HASHEMI, *Karel Račín – nedoceněný barokní autor*, Brno 2005); nepomucenská tematika byla zúročena ve dvou edicích (*Žena krásná náramně*, 1998, podíl koncepční a editorský; *Nádoba zapálená*, 2000, hlavní editorka) a v monografii *Literární fenomén nepomucenské homiletiky* (2007); cyrilometodějskou tematikou jsem se zabývala ve třech základních studiích (naposledy 2015: Michaela SOLEIMAN POUR HASHEMI, *Vienna Cyrillo Methodian Homilies from the 18th century*, in: Pavel Kouřil et al., *The Cyril and Methodius Mission and Europe*, Brno 2015. s. 376–382). – Z nich čerpám i pro tento příspěvek, a to s rozšířením ve vztahu na konkretizace odkazů k Balbínovu dílu.
- 2 Pozornost jim věnoval nejprve Zlámal (Bohumil ZLÁMAL, *Barokní chvála sv. Cyrila a Metoděje*, Olomouc 1938.), poté Milan KOPECKÝ, *Cyrlometodějská tradice v starší české literatuře*, in: Josef Macůrek (ed.), *Magna Moravia: sborník k 1100. výročí příchodu byzantské mise na Moravu*, Praha 1965, s. 567–586; (1962; 2002), přičemž oba pracovali se stejnou tzv. nákelskou sbírkou (dle svého původního uložení v Nákle u Olomouce) 29 textů obsahující tištěná kázání pouze do poloviny 18. století; tradice tištěných kázání však pokračovala i v jeho 2. polovině. – K podrobnější literatuře předmětu srov. studii Hashemi: 2000, v níž se spojuje rakouské bádání, jmenovitě práce Adolfa Maise (*Das mährische Nationalfest in Wien*, in: *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*, 13, 1957/1958.) s českou badatelskou linií, a na základě dalších nálezů kázání jsou předchozí zjištění doplněna (a zpřesněna).
- 3 Dohledala jsem z nich dosud 71 text, a to v různých domácích i zahraničních (rakouských) fondech, přičemž jejich nejrozsáhlejší sbírka existuje ve fondech kláštera Klosterneuburg v Rakousku. Přitom jsem vyslovila hypotézu, kdo měl na jejím shromáždění, a to z okruhu klosterneuburgského augustiniánského kláštera pravděpodobně podíl.
- 4 Napsal hned dvě cyrilometodějská kázání (tiskem 1744; 1750).

Vzhledem k Balbínově řádové příslušnosti alespoň stručně zopakujeme,⁵ že uvedená kázání primárně nepsali autoři jezuitského řádu, resp. mezi autory takových kázání nepřevažovali. Cyrilometodějský kult pěstovali na Velehradě cisterciáci. Svým spisem jej z nich profiloval nejprve cisterciák Kristian Hirschmentzel (1638–1733, autor *Manuscripti Velehradensis*, 1661), který měl též hlavní zásluhu i o svěcení svátku sv. Cyrila a Metoděje po celé Moravě a Slezsku na den 9. března; ve vztahu k vídeňským kázáním byl specifikem řádu barnabitů⁶ (k nim patřil např. výše zmíněný Manzador).

Vrátíme-li se k cyrilometodějské produkci kazatelů moravského původu, nutno konstatovat, že v ní pozorujeme motivy tzv. teritoriálního barokního patriotismu (v některých případech i moravského nacionalismu), a především slovanskou myšlenku, odpovídající pojetí Balbínovy tzv. Obrany (*Dissertatio ...*), že totiž cyrilometodějská mise byla počátkem nejenom christianizace Velké Moravy a později kontinuálně přemyslovských Čech (tématu známému ostatně od počátků naší historiografie, počínaje Kristiánovou legendou), ale současně znamenala rozšíření i do slovanských zemí, které tak byly spojeny jazykově i věroučně. Balbínova Obrana ve své době, jak známo, tiskem vyjít nemohla, ale sám Balbín se postaral o její citace ve svých dalších spisech (zejména v *Epitome* a *Miscellaneích*), především však byl její text šířen prostřednictvím díla moravského rodáka (a po delší dobu i faráře v Pavlovicích) Jana Jiřího Středovského (1679–1713).⁷

V jeho spisech, a to v díle *Sacra Moraviae Historia sive Vita SS. Cyrilli et Methodii* (1710),⁸ se základním, obsírně pojednaným cyrilometodějským tématem, ale ve větší míře i v méně známém spise *Mercurius Moraviae memorabilium* (tisk 1705, 2. kap.) nacházíme oproti Balbínově tzv. Obráně rozšířený, resp. více konkretizovaný výčet zemí, které cyrilometodějská christianizace zasáhla, stojící za srovnání.

V Balbínově tzv. Obráně se vyskytují v dané souvislosti „*Čechy, Slezsko, Polsko, Mazovsko, až po skoro pod severním pólem ležící Novou zemi a Zlatou babu, prostory krajin Moskvanů a Tatařů perekopských (používajících slovanštinu), potom přes Cařihrad po Bulharsko, Srbsko, Bosnu, Moldavsko, Uhry, Dalmácii, Charvátsko, Ilýrii a Benátsko*“. Středovského výčet uvedený na ti-

5 Srov. M. HASHEMI, *Vienna Cyrillo Methodian Homilies*, s. 380.

6 V textech o terminologii řádů dochází ke spojení barnabita = pavlín či paulán=pavlín. Ve skutečnosti jde však o tři řády: barnabitů (Canon. Cler. Reg. S. Pauli), paulánů (Ordo minimorum) a pavlínů (Ordo fratrum S. Pauli Primi Eremitae). Na organizaci cyrilometodějských kázání je přitom prokázán podíl barnabitů (A. MAIS, *Das mährische Nationalfest*, s. 96).

7 O tématu se (dosud naposledy) pojednává ve studii uveřejněné v jubilejním sborníku na počest jazykovědce Josefa Vintra: Michaela SOLEIMAN POUR HASHEMI, *Kontexty recepce Balbínovy Obrany od druhé poloviny 17. století minimálně až do první poloviny 18. století*. in: Gertraude Zand – Stefan Michael Newerklá (ed.), *Jezuitská kultura v českých zemích*, Brno 2018, s. 155–172.

8 Joannes Georgius STREDOWSKY, *Sacra Moraviae historia vita SS. Cyrilli et Methodii genere civium Romanorum: prearogativa patriciorum Constantinopolitanorum eruditione perspicacissimorum philosophorum: gradu ecclesiastico Welehradensium Archiepiscoporum: meritis Moraviae, Bohemiae, Superioris Silesiae, Gazariae, Serviae Croatiae, Mengreliae, Circassiae, Bulgariae, Tribaliae, Carnioliae et Russiae, Dalmatiae, Pannoniae, Daciae, Carinthiae, Carnioliae et universae pene Slavoniae zelantissimorum Apostolorum, Solisbaci 1710.*

tulním listě jeho spisu *Historia* je oproti Balbínově textu konkretizován na názvy zemí, přičemž téma epicentra Velké Moravy je díky cyrilometodějské misi akcentováno. Na titulním listu Středovského *Historie ...* nacházíme celkem sedmáct dobových názvů zemí mj. i Pomořany a Kotutany (lat. *Carinthia*), i např. Čeresko (*Circassia*).⁹ V případě spisu *Mercurius Moraviae* dále např. Litvu, Livonsko, Sibiř, Novgorodsko, Ukrajinu a Rusínsko.

Právě Středovského *Historia* se stala nejčastější předlohou (pretextem) výše uvedených cyrilometodějských německy psaných homiletických textů. V balbínovské souvislosti si však zaslouží pozornosti především fakt, že Středovský cituje v mnohých motivech přínaležejících dané tematice (a potažmo i tematice přenesení kulturního a politického života z Velké Moravy do přemyslovských Čech) nejčastěji Balbínovo dílo *Epitome* (především z první a dále ze čtvrté knihy) a *Miscellanea* (především z první dekády), a to i v pojednání o jednom tématu i obě uvedená díla současně (např. na s. 567), v celkovém počtu více než třiceti odkazů v případě *Epitome*, v případě *Miscellaneí* o něco méně jak explicitních, tak implicitních, přičemž verifikace druhého uvedeného typu je vzhledem k motivickému přejímání typického pro celou starší českou literaturu s omezenou citační etikou, tedy vzhledem k dnešnímu citačnímu úzu, poměrně obtížná.

Takové balbínovské odkazy se týkají především charakteristiky a hodnocení Cyrila a Metoděje (jejich původ; nadání filozofů, okolnosti jejich příchodu na Velkou Moravu, a v této roli knížete Rostislava); dále tématu knížete Bořivoje a kněžny Ludmily v souvislosti s jejich pokřtěním a např. i postavy sv. Václava profilovaného jako světec v návaznosti na motiv o jeho babičce sv. Ludmile.

Výše uvedené výběrově dále dokladuji na dvou citacích, tedy ze Středovského díla *Sacra Moraviae historia* (s. 89), kdy Balbínovy texty (jako svou předlohu) explicitně v poznámkách uvádí:

Téma: původ a hodnocení Cyrila a Metoděje v originálu (i překladu):

„*Quae ingenii fama, ubi orbi inclaruisset (i) passim ab omnibus, quasi nomine proprio per excellentiam Philosophii nominabantur: et quidem Cyrillus ab ipsa pueritia ob summum ingenium, Philosophum fuisse vocatum, Leo Ostiensis, et alii cum Jacobo de Voragine in Histor. de S. Clemente testantur.*

(*k*) *Methudius praeter laudabilem philosophiae scientiam, exastissima etiam pingendi arte excellabat, quam orthodoxo patre suo authore, mox a tenera aetate iam docte didicit: ut fere alter evaserit Apelles, neque ullum dein Constantinopoli, ubi alias profanorum pictorum infinitus erat numerus, sibi inverterit parem.*

9 Dále uvádíme jen ty další názvy (na titulním listu Středovského *Historie*) z dnešního pohledu též až exotické, jmenovitě: Mingrelie (Mengrelie): region na území dnešní západní Gruzie a jihovýchodní Abcházie, podle národa Mengrellů; Triballia: území na pomezí Srbska a Bulharska (podle thráckého kmeny Triballů). – Za pomoc s identifikací autorka děkuje doc. Luboru Kysučanovi, Ph.D. (z UP Olomouc).

(i) Balbin. in Miscell. Boh. Decat. I. l. 4. par. I. § I. (k) Balbin. cit. & in Epitome. Rer. Boh. I 1. c. 3.

/Široko daleko byli ode všech, jakoby vlastním jménem, pro svou výtečnost nazýváni Filozofové. Cyril byl nazýván Filozofem již od svého dětství pro svůj mimořádný talent, jak dosvědčují Lev z Ostie a Jakub de Voragine v Historii sv. Klementa.

*Metoděj potom kromě chvályhodné znalosti filozofie vynikal ještě malířským uměním, jemuž se od svého pravověrného otce naučil s takovou dokonalostí, že se projevoval téměř jako druhý Apelles, a nikdo ze světských malířů v Konstantinopoli ani jinde, jichž byl téměř nekonečný počet, se mu nemohl rovnat.*⁴⁴

Jak patrně, základní charakteristika věrozvěstů jako filozofů je uzuální a takto ji profiluje zejména ve vztahu ke Konstantinu–Cyrilovi moderní věda. Zato akcentování Metodějova malířského nadání a zejména přirovnání k neznámějšímu antickému malíři je bezesporu autorskou uměleckou licencí (patrně nejen Balbínovou).

Celkové vyhodnocení balbínovských citací v díle Středovského (a potažmo i v cyrilometodějských německy psaných textech) přináší kromě odkazů na Balbínovy historiografické spisy dále vzhledem k početné mariánské tematice i odkazy na tři Balbínovy texty spíše hagiografické povahy, konkrétně *Diva Turzanensis* a *Diva Montis Sancti*.¹⁰ Vyskytují se primárně v díle Středovského, přičemž samo téma se vyskytuje v různých variacích záračných mariánských obrazů i Mariiny přímlyvy, což je časté vzhledem k žánru kázání též v textech cyrilometodějských.

Vrátíme-li se k základnímu tématu balbínovských citací, a to jeho hagiografických spisů, uvedené dále konkretizujeme alespoň na příkladu odkazu ke spisu *Diva Turzanensis*.¹¹ Vazba na mariánské téma spojené s kostelem v Tuřanech u Brna nám současně ilustruje, v daném textovém místě poněkud překvapivě, Středovského práci s centonem citátů (s. 223), v rámci něhož někdy i po dvou či dokonce jedné větě odkazuje v poznámkách na různé autority. Téma založení chrámu v Tuřanech v souvislosti se zakladatelskou legendou o nalezení mariánské sošky a obraze darovaném Cyrilem a Metodějem cituje překvapivě z díla svého (již opakovaně zmiňovaného) řádového bratra Kristiána Hirschmentzela a teprve poté následuje s odkazem na Balbínův spis

10 Bohuslaus BALBINUS, *Diva Turzanensis seu Historia originis et miraculorum Magnae Dei hominumque Matris Mariae cujus Venerabilis statua prope Brunam indicio coelestis lucis in rubis inventa*, Olomutii 1658; TÝŽ, *Diva Montis Sancti, seu origine et miracula magnae Dei hominumque Matris Mariae, quae in Santo Monte Regni Bohemiae ad Argentisodinas Prziiramenses ... V. libris comprehensa*, Praegae 1665.

11 Na titulním listu Balbínova spisu v překladu: Tuřanská Madona neboli Historie původu a zázraků veliké matky Boha i lidí Marie, jejíž ctihodná socha, nalezená v trní blízko Brna, označená nebeským světlem, je velkými zástupy lidí uctívána, nyní poprvé důst. p. Bohuslavem Aloisem Balbínem z Tovaryšstva Ježíšova sepsaná léta 1658 s povolením představených. (Vydáno v překladu Zdeňka Drštky, Brno 2010.) Tématu se v balbínovském sborníku z roku 1992 věnoval zčásti Jan Skutil (*Bohuslav Balbín a Morava*, in: Martin Svatoš – Zuzana Pokorná (edd.), *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách*, Praha 1992, s. 57–69).

Diva Turzanensis citace textového místa o zásluhách kardinála Františka z Ditrichštejna o uvedené tuřanské poutní místo.¹²

Citace obsahuje ve své první větě opakované téma mnohých textů, v případě Středovského s odkazy nejen na Hirschmentzelův text, ale zejména na Balbínovy a Pešinovy spisy, a to o nahrazení pohanských bůžků (lokalizovaných do různých míst) základními symboly a postavami křesťanství. Ve výše uvedeném textovém místě jde o nahrazení Peruna–Jupitera v Brně a Turzana v Tuřanech Pannou Marií.

O právě zmíněném tématu ve vztahu k Balbínově spisu *Diva Turzanensis* pojednal komplexně Zdeněk Kalista ve své knize *Česká barokní pouť*.¹³ Zpřesnil mj. téma z hlediska reality v tom smyslu, že Balbín převzal údaje o byzantském původu mariánské sošky znamenající počátek mariánské úcty v Tuřanech u Brna (a následném vystavění chrámu) z Gutenbergova spisu *Idea Atlantis Mariani*, jakkoli historické skutečnosti nemohla – stejně jako propojení s cyrilometodějskou misí – odpovídat.

Téma nahrazení pohanských bůžků, dále v textu Středovského např. Venuše (s lokalizací do Brna, Radigasta na Radhošť a Vitislava na Velehrad) je pro jeho text typické a opakující se. Odráželo se i v jejich zobrazení v tisku *Sacra Moraviae historia* a je i převažující (vedle tematiky mariánské) ilustrací sbírek nepomucenských kázání. Ale i v případě právě uvedeného tématu byl pro Středovského nejčastějším pramenem Balbínův spis *Epitome*, ve kterém Balbín zase v tématu historie Moravy často odkazoval na Pešinův spis *Mars Moravicus*,¹⁴ vytištěný ve stejném roce jako *Epitome*, tedy roku 1677; jindy, v menší míře, na jeho česky psaný spis *Prodromus Moravographiae* z roku 1663 (cit. Středovský, např. s. 501).

Pokusíme-li se nyní o klasifikaci balbínovských citací v rámci uvedených cyrilometodějských textů, zopakujeme, že je lze taktéž pojmenovat jako explicitní (někteří autoři citují v marginálních poznámkách uvedené Balbínovy spisy přímo) a na převažující implicitní zprostředkovávající Balbínovu recepci nepřímo, konkrétně tedy skrze *Historii* Jana Jiřího Středovského.

V souvislosti s explicitními balbínovskými citacemi v cyrilometodějských německy psaných kázáních, alespoň nyní uvedme, že zvláštní pozornosti si zasluhuje zejména kázání Adalberta Zieglera.¹⁵ Jeho text je citačně „poctivý“, přičemž v něm autor odkazuje sice na Středovského,

12 J. G. STREDOWSKÝ, *Historia*, s. 223–224.

13 Zdeněk KALISTA, *Česká barokní pouť*, ed. Michaela Horáková /Hashemi/. Žďár nad Sázavou 2001, Kalista 2001: s. 32–70. Michaela HORÁKOVÁ /HASHEMI/, *Kalistova Česká barokní pouť ve vztahu k dílu Bohuslava Balbína*, in: Viktor Viktora – Milena Hálková (edd.), *Balbínovská miscelanea*, Klatovy 2002, s. 93–96.

14 Z autorů cyrilometodějských kázání na tento spis přímo odkazuje např. Adalbert Strobl (1769) v souvislosti s udatým bojem Moravanů proti Markomanům (s. 3 citovaného kázání).

15 Adalbert ZIEGLER, *Unschätzbare Gutthat Der Bekehrung, Von dem Heiden- zu dem Christentum Eines Marggrafthum Mähren, Durch ihre zwey Heilige Glaubens-Lehrer Cyrillum, Und Methodium: Nach dem Urtheil des Teufels selbsten dargethan, und erwiesen. Wien [1737].*

ale současně uvádí, že ten v dané souvislosti cituje Balbína, a dokonce se v Zieglerových margináliích objevují též údaje o tom, kde Balbín v určitých textových místech zase cituje Kroniku Václava Hájka z Libočan.

V souvislosti s explicitní citací Balbína (*Epitome*, Lib. I) ve vztahu k mariánské tematice (evangelista Lukáš namaloval obraz Panny Marie) je zase pozoruhodný např. text Maximiliana Wadla.¹⁶ Kazatel uvádí nejprve latinskou citaci a poté její následný německý překlad („*nicht nur das Evangelium Christi zubringen, sondern auch die Bildniss Mariae mit seinem Pemsel entwerfen könnte*“).

V závěru nejprve uvádíme, že balbínovské citace ve svých tematických filiích jak ve vztahu k cyrilometodějským kázáním, tak především vzhledem ke spisu Středovského vykazují další zajímavý výskyt a nejedno překvapení.¹⁷ Každopádně nyní alespoň zopakujeme závěr, že recepce Balbínových děl byla tedy nesporně širší i hlubší, než se dosud předpokládalo. Platí to ale nejen pro jeho tzv. Obranu, ale i pro Balbínova další díla, zejména historiografická, a v menší míře i hagiografická, která se především díky zprostředkování díky Janu Jiřímu Středovskému a jeho dobově významnému spisu *Sacra Moraviae historia* (v případě Obrany ještě ve větší míře spisu *Mercurius Moraviae Memorabilium*) reflektovala v četných cyrilometodějských (německy psaných) kázáních po téměř celé 18. století, jak jsem se pokusila alespoň výběrově ilustrovat.

16 Maximilian WADL, *Zwey von Gott gesandte Engeln, Heilige Cyrillus, Und Methodius, Aposteln des Marggraftums Mähren; ... in der ... St. Michael ... den 15. Mertzzen im Jahr 1744. In einer Lob-Rede verfasst, und vorgetragen*. Wien [1744], K /Kloster Neuburg/ Bk II 633.45 Adl.19.

17 Jejich podrobnější deskripcie s pokusem o analýzu bude součástí připravovaného příspěvku.

II.

***Miscellanea historica
regni Bohemiae***

***Bohuslav Balbín
badatel, historiograf,
vědecká autorita***

Pavel Bandouch SJ

Co je to raně novověké dějepisectví?

Když jsem četl seznam tematických okruhů pro tuto konferenci, zaujalo mě jedno z nich: „*Dějepisectví v raném novověku*“. Co je zvláštním znakem „*dějepisectví v raném novověku*“, ptal jsem se sám sebe? Má kromě určité doby, kdy vznikalo, nějaké specifické charakteristiky? Dá se mluvit o *raně novověkém dějepisectví*? A jaké místo v něm zaujímá Bohuslav Balbín?

Tento příspěvek je spíše než odpovědí rozpracováním této otázky. Nejedná se o snahu postihnout nějaký determinující diskurz nebo sílu, které by způsobily, že raně novověké dějepisectví bylo takové, jaké bylo. Mojí snahou je proto zasadit ho do určité intelektuální a kulturní tradice zděděné po antických autorech a těch, kteří po nich následovali. Ukazuje se, že klíčovým termínem v tomto ohledu je *pravda*. Oproti dnešnímu pojetí se totiž historie spíše *nacházela*, než *konstruovala*.

Zaměřím na dva autory z 16. století, na základě jejichž studia je možné postihnout dobové představy o tom, k čemu mají historiografie a studium historie sloužit. Jedná se o Jeana Bodina (1529/1530–1596) a o jezuitu Antonia Possevina (1533–1611). Jedná se o dva autory, které Balbín prokazatelně znal, i když samozřejmě lze jen těžko zodpovědět otázku, do jaké míry ho ovlivnili. Balbín sám pochopitelně žil a pracoval až v době, kdy je zvykem hledat jeho inspiraci především v díle bollandistů. Domnívám se nicméně, že tento „krok zpět“ může pomoci uchopit některé souvislosti dějepisné tvorby, které mě osobně dlouho zůstávaly spíše skryty. Dílo Bohuslava Balbína budu posléze hodnotit na základě jeho reflexe toho, jak psát historii, v jeho *Rukověti humanitních disciplín*.

Politika, soud, církev. Jean Bodin a Antonio Possevino

Už od antiky byla historie součástí řečnického umění. Historickou argumentaci bylo možno použít pro určitý soud, nebo proti němu. Důležitou roli hrál příklad. Život každého člověka byl chápán jako sám o sobě nenapodobitelný originál, avšak představa o společné přirozenosti lidí a určité státnosti světa umožňovala na základě minulosti – toho, co bylo – dávat doporučení pro přítomnost a budoucnost.

Tato snaha nacházet v historii příklady k následování je vlastní i ranému novověku. Často se však nejedná o „historiky“. Otevírá se tu totiž otázka, můžeme-li vůbec říci, že někdo byl „čistým“ historikem. Historická argumentace je např. nepochybným hybatelem nejznámějších děl Niccola Machiavelliho, který vybízí na základě příkladů z historie k tomu, co chápe jako osvobození Itálie od barbarů.¹ Německý historik Reinhart Kosseleck nicméně v jednom svém příspěvku upozorňuje, že je ale i tvrzení o tom, že by byli v raném novověku všichni přesvědčeni o nevyhnutelném opakování se historie, nepřesné.²

1 Zejména v jeho dílech Vladarů (*Il Principe*, 1532) a Rozpravy nad prvními deseti knihami Tita Livia (*Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, 1531).

2 Upozorňuje na úseky z děl Francesca Guicciardiniho, Baltasara Graciána a z dřívějších autorů z řecky píšícího římského historika Polybia. Reinhart KOSSELLECK, *Per una semantica dei tempi storici*, Casale Monferrato 1996, s. 36. Zásadní zvrat ale podle něj představuje až Alexis de Tocqueville a jeho přesvědčení, že svět se už příliš změnil a nejde se poučit z toho, co bylo dříve. Tamtéž, s. 37–38.

Raný novověk se vyznačuje zajímavým napětím: rozvoj humanismu a přírodních věd zpřesňuje kritéria hodnocení a tvorby. Zároveň se ale formují různé konfesní i názorové tábory, které se i přes rozvoj věd nejsou schopny dohodnout. Tyto konflikty byly způsobeny do značné míry zkomplikováním interpretace světa: rozdělení západního křesťanstva, objevení nového světadílu a výrazné společenské změny způsobily, že se postupně konsolidovaly jednotlivé tábory, které svou specifičností čím dál více zdůrazňovaly a činily si nárok na autentickou interpretaci jakoby „objektivních“ dějin „tak, jak se staly“.

Snad proto se začal klást o tolik větší důraz na filologickou a jinou kritiku pramenů: skoro by se dalo říci, že bitva se začala vést o tyto prameny samotné, a že se do nich a do jejich očištění od neautentických vrstev kladla naděje na smíření světa, který se stával stále více netolerantním a nejistým. Humanismus a renesance byly možná i proto dobou rozkvětu *ars historica*, která problematizovala, ale vlastně rozvíjela klasické řečnicko-pedagogické chápání historie.

Vedle skutků se začalo více mluvit o zákonitostech historického vývoje. To došlo svého vrcholu u Georga Wilhelma Friedricha Hegela, ale dá se pozorovat už u Giambattisty Vica, který se snažil dát historii určitý pevný základ, který se zdál oproti tomu, co dnes nazýváme přírodními vědami, chybět. Pro Vica je ta část světa tvořená člověkem vlastně jediná srozumitelná, protože člověk nemůže pochopit, co je Boží (příroda), ale jen *mondo civile*.³ To už se ale nacházíme chronologicky za Balbinovou dobou a je třeba se vrátit o něco zpět.

Paradoxně, jak už bylo naznačeno, vedla stále lepší znalost pramenů v raném novověku k stále rozdílnější interpretaci, protože málokdo se skutečně nechal přesvědčit racionálním argumentem. Díky snazší komunikaci zároveň exponenciálně rostlo množství tisků, které si žádá přísná odborná měřítká nekladly a spoléhaly, po vzoru antických sofistů, na manipulaci a hru s tím, co by se s velkou dávkou opatrnosti dalo nazvat veřejným míněním.⁴ Jde o dobu, která by se dala označit za dobu skepse; nebo ji přinejmenším oproti dřívějšímu dávala více najevo. Stačí v této souvislosti zmínit Reného Descartesa a jeho radikální a systematickou pochybnost. Otázka autenticity pramenů se spojila i s tím, že se pomalu zdůrazňuje psaní historie jako takové a její pedagogicky zamýšlená interpretace jako až to, co vychází z „řemesla“, které je ale nezbytným základem.

3 „...questo mondo civile egli certamente è stato fatto dagli uomini, onde se ne possono, perché se ne debbono, ritruovare i principi dentro le modificazioni della nostra medesima mente umana. Lo che, a chiunque vi rifletta, dee recar maraviglia come tutti i filosofi seriamente si studiarono di conseguire la scienza di questo mondo naturale, del quale, perché Iddio egli il fece, esso solo ne ha la scienza; e traccurarono di meditare su questo mondo delle nazioni, o sia mondo civile, del quale, perché l'avevano fatto gli uomini, ne potevano conseguire la scienza gli uomini.” Fausto NICOLINI, *Giambattista Vico, Opere*, Milano/Napoli 1954, s. 479.

4 Filosofové se snažili nalézat pravdu (aletheia), tedy to, co není skryté, ale to, co je. Sofisté se naopak snažili skutečnost manipulovat ke svému cíli, užívat řeči k vlastnímu prospěchu nehledě na skutečnost. Jedním z hlavních děl, ve kterých můžeme toto rozlišení nalézt, je Platónův dialog *Gorgias*.

Ona situace, kdy významně přibývá všech možných děl, které se zabývají tím, co to znamená psát historii, ačkoli mnoho z jejich pisatelů nikdy žádnou dějepisnou práci nenapsalo, je z badatelského hlediska obtížná. Chce-li člověk sledovat na základě citací proměnu diskurzu, stává se celý výzkum nesmírně komplikovaným a v úplnosti kvůli mase materiálu téměř nemožným. Zvolím tedy pouze dva autory, u nichž je jisté, že Balbina nějakým způsobem ovlivnili. Spíše než jak historii *psát*, se ale zabývali tím jak historii *číst* a k čemu *slouží*. Budou jimi Jean Bodin a Antonio Possevino.

Jean Bodin byl advokátem pařížského parlamentu a jeho spis *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (1566) je zásadní pro subjekt, který autor historii dal: stát, jeho vznik, vývoj a úpadek.⁵ V jeho pojetí už se historie blíží popsání procesu historického vývoje, jak ho chápeme my, spíše než pedagogickému vypsání jednotlivých skutků, z nichž vyzařuje „sláva“, Boží, či lidská.⁶ To nicméně neznamená, že by se k ciceronské tradici, která viděla historii jako učitelku života, nehlásil.⁷ Pouze se postupně vymezuje proti některým tendencím ostatních, kteří provozovali *ars historica*.⁸

Vzhledem ke své profesi spojuje právo a historii poměrně jednoznačně a celé jeho dílo je třeba vnímat i v kontextu diskuze mezi zastánci římského práva (pro něž bylo římské právo *ratio scripta*) a těmi, kteří obhajovali spíše francouzské „národní“ právo.⁹ Argumentem proti nezpochyb-

5 V mnoha ohledech se odkazují na Girolamo COTRONEO, *Jean Bodin. Teorico della storia*, Napoli 1966 a John I. BROWN, *The Methodus ad Facilem Historiarum Cognitionem of Jean Bodin. A Critical Study*, Washington D.C. 1939. Jako edici Bodinova textu jsem využil Joannes BODINUS, *Methodus ad facilem historiarum cognitionem; accurate denuo recusa: subiecto rerum indice*, Genevae 1610.

6 Odkazují se na jeden ze základních textů dějin historiografie, úvod do Hérodotových *Dějín*: „*Toto jest Hérodota z Halikarnéssu vyprávění o dějinách, aby časem neupadlo v zapomenutí, co lidé vykonali, aby se zachovala sláva velikých a podivuhodných činů, které dokázali jednak Řekové, jednak barbari, a konečně, proč mezi sebou Řekové i barbari vedli války.*“ HÉRODOTOS, *Dějiny aneb Devět knih nazvaných Músy*, Praha 2005, s. 19.

7 Narážím na klasický úsek z Cicerova *De oratore* (II, 9, 36): „*Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia nisi oratoris immortalitati commendatur?*“

8 „*The historical arts split into two rather clearly defined groups: (1) the treatises in the „elegant humanist“ tradition of the Italian Renaissance, expressing the classical conception of history as a branch of rhetorics and based on Greek and Roman models; (2) the German tracts, products of the Reformation, designed to present an historical justification of the Protestant revolt and animated by its spirit. And in between the two well-marked camps, there are examples of Italian treatises which escape the narrow humanist pattern and German and northern tracts which have the classical touch and do not seek to be instruments of Protestant propaganda above all else.*“ John I. BROWN, *The Methodus*, s. 50–51.

9 Už v antice bylo prostředí práva, kde hrál zásadní roli důkaz, polem rétoriky par excellence. Italský historik píše ve svém textu obhajujícím historii proti těm, kteří ji vnímají jako pouhou naraci, o Aristotelově pojetí toto: „*a) dějiny lidstva lze rekonstruovat na základě stop, známek (sémeia); b) tyto rekonstrukce implicitně předpokládají řadu přirozených a nezbytných souvislostí (tekméria), jimiž si můžeme být jisti: dokud nebude prokázán opak, lidská bytost nemůže žít dvě stě let, nemůže se nacházet zároveň na dvou různých místech, atd.; c) mimo tyto přirozené souvislosti se historikové pohybují v rámci pravděpodobného (eikos), občas krajně pravděpodobného, nikdy však jistého – třebaže se v jejich spisech rozdíl mezi „krajně pravděpodobným“ a „jistým“ občas stírá.*“ Dále uvádí, že: „*soudní řečník, který při rekonstrukci minulých*

nitelnosti římského práva bylo Bodinovi především to, že i během existence římské říše se toto právo měnilo.¹⁰ V úvodu ke svému dílu uvádí juristy, se kterými se setkal během svého působení v Paříži a kteří byli obhájci svébytnosti francouzského práva. Oceňuje zejména ty, kteří dokázali spojit teorii a praxi.¹¹ Bodin je obhájcem komparativního přístupu a nebrání se zkoumat vhodnost dokonce i tureckých zákonů.¹² K pochopení práva bylo třeba znát historický kontext, a naopak k pochopení práva bylo třeba znát dějinný vývoj. Dynamický vývoj Francie v 16. století nepochybně přispěl k tomu interpretovat a relativizovat některé události a instituce.

Historie byla pro Bodina autonomní disciplínou: „*nam in aliis artibus, quod omnes inter se aptae et iisdem vinculis colligatae sunt, altera sine alterius cognitione percipi nequit, historia vero quasi supra scientias omnes in altissimo dignitatis gradu locata, nullius eget ope.*“¹³ Ostatní vědy, jako třeba přírodní historie, slouží vlastně k lepšímu pochopení historie jako celku, která je opravdu chápána jako určitý vrchol. Historie pro Bodina není *pouze* filologickým očištěním pramenů: mnohem důležitější je pro něj, co z této kritiky pramenů vyplývá pro život, zejména ten politický.¹⁴ Zároveň však Bodin požaduje, aby historie byla nestranná, a odmítá dramatizaci na způsob řečníků (*quam oratoris in modum, quod minime historicum decet*). Jeho vzorem je, mimo Polybia, Tacita a Dionýsia z Halikarnasu, Francesco Guicciardini. Oproti tomu vzorem „dramatizujícího“ historika (zde se inspiruje Polybiem) je pro něj Titus Livius, který podle jeho názoru nedokáže vyřešit některé problémy jinak než na základě principu *Deus ex machina*.¹⁵ Myslím, že už v kombinaci takto zmíněných požadavků je určité napětí, možná i protiklad.

Samotný *Methodus* jakožto text a dílo je důkazem toho, jak je obtížné chtít napsat historii jako takovou a nakolik její autor zůstává v intelektuální tradici svých předchůdců. Bodin komentuje a cituje řadu věcí, které činí text těžko srozumitelným. V Bodinově pojetí je nicméně historie spíš procesem, něčím, co je a v jehož rámci se vše vyvíjí, v němž se můžeme zaměřit na různé aspekty skutečnosti, včetně politického vývoje států.

Bodin podtrhuje důležitost *skutků lidí*, politiky. Spíše než o to, jak napsat historii (v podstatě nabízí seznam četby), jde tedy spíše o snahu o popis toho, jaká jsou témata a dynamiky lidského vývoje. O tom vypovídá už samotný název Bodinova spisu. Pro upřesnění své představy už na úvod svého díla dělí historii – kterou definuje jako *pravdivé vyprávění* – na tři celky: lidskou

událostí hodnotil indicie a svědectví, byl nepochybně blíže „archeologovi“ Thúkydidovi (a sběrateli starožitností Aristotelovi) než historiku Hérodotovi, kterého důkazy a entymémata [typ umělého důkazu analogický k neúplnému sylogismu, pozn. aut] příliš nezajímaly.“ Carlo GINZBURG, Mocenské vztahy. Historie, rétorika, důkaz, Praha 2013, s. 57.

10 „*Omitto quam sit absurdum, ex Romanis legibus, quae paulo momento mutabiles fuerunt, de universo iure statuere velle.*“ J. BODINUS, *Methodus*, s. 5.

11 Srov. Tamtéž, s. 6–9

12 Tamtéž, s. 6.

13 Tamtéž, s. 17.

14 Srv. Girolamo COTRONEO, *Jean Bodin*, s. 102.

15 „*Ut non immerito Polybius ejusmodi scriptores Tragoedos appellarit, qui cum Annibalem e salebris expedire non possent, Deus e machina quadam accirent.*“ J. BODINUS, *Methodus*, s. 57.

(*incerta et confusa*), přírodní a božskou.¹⁶ V tomto pořadí se postupuje od nejméně jisté k nejjistějšímu, přičemž každé z nich odpovídá jedna ctnost: konkrétně *prudentia, scientia a religio*. Z jejich spojení, z poznávání celku, vychází *sapientia*, moudrost. Po analytickém momentu tedy Bodin přechází k syntetickému.

Je třeba zmínit důležitost, jakou Bodin přikládá přírodním podmínkám, které podle jeho názoru významně ovlivňují podobu politického uspořádání, ale nejsou přímo determinující.¹⁷ Jeho snahou bylo nalézt pokud možno pevné body, které by mohly pomoci zkoumání přírody interpretovat dějiny a omezit skepsi ohledně možnosti historie podávat pravděpodobná tvrzení, která je vlastně, bráno do důsledků, skepsi vůči poznávacím schopnostem člověka. Podobně jako později Descartes vlastně definitivní jistotu nachází jedině v Bohu a v jeho prozřetelnosti. Poznání celku světa pod Božím řízením a jeho kontempace ale může být sice ideálem jednotlivce, ale pro chod věcí veřejných Bodin jasně konstatuje potřebu akce.¹⁸ Vracíme se tedy ke spojení teorie s praxí, kterou oceňoval u juristů a kterou staví na pozorování *conversiones* jednotlivých říší. Bodin sice hledá ideální politické uspořádání, ale vychází přitom z reálné historické zkušenosti lidstva.¹⁹

Je zajímavé, že druhý autor, o němž jsem se rozhodl hovořit, jezuita Antonio Possevino, atakuje Bodina právě kvůli tomu, že se mu zdá být hlasatelem determinismu.²⁰ Hlavním dilem, ve kterém Possevino hovoří o historii a zároveň, podobně jako Bodin, nabízí podle svého názoru vhodný seznam autorů k jednotlivým tématům, byl původně součástí jeho hlavního díla *Bibliotheca selecta*, které bylo strukturováno na základě systému výuky na jezuitských kolejích. Possevino chtěl zpřístupnit jeho části širšímu publiku, proto po vydání části věnující se historii přeložil ještě dokonce tuto samostatně vydanou část z latiny do italštiny.²¹

16 „*Historiae, id est verae narrationis, tria sunt genera: humanum, naturale e divinum.*“ Tamtéž, s. 22.

17 Nutno říci, že například, co se týče otázky čísel a chronologie, jsou pro nás Boterovy úvahy přinejmenším zvláštní, ačkoli on sám je pokládal za vědecké.

18 „*Sed quoniam vita civilis eget actione perpetua, nec potest in contemplatione tota civitas occupari (...)* non erit hominis et totius civitatis eadem foelicitas si sola contemplatione bonum definiamus.“ J. BODINUS, *Methodus*, s. 38.

19 Srov. Girolamo COTRONEO, *Jean Bodin*, s. 150–171.

20 Ačkoli mnohé pasáže mohou hovořit pro to, že by Bodin byl zastáncem geografického determinismu, na začátku páté kapitoly Bodin explicitně uvádí: „*Sed in primis illud statuo nullam esse locorum aut caelestium siderum tantam vim, quae necessitatem sit allatura (quod ne cogitare quidem fas est) ab iis tamen homines sic affici, ut naturae legem, nisi ope divina, aut diuturna disciplina superare non possint.*“ J. BODINUS, *Methodus*, s. 80.

21 *Apparato all'istoria di tutte le Nationi*. J. BODINUS, *Et il modo di studiare la geografia*. Di Antonio Possevino Mantovano della Compagnia di Giesù. Prima in Lingua Latina uscito in luce nella Stampa Vaticana Pontificia in Roma: Dapoi accresciuto, e stampato in Venetia. Et nuovamente fatto Italiano dall'istesso Auttore. Si considerano gli Historici Greci, Latini, et altri. Come convenga leggergli secondo l'ordine de'tempi, et servirsene con frutto. Quali sono Veritieri, ò supposti sotto nomi di Scrittori antichi. Quali non veri, ò dannosi. Con una breve somma dell'Opera doppo l'Epistola Dedicatoria. In Venetia, Presso Gio. Battista Ciotti Senese. Al segno dell'Aurora, 1598.

Possevino uvádí ty knihy, které cenzura neproblematizovala, protože jediné takové mohou být čtenáři skutečně k užítku. Pokud uvádí jiné, neopomene nikdy zdůraznit, v čem chybují, případně pokud jsou nepřijatelné celkově.²² Mimo očištěného seznamu četby ale tento jezuita představuje i několik stran teoretických poznámek na úvod.

Podle Possevinova názoru není četba historie užitečná pouze těm, kteří jsou „aktivní v politice“, ale pro všechny. Je důležitá také pro teology (zde se odkazuje na dominikána Melchiora Cana), kteří díky ní mohou hájit pravdu proti heterodoxním autorům.²³ Zdůrazňuje tak apologetický aspekt, který je v historické argumentaci poměrně častý. Historií vlastně Possevino rozumí dost obšírný rozsah děl a miní jí spíše určitý způsob řeči/textu: „*paia potersi dire più rettamente historia quella solo, la quale sendo contenta di semplice narratione describe di che faccia, et qualità sia ciascuna cosa.*”²⁴

Dělí ji na různá témata, v čemž je v zásadě ve shodě s Bodinem. Oproti němu ale vyznívá lidská historie rozhodně méně oddělitelná od toho, jaké je hodnocení církve. Chválí velmi Luciána a Dionýsia z Halikarnassu, ale, zároveň tvrdí, že bez světla víry je každý sebelepší spis mnohem méně užitečný.²⁵ V zásadě pochvalně se vyjadřuje o humanistech pocházejících z Itálie – což byla pro Bodina asi nejhorší možná kombinace –, jako byli Francesco Patrizi, Francesco Robortello a jiní. Possevino se ale při své snaze o kvalitní podání toho, co je to historie, zamotává do množství citátů a vlastně tím potvrzuje to, o čem jsem hovořil: V raném novověku se začíná stávat opravdu nemožné přechít, „co všechno nového vyšlo“ o historii. Proto ostatně zjevně vydává i dílo tohoto typu, tedy doporučenou četbu. Rozhodně však s mnoha vhledy a poměrně rozumnou kritikou (např. je velmi zajímavá jeho argumentace ohledně důvěryhodnosti Hérodota), kdy se snaží najít společné rysy dřívějších i soudobých autorů.

Za zvláštní zmínku stojí Possevinova kritika dvou jeho současníků: Davida Chytraea (luterána, s jehož pracemi se setkal ve Švédsku) a Jeana Bodina. V případě obou by podle jeho názoru mělo být dostatečným varováním před nekritickou četbou jejich děl jejich odsouzení ze strany katolické církve. Jmenuje pak jednotlivé nedostatky, které považuje za závažné a které jsou podle něho nejen faktografické, ale především v rozporu s učením církve. V Bodinově případě ale obezřetně upozorňuje, že edice jeho díla *Methodus* mohla být upravena tak, aby vyzněla více „reformo-

22 „*se in questo Apparato all'Historie si troveranno alcuni Auttori, i quali sieno prohibiti, si sappia, che o da noi sono stati notati, affín che si schifino, o che solamente quelli s'intendono, che debbono leggersi, i quali già sono purgati, o si purgeranno dalla Santa Sede Apostolica, o da coloro, alli quali haurá dato tal carico, o lo dará.*” Tamtéž, předmluva Al lettore.

23 „*Or l'istoria non è solo giueuole al politico, o domestico governo, ma necessariamente sono rozzi in ogni disciplina coloro, ne'studij de'quali ella è muta. Aggiungesi una terza commodità; perciocche è di maraviglioso aiuto à Teologi contra gli Adversarij della Fede. Il che essendo stato provato con varie ragioni da Melchiore Cano nell'undecimo libro de'suoi luochi comuni indi vedere le potranno coloro, i quali n'havrano pensiero, e bisogno.*” Tamtéž, f. 1v–2r. Je zajímavé, že Possevino doporučuje četbu historie i kapitánům vojsk a dokonce i řadovým vojákům (f. 26v–29v).

24 *Apparato all'istoria*, f. 2v.

25 Zejména tamtéž f. 29v–34r.

vaně“.²⁶ Určitá nechuť k „neangažované“ historii – v tom snad bude styčný bod s Bodinovou kritikou filologie bez praktické aplikace ve veřejném životě – ale nebrání tomu, aby kroniky čistě faktografického typu nevnímaly jako základ pro orientaci se v dějinách.²⁷

Possevino, podobně jako Bodin, měl ve skutečnosti za svůj cíl změnu veřejného života. V jeho pojetí ale šlo o cestu založenou jednoznačně na formaci duší. Poté, co byl sekretářem jezuitského řádu, působil v papežských službách jako diplomat a založil celou řadu seminářů ve středo-východní a severní Evropě. V posledních desetiletích svého života se poté intenzivněji snažil tuto svou zkušenost s formací různých vrstev obyvatel, od králů, přes bohoslovce až po vojáky, předat knižně. Práce, které jsem prezentoval, jsou toho ukázkou.

Historie, jak je vnímaná u Bodina i Possevina, vlastně zůstává stále především onou řečnickou pomůckou, způsobem, jak přesvědčit, ale s požadavkem určité faktografické přesnosti, jiné o tom, co si mysleli, že je vhodné a správné.

V případě Bodina byl větší důraz položen na politiku „tohoto světa“, ale přesto legitimizovanou závislostí na Bohu. V Possevinově případě jako by politika, reálně naplněná rozepřemi a konflikty, byla spíše důsledkem hříchu. Vybízel proto k usměrnění všeho k Bohu natolik, aby nastal určitý „konec dějin“, v němž by se ze všech stali dobří křesťané. Symptomatické je v tomto ohledu, že na rozdíl od Bodina hodnotí Tacita jako autora pro křesťanského čtenáře značně nevhodného.²⁸ U Guicciardinioho vidí pro změnu jako potíž – ač ho jinak hodnotí pozitivně – jeho sklon přisuzovat události štěstěně a osudu.²⁹ Nepřekvapí, že pro Possevina je postavou, která prospěla jak odborností, tak užitečností římskokatolické církvi, Cesare Baronio.³⁰

Nakolik je mi známo, jedinou historickou prací v užším slova smyslu, kterou Possevino napsal, je jeho nedokončený rukopis o historii Mantovy bez jakékoli datace (to je u Possevina poměrně

26 Tamtéž, f. 14r.

27 Je to z toho důvodu, píše Possevino, protože „*appresso coloro, dove la ragione de' tempi non è concorde, non può parimente trovarsi, che consti alcuna ragione di verità, né di fede Historica: Conciosiacosa che non sapendosi l'origine, né il progresso delle cose, certa cosa è, che la mente, à guisa di nave, la quale in varie parti dall'onde, e da' venti sia agitata, et (per così dire) urti in qualche scoglio, patisce naufragio, ouero difficilissimamente, et (salvo per accidente) giunge al porto della verità. Oltre ciò le sudette Croniche ripresentano à gli occhi de' Lettori come una Idea, et modello, alle cui proprie parti, ò luoghi possa adattarsi ciò che consequentemente, ò più à pieno è stato scritto dopo la creatione del Mondo, ouero intorno ciascuna Provincia, Imperio, Regni, Republiche, et Potentati.*“ Tamtéž, f. 17r–17v.

28 Tamtéž, f. 123v–124r.

29 „*Con tutto ciò, po che à Lettori de gli Historici dee essere sopra ogni altra cosa à core, di non trarre da loro cosa veruna, onde la loro conscienza resti offesa, è da desiderare che nella lettura del Guicciardino non inciampino in quel che di sopra si è mostrato che dee schifarsi ne gli historici gentili. Perciò che al destino, et alla fortuna, la quale è niente, attribuisce sovente gli essiti delle guerre, e i rivolgimenti de' Regni.*“ Dodává nicméně, že tomu tak je spíše „*per comune modo di dire*“, než pro „*errore di intelletto*“. Tamtéž, f. 135r.

30 Tamtéž, f. 140v–141r

částé).³¹ Po zevrubnějším prohlédnutí jde na základě důkladné četby „odborné literatury“ zpracované pojednání, které nijak zvlášť nevybočuje z toho, jak si představujeme práci typickou pro uvedení do obecného přehledu. I z toho je patrné, že jak možná mohlo vyznít, Possevino není odpůrcem „faktografie“, ta je pro něj základem. Platí však, že je pro něj důležitý zejména pedagogický význam díla, do něhož ostatně uvedení do jakéhosi obecného přehledu patří. Jako typický příklad jeho využití historické znalosti může být jeho doporučení přednesené nunciovi Segovi, aby po vzoru Karla Velikého Filip II. i ve Flandrech zakládal ústavy pro výchovu mládeže.³²

Krátce bych chtěl zmínit i jeden pramen, který se váže k bollandistům. Nejedná se tentokrát o pramen písemný, ale grafický. Na úvodním tisku k *Acta Sanctorum*, kde vlastně vidíme pomocí obrazů vyjádřenou metodu bollandistů, je dobře prokazatelné, že přes vědomí si potřeby studia a kritického přístupu se stále vlastně hledá věc, tak, jak je. Existuje přesvědčení, že lze zjistit skutečnost, pravdu. Skutečnost se podle tohoto přístupu odhaluje, ne konstruuje. Svati jsou jakoby schováni za oponou času a různých zpráv, ale jejich životy lze v zásadě odhalit a popsat, pokud o nich zůstala alespoň nějaká zmínka. Nepřítelem je pro badatele čas, který konzumuje písemnosti. Ne jejich antropologická konstituce.

V tomto pojetí existuje nicméně přinejmenším implicitně jisté napětí: originální zpráva, tak, jak má být očištěna, jistě nemusí nutně znamenat pravdu o tom, co popisuje. Kritická hagiografie ale dělá vše pro to, aby došla k tomu, co se stalo a zároveň zanechala poučení. Musí mít ale z čeho vycházet, nechce si vymýšlet.³³

Bohuslav Balbín

Práce Bohuslava Balbína byla zaměřena jak k obhajobě práv a k oživení znalosti historie českých zemí, tak k oslavě Boha. V tom se mísilo jeho vlastenectví a jeho víra. A svým způsobem v tomto ohledu spojoval jak především politickoprávní Bodinův pohled, tak Posseviniův důraz na pravověrnost a zaměření všeho do služby Bohu. V jistém ohledu tak pokračoval v tom, co začal jeho velký oblíbenec z raných let: Václav Hájek z Libočan. Bylo by přehnané chtít tvrdit, že Balbínova četba Hájkovy kroniky determinovala jeho pohled na to, jak psát historii. Faktem ale

31 *Historia Mantuana, seu delle cose di Mantua*, Archivum Romanum Societatis Iesu (dále ARSI), Opp. Nn. 320.

32 „*se S. Alt. Pretende di far un rilevatissimo servitio a Dio S.r N.ro, et beneficio alla corona del Re Cattolico, si assicuri che non potrebbe haver o munir più forti cittadelle, che procurando efficacemente di far quel che Carlo Magno faceva, cioè di instituire collegii della gioventù, quando haveva conquistata alcuna provincia, il che era come un far seminario di fedeli hostaggi a Dio S.r N.ro et al Principe; poiché se da giovinetti le volontà sono ben instituite et affettionate per questa strada all'honore di Dio, restano sempre segnalatamente a' loro leggitimi superiori.*” Dopis je z 13. března 1577, cit. Podle Lászlo LUKÁCS, *Die nordischen päpstlichen Seminare und Possevino (1577–1587)*, Archivum Historicum Societatis Iesu 24, 1955, s. 67.

33 Srov. From 92 Pages to More than 60,000: How the Bollandists Created the „Science of the Saints“, <https://www.youtube.com/watch?v=goEwlvjG5uM&t=148s> [12. 11. 2021], 0:27:16–0:33:20.

je, že o ní mluvil jako o své oblíbené dětské četbě a i později ji, nicméně už kriticky, používal při sepisování svých děl.

Hájek se hlásí otevřeně jak v přímlově k Ferdinandu I., tak v předmluvě ke čtenáři, ke spojení tradice antické a křesťanské tradice: historie slouží k ukázání příkladů.³⁴ Celkem otevřeně předkládá svůj katolický pohled na věc, byť s nedostatky, které byly už zmíněny tolikrát, že by bylo asi nadbytečné se jimi zabývat.³⁵ Pohled na Hájka jako na vypravěče byl ostatně značně revidován a připomíná stejný proces „očistění“, jakým prošel Hérodotos. Jak upozorňuje ve své studii na konci své edice Hájkovy kroniky Jan Linka, toto dílo je vlastně traktátem „o harmonickém uspořádání společnosti Čechů, o řešení jejich vnitro- i zahraničněpolitických a ekonomických problémů. Traktátem o to pozoruhodnějším, že není vtělen do podoby učeného humanistického pojednání teoretického rázu, nýbrž využívá ke své persvasi převážně postupů beletristických.“³⁶ Je ho vlastně třeba chápat jako polemiku s husitským pojetím českých dějin.³⁷ Pozdější skutečně přísné odsouzení ze strany Palackého je dobré vnímat i v tomto kontextu. To, že práce je i faktograficky problematická, dokládá ale jasně i kritika ze strany Gelasia Dobnera, o němž by se dalo jen těžko říci, že by se stavěl proti katolické interpretaci dějin.

Než se zaměřím na pasáž z Balbínovy *Rukověti humanitních disciplín*, dovoluji si ještě několik slov k tomu, v čem je Balbín zase o něco „dál“ než jeho předchůdci. Jeho metoda, můžeme říci *profesionální integrita* historika, je v tom, že je kritičtější i co se týká skupin, které vytvářely součást jeho identity. Kritická metoda totiž v raném novověku – ale i dříve i mnohem později – bývá často uplatňována jen tam, kde se to historikům, nebo jiným badatelům, zrovna hodí. Budou-li konstatovat, že lidé mají tendenci kritizovat spíše ty, s nimiž nesouhlasí, než ty, se kterými jsou zajedno, nebudu myslím daleko od pravdy, ačkoli se jedná o obecnou floskuli. Balbín nicméně ještě nejde tak daleko jako Dobner nebo Palacký, často stále až příliš spoléhá na autority spíše než na paleografii, ale nemůžeme popřít krok vpřed.

Text, z něhož chci především vycházet, *Rukověť humanitních disciplín*, byl pravděpodobně připraven k vydání už v roce 1658, nicméně vyšel až o osm let později.³⁸ Předchází tedy dvěma asi nejnámějším Balbínovým dílům: *Výtahu z českých dějin* (1677) a *Rozmanitostem z dějin Království českého* (1679). Důvodem volby tohoto spisu je především skutečnost, že v něm Balbín zasazuje psaní historie do rámce řečnického umění.³⁹ To nebylo pouze jeho specifikum, ale sou-

34 Srov. Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, ed. Jan Linka, Praha 2013, s. 5–13.

35 O kontextu a významu Dobnerovy kritiky viz Milan KUDĚLKA, *Spor Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku*, *Rozpravy Československé akademie věd*, 74, 1964, sešit 11.

36 Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, s. 1385.

37 Tamtéž, s. 1386.

38 Bohuslav BALBÍN, *Rukověť humanitních disciplín*. k vydání připravila, komentářem a poznámkami opatřila a z latinského originálu s použitím překladu Bohumila Ryby přeložila Olga Spevak = Verisimilia humaniorum disciplinarum / Bohuslai Balbini; editit, commentario notisque instruxit et in linguam Bohemicam post Bohumil Ryba vertit Olga Spevak, Praha 2006, s. IX–X.

39 O výuce rétoriky a používaných učebnicích, z nichž nejvýznamnější byla Soarezova Rethorice, podrobně referuje Martin SVATOS, *Nova et vetera. Rétorika na jezuitských gymnáziích a řečnická praxe v Čes-*

část nejen dobové, ale jak jsme měli možnost sledovat, i tradiční pedagogické praxe. Přestože je *Rukověť* pomůckou pro výuku na jezuitských kolejích, překvapí svým zaměřením na praktický aspekt historické práce.

Historie se začala postupně učit v rámci jezuitského vzdělávacího programu k poezii: „*sestávala z četby historiků (Salustius, Titus Livius aj.) a přispívala k osvojení stylu, nabytí vzdělanosti (eruditio) a v neposlední řadě byla předmětem stylistického napodobování.*“⁴⁰ Jak poznamenává Olga Spevak, některé úseky Balbínova díla působí, jako by chtěl vychovat spíše specialistu na některý okruh rétoriky (tedy i historika) než řečníka jako takového.⁴¹ To nicméně pořad znamená, že ačkoli je větší tendence na specializaci, základní kontext zůstává víceméně nezměněn. Důraz na praxi může ale být vnímán jako reakce na to, aby řeč či text nebyl sice důvtipně ozdobený nějakou figurou, ale vlastně o ničem nevypovídající.⁴²

Balbín se v tomto díle v úvodu obrací na své bývalé posluchače a vlastně chválí sebe samého jako toho, kdo v nich řečnickým využitím historie dokázal vzbuzovat ve svých žácích takové emoce, které chtěl vyvolat. Tento text vlastně působí až manipulátorským dojmem: Balbín díky znalosti techniky dokázal podle svých slov vyvolat a vést emoce posluchačů tak, jak se mu zachtělo.⁴³ Právě to, že toto umění používal k účelu, který považoval za bohubilý, ho radí do tradice těch, kteří používali prostředky rétoriky k dobrému účelu a nezneužívali je. Balbín tedy vlastně tímto úvodem glorifikuje sám sebe. Na druhou stranu sám název (*Verisimilia*, tj. doslovně *pravděpodobnost*) značí určitou skromnost ohledně všeho, co je v této knize napsáno: nejde o definitivu, ale o názor, určitý kritický odstup.⁴⁴ Za bázi svého uvažování Balbín považuje Cicerův výrok: „*že je třeba jako vůdkyni následovat přirozenost*“ (*naturam ducem sequendam esse*).⁴⁵ Balbín nepopírá důležitost teorie, ale pokud člověk nemá k činnosti historika (či obecně řečníka) nadání, nejsou mu naučené postupy příliš k užítku. Člověk s přirozeným talentem pravidla potřebuje spíše k vybroušení toho, co už má. Důležité je cvičit a napodobovat. „*Všiml jsem si,*“ říká Balbín, „*že obvykle ti ze spisovatelů, kteří dříve vynikli v básnění nebo v řečnictví a teprve potom začali se vě-*

kých zemích v 17. a 18. století, in: Petronilla Cemus (ed.), *Bohemia jesuitica 1556–2006*. Tomus II, Praha 2010, s. 877–891. Podle jeho názoru byla *Rukověť* reakcí na nedostatky učebnice jezuita Cypriana Soareze, která nutila učitele k tvorbě dalších pomůcek pro žáky.

40 B. BALBÍN, *Rukověť*, s. XI.

41 B. BALBÍN, *Rukověť*, s. XIII.

42 Martin Svatoš cituje poznámku generála jezuitského řádu Olivy, která je pobídkou k opětovnému používání klasického řečnictví, které nebude jen „jalovým cinkotem slov“. Martin SVATOŠ, *Nova et vetera*, s. 885.

43 „*Vždy jste obzvlášť a podivuhodně milovali příběhy z dějin. Když jsem Vám je vypravoval – a činil jsem tak vždy, kdykoli jsem se Vám chtěl zalíbit a osvěžit Vás zemlené a znavené školskými starostmi – čítal jsem z Vašich tváří obraz Vašich myslí a i samotného dějepisu. Když jsem připomínal hněvy a žalostnou válku, viděl jsem (a toto pozorování mi dosti často přinášelo potěšení) Vám na ústech a na očích drobné známky hněvu. Ve tvářích se Vám značily obava i láska, naděje i bolesti, Vaše nebezpečství; posléze jsem v rukou držel všechny žilky a cévky Vašich citů, takže jsem se jako hráč na kytaru mohl dotknout kterékoli struny.*“ B. BALBÍN, *Rukověť*, s. 11.

44 Tamtéž, s. 23.

45 Tamtéž, s. 24–25.

novat vyučování předpisů a předávání své soustavy jiným, zdaleka předčili ostatní učitele a ukázali snazší a schůdnější cestu.“⁴⁶ Tak se třeba v poezii má zachovávat jen několik základních předpisů a „mají být uznávány jen ty, které vplynuly z pozorování a nápodoby starých básníků.“⁴⁷

Toto Balbínovo pojetí může být vnímáno docela dobře i tak, že vlastně neříká nic. Co to znamená následovat přirozenost? Dá se sledovat jinak než podle dodržování předpisů? Myslím, že ho můžeme ale číst i jinak: ti, kteří opravdu nadání mají, se mohou opřít o to, co mají. Mohou to rozvinout. Způsobem jak se dostat k tomu, jak psát a tvořit pak není ani tak sledování pravidel, ale jiných lidí. Jsou to *lidé*, kteří dokážou něco vytvořit, ne lidská přirozenost obecně, nebo řečnické či historické umění jako takové: vždy konkrétní člověk, co využívá něčeho, co v něm už nějak je. Proto se i nadále sledují činy a životy osob, nikoli neživé zákony nebo tendence „historického vývoje“. Balbínovy dějiny jsou dějinami živých lidí, psané živými lidmi, kteří jsou sice jako takoví neopakovatelní, ale vychází z podobných povah. A je třeba dodat: toto vše je postaveno na základě Boha, který působí jedno i druhé a spolupracuje se svobodou jednotlivců a společenství, která tito jednotlivci tvoří.

Historie se nezakládá na smyšlenkách, ale to ani poezie.⁴⁸ To, co je porušováno nepřesnými historiky, ať už vědomě či nevědomě, je i nadále pravda.⁴⁹ Psát o tom, co je skryté (vynést na světlo, neskrytost), je pak hlavní úkol historika. Na základě této historie může řečník hovořit o něčem dalším.⁵⁰ Signifikantní je v tomto ohledu porovnat rytinu na začátku Balbínova *Výtahu z českých dějin* s tou, o které byla řeč o něco dříve. Ačkoli není identická, i zde nacházíme podobná témata. Je-li vše požírajícímu času odepřeno zbavit svět pramenů a odolá-li člověk různým pokušením, měl by být schopen dosáhnout pravdy.

Můžeme jistě citovat i další Balbínovy postřehy: dějepisec má dodržovat správnou chronologii apod. být nestranný, psát o událostech, které se staly s odstupem apod. Za svůj vzor považoval Livia, který psal „*veliké a souvislé dějiny*“, které „*vyžadují si celého člověka*“.⁵¹ Je více typů historie, od více popisné (*epitomae*) po více vypravující a vybírající „*pikantnosti*“ (*acroases historicae*), najdeme ale i jiné dělení. Balbín také zmiňuje jak Bodina, tak Possevina, je tedy jisté, že jejich díla znal.⁵² Tato část zakončuje výmluvným citátem z Quintiliána: „*Teorie bez přirozenosti*

46 Tamtéž, s. 33.

47 Tamtéž, s. 171.

48 Tamtéž, s. 199: „*výtečný básník je pobízen přirozeností, ale uprostřed letu si nad sebou uchovává svobodný úsudek a nedopustí, aby byl svým rozletem ovládnán, rozumem jej krotí a kárá, a byt byl roznicen a unášen, přeče drží otěže a jako zkušený jezdec vidí, kam uskočit a jaký směr zachovávat.*”

49 Tamtéž, s. 493–494.

50 V Balbínových *Quaesita oratoria* (I, 50, použil jsem vydání vyšlé v Lipsku v roce 1687) můžeme číst: „*Discipulus: Quomodo Narratio Oratoria amplificatur? Professor: Historicus id sibi unicum propositum habere videtur, ut narret res ignotas, Orator non id solum spectat, sed omnia refert ad vitii detestationem, aut virtutis commendationem; historiam habet Orator ut fundamentum ad rem aliquam probandum.*“ s. 141–142. Balbín na toto dílo odkazuje opakovaně, co se týče rétoriky jako takové, např. B. BALBÍN, *Rukověť*, s. 503. Mimo to v tomto ohledu mimořádně pozitivně hodnotí dílo svého spolubratra Caussina.

51 Tamtéž, s. 497.

52 Tamtéž, s. 499.

být nemůže, přirozenost se bez ní obejde. (*Artem sine natura esse non posse, naturam sine arte posse.*)“⁵³

Závěr

Na začátku jsem si položil otázku, nakolik je možné mluvit o nějakém specifickém rysu psaní historie v raném novověku. Možná, že spíše než, co byla, jsme měli možnost lépe poznat, k čemu sloužila, a že ti, kteří o tom, jak historii psát, přemítali, vlastně sami často historiky nebyli, ale spíše používali historickou argumentaci.

Viděli jsme rovněž, že v této době byla určitá specifika. Lze hovořit především o opouštění selektivní kritiky, ačkoli princip autority zůstává i nadále velmi silný. V podstatě neochvějným bodem nicméně zůstává to, že historie je vědou, která *slouží* nějaké vyšší vědě nebo nějakému vyššímu úmyslu, i kdyby to měl být „jenom“ politický život. V Balbínově případě šlo o kombinaci apologie politické i náboženské, ukázat Čechy jako zemi, která by si na základě svých dějin zasloužila lepší postavení, než jaké má. Nebyla to ale apologie nepodložená, i když je pravda, že pozdější historici našli rafinovanější metody, jak ověřovat písemnosti a interpretovat je.

Z řečeného také vyplývá, že každý historik – nebo, lépe, každý autor používající historickou argumentaci – má nějakou metafyziku: posledním garantem je skutečnost, tj. věci jsou takové, jaké jsou, protože jsou stvořeny Bohem. Pokud bychom je nemohli poznat, není to proto, že všechno, co tvrdíme, by byl konstrukt, ale proto, že naše smysly a schopnosti nejsou dokonalé a jsou zkreslené různými vlivy.

Pokračuje i vzdělávací a řečnická role historie. Jedna z nejvýznamnějších „pobalbínovských“ prací, *Poselkyně starých příběhů českých* od Jana Františka Beckovského, ostatně už názvem odkazuje na citovaný úsek z Cicera (*nuntia vetustatis*). Rozlišovat pravdu od nepravdy jako úkol historie uvede v úvodu ke druhému svazku komentářů k Hájkově kronice, který vyšel v roce 1763, ale i Gelasius Dobner. Ve stejném díle uvádí i základní pravidla své práce, která jsou možná určitým posunem, zejména v otázce akceptace autority starších prací a autority obecně, ale upřímně se mi zdají spíše *reálně* uplatnit to, co bylo požadavkem už dlouhou dobu.⁵⁴

Je v dějepiscectví v raném novověku něco nového? Ano i ne. Jde stále o to přesvědčit či poučit někoho pravdivým vyprávěním. Zdá se, že se tomu děje s větší poctivostí ohledně kritického

53 Tamtéž, s. 500–501.

54 Tato pravidla jsou: „*Traditio cedit rationi, historiae ac veritati. – In dubiis atque incertis verosimillimum est sequendum. – In coaeorum contradicitionibus praeferitur author, qui vicinior loco, personae aut rei gestae, et cuius apud posteritatem fama integrior. – Suspectum est de fide, quidquid in profanis fides humanam superat. – Historia rectissime ex authenticis diplomatibus monumentisque publicis corrigitur. – Chronologiae ante omnia ejusque praecipua habenda ratio. – Unius coevi aut paulo posterioris historici testimonium plus habet roboris, quam centuria recentiorum. – Contemnitur, quidquid a recentiore sine vetustioris auctoritate profertur.*“ Cit. Podle Milan KUDĚLKA, *Spor Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku*, s. 7.

odstupu od pramenů, z nichž se čerpá. Ale jinak se zdá, že pod sluncem se příliš nového neobjevilo. Kde začíná přelom mezi raně novověkou a moderní historiografií je opět otázkou, kterou nedokážu zodpovědět. Snad bude opět někdy čas ji rozpracovat.

Zdeněk Žalud

Spisy Bohuslava Balbína o husitství

Tento text je rozšířenou a upravenou verzí studie Zdeněk ŽALUD, *Méně známé texty Bohuslava Balbína o husitství*, Husitský Tábor 26, 2021, s. 209–232, a vznikl za finanční podpory ministerstva kultury v rámci institucionálního financování programu Dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Husitské muzeum v Táboře (DKRVO, MK000072486).

Zdá se, že na počátku 21. století roste zájem o Balbínovo dílo v rámci oživeného studia pobělohorských dějin a kultury, oproštěného od konfesijně determinovaných výkladů. Tuto změnu lze ovšem sledovat ve středoevropském prostoru u dlouhodobě zanedbávané barokní katolické historiografie. Po průkopnické práci Stefana Benze a cizojazyčných studiích Jana Marca Sawilly a Howarda Louthana se také tuzemská veřejnost dočkala českého překladu díla posledně jmenovaného vědce.¹ Americký badatel zasadil snahy českých barokních dějepisců do evropského katolického kontextu. Tito intelektuálové chápali evropskou reformaci jako porušení tradičního vztahu k minulosti, a proto se snažili své publikum přesvědčit, že protireformní církev je řádnou pokračovatelkou nepřerušené apoštolské tradice. Podobný sentiment byl patrný v činnosti Ferdinanda Ughelliho v Itálii, na francouzském projektu *Gallia Christiana* i na *Cirkevních letopisech* Cesare Baronia. Čeští katoličtí vzdělanci se nesnažili překlenout jen německou reformaci, ale již kritický zlom reformace české a „ukotvit v paměti národa svět v té podobě, v jaké existoval před Janem Husem.“²

Co se týče domácího studia barokní kultury, nejedná se o zcela převratné pojetí. Již Zdeněk Kalista si povšiml kvantitativního i kvalitativního rozmachu historických spisů v pobělohorské době, psal o tzv. Balbínově okruhu a na základě intuice prohlásil, že královéhradecký jezuita si svůj pocit nebezpečí a ohrožení objektivizoval obratem do národní minulosti: „ne už on sám, ale celý národ zdál se mu postížen mizením kulturního světa jeho domova a jeho pevné půdy.“³ Bohuslavu Balbínovi se shromažďování pramenů stalo vášní, jeho studijní cesty směřovaly nejen do zemí Koruny české, ale i do Vídně. Kromě „svého“ okruhu českých spolupracovníků korespondoval s řadou zahraniční učenců a projevoval neutuchající zvědavost poznávat nejen písemné prameny, ale i studovat památky přímo v terénu. Vzhledem k jeho zájmu o přírodu své vlasti, či spíše o vlastivědu obecně, je Bohuslav Balbín nejen nejvýznamnějším českým historikem 17. století, ale i jedním z posledních polyhistorů.⁴ Jeho dílo bohužel dosud ještě v úplnosti neznáme: vedle

1 Stefan BENZ, *Zwischen Tradition und Kritik: katholische Geschichtsschreibung im barocken Heiligen Römischen Reich* (= Historische Studien 473), Husum 2003; Jan Marco SAWILLA, *Antiquarianismus, Hagiographie und Historie im 17. Jahrhundert: zum Werk der Bollandisten: ein wissenschaftshistorischer Versuch*, Tübingen 2009; Howard LOUTHAN, *Austria, the Habsburgs, and Historical Writing in Central Europe*, in: *The Oxford History of Historical Writing: Volume 3: 1400–1800*, Oxford 2012, s. 314–316; TÝŽ, *Converting Bohemia – Force and Persuasion in the Catholic Reformation*, New York 2009; český překlad: Howard LOUTHAN, *Obrácení Čech na víru aneb rekatolizace po dobrém a po zlém*, Praha 2011. K čerstvějšímu zahraničnímu bádání o Balbínovi jako dějepisci pro úplnost doplňuji studii Ludgera UDOLPHA, *Bohuslav Balbín als Landeshistoriker*, in: *Tschechisches Barock: Sprache, Literatur, Kultur / České baroko: jazyk, literatura, kultura*, Frankfurt am Main 1999, s. 163–178.

2 H. LOUTHAN, *Obrácení Čech*, s. 127.

3 Zdeněk KALISTA, *České baroko*, Praha 1941, s. 37, 326.

4 Heslo BALBINUS, Bohuslav, SJ, v knize Kateřiny BOBKOVÉ-VALENTOVÉ, Jarmily KASPÁRKOVÉ a kol., *Historiam scribere. Řádová historiografie raného novověku. II. Biografický slovník*, Praha – Olomouc 2018, s. 115 (autorka hesla Ivana Čornejová). Srov. výstižnou charakteristiku B. Balbína od téže autorky v díle Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS, *Velké dějiny Zemí Koruny české*, svazek VIII., Praha – Litomyšl 2008, s. 516–519. Je hodné pozornosti, že hledání a shromažďování neznámých pramenů pro rozšíření historického výkladu lze sledovat také v uherské (latinsky psané) historiografii Balbínovy doby, srov. György SZABADOS, *Fountain of Renewal: The*

vytištěných spisů se setkáváme kromě autografů i s opisy Balbínových textů a musíme počítat i s deperdity.

Husitství je důležitou součástí Balbínova pojetí českých dějin⁵ a vstupuje do jeho posvátné a profánní historie, do Balbínova spisování pro jezuitský řád a mimo něj.⁶ Zde se nebudeme moci věnovat všem těmto textům, zejména dílům náležejícím k *historia sacra*, ale z tiskem vydaných spisů se zaměříme na Balbínův *Výtah z českých dějin (Epitome historica rerum Bohemicarum)* a na 13. kapitolu *De militia veterum Bohemorum* z X. knihy I. dekády Rozmanitostí z historie království českého (*Miscellanea historica Regni Bohemiae*). Pak přijdou na řadu Balbínovy nevydané texty, které lze paušálně pokládat za jakési více či méně literárně zpracované výpisky, mající potenciál dostat se za příznivých okolností do tisku.⁷

Výtah z českých dějin (Epitome historica rerum Bohemicarum) vznikl redukcí původního Balbínova záměru vylíčit podrobně a souvisle české dějiny na základě co nejrozsáhlejší heuristiky.⁸

Roots of Critical Hungarian Historiography in the Seventeenth Century, in: Acta Conventus Neo-Latini Budapestinensis. Proceedings of the Thirteenth International Congress of Neo-Latin Studies, ed. Rhoda Schnur, Tempe (Arizona) 2010, s. 731–736. Přehled střeoevropské historiografie jezuitského řádu podává Jakub ZOUHAR, *Early Modern Jesuit Writing of History as an Inspiration for Central European Historians before 1773*, in: Engaging Sources: The Tradition and Future of Collecting History in the Society of Jesus (Proceedings of the Symposium held at Boston College, June 11–13, 2019, edd. Cristiano Casalini – Emanuele Colombo – Seth Meehan, s. 1–17, přístupné z: <https://jesuitportal.bc.edu/publications/symposia/2019symposium/symposia-zouhar/> [21. 12. 2021].

- 5 Balbínovo pojetí českých dějin a barokní historismus analyzovali Jan P. KUČERA – Jiří RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1983, s. 117–143, 185–200.
- 6 První dělení (*historia sacra – historia profana*) uvádí Martin SVATOŠ, *Bohuslav Balbín – literární teoretik, učitel, hagiograf a historik*, in: Dělán to k větší slávě Boží a chvále vlasti: Bohuslav Balbín a jeho doba: barokní jezuitské Klatovy 2014 – sborník příspěvků, uspořádali Václav Chroust – Zdeňka Buršíková – Karel Viták, Klatovy, 2014, s. 19. Druhé dělení uvedla Ivana Čornejová s ohledem na zaměření výše citovaného *Biografického slovníku*.
- 7 Pouze povšechné studium základních Balbínových historických spisů přiznává např. Kamil KROFTA, *O Balbínovi dějepisci*, Praha 1938, s. 5, podobně jeho dílo, s důrazem na vydané spisy, představují J. P. KUČERA – J. RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo*, s. 111–143. Až v 18. století samostatně vydané dílo *Bohemia docta* zařadil do kontextu dějin vzdělanosti (*historia litteraria*) Martin SVATOŠ v monografii *Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*, edd. Josef Förster – Ondřej Podavka – Martin Svatoš, Praha 2015, s. 79–87.
- 8 Bohuslaus BALBINUS, *Epitome historica rerum Bohemicarum; quam ob venerationem christianae antiquitatis et primae in Bohemia collegialis ecclesiae honorem, Boleslaviensem historiam placuit appellare: in ea, pleraque in historijs nostris incerta, controversa, obscura; multa item ab alijs praeterita, summa fide, diligentia, claritate et brevitate quinque libri explicantur et statuuntur; adjecti sunt libri duo (VI. [et] VII.) de antiquissimo Boleslaviensis ecclesiae collegio; deque origine [et] miraculis Magnae Dei Matris, quae ibidem in basilica sua summa populi veneratione colitur, Praegae 1677; část pasáže věnované husitství byla do češtiny přeložena Martinem Svatošem a jako příloha přičleněna do knihy J. P. KUČERY a J. RAKA, *Bohuslav Balbín a jeho místo*, s. 271–333.*

Zúžení plánu na „výtah“ zřejmě způsobilo množství materiálu, který se autorovi podařilo shromáždit. Propojením s osudy staroboleslavské kapituly a tamního mariánského obrazu dochází k prolínání posvátné a profánní historie. Balbín postupuje chronologicky, na zvolených místech však činí odbočky, které vysvětlují určitý pojem (např. Táborité k roku 1419) nebo shrnují životní osudy významné osobnosti (Jan Žižka k roku 1415 a k jeho smrti 1424). Látku díla rozčlenil do pěti knih: první tři zahrnují dobu od založení staroboleslavské kapituly a počátku křesťanství v Čechách do smrti Karla IV., čtvrtá je věnována husitským válkám, výklad o kompaktátech a pohusitské období do nástupu Ferdinanda II. na český trůn obsáhla kniha pátá, kde jsou události stavovského povstání jen stručně zmíněny a další vývoj pouze načrtnut.⁹ V rámci studie o husitství v Balbínově *Výtahu* si povšimneme nejprve struktury čtvrté knihy, poté jeho přístupu k hlavním narativním pramenům a posléze několika příkladů, jak s prameny zacházel. Ponecháme stranou fakt, že *Výtah* neznáme v jeho původní podobě, totiž před zásahy cenzury, a nebudeme se věnovat Balbínově polemice s námitky cenzorů, které jsou českému čtenáři dobře známé.¹⁰

Čtvrtou knihu *Výtahu* autor zahajuje chvalořečí na období vlády Karla IV., pro jehož vylíčení si připravil materiál již v monografii Arnošta z Pardubic. Čechy prý byly za Karla IV. v rozkvětu, kostely a kláštery byly zahrnovány četnými donacemi ze strany mnoha urozených rodin, tradice ctností Karla IV. ještě nějaký čas po roce 1378 vyrovnávala lenost jeho syna. Tento rozkvět v první řadě zažívalo staroboleslavské poutní místo.¹¹ Balbín si tím připravil půdu k tomu, aby vylíčil postupný rozvrat země způsobený husitstvím.

9 J. P. KUČERA – J. RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo*, s. 123–128.

10 Tamtéž, s. 94–95. Autoři zde vycházejí ze studie Ferdinand MENCÍK, *Petr Lambeck a Balbínova Epitome*, *Věstník královské české společnosti nauk* 1889, s. 182–202.

11 B. BALBINUS, *Epitome*, s. 390: „Carolo IV. imperante Bohemia hominum multitudine, Urbium splendore, divitiis, opulentia, Nobilitate & doctrina, belli & pacis gloria, denique omni bonorum genere ascenderit ad summum, diuque virtutes paternae, ignavissimi filii vitia sustetarunt; sed ante omnia, pietatis & religionis honor ea tempestate fuit, ut censuum & sacrarum Fundationum consignationibus fatigaretur Ecclesiae: nullum saeculum Bohemiae illuxisse crediderim sanctius, nullum tanta religione consecratum; Erectionum ut vocant, grandia aliquot volumina hanc Majorum nostrorum liberalitatem satis testantur, ut vix ulla vetus in Bohemia familia nominari possit, cujus ibi nomen, ob beneficium aliquod aeternum Ecclesiis, aut Coenobiis collatum, non legatur; neque dubium est, vel Caroli Caesaris exemplo plurima Bolesaviensi Ecclesiae per id tempus accessisse; reliqua nunc percensebimus; quae calamitatem effugere potuerunt, cum sciam, & certare, & asseverare certissimo possim: majorem Fundationum Boleslaviensium partem, ob memoriae & scriptorum defectum, ex rerum natura, velut si unquam actum esset, avolsse.“

Zobecnění tohoto trendu naznačují názvy jednotlivých kapitol 4. knihy *Výtahu*:

čísla kap.	latinský název kapitoly	časové rozmezí	rozsah tiskových stran
1.	Wenceslai Caesaris ac Bohemiae Regis Imperium obiter attingitur; non parva eo imperante Pietatis Boleslaviensis facta est accessio.	1378–1400	391–405, notae 405–410
2.	De Pietate Boleslaviensi hoc tempore. Calamitosa Ecclesiae & Patriae tempora delibantur.	1401–1407	410–414, notae 414
3.	Fundatio Altaris Beatae MARIAE Virginis Vetero-Boleslaviae in Ecclesia SS. Cosmae & Damiani.	1406	415–418
4.	Quaedam eorum Temporum gesta breviter adducuntur. Haeresis Hussi & Hieronymi, quae authoribus ipsis & Universitati Carolinae & Regno Universo attulit exitium.	1408–1415	418–425, notae 425–428
5.	Quaedam de Ecclesia Boleslaviensi, ac morte Regis Wenceslai, quo tempore haereticis omnibus, omnia quae vellent in Catholicos perpetrandi impunitas est oblata.	1417–1419	429–435
6.	Reliqua eorum temporum gesta, ac prima Hussiticae haereseos, eaque publica incrementa.	1419	435–438
7.	Hussiticae Haereseos incrementa & Catholicorum ac sacrorum hominum caedes.	1420–1421	438–449
8.	Quis in tanta Catholicorum strage hoc tempore Boleslaviae Veteris status, nostra conjectura. Reliquae Catholicorum caedes recensentur.	1421–1423	449–453
9.	Indiculus historicus rerum gestarum; caedes Catholicorum; mors Joannis Zisca.	1424	454–457, notae 457–465
10.	Hussitici belli narratio continuatur, Catholicorum caedes.	1425–1427	465–470, notae 470–472
11.	Reliqua Taboritarum & Orphanorum bella usque ad Procopii Magni interitum.	1428–1432	472–478, notae 478–480
12.	Bohemorum ad Concilium Basileam profectio. Obsidio Urbis Plensis. Procopii Magni in praelio coedes. Orphani & Taboritae Campestris a Catholica Bohemiae Nobilitate deleti.	1433–1434 (bitva u Lipan)	480–487, notae 487–488 (+ báseň)
5. kniha 1. kap.	Boleslavia pace Catholicis reddita, veterem suam gloriam reversis Sacerdotibus recipit, Mansionarii in Boleslaviensi Ecclesia fundantur. Reliqua eorum temporum gesta.	1434–1437 (smrt Zikmunda Lucemburského)	491–497, notae 497

Obecné termíny v názvech kapitol prezentují husitství jako pohromu a kacířství (*calamitas, haeresis*). Vlády Václava IV. se autor hodlá jen mimochodem dotknout. Zdůvodňuje to královou zahálčivou povahou: „Protože pak zahálka nemůže být sama o sobě, vloudily se do mladíkovy duše velice lákavé panovačné rozkoše, které se později dostaly do krve panstva a vyústily v krutost a tyranidu. Toto vše zaplní našim historikům nejednu stránku. Mně se zdá zbytečně zahrnout

vše do tak malého díla, budu se držet úkolu, který jsem si předsevzal, a připomenu skutečnosti buď důležitější, buď jinými opomenuté, nebo o kterých se ve své době nevyprávělo.¹² Balbín králi Václavovi kromě zahálky a hněvu (*facile irritabilis Princeps*) vyčítá výběr cizinců do jeho služeb a dosazení Němců za konšely pražských měst roku 1385. „A když čeští měšťané něco chystali a vyhrožovali příliš nepokrytě, dal je uprostřed náměstí stít. Ta krutost dodala sil spiknutí panstva a jeho při získala později u lidu sympatie“¹³ Psychologicky negativní králův portrét autor dovršuje při popisu jeho smrti, kdy připomíná Václavovu neplodnost, o kterou podle M. Pavla Žídky přišel „čarodějnými kouzly“.¹⁴ Balbín zde v návaznosti na Václava Hájka z Libočan a další kronikáře buduje králův negativní portrét, různé hanebné epizody však připojuje i k nehodným pastýřům pražské arcidiecéze.¹⁵ Výjimku pro něj představuje Zbyněk Zajíc, který se pokusil zakročit proti bujícímu wiklefishmu, zatímco ostatní jsou tragikomickými figurami: Albík z Uničova píše ostudnou latinou a míchá do ní německá slova, Konrád z Vechty zcizuje statky biskupství. Jejich morálními antipody jsou generální vikář Jan (z Pomuku), který se nebojí krále přímo kritizovat, a apoštol Litevců Jeroným z Prahy.¹⁶ Zkaženost politických a duchovních elit v kombinaci s šířením wiklefishmu podle Balbína přinesla pražské univerzitě a celému království záhubu (*exitium*). Balbín genezi husitského kacířství popisuje velice důkladně, více než kauzální vazby však do popředí vystupuje psychologie významných postav i sociálních skupin: část nobility a zejména prostý lid jsou svedeni reformní rétorikou, rozdráždění spálením wiklefských knih, malbami obrazných antitezí či kostnickými popravami Jana Husa a Jeronýma Pražského. Z beztrestnosti útočit na katolíky vychází od 6. a 7. kapitoly *Výtahu* rozmach kacířství a souběžně vraždění katolíků a svatých lidí (*Haereseos incrementa & Catholicorum ac sacrorum hominum caedes*). Tématu mučednictví ortodoxních křesťanů v českých zemích se Balbín věnuje na několika místech. Na konci 1. kapitoly 4. knihy připomíná muže a ženy, kteří se ve 14. století proslavili svatostí života a bezúhonnými mravy, což v závěru komentuje: „*Tolik těch svatých mužů bylo tedy vychovááno v klášterch a kostelích, aby byli zabiti a usmrceni pro Krista a zbožnou víru.*“¹⁷ Téma *Catholicorum caedes* se pak opakuje v nadpisech dalších kapitol, přičemž Balbín s mimořádnou pečlivostí zaznamenává ničení jednotlivých klášterů a kostelů a vraždění řeholníků a duchovních správců. Pohromu rozpoutala smrt Václava IV., za kterou Balbín poznamenal: „*Nemohu (jak jsem již dříve řekl) v jednom spise zachytit dějiny těchto časů, ale s pohnutím vyjmenuji katolíky, u nichž zjistím, že byli pro katolickou víru kacíři usmrceni, do čehož se myslím nikdo*

12 J. P. KUČERA – J. RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo*, s. 272 (vybrané pasáže z *Výtahu* v překladu Martina Svatoše); srov. B. BALBINUS, *Epitome*, s. 391.

13 Tamtéž, s. 276–277; srov. B. BALBINUS, *Epitome*, s. 394.

14 Tamtéž, s. 325; srov. B. BALBINUS, *Epitome*, s. 432.

15 Hájkův portrét Václava IV., z nějž Balbín vychází, analyzoval Petr ČORNEJ, *Tajemství českých kronik*, Praha – Litomyšl 2003, s. 86–89, 97–99, a naposledy TÝŽ, *Hájkův obraz husitské epochy*, in: Petr ČORNEJ, *Husitství a husité*, Praha 2019, s. 368–406.

16 Oběma duchovním se Balbín dále věnoval, notoricky známé je jeho zpracování života Jana Nepomuckého; ohledně Jeronýma z Prahy v Balbínově *Bohemia Sancta* srov. Jiří ŠITLER, *Svaté Čechy Bohuslava Balbína*, in: Martin Svatoš – Zuzana Pokorná (edd.), *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách*. Sborník z konference Památníku národního písemnictví, Praha 1992, s. 42, s. 44, poz. 12 a 13.

17 J. P. KUČERA – J. RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo*, s. 295; B. BALBINUS, *Epitome*, s. 405.

*přede mnou nepustil.*¹⁸ Následně zmiňuje počty těchto mučedníků u Eneáše Silvia a Johanna Aventina, při čemž zdůrazňuje, že vynechá nespolehlivé údaje a bude uvádět jen ty spolehlivé.¹⁹ Ostatně krutost a lstivost byly tradičně typickými atributy kacířů.²⁰ Zbývající část výkladu (do roku 1434) obsahuje převážně války a vraždy (*bella, caedes*) a úvahových pasáží či medailonů osobností zde ubývá; mnohdy se úvahy a výčty přesouvají do poznámek. Závěr husitských válek pro Balbína představuje bitva „*mezi městy Kouřim a Český Brod*“, doplněná o porážku Táboritů u Křeče a zakončená básní oslavující opakované ubránění Plzně před kacíři (*Epinicium regiae urbi Plnsensi*). První kapitola páté knihy pak vcelku pochopitelně líčí jásot a nadšení nad porážkou husitských polních vojsk.

Již několikrát jsme narazili na Balbínovy narativní prameny. Figurují mezi nimi Cochlaeus, Zacharias Theobald, Václav Hájek z Libočan, Dubravius, Miechovius, Cromerus, Bonfini, Prokop Lupáč, Žalanský, Bartošek, Rosacius a další. Ve *Výtahu* je přísně rozděluje na autory nekatolické či kacířské a autory ortodoxní (*scriptores haeretici – scriptores catholici*).²¹ Opakovaně zde konstatují, že Balbín snad nejvíce čerpal z Václava Hájka, skrze nějž se do textu učeného jezuita dostávají též Historie česká Eneáše Silvia a kronika Vavřince z Březové. Z hlediska kritiky pramenů jsou určitým ukazatelem opravy, které se netýkají pouze Hájkovy chronologie, ale i jiných jeho tvrzení.²² Balbín však opravuje i údaje Zachariase Theobalda a Vavřince z Březové, přičemž Hájkovi někdy vyčítá, že se příliš spoléhá na Vavřince, který byl ovšem očitým svěd-

18 Tamtéž, s. 326, *Výtah* B. BALBINUS, *Epitome*, s. 433.

19 J. ŠITLER, *Svaté Čechy*, s. 41–42, připomíná první část Balbínových *Svatých Čech*, zahrnující svěťce a mučedníky, která je rozdělena do tří kategorií. Do poslední kategorie autor zařadil takové osoby, které apoštolská stolice nezařadila mezi svaté či blahoslavené, ani nejsou takto uctíváni, ale byli z nenávisti ke svaté víře zavražděni pohany či kacíři. „*na padesát kapitol z celkového počtu asi pětasedmdesáti je totiž věnováno obětem husitských válek. Žižka (Attila Bohemicus), táborité, orebité a sirotci prý vyvraždili tři miliony katolíků všech národností. Negativum (z Balbínova hlediska), tj. fakt vítězného husitství, je tu proměněno v pozitivum: česká země je zde přímo posvěcena množstvím mučedníků, pobitých nepřáteli právě víry, je svatá svým utrpením. Balbín proti Vavřincovi z Březové dokazuje čtenáři, že katolíci byli usmrceni skutečně pouze pro svoji víru, a ne právem válečným. Vavřince prý v současnosti napodobují angličtí puritáni, kteří obviňují katolíky z různých zločinů, aby je mohli popravit. Balbín také poukazuje na anonymitu většiny těchto mučedníků; ta však nemusela být překážkou jejich případnému svatořečení (...). Kromě obětí husitů jsou do této kategorie světců zařazeni i jezuitští misionáři...*“

20 Srov. např. B. BALBINUS, *Epitome*, s. 445: „*Cuttenbergenses Catholici cum a Pragensibus, ut innoxie Urbe liceret, impetrassent, in itinere excepti insidiis, bonis omnibus & rebus exuti, multi manibus, alii nasis mutilati in Urbem repulsi sunt*“; tamtéž, s. 466: „*idem actum in arcibus Richmburg, Michalowicz, Holohlav, Horzinovves (ubi balistae impositum Sacerdotem Sovvam nomine ejaculati sunt in auras)*“; tamtéž, s. 469: „*Orphani interea (...) Silesiam ingressi, totam illam Catholicorum, praesertim Sacerdotum ac Religiosorum, qui adeo puerorum in scholis innocentii sanguine cruentarunt*.“ Nejčastěji uváděným projevem husitské krutosti bývá zabítí upálením na hranici či ve vysmlouené nádobě, někdy rozsekáním na kusy.

21 B. BALBINUS, *Epitome*, s. 457: „*Haec Taboritarum bella in Annalibus complexi sunt: Hagek, Silvius, Dubravius, sed diligentius singulari etiam titulo de bellis Hussiticis Cochlaeus e Catholicis, Theobaldus ex haereticis*.“

22 J. P. KUČERA – J. RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo*, s. 131–132.

kem husitské revoluce.²³ Způsob kombinování pramenů si můžeme ukázat na příkladu upálení nymburských kněží roku 1425. Balbín přiznává jako své zdroje 1) rukopis neznámého autora a 2) Václava Hájka z Libočan „svedeného vyprávěním kacíře Mistra Vavřince“, jehož jeden údaj opravuje podle rukopisu kancléře Viléma Slavaty (zřejmě tedy Slavatovy *Paměti*). Představme si nejprve znění tohoto příběhu v Hájkově *Kronice české*: „*A odtud hned Táboři táhli do města svého Nymburka a byl toho času tu v Nymburce farářem kněz Jiřík Rohovlad, člověk velmi učený a křesťanských řádův milovník, a ten rozdával lidu obecnému svátost oltářní pod dvojm způsobem a on pravil na svém kázání, že každý věrný křesťan při svého života skončení měl by se svých hříchův Pánu Bohu před správcí svým duchovním, od něho na to rady žádaje, vyznati a učině hříchův položeni, svátost velebnou přijímati, a k tomu má býti (jakož svatý Jakub píše v kanonice) olejem svatým pomazán. To slyše hejtman Bzdinka, odpověděl jemu: „Mlč, kněže, a nekaž nám o tom oleji!“ A on ještě více toho potvzoval. Táboři toho nemohouce vytrpěti, hned jej tu i s kaplanem jeho, knězem Klimentem, pochytilvše, na káry je oba vsadili a vezli samotěži a křížice, pravili: „Olej vezem! Olej vezem!“ A přivezše je za bránu Labskou dolejší, jednoho každého do smolného sudu vsadivše, slámy nakladli a zapálili, dříví svrchu mečice tak dlouho, až shořeli. Po malém času na tom místě velicí a rozliční se dáli divové a časem nočním světla rozličná (netoliko oni Nymburští, ale i Táboři) jsou tu vídali a hlasy jako andělskými zpívati slyšeli, mnozí nemocní k tomu místu z víry přistupujíc, bývali uzdravováni a na tom místě až do dnešního dne žádná tráva ani nic růsti nemůže.“²⁴ K přemětu sporu se sluší uvést, že nymburský utrakvistický farář propagoval svátost posledního pomazání (dnešní terminologii svátost nemocných) jako významnou, ne-li nezbytnou pro spásu duše, zatímco mezi Tábority byla tato svátost již zavrhována jako nebiblická, přestože utrakvistická teologie ohledně počtu svátostí nebyla v té době ještě ustálena. Učený jezuita ve své zprávě sice zkomolil jméno dotyčného faráře (*Georgium Rovvohladum*), jinak ovšem zopakoval informaci od Hájka o jeho učenosti a zbožnosti (*sanctimonia & doctrina clarum sacerdotem*). Poté uvedl namísto iniciátora popravy hejtmana Bzdinky neurčitý podmět „oni“ a popsál podle Hájka exekuci i zázračná zjevení na místě upálení. Následně se vyjadřuje k diskrepancím mezi použitými prameny: neznámý autor jmenoval Jana Hvězdu jako iniciátora upálení dvou nymburských kněží, Jindřicha a Klementa. Václav Hájek se prý nechal svést vyprávěním kacíře Mistra Vavřince („*jakož i jinde často činil z katolíků kacíře*“) a říká, že tento Jiří byl zvyklý lidu podávat eucharistii pod obojí způsobou, což Slavata, kancléř království, uvádí jako omyl.²⁵ Zde se sice opakuje kritika Vavřince z Březové jako původce Hájkových omylů, Balbín si*

23 Srov. B. BALBINUS, *Epitome*, s. 441 (o sedmi upálených kněží v Řičanech): „*Injurius est profecto Hagecius, qui dum nimis anxie M. Laurentii, heretici hominis, scriptis Diariis inhaeret, Martyrii gloriam tantis viris sustulit. Tamtéz, s. 445: Hagecius iterum M. Laurentii haeretici scriptoris Indicem secutus ait eos articulis subscribere voluisse; sed id cum veritate pugnare ipsi haeretici, ac praecipue Theobaldus fatentur.*“

24 Václav HÁJEK z Libočan, *Kronika česká*, ed. Jan Linka, Praha 2013, s. 933.

25 B. BALBINUS, *Epitome*, s. 465–466: „*Taboritae Ducibus divisi, etiam Urbes quas coeperant (ut Nymburgum, Colinum, Czaaslaviam etc.) inter se diviserunt. Nymburgi Georgium Rovvohladum sanctimonia & doctrina clarum sacerdotem loci Decanum, quod Sacramentum extremae Uncionis multum ad populum commendasset, una cum Sacellano curru imponunt, oleum vehi clamantes; deinde extra Urbem in vas pice illitum inclusos incendunt; eo in loco postea noctu & lumina arserunt, & caelestis Symphonia saepius est audita. Manuscriptus liber authoris incerti narrat: ab Joanne Hwiewda ex Taboritarum du-*

však neuvědomil, že Vavřincova *Husitská kronika* končí abruptně rokem 1421 a událost z Nymburka roku 1425 tam Hájek (ani my, pracující s edicí Vavřincova díla) nemohl najít. Dostáváme se tak na stopu Balbínovy paušalizace (občas nezasloužené) viny Vavřince z Březové na Hájkových omylech. Podobně se Balbín v husitské tématice kriticky potýkal s dalším nekatolickým autorem, Zachariásem Theobaldem, jak ve *Výtahu* ukazuje úvaha o tom, kdy se Jeroným Pražský vrátil z Anglie.²⁶ Theobald se také odvážil prohlásit za bajku stažení Žižkovy mrtvoly z kůže, která měla být natažena na buben, což uvedl Eneáš Silvius a učený jezuita to nijak nekomentuje.²⁷

Balbín si každopádně udržuje od Theobalda určitou distanc, pokud mu jeho informace náhodou nezapadá do hypotézy, která by mohla posílit katolickou víru v Čechách.²⁸ O takovou hypotézu se jezuitský dějepisec pokusil v případě vzniku poutního místa Panny Marie Bolestné v Bohosudově u Krupky a v poznámkách k hlavnímu textu *Výtahu* shromáždil své indicie. Jeho hypotéza (*conjectura*) zní, že bohosudovský poutní chrám vznikl díky katolíkům, zejména těm z Míšeňska, jejichž příbuzní padli v bitvě u Ústí nad Labem 16. června 1426. Se znalostí lokálních souvislostí Balbín uvádí, že šiky proti sobě stály mezi Tepličemi a Ústím a že porážení ustupovali a následně prchali směrem k horám přes místo, kde stojí bohosudovská svatyně. Z Theobaldovy knihy o husitských válkách využívá informaci, že prchající se uchýlovali do hradů Zikmunda Děčinského z Vartemberka, zejména do Kynšperku a Střekova (*Gajersperg & Schreckenstein*), které však Zikmund zrádně vydal husitům, „avšak hrad Kynšperk se tyčí přímo u kostela Panny Marie, jak vidíme.“ Na podporu své hypotézy historik procházel všechny staré knihy v sousedství bojiště, na radnicích v Krupce a v Tepličích, a zejména ereckní knihy prý studoval „*horem dolem*“, aby zjistil, že sice existuje mnoho pamětních zápisů o mariánském kostele, žádný však starší než rok 1425. Ani v samotném kostele se prý nenachází nic staršího 250 let, zejména žádné takové pamětní nápisy. Domněnku o založení chrámu podporuje podle Balbína i skutečnost, že po roce 1420 se v Německu (*Germania*) rozvinula spiritualita Panny Marie Bolestné, projevující se vznikajícími kostely, oltáři a sodalitami. Český katolický dějepisec nám zde dává nahlédnout do svých úvah a metodických snah, jak podpořit svou domněnku; na závěr žádá čtenáře, aby se prozatím zdrželi svého úsudku, dokud on sám nebo jiní autoři nepředloží pro bohosudovskou hypotézu lepší a spolehlivější důkazy.²⁹ Tento pokus o konstrukci lokální po-

cibus uno, Henricum & Clementem sacerdotes duos Nymburgi combustos; Hagek M. Laurentii haeretici hominis narratione deceptus (ut alias saepe ex Catholicis haeticos fecit) ait hunc Georgium sub utraque specie populo Eucharistiam porrigere solitum, quod Slavata Regni Cancellarius falsum ostendit.“

26 B. BALBINUS, *Epitome*, s. 402–403. Balbín ve *Výtahu* na s. 421 kritizuje také Zachariáse Theobalda maldšího, údajně autora *in Latina belli Hussitici historia*, podobně na s. 429.

27 Tamtéž, s. 455.

28 Sluší se dodat, že v první knize Rozmanitostí (Miscellanea) Balbín prokazuje Theobaldovi úctu jakožto autorovi díla *Arcana naturae das ist: sonderliche Geheimnus der Natur, so wol aus glaubwürdigen Autoribus, als aus aigner Erfahrung zusammengetragen...* Nürnberg 1628. Ve 12. kapitole první knihy doslova napsal, že „Zacharias Theobald ze Staňkova neboli Slavkova (...) své plodné nadání zaměřil na tajemství přírody“. Srov. Bohuslav BALBÍN, *Rozmanitosti z historie Království českého*, Praha 2017, s. 110–111 (přel. Jiří A. Čepelák).

29 B. BALBINUS, *Epitome*, s. 470–472: „*Dolorosa DEI Mater ad Krupnam etc. Suspicio hanc Sacram aedem (quidquid fit de Virginis Beatae statua, de qua postea) suspicio, inquam, hanc Ecclesiam ex occasione cladis Austensis ortum habere, adeoque a Catholicis, ac praecipue Misnensibus (qui etiam post cladem*

svátné historie určitě nebyl v barokních dobách osamocený, jak ukazuje legenda o mariánské sošce nalezené ve staré vykotlané lípě, která je propojena s klášteřem ve Světci u Bíliny, zničeným husity. Podle zprávy prof. Josefa Schröcka uvedené v jeho rukopise z roku 1931 *Vážnost a úcta Bohosudovské svatyně v 16., 17. a 18. století* vzniklém v Bohosudově bylo prý nalezeno v hromadném hrobě u nedaleké lípy u vodní tvrze Starý dvůr poblíž Krupky až 300 mrtvých bojovníků. Mělo se jednat o Lužičany ze Zhořelce, které přivedl na bojiště spolujatel Krupky, hornolužický fojt Albrecht z Koldic.³⁰

acceptam, Brixiam tenuerunt) aliiſque ex ipsa Misnia, quorum filii & fratres, & cognati in eo proelio cederant, aedificatam esse. Habebant hoc perpetuum Majores nostri, ut in Praeliorum loco Ecclesias conſtruerent; Amici pro mortuorum ſuorum auxilio & ſolatio ſuo (quod in profano loco non jacerent) ſuper Defunctos Eccleſiam ſtruxiſſe dicebantur; Victores, Memoriae cauſa, & caeleſtis victoriae conſteſtandae, ut gratos ſe DEO omnium victoriarum authori praestarent, vel alii de cauſis, id quod mille Exemplis, ſi ea res nunc ageretur, poſſem oſtendere (...) Quam vero ſacram memoriam poſt tantam Catholici exercitus cladem apud Auſtam acceptam, reſtare dicemus? Inter Teplicium & Auſtam Civitates ſteterunt acies ut omnes ſcribunt; medio in loco (quanquam nonnihiloſ montibus vicinior) ſtat Diva Krupnensis; non potuit tot millium Exercitus cum tot impedimentis & curribus campo unico contineri, & cum inclinata eſſet acies, cederetque, ac tandem fugeret, quo niſi ad montes ex acie diſſipata Milites properabant? (...) Adde quod in Manuſcriptis legimus, quosdam ex acie fugientes ad Arces Sigismundi Dieczinii habuiſſe receptum (Gajersperg & Schreckenſtein quidam nominant) quod omnes Sigismundus, ut gratiam ab haereticis iniret, turpiſſime prodiderit, at Gajersperg arx, Eccleſiae B. Virginis prorsus imminet, ut videmus. Cum itaque fuga facta eſſet, ſine dubio ad montes unde nuper venerant, & ad Grab ſeu ſepulchra locum ipſo nomine fatalem, qua data via, tentabant evadere. Ego ut ad Krupnensis ſeu Scheinensis Eccleſiae B. Virginis originem pervenirem, anno ſuperiore nulli labori peperci: libros omnes Veteres illius viciniae in Curia Krupnensis & Teplicenſi conſultui, Erectionum libros (ubi omnium Eccleſiarum dotationes ab An. 1358 ad nos uſque conſignatae ſunt) ſurſum deorſum per Indices excuſſi, amicorum diligentiam imploravi, historias & Manuſcripta, quorum vim non parvam fortuna & Amici ſuppeditarunt evolvi; reperi multas Eccleſiae hujus memorias; nullam An. 1425 antiquiorem licuit reperire. Firmit meam conjecturam, quod neque in ipſo B. Virginis Templo quidquam annis 250 antiquius reperitur. (...) Illud me quoque valde movet, quod circa id tempus poſt An. 1420 ob perpetuas haereticorum Bohemorum Victorias, tota Germania aedes ſacras, Altaria, Sodalitates B. Mariae dolorosae excitatas & inſtitutas in historiis legimus (...) quae pietas poſtea per totam Germaniam eſt propagata. (...) Hac de re plura, ſi DEUS annuerit, in historia Divae Krupnensis; ſi nondum finem feci, ſuſtineant, oro, legentes tantisper judicium, dum meliora & certiora vel a me, vel ab aliis adferantur.“

- 30 Tradice o kapli nad hrobem padlých bojovníků se v Bohosudově udržela a je opakována např. v příručce Pavla VLČKA, Petra SOMMERA a Dušana FOLTÝNA, *Encyklopedie českých klásterů*, Praha 1997, s. 318: „roku 1587 (...) Jiří Popel z Lobkovic předal klementinským jezuitům malou kapli nad údajným hrobem křižáků, popravených zde husity po bitvě u Ústí nad Labem roku 1426“ [autor hesla Pavel Vlček]. O spisu Josefa Schröcka a dalších písemných pramenech týkajících se paměti na mariánskou úctu v Bohosudově naposledy Dana VRABELOVÁ, *Imago gratiosa. Korunované Madony ve střední Evropě v době baroka*. Disertační práce, Katolická teologická fakulta UK v Praze, Ústav dějin křesťanského umění, Praha 2013, s. 16, poz. 27. Na úsilí oslavit poutní místo u Krupky navázal další historik—jezuita Joannes MILLER [Johannes MÜLLER], spisem *Historia Mariascheinensis. Das ist: Ausführlicher Bericht Von dem uralten und Wunderthätigen Vesper—Bild Der schmerzhaften Mutter Gottes Maria, Welches zu Maria—Schein, Unweit Graupen, im Königreich Böhmeim In der Kirchen Unser Lieben Frauen von etlichen hundert Jahren her Zu öffentlicher Verehrung vorgestellt, Und wegen vieler Wunder- und Gnaden-Wer-*

Jak ukazují Balbínem citované bohosudovské nápisy, jezuita s velkým nadšením rozšiřuje škálu použitelných pramenů, které jeho předchůdci dosud využili jen málo či vůbec. V duchu Justa Lipsia a svého nadšení pro vlastivědu se zajímá také o hmotné památky (husitské obrazné antiteze na Novém Městě Pražském, malba Jana Žižky na baště v Táboře atd.), přičemž do výkladu zapojuje i návštěvy starých hradů (např. Kalicha u Litoměřic). Popis tohoto hradu najdeme ve 13. kapitole X. knihy 1. dekády Balbínových *Rozmanitostí*. V tomto nedokončeném a neúplně vydaném díle se husitství a husité objevují na mnoha místech, počínaje již první knihou, věnovanou přírodě Českého království. Husitské kazatele a spisovatele jezuita zařadil do své *Bohemia docta* poněkud kuriozním způsobem. Oba kostnické mučedníky, které pokládá za hlavní šířitele husitské hereze, zde vůbec neuvádí jménem a ironicky dodává, že byli „vznešenější svou zatvrzelostí než spisovatelskou činností“ (*pertinatia nobiliores quam litteris, quos nominare pudet*). Dále se již nestydí jmenovat a charakterizovat další husitské duchovní: Jana Rokycanu, Jakoubka ze Stříbra, Jana Kardinála z Rejštejna, Petra z Mladoňovic či Václava Korandu. V hlavním textu *Bohemia docta* jsou tyto mužové pojednání stručně, jejich důkladná bibliografie se nalézá v poznámkách.

Kromě husitských spisovatelů učeného jezuita zajímalo husitské válečnictví a činy vojevůdců. Oddíl *De militia veterum Bohemorum* zařadil do 10. knihy 1. dekády a vyčlenil jim XI. paragraf (strany 56–62 Riegrova vydání) výmluvně nadepsaný *De quibusdam Haeticorum apud nos Ducibus, deque eorum militari scientia, cum maximis sacrilegiis conjuncta, ob quae cum execratione eorum victoriae leguntur*.³¹ Většinu textu zabírá život a činy Jana Žižky, kterého Balbín ve svých spisech porůznu častuje epitety „(jednooký) Kyklop“, „Cocles“, „český Attila“ a přirovnává jej – mezi antickými osobnostmi po Plútarchovově vzoru – k Hannibalovi, který celý život konal ničemnosti a jednal lstivě, avšak Žižka jej svou zločinností snad i překonal.³² Na základě Eneáše Silvia píše Balbín, že Žižka si sám pro sebe nebral žádnou kořist kromě pavučin a uzeného masa z kominů a kuchyní, které vozil při taženích a prodával svým vojákům. Balbín posbíral notnou porci takových historek o Janu Žižkovi, ale nechce je nadbytečně opakovat nebo prezentovat jako špatní básníci, kteří své výtvořky, napsané k počtě jednoho mecenáše, formulují ke chvále co nejvíce patronů pro mrzký zisk.³³ Autor projevuje údiv nad zprávou Bohuslava Bilejovského, že slepý vojevůdce má oltář u svého hrobu v Čáslavi, kde se za dvě kopy grošů ročně konávaly výroční mše

ken sehr berühmt ist, Prag 1710. Millerovým dílem se v současnosti zabývá dr. Iveta Coufalová; za laskavé upozornění děkuji dr. Kateřině Bobkové–Valentové.

31 Bohuslav BALBINUS, *Miscellaneorum historicorum Bohemiae decadis II. Liber curialis, seu de magistratibus et officiis curialibus regni Bohemiae, opus posthumum*, ed. Iosephus Antonius Rieggerus, Praegae 1793. (= *Materialien zur Statistik von Böhmen*, XII.) Portrétu Jana Žižky u Balbína se podrobně věnoval Rudolf URBÁNEK, *Žižka v památkách a úctě lidu českého* (= *Spisy filosofické fakulty Masarykovy university v Brně*; sv. 10), Brno 1924, s. 97–101. Jím vybrané epizody ze Žižkova života zde již neopakuji a nekomentuji.

32 B. BALBINUS, *Liber curialis*, s. 58: „*Si exemplo Plutarchi vitas parallelas magnorum virorum conscribere oporteret, cui ducum antiquorum Zisska similis videatur, Annibalem dicerem, quem nequitia & fraudibus & rebus per omnem vitam gestis; atque etiam caecitate proxime expressit, ac forte etiam malis artibus superavit.*“ Latinské slovo Cocles znamená jednooký a vztahuje se ke starořímskému hrdinovi; Publius Horatius Cocles statečně hájil Pons Sublicius proti etruskému králi Porsenovi.

33 Tamtéž, s. 58.

za zesnulého. Žižkovskou pasáž učený jezuita zakončuje vojevůdcovým epitafem.³⁴ Podstatně méně prostoru autor věnuje Prokopu Holému a zmiňuje i kněze orebitů Prokūpka. Pozoruhodné je Balbínovo vylíčení (podle Eneáše Silvia) veteránů husitských polních vojsk (*in campo militantes*) opálených sluncem, neboť byli 10–20 let stále v poli bez střechy nad hlavou.³⁵ Zbývající část kapitoly je věnováno různým válečným epizodám, dále krajům, do nichž husité podnikali své rejsy, a počtům zabitých katolíků. Na různých místech svých spisů Balbín zmiňuje Žižkovy lsti (*strategmata*), bez nichž se prý neobešla žádná jeho vítězná bitva. Mnohé z údajů této kapitoly se ostatně vyskytly už ve *Výtahu z českých dějin* a opakují se na dalších místech Balbínových spisů.

Druhá část této studie se zabývá čtyřmi texty, které nejsou Balbínovými autografy, ani nebyly pojednány v monografiích o Balbínovi nebo speciálních textech. Jedná se o opisy, které zhotovil Tomáš Antonín Putzlacher (1722–1796). Nacházíme je v konvolutu NK ČR pod sign. XXIII C 5/2. Předlohou konvolutu byl sice rukopis NK ČR, sign. XXIII C 60 obsahující převážně Balbínovy autografy, avšak v této předloze uvedenou čtveřici textů Milada Svobodová v úplnosti nenalezla.³⁶ Do svazku označeného shrnujícím názvem *Historica Bohemiae miscellanea ex P. Bohuslai Balbini S. J. scriptis et notatis posthumis collecta...* T. A. Putzlacher opsal čtyři pojednání, která budeme zkráceně označovat: 1) O vzniku a rozvoji husitského kacířství (*De ortu et progressu haereseos hussiticae*), 2) O Jakoubkovi, Rokycanovi ... a dalších kacířích (*De Jacobello, Rokyczana ... aliisque haereticis*), 3) O tábořském kacířství (*De Taboritarum haeresi*), 4) O nejničemnější sektě pikartů a něco o adamitech (*De improbissima secta Piccardorum, aliquid de Adamitis*). Tyto texty vznikly po Balbínově sepsání *Výtahu z českých dějin* (po roce 1668, celé dílo vyšlo až roku 1677), vznik konvolutu sign. XIII C 60 je datován kolem 1688 a Putzlacher jej opsal mezi léty 1763–1796.³⁷ Nastíním zde obsah těchto textů, především nejrozsáhlejšího

34 Tamtéž, s. 59.

35 Tamtéž, s. 60: „*Fuere ex Taboritis, qui quadraginta atque etiam pluribus adfueri praeliis pugnantes, plerique continuis aestatibus, denis atque etiam vicenis, nullo sub tecto, sub dio pernactarint, qua re gloriari, seque in campo militantes ad aliorum haereticorum discrimen vocare solebant, sole torridi, & velut fumati, ut eos describit, qui viderat Silvius, & omnibus coeli & terrae injuriis consuetudine superiores.*“

36 Milada SVOBODOVÁ, *Rukopisy ze sbírek Tomáše Antonína Putzlachera, Michaela Schustera a dalších nešlechtických bibliofilů ve fondu pražské lobkowiczské knihovny v Národní knihovně České republiky*, I. díl, Praha 2012, s. 30. Srov. Ivana ČORNEJOVÁ, *Tomáš Antonín Putzlacher a jeho přínos pro historiografii Tovaryšstva Ježíšova*, *Folia Historica Bohemica*, roč. 30, č. 2, 2015, s. 416.

37 Putzlacherův opis Balbínova rukopisu, zařazený pod sign. XXIII C 5/2, je v současnosti přístupný na Manuscriptoriu (http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIP-DIG-NKCR_XXIII_C_5_2_2CO9GL7-cs [3. 12. 2021]), kde najdeme i podrobnější popis rukopisu a jeho osudy. Jeho součástí je čtveřice textů souhrnně nazvaná *Historica Bohemiae miscellanea ex P. Bohuslai Balbini S. J. scriptis et notatis posthumis collecta et in aliqualem ordinem redacta nec non varis in locis mendis purgata et annotationibus aucta a Thoma Antonio Putzlacher, jurium doctore et regni Bohemiae advocato jurato*. Následují plná znění titulů těchto čtyř pojednání s čísly stran v rukopisu: 1. *P. Bohuslai Balbini Tractatio De ortu et Progressu Haereseos Hussiticae nec non Taboritarum ac Piccardorum in Regno Bohemiae Ex Manuscriptis Posthumis collecta et in Ordinem redacta* (f. 447–482); 2. *De Jacobello, Rokyczana, Conrado Archiepiscopi Pragensi, M. Petro seu Payne Anglico allique Haereticis in*

prvního a třetího, v nichž se Balbín nejdůkladněji vyjadřuje k charakteru husitství. Zájem bude věnován i Balbínovým pramenům, metodě jeho práce a také funkcím, které ony čtyři spisy mohly mít v rámci Balbínovy prezentace husitství. V tomto ohledu bude třeba opakovaně přihlížet k jeho *Výtahu*, kde jsou sice české dějiny líčeny prostřednictvím osudu staroboleslavského maršálského obrazu, avšak pasáže věnované husitství zde nejsou tímto leitmotivem narušovány.³⁸

V prvním rukopisném pojednání (*De ortu et progressu haereseos hussiticae*) postupuje Bohuslav Balbín diachronně, v podobném rytmu, v jakém plyne jeho *Výtah*. Autor nejprve čtenáři slibuje stručnost a představuje mu své narativní prameny.³⁹ Co se těchto pramenů týče, jsou více méně shodné s těmi, které využil ve svém *Výtahu*.⁴⁰ Zde Balbín dodává, že se mu do rukou dostala řada rukopisů, které do výkladu (či spíše do Poznámek) také zapojuje a uvádí, že k husitským válkám zůstává tolik nevyužitého (i vydaného) dějepisného materiálu, že kdyby jej přidal a alespoň zčásti do výkladu zapojil, jistě by si získal mezi svými budoucími následovníky vděčnost.⁴¹ Spisek *De ortu et progressu* pokračuje představením kacířství v Čechách jako nesporného importu a cizorodého elementu, při čemž se Balbín odvolává na francouzského předního znalce a odpůrce herezí Florimonda de Raemonde. Pouze Husova hereze u nás prý zapustila kořeny, avšak i přesto se „lepší a větší“ část šlechty stále držela a drží katolického vyznání.⁴² Několik slov je věnováno rodišti M. Jana Husa a prachatické škole, pak je však čtenář přenesen do Prahy a hlavní město Čech je hlavním dějištěm dramatu, který představuje zápas o pravou víru. Zde Balbín konstatuje selhání světských a duchovních autorit: zatímco na pražské univerzitě dochází ke sporům univerzitních národů a všeteční zvědavci (*curiosa ingenia*) tam disputují o kacířských myšlenkách, líný král Václav pospává, a pražští arcibiskupové si hrozícího nebezpečí nevšímají. Jako dvě do budoucna hlavní postavy drama vystupuje Jeroným Pražský coby přenašeč Wiklefových spisů z Anglie do Prahy, a M. Jan Hus jako kazatel a královnin zpovědník.⁴³ Zatímco Jeroným je líčen jako aktivní až agresivní sběratel heretických myšlenek, Hus je prozatím strážlivý, ml-

Vetere Bohemia (f. 483–501); 3. *De Taboritarum haeresi* (f. 502–509); 4. *De improbissima secta Piccardorum, aliquid de Adamitis* (f. 510–523).

38 Srov. I. ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny*, s. 519.

39 *De ortu et progressu haereseos hussiticae*, f. 447: „...sub unum aspectum omnia ponantur, quae tot libris et voluminibus Cochlaeus author Catholicus, Zacharias Theobaldus lutheranus, tum Hagecius in *Annalibus Bohemicis*, et Dubravius in *Historia*, Miechovius, Cromerus, Bonifinius...“

40 Srov. pozn. 22.

41 Tamtéž, f. 458: „In his vero bellis plurima invenio a nostris, Typo hactenus editis scriptoribus, aut omissa, aut perperam narrata, quae si adducam & historiam nostram in parte adjuvem, gratiam aliquam apud posteros, praesertim apud eos, qui Patriae historiam magno aliquo opere describendam olim sumserint, initurum me nihil dubito.“

42 *De ortu et progressu haereseos hussiticae*, f. 447: „Principio certum est, nunquam ante Hussum ullum Haeresiarum in Bohemia natum, neque haeresin quidem ullam publice admissam /ut Concilium Constantiense testatur/ nam Flagellantes, Waldenses, Adamitae, exteri, ut constat, fuere, cumque in Bohemia sedem figere vellent, in primis suae haereseos initiis sunt deleti. Una Hussi haeresis fixis alte radicibus ducentis prope annis in Bohemia regnavit, meliore tamen et majore Nobilitatis parte semper Catholicam Religionem profitente.“

43 Hus jako zpovědník královny Žofie, mající vliv u královského dvora, vystupuje již u Zachariase THEOBALDA, srov. *Hussitenkrieg, darinnen begriffen das Leben, die Lehr und Tod M. Johannis Hussii*,

členlivý a „vždy svůj“; Wiklefa a jeho výklad universálii nejprve razantně odmítá, až posléze se k němu staví kladně.⁴⁴ Balbín zřejmě znal text Eneáše Sylvia týkající se Husova dychtivého přilnutí k Wiklefově „jedovaté“ nauce, avšak zde se přidržel výkladu Václava Hájka, který akcentuje Mistrovu zdrženlivost vůči novému, cizímu učení.⁴⁵

Poněkud neorganicky vložil Balbín do svého výklad o tom, jak se M. Jan Hus pokusil roku 1403 zalíbit Zikmundovi Lucemburskému, tehdejšímu gubernátorovi Českého království. Papež Bonifác IX. prý udělal z krále Ladislava Neapolského oponenta vůči Zikmundovi a začal pro Ladislava sbírat odpustky mj. i v Čechách. Hus se chtěl zavděčit Zikmundovi, tehdy již gubernátorovi Českého království, a proto začal prodej odpustků ostře napadat. Podobný výklad Balbín představil také ve svém Výtahu, kde Zikmund prý rozeslal českým velmožům listy, v nichž papeže obvinil z intrik a machinací.⁴⁶ Balbín se odvolává na rukopisné *Chronicon Rosense*, nicméně si neuvědomuje, že M. Jan Hus při protiodpustkové agitaci roku 1412 sotva mohl reagovat na dění roku 1403, navíc roku 1412 šlo o odpustky vyhlášené Janem XXIII. a Zikmund tehdy již nebyl gubernátorem v Čechách.⁴⁷ Balbín se zřejmě pokusil obohatit odpustkové bouře roku 1412 o další materiál, ale vložená motivace Husova jednání roku 1403 je nejen nepravděpodob-

und wie derselbige von den Böhmen, besonders Johanne Zisska und Procopio Raso, ist gerochen worden...., Norimberk 1621 (2. vydání, v první z roku 1609 toto tvrzení nenacházím), s. 15.

- 44 *De ortu et progressu haereseos hussiticae*, f. 449: „florebat id temporis in Universitate Carolina Hussius jam tum A. D. 1400 morum affectata quodam gravitate contento asperioreque victu et vitae duritia, Sophiae Wenceslai Caesaris Conjugi conciliatus eique a sacris confessionibus, tum etiam doctrinae laude percelebris (...) cum Hieronymus Wickleffum de rerum Universalibus porrexisset, ille, ut erat sobrius, et taciturnus, semperque suus, disuadere magnopere Hieronymo coepit, ne se in eos errores praecipitem daret, ac librum ipsum in Moldavam abjecisset, at interim Hieronymum virum eloquentissimum /quod etiam Catholici sciptores agnoscunt/ omni ope adjuvare, ac ne coram adversarijs succumberet, efferre, ejusque doctrinam et eloquentiam commendare coepit.“
- 45 O Balbínově pochvalném, ač kritickém vztahu ke kronice Eneáše Sylvia naposledy František ŠMAHEL, *Enea Silvio Piccolomini a jeho Historie česká*, in: Enea Silvio, *Historia Bohemica – Historie česká*, edd. Dana Martínková – Alena Hadravová – Jiří Matl, Praha 1998, s. xlvj; k líčené situaci srov. tamtéž, s. 90–91. Tutéž situaci vylíčil Václav HÁJEK z Libočan, *Kronika česká*, s. 843.
- 46 *De ortu et progressu haereseos hussiticae*, f. 450: „A. 1403 Bonifacius IX Pontifex Ladislaum Neapolitanum aemulum Sigismundo Ungariae Regi opponens, indulgentias quosdam in favorem Ladislai publicare jusseret, hanc opportunitatem crescendi nactus Hussius in Pontificem rabiore declamabat, cum id Sigismundo placere non dubitaret, qui scriptis ad Bohemos literis vetabat indulgentias illas utpote ad colligendam pro aemulo suo et regni rivali Ladislao pecunias adversum se recipi, et quia gubernatoris Bohemiae titulum habebat, Wenceslao fratri hac saltem in causa favente effecit, ut neque indulgentiae publicari, multo minus pecunia colligi in Bohemia posset.“ Srov. k této epizodě B. BALBINUS, *Epitome*, s. 412.
- 47 Balbínovo *Chronicon Rosense* je zřejmě totožné s dílem *Norbert Hermann's Rosenberg'sche Chronik*, ed. Johann Matthäus Klimesch, Praha 1897; dotyčná listina v německém znění zda na s. 78–80; srov. Archiv český, čili Staré písemné památky české i morawské z archivůw domácích i cizích, III, ed. František Palacký, Praha 1844, s. 474, č. 68.

ná, ale i dosti násilná.⁴⁸ Logičtější odhalení kořenů Husovy protiodpustkové akce zde rozhodně nepředstavil, ač to měl nejspíš v úmyslu.

Balbínův přísně chronologický výklad přináší k roku 1404 příchod dalších dvou wiklefishem indoktrinovaných studentů z Oxfordu, kteří sice byli vyhnáni z pražské univerzity, nicméně v domě Lukáše Velenského na Novém městě pražském, kam se uchýlili, zanechali památku: vymalovali tam prý obrazovou antitezi, dnes známou z Jenského kodexu jako příjezd Krista versus příjezd papeže. Sám Balbín zde uvádí, že ji ještě jako chlapec v onom domě spatřil. Autor k malbám dodává, že díky nim se prý pražský lid naučil nenávidět papeže, zejména když došlo ke schizmatu a oni nevěděli, kterého pontifika se přidržovat, což církvi dost uškodilo.⁴⁹ Balbín Husovi připisuje hlavní podíl na prosazení tří hlasů pro český univerzitní národ roku 1409 a dodává, že po odchodu cizích učitelů se roku 1410 stal rektorem. Při té příležitosti polemizuje s Adamem Rosaciem, který tvrdil, že Hus se nepodílel na prosazení převratu roku na univerzitě, neboť byl zcela oddán kázání v Betlémské kapli. Balbín však využívá své znalosti pramenů a dokazuje, že takový názor je neodůvodněný.⁵⁰ Zdá se, že Balbín kritizuje zejména slabý zájem pražských arcibiskupů o dění na univerzitě, proto připomíná Zbyňka Zajíce z Házmburka, jenž se snažil Husovi domluvit, avšak marně, a svým příkazem spálit Viklefovy knihy jen pražské reformisty pobouřil (*magis animos semel exulceratos accendit*), zatímco satirické písně o tomto pálení prý Husovi velice prospěly.⁵¹ Václavovi rádci prý svého krále kárali za jeho podporu Husa, ale on od-

48 U odpustkových bouří roku 1412 se Balbín ve *Výtahu* (B. BALBINUS, *Epitome*, s. 423) sice odvolával na správnější výklad Václava Hájka z Libočan, tam však pouze uvedl, že se Hus proti odpustkům postavil a doplnil výtržnosti Jeronýma Pražského proti ostatkům svatých a jeho agresivitu vůči třem řeholníkům, které prý předal do vězení Staroměstské radnice a jednoho dokonce svrhl do Vltavy.

49 *De ortu et progressu haereseos hussiticae*, f. 451–452: „*in domo Lucae Welensky in Nova Civitate Pragensi, ubi hospitabantur in ipso propylaeo et fronte domus gemina in pariete foras spectante in plateam advocato pictore, jubent depingi parte una Christum dominum modestissimo et recto vel nullo apparatu in asello Hierosolymam cum discipulis piscatoribus intrantem, ex opposito seu potius parte altera propylaei Papam cum Cardinalibus pompa superbissima et quanta exprimi potuit arrogantia vultus et gestuum, populis omnibus circum advocantibus et scula pedum poscentibus. Has imagines, dum puer adhuc essem, a tanta antiquitate illaesas quasi haereseos quoddam nobile monumentum saepe ante eam domum consistens et contemplans cum execratione spectavi. Nihil erat ab arte perfectum, pictura sat rudis, qua tamen id effectum est, ut Pragensis populus asuesceret paulatim haeresin et videre et audire, et quae in Contifiteor dicebantur, aut probare et credere, aut patienter ferre, et sine defensione relinquere, maxime, quid jam ob indulgentias, ut dixi, Bonifacium et ejus successores odissent, schisma enim in Ecclesia conflatum erat intricatum, de quo Historiae Ecclesiasticae consulantur, ut populum quem sequeretur, quem pro legitimo agnosceret, ambigeret, quae res etiam non parum Apostolicae Sedis contemptum apud ignaros contulit.*“

50 Tamtéž, f. 452–453: „*Rosacinus modis omnibus probare contendit Hussium de tribus vocibus /ut vocant/ nihil unquam movisse, qui videlicet magis arduum laborem in sacello Betlehemitico concionandi sustineret, quasi vero Hussius tam angusti esset ingenij, ut praeter concionem nihil aliud curare posset, certe et Universitatis Rectorem ut dixi et Concionatorem Betlehemiticum fuisse constat, sed Rosacinum omnes historiae et manuscripti codices refellunt.*“

51 Tamtéž, f. 453–454: „*Non modo haeresi jam contracti, sed etiam alii vociferabantur Sbiinaecum (...) condemnasse eos quos numquam legisset, nunquam intellexisset, unde Archiepiscopum cantilenis compositis, protunc et satyris Academici Juvenes proscindebant atque ad A, B, C, disdendum mittebant, quibus*

pověděl, že tato husa mu nese zlatá vejce.⁵² Zde Balbín přiznává, že nerozumí výroku o Husovi, který prý králi „snáší zlatá vejce“. Pokračuje výkladem převzatým ze Silvia a Hájka o střídání na pražském arcibiskupském stolci: po Zbyňkovi z Házmburka nastupuje Zikmund Albík a pak Konrád z Vechty, díky němuž se prý poměry výrazně zhoršily mj. tím, že Konrád zastavil majetky arcibiskupství.⁵³ Balbín zde přejímá mínění Václava Hájka, že za šíření wiklífských bludů v Čechách mohou Němci a ti, kdo je dosazují a podporují, konkrétně moravský Němec Albík a z Westfálska příšlý Konrád.⁵⁴

Ve svém nevydaném textu si Balbín ještě jednou dovolil přiznat, že nerozumí výroku pramene, který vypsal. Bohuslav Bílejovský ve své kronice uvádí, že arcibiskup Konrád nad Prahou vyhlásil interdikt, což způsobilo nejen Husův odchod z metropole, ale i mimopražské bohoslužby v Bubnech (Bubenči). Lidé odkládající jídlo až po skončení mše (eucharistický půst) si podle Bílejovského zvykli říkat: „Až bude v Bubních po mšech.“⁵⁵ Balbín je zde ovšem na rozpacích, zda se tato věta má chápat kriticky vůči utrakvistům, či proti katolíkům.⁵⁶ Přes konstatování papežského schizmatu a svolání kostnického koncilu se autor opět vrací k M. Janu Husovi, který

satyricis invasionibus mirum in modum Hussij partes confirmabantur, praecipue cum is sequenti dominico die ex superiori loco de illo librorum incendio, et iniuria magnis viris Wickleffo, Militio ac caeteris illata acerbissime questus ad populum verba fecisset.“

- 52 Tato anekdota se nachází ve více barokních pramenech, srov. např. Karel MAREŠ, *Augustiniánský historiograf Valentin Weidner a jeho dvě klášterní kroniky*, Folia Historica Bohemica, 30, 2015, č. 2, s. 393. Anekdotu najdeme též u Zachariase Teobalda, *Hussitenkrieg*, 2. vydání (1621), s. 10: *Ey, ey, last nur ihn gehen, die Gans wird mir güldene Eyer legen*. Nepochází však od Václava Hájka z Libočan, ale od Martina Crommera. Viz *Martini Cromeri De origine et rebus gestis polonorum libri XXX*, Basiliae 1555, s. 379: „*Rege Venceslao non modo non compescente, sed compendii sui causa alente etiam contentionem, cum dictitaret, anserem (hoc enim Husi cognomen apud Boemos sonat) aurea sibi ova parere.*“
- 53 *De ortu et progressu haereseos hussiticae*, f. 455: „*A. 1411 in Septembri Zbinkone Archiepiscopo fati finito Albicum Medicum suum hominem nihili in Archiepiscopatum necquicquam Collegio Canoniconum reluctantante Wenceslaus intrusit. Albicus paucis septimanis quod ab sordes Aulam splendidam, ut ferebant tempora, et avaritiam videre et alere non posset, Medicus simul et Archiepiscopus vendidit aut commutavit Archiepiscopatum Conrado natione Westphalo, tum primum omnia in pejus ruere et retro collapsa.*“
- 54 Petr ČORNEJ, *Hájkův obraz husitské epochy*, in: TÝŽ, *Husitství a husité*, Praha 2019, s. 377–379. Balbín ve *Výtahu*, (B. BALBINUS, *Epitome*, s. 423), ovšem chválí synodus kněží svolaný Konrádem z Vechty, jehož veškeré články jsou prý zcela katolické a Konrádovou vinou zůstává to, že tyto články důrazně nehájil a nevyžadoval: „*Atque utinam quae semel bene & sancte statuerat, defendere Conradus voluisset, neque amore pecuniae in transversum actus, conscientiam infra divitias habuisset, neque se malarum partium Ducem praebuisset, stetisset in Bohemia Catholica Religio & expugnari nunquam potuisset.*“ Balbín má na mysli Konrádův přechod k utrakvistu roku 1421.
- 55 *Bohuslava Bílejovského Kronika česká*. Studijní texty ETF v Praze, ed. Ota Halama, Praha 2011, s. 37.
- 56 *De ortu et progressu haereseos hussiticae*, f. 455: „*astute Huss magno sui desiderio relicto Praga A. 1413 discedit, foris multos libros conscripsit audaces, temerarios, haereticos adversus Pontificem, Indulgentias, Praelatos Ecclesiarum Ordines religiosos atque pagatim et oppidatim concionabatur, et spargebat errores. Bilevojus narrat expulsos etiam Praga esse qui Hussium colerent atque in Bubenez /pagum sub ictu Arcis Pragensis situm/ convenire, seque mutuo solari solitos, unde proverbium ortum sit: až bude w bubnych po mssech, dum finiantur Missae in Bubenez, quod in quam partem jactetur /an ob haereticis in Catholicos an contra/ equidem fateor me nescire.*“

byl na koncil předvolán. Podle Balbína Hus vyžadoval „od císaře“ (*a Caesare*) glejt, jenž mu římský král Zikmund vydal ve Špýru 18. 10. 1414 a po příjezdu do Kostnice prý Hus znovu dostal ochranný list od papeže Jana XXIII.⁵⁷ Autor ovšem nezmiňuje, že byl Hus záhy uvězněn, a rovnou píše o jeho upálení; podobně ani Balbínův *Výtah* nepopisuje kazatelovy osudy během koncilu, ale odvolává se na vyličení u Cochlea a Theobalda.⁵⁸ Zavedení přijímání pod obojí Balbín připisuje Petrovi z Dráždan a Jakoubkovi ze Stříbra s poznámkou, že někteří autoři tento čin nesprávně přičítají Husovi. Husovu smrt prý přijalo české panstvo, lid i král Václav jako urážku celého národa, která je rozzuřila. Balbín uvádí písemnou komunikaci mezi panstvem a Zikmundem, teprve nyní zmiňuje Husovo uvěznění a připomíná teologické zdůvodnění přijímání *sub utraque*, které „přivedlo téměř celé Čechy a Moravu na šikmou plochu a vleklo je střemhlav do záhuby“.⁵⁹ Pražané totiž záhy od krále vyžadují vyčlenění kostelů pro přijímání pod obojí, ale Václav IV., obávající se povstání, je za tento ústupek nutí k odnesení zbraní na Pražský hrad a Vyšehrad. V tuto chvíli vstupuje na scénu Jan Žižka, který přichází ke králi v čele ozbrojených měšťanů a prohlásí, že jsou se zbraněmi připraveni zdarma bojovat proti nepříteli, kterého by jim Václav určil. Ten prý pochválil jejich odhodlání a propustil je domů, načež Žižka získal značnou popularitu.⁶⁰ Balbín zde opakuje příběh Václava Hájka, který svérázným způsobem přetvořil příběh o příchodu Mikuláše z Husi s nezbrojenými Pražany za Václavem IV. s žádostí o svobodu podávání pod obojí.⁶¹ Uvedená epizoda měla potvrdit Václavovu bážlivost v době, kdy

57 Tamtéž, f. 456: „*Constantiam opera maxima Sigismundi Caesaris Concilium Universale indictus, ad id Hussius citatus, Pragam advolat, dum erant Comitia temporis Pragae in Monasterio ad S. Jacobum, Hussius Procerum interventu /apud quos erat gratus, et multis privatim Baronibus, qui sub eo quondam Philosophiam audierant, aut publice defenderant, familiariter notus, salvum conductum a Caesare impetrat, et affixo publice multis per Pragam locis Progromate significavit, ne se ad Concilium, ut rationem fidei suae patribus reddat, eoque ratione universam Pragam rei expectatione suspendit; literas salvi conductus Joanni Husso S. Theologiae Baccalaureo et Artium Magistro a Sigismundo Caesare datas Spirae 1414 18. Octobris habet Goldastus in Appendice Document. N 53. Ubi Constantiam venit eodem Anno 1414 rursus Immunitatis Literas a Pontifice Joanne obtinuit...“*

58 Tamtéž, f. 456: „*si vera sunt, quae scribit Theobaldus, secuta est Hussi accusatio et ad flammas damnatio, ac sequenti anno etiam Hieronymi Pragensis“*; srov. B. BALBINUS, *Epitome*, s. 424.

59 Tamtéž, f. 459: „*Ita exulceratis animis omnium, Wiclefistis et Jacobello ac Petro omnia turbantibus supervenit affixum a Joanne de Reystein cognomento Cardinale, Universitatis Pragensis Rectore Magistro et Baccalaureo in Decretis, Decretum A. 141710. Martij, quod recitat Theobaldus, Communionem sub utraque panis et vini specie in sacris literis commendari et praecipere definienti; haec inclinatio et ruina Universitatis Universam prope Bohemiam et Moraviam inclinavit et traxit in ruinam praecipites.“*

60 Tamtéž, f. 460–461: „*ergo ad praestitutum diem Zisska /sic enim quod amisso in praelio altero oculo, velut si Cocles diceret, appellabatur/ cives optime armatos /exercitum civium fuisse affirmant veteres memoriae/ ad regis arcem deducit, tum petita venia ad Regem loquendi: jussuras, inquit, o rex, arma tibi nostra tradi, nos et arma et viros offerimus, ut tecum in regno imperes, tui sumus, in tuos hostes dimicare cum jussuris, parati, hostem nomina, habes exercitum, quem tibi Praga, quem fides civium et subditorum tuorum sine ullo pretio conscripsit. Wenceslaus non ausus armatis, at arma deponerent, imperare, laudare se eorum promptitudinem et fidem respondit, quam probare voluisset, et laetos ad sua dimisit, ab eo tempore Ziskae nomen celebrari coepit...“*

61 Epizodu z Husitské kroniky Vavřince z Březové (*Prameny dějin českých. Fontes rerum Bohemiarum*, V, ed. Josef Emler – Jan Gebauer – Jaroslav Goll, Praha 1893, s. 345) využil Eneas Silvius v *Historii české*, (Enea Silvio, *Historia Bohemica – Historie česká*, edd. Dana Martinková – Alena Hadravová – Jiří Matl,

se husitství šířilo i do dalších českých měst (Klatovy, Domažlice a d.). Pořadí událostí roku 1419 je zcela tradiční: první pražská defenestrace – smrt Václava IV. – útok na pražské kláštery, v čele s Janem Žižkou. K němu se prý zpočátku přidávali zloději, lupiči a buřiči, avšak chytrý velitel si je důkladně vycvičil na řádný boj a založil s nimi město Tábor.⁶²

Poněkud neorganicky pak Balbín připomíná, že v té době nastalo očekávání konce světa a druhého Kristova příchodu, k čemuž náleží i pětice vyvolených měst, známá od Vavřince z Brzozové. Balbín připomíná ženy, které opouštěly své manžele a přebývaly v leženích Táboritů, šíření husitské propagandy písněmi o Husovi a Jeronýmovi, množství kněží, kteří by byli v řádném mírovém státě potrestáni, ale ve válce šířili kacírství. Příkladem zvráceného kazatele je mu Jan Želivský, u nějž připomíná jeho popravu.⁶³

Do chronologického výkladu nyní autor vstupuje s tématem vzájemné krutosti mezi oběma stranami a jejich oběťmi. Podle Balbína husitští spisovatelé (Zacharias Theobald, Žalanský, Vavřinec z Brzozové ad.) vyzdvihují barbarskou zuřivost katolické strany, aby ji představili jako podnět toho, proč byli rozněhvaní husité nuceni chopit se zbraní.⁶⁴ Najdeme zde i výčet krutostí, které tito autoři zaznamenali. Barokní historik však osten kritiky ironicky obrací proti nim: právě husité jako první narušili veřejný klid a mír.⁶⁵ Oprávněně připomíná útoky českého kléru a řeholníků do pevných měst nebo ze země. Balbín však upozorňuje na potíže uktrakvistických

Praha 1998, s. 104–105.), avšak průvod měšťanů „ozbrojil“ a Mikuláše z Husi nahradil Janem Žižkou až Václav Hájek z Libočan (*Kronika česká*, s. 873–874).

62 *De ortu et progressu haereseos hussiticae*, f. 463: „*fures latrones, inopes et fortunam ubi ubi esset, quae- rentes, novarum rerum cupidi Ziska se se junxerunt, at Dux callidus justae militiae speciem, non multitudinem spectabat; itaque paulatim ex omnibus fortissimos duratos et lectos in omnis influere, exercere, docere, ordines servare, signa sequi, sit ut paulo post exercitum, cui fidere posset, praesentem haberet, quem praedis alebat, maxime autem suorum animos aliquot victoriis confirmavit, deinde Civitatem Tabor dictam condidit...*“

63 Tamtéž, f. 465: „*impurissimorum sacerdotum et Apostatarum et fugitivorum multitudo, qui pace et re- publica Christiana salva et quieta perituros se et poenas legibus daturus sentiebant, ipsi accinti gladio ordinabant et ducebant acies, ipsi belli et foederum consilia moderabantur, ipsi confligebant et manus conferebant, plerique certe Taboritarum Orebitarum, Orphanorumque duces ex sacerdotibus et claustris fuere. Vide quae de Joanne Monacho Zelivski omnia Praegae permiscente senatum pro libitu exauctorante, imperia dividente, exercitus quaquaversum per Bohemiam mittente, Hagecius et Theobaldus scribunt, qui tandem meritas poenas dedit in curia Pragensi clam morte mulctatus 1422 die SS. Cyrilli et Metho- dii.*“

64 Tamtéž, f. 465: „*Husitici Scriptorum ut cruentam et barbaricam rabiem in catholicos suam plausibilem redderent, et quantum possent, excusarent, accumulantes ex Catholicis mille causas, quasi irritati et de- niq̄ue coacti arma arripuissent. Itaque Theobaldus et Zalansky, et ex antiquis Lauda, et M. Laurentius omni pagina istud inculcant a Catholicis esse datum initium.*“

65 Tamtéž, f. 466: „*O suaves viri! Omnes eae causae, et quas esse vultis injuriae, posteriores Apostasia et de- fectione vestra fuerunt! Catholici in quieta possessione antiquae Religionis sedebant. Vos consurrexistis et publicum quietem sollicitastis et turbastis. Sane nulla esse causa sufficiens potest doctrinae a Christo et Apostolis traditae /ni qua una est salus/mutandae!*“

adeptů kněžství se získáním konsekrace a také na vstřícnost pražských arcibiskupů, počínaje Antonínem Brusem z Mohelnice, ohledně svěcení kněží pod jednou i pod obojí.⁶⁶

Následující pasáž spisku je odpovědí na otázku, jak se Čechy zkažené husitskou herezí zklidnily. Balbín připomíná jednání českých husitských mistrů na Basilejském koncilu, kde si uvědomili, že aby obhájili přijímání pod obojí, budou muset oželet prosazení ostatních požadovaných článků. Rozkol, který nastal roku 1434, skončil vítězstvím kompromisního směru husitského hnutí a otevřel cestu ke kompaktátům s obecnou církví.⁶⁷ Záslouhou kompaktát prý bylo to, že v zemi zavládl mír a že většina dalších válek, které se Čech dotkly, již nevznikla kvůli náboženství, ale kvůli Koruně české a dalším světským zájmům (kromě válek Jiřího z Poděbrad).⁶⁸ Jistá konfesijní řevnivost se ovšem nevytratila. Barokní historik připomíná pokusy konzervativních utrakvistů o sjednocení s katolickou církví za vlády Jagellonců a Ferdinanda I., připomíná i pokus legáta kardinála Carvajala o zcizení textu kompaktát, jako závěr této fáze vztahu klade rok 1501, kdy byla kompaktáta všemi stavy vložena do zemských desek. Jak Balbín trpce poznamenává, po rozmachu luterské a kalvínské „hereze“ však si čeští předáci přáli raději kompaktáta z desek vymazat, protože jim připadala příliš katolická.⁶⁹ Autor se ještě pozastavuje u husitského zrušení modlitby hodiněk roku 1423, které také mělo přispět k tomu, že se utrakvističtí kněží prý „chopili kopí a žen“. Upozorňuje, že husitské kacířství bylo pečlivě pojednáno také ve *Výtahu* a že o pikartech a táboritech pohovoří níže.⁷⁰ Zbytek dílka *De ortu et progressu haereseos hussi-*

66 Tamtéž, f. 468: „*At postea Consistoria tam Catholicorum, qui sub una, quam Utraquistarum, qui sub utraque Eucharistiam sumebant, coaluere, et ab Antonio Archiepiscopo ac caeteris Archiepiscopis Pragenses usque ad Annum 1618 utraquistarum sacerdotes consecrabantur, praestito juramento.*“

67 Tamtéž, f. 468–469: „*Quaerat aliquis hoc loco: qua ratione Bohemia Hussitica haeresi corrupta conquieverint? Brevissime iudicabo: Basileae Concilium celebrabatur, ad quod A. 1432 invitati Bohemorum Magistri, cum accessissent et saepius A. 1433 perorassent, facile apparuit, si unum illud obtinerent / Eucharistia sub utraque scilicet sumptionem/ caeteros Hussi aut Pragensium Articulos ac errores non magnopere defensuros, ac dimissuros omnino, missa itaque e Concilio Compactata Bohemis Eugenio Papa probante, quibus communionem sub utraque Bohemis et Moravis Concilium permittebat, modo ut in reliquis Ecclesiae sese accommodarent, et profiterentur: etiam sub una quacunquae specie Christum totum contineri, et dividi non posse.*“

68 Tamtéž, f. 470: „*pax tandem coaluit, quae pax et pacatio Bohemiae sine dubio Compactatis debetur, certe reliqua bella quae vel sub Alberto, vel in interregno post Alberti mortem, vel sub Ladislavo sub caeteris regibus exarsere, non proprie Religionis bella /nisi forte sub Georgio/ sed profana et pro Coronis ac caeteris humanis bonis gesta fuisse dici possunt.*“

69 Tamtéž, f. 475: „*At patrum et avorum memoria cum Lutheri et Calvini Haeresis Procerum Bohemorum animos occupasset, tantum abest, ut ea sibi confirmari a Regibus peterent, ut potius ea abolere ex Tabulis flagitarent, et a Rudolpho denique impetrarint, quod videlicet Compactata nimis Catholica /ut erant/ viderentur.*“

70 Tamtéž, f. 476: „*A. 1423 /ut habet M.S. Codex Crumloviensis/ circa festum S. Procopii facta est synodus in Majore Civitate Pragensi in Collegio Caroli Magistrorum Pragensium et Taboriensium, in qua statutum fuit horas canonicas per clerum non esse legendas, ex eo, quod praedicationibus forent occupati. Hoc divino orationis praesidio orbati, non mirum est in deterius prolapsos, et cum manus vacarent, librorum loco sacerdotes /praesertim Taboritas/ frameas et foeminas tractare coepisse. Hactenus de initiis Hussiticae hereseos, quae diligenter in Epitome tractavimus, de Piccardis et Taboritis agemus in sequentibus.*“

ticae (f. 477–480) je věnován spíše nesouvislým poznámkám o dochování různých pramenů a jejich autorech; na závěr najdeme výčet hlavních husitským bludů.

Spisek *De Jacobello, Rokyczana ... aliisque haereticis* je věnován širitelům husitského kacířství po Husovi a Jeronýmovi Pražském. Nejde o diachronní kauzální výklad, nýbrž o medailóny osobností, které přispěly k rozvinutí české hereze. Na prvním místě je hodnocen Konrád z Vechty, který přes podkomořský úřad vystoupal na stolec olomouckého a pak i pražského (arci)biskupství. Balbín, podobně jako již Hájek, kritizuje Konrádovo zacházení s penězi, provozování černé magie a pověřeně divinace. Vrcholem jeho neúspěšné politiky je jeho přechod k utrakvistu, za který jej utrakvističtí autoři chválí.⁷¹ Dalším propagátorem husitství byl Jakoubek ze Stříbra, u nějž Balbín váhá, zda pocházel z českého Stříbra (lat. *Misa*), nebo z Míšně (*Misna*), což nakonec nechává otevřené.⁷² Vzhledem k jeho roli při zavedení přijímání pod obojí po Jakoubkovi následuje Petr z Drážďan a poté Petr Payne. Největší prostor je věnován Janu Rokycanovi, jehož život a činy prý popsali katoličtí i „kacířští“ spisovatelé. Balbín ho na základě různých situací líčí jako ambiciózního a povrchního kariéristu, který porušoval platné dohody s basijskými legáty a katolíkům různě znepřijemňoval život.⁷³ Podle Balbína však Rokycanu dosud nevyličil nikdo pravdivěji než děkan pražské kapituly a administrátor pražského arcibiskupství Václav z Krumlova – jeho žalobní články zde také opisuje.⁷⁴ Závěr svého pojednání tedy Balbín věnuje výtkám na Rokycanovu adresu, jenž ostatně byl, podle Palackého, asi nejkritizovanějším husitským představitelem.⁷⁵

71 Roli Konráda z Vechty za husitské revoluce podrobně rozebral Augustin NEUMANN, *K odpadu Konráda z Vechty*, Časopis katolického duchovenstva 66, 1925, č. 4–5, s. 264–272, č. 6, s. 345–350, č. 9–10, s. 570–579; 67, 1926, č. 1, s. 21–23, č. 2, s. 105–110, č. 3–4, s. 224–230, č. 5–6, s. 315–320, č. 9–10, s. 542–544 a 592–598; z nejnovějších prací o jeho původu lze připomenout studii Jiřího STOČESE, *Původ a studium bratří Konráda a Konstantina z Vechty*, Mediaevalia Historica Bohemica 14, 2011, č. 2, s. 91–112.

72 *De Jacobello, Rokyczana ... aliisque haereticis*, f. 485: „*Hussitae eum Misae in Bohemia genitum, Fabricius Misnensem, id est Misna Urbe genitum affirmant, habeant illum sibi qui volunt, nihil pugno, sed probabilius est Bohemum fuisse, etsi in Epitome contrariam sententiam sim secutus.*“

73 Tamtéž, f. 492: „*Postquam vidit Rokiczana actum agi, neque ullam spem sui Archiepiscopatus apparere, totum se ad vexandos Catholicos praesertim Metropolitanae Ecclesiae Sacrum Collegium convertit, explicari non potest, quantis fraudibus, quibusque artibus istud perficere sit conatus, et nactus est paulo post ad votum suum regem Georgium, qui se Rokiczanae concionibus et consiliis coronam adeptum meminerat.*“

74 Spis *Accusationes Magistri Ioannis Rokyczanae* byl připisován Václavovi z Krumlova i Prokopovi z Plzně; podle Pavla SPUNARA, *Repertorium auctorum Bohemorum proventum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*, Tomus II. (= Studia Coperniciana 35) Warszawa – Praga 1995, s. 182–183, č. 365 je pravděpodobnějším autorem Prokop.

75 Kritikou adresovanou Janu Rokycanovi se naposledy zabývali Jaroslav BOUBÍN – Jana ZACHOVÁ, *Žaloby katolíků na mistra Jana z Rokycan*, Rokycany 1997, kde nalézáme moderní kritický přehled Rokycanova života a díla a kde jsou zveřejněny žaloby Jana Rozkydala pro biskupa Filiberta (1436) a především rozsáhlé katolické žaloby z roku 1461.

Třetí Balbínův spisek *De Taboritarum haeresi* se pokouší ukázat, jak se věrouka a náboženská praxe Táboritů (ale i dalších husitských stran) postupně odchylovala od ostatních husitů, což jsou pro autora především příslušníci umírněné pražské strany. Žižka údajně nebyl příznivcem náboženských novot, nicméně právě on v praxi nelítostně pronásledoval řeholníky a řeholnice jako osoby, které neměl v lásce již Jan Hus. Po Žižkově smrti se však naplno rozvinuly kacířské novoty mezi Tábority, které se do písemných pramenů dostaly zejména díky záznamům o disputacích mezi husitskými stranami. Balbín připomíná záznamy z disputace u sv. Klimenta v Praze roku 1424, z disputace v Berouně roku 1428⁷⁶ a kolokvia v Kutné Hoře roku 1443. Tam prý Táborité nejotevřeněji popírali transsubstanciaci v eucharistii a oběť činěnou Bohu při mši, což je nejvíce vzdalovalo katolické věrouce.⁷⁷ Současné ovšem ukazuje, že od tábořské hereze se liší hereze pikartská, která přežila Žižkovy pokusy o vyhlazení. Barokního dějepisce zaujal také výrok Enease Silvia v jeho komentáři ke spisu Antonia Panormity *De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum libri quatuor*, kde píše, že mezi Tábority je sotva jedna žena, která by nedovedla odpovídat z Nového a Starého zákona – na rozdíl od italských kněží. Balbín nepochybuje, že nevzdělané duchovní lze najít i v jeho časech v Čechách. Oproti cizím nevzdělančům autor vyzdihuje neurvalou agresivitu kněze Václava Korandy (spolu s plzeňskými bekyněmi), kterou dával najevo na jaře 1420 v Praze. Jako příklad chování Táboritů předkládá čtenářům nároky Mikuláše z Husí, jenž chtěl pro Tábority získat polovici Prahy s hradebními branami a radnicemi, avšak při vyjednávání s Pražany neuspěl. Odplatou za jeho intriky proti obyvatelům hlavního města Mikuláše stihl trest – smrt po pádu z koně. Podobně byl také z hlavního města vypuzen jistý *Antonius Taboriensis*.⁷⁸

76 Balbínova lokalizace synody roku 1424 ke sv. Klimentu v Praze neodpovídá současným znalostem, srov. Blanka ZILYNSKÁ, *Husitské synody v Čechách*, Praha 1985, s. 53–56; o Berounské disputaci r. 1428 tamtéž, s. 62.

77 O této synodě naposledy Blanka ZILYNSKÁ, *Synody v Čechách 1440–1540. Proměny synodální praxe v Čechách v kontextu vývoje synodality v Evropě*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2008, s. 66–71, č. 8, 9.

78 *De Jacobello, Rokyczana ... aliisque haereticis*, f. 505–507: „*Amara est illa irratio quorundam sui avi sacerdotum apud Sylvium in Paralellis Alfonsinis, nam cum Taborium Bohemiae Civitatem, in quam Benessovio ex Comitibus Crumlovium rediens descripsisset, et quosdam ex sacris literis difficiles locos propositos sibi fuisse dixisset, exclamavit Sylvius pene iam Pontificali auctoritate: Pudeat, inquit, Italiae sacerdotes, quos non semel quidem novam legem constat legisse, cum apud Taboritas vix mulierculam invenias, quae de Veteri et novo Testamento nesciat respondere. Non opus est, o Sylvi, adire Italiam. In nostris etiam regionibus et domi habentur exempla.(...) Wenceslaus Coranda cum Bequinis Plsensisibus /ita disertè Bilevojus nominat quos scilicet Plsna secum Coranda paulo ante Pragam duxerat/ ipse equo insidens in Ecclesiam S. Michaelis impetum fecit, et sedilia omnia/ praetextens tamen in monte Witkonis muniendam/ confregit, quasi inquit idem scriptor asseret et signa Pragenses debeant, sed id factum quod Christannus ecclesiae hujus Parochus Catholicus videretur/ ut saepe dixi/ ideoque allato jam ultra in profluentem objicere hominem cogitarunt, nisi mature se se praesenti periculo subtraxisset; at sorores bequinae omnia haec sedilia igne facto cremarunt. (...) Paulo post etiam Nicolaus Hussus, qui advertens, quo responsum spectaret, Pragam recuperare consiliis clandestinis sapius tentarat, eodem Anno 25. Decembris fracto crure lapsus de equo decessit, et Antonius Taboriensis, qui adversus duos consules in foro ipso Veteris Urbis concionem seditiosam habuerat, urbe pulsus est.“*

Na výklad o Táboretech navazuje pojednání o orebitech, za jejichž zakladatele pokládá Moravana Benedikta Strážnického (záměna za Bedřicha ze Strážnice) a pokládá je za kruté bytosti, bližší zvířatům než lidem.⁷⁹ Barokní spisovatel jim klade za vinu likvidaci všech katolických kněží, řeholníků a klášterů v královéhradeckém kraji, přičemž neváhá doplnit nechutné podrobnosti o jejich mučení.⁸⁰ Podle Bilejovského byl krutostí orebitů otrěsen i jejich spojenec pan Hynek Krušina z Lichtenburka, který se pro jejich barbarství rozloučil s válčením. Zde se ovšem setkáváme se zásadním posunem významu této zprávy, pocházející od Vavřince z Březové. Hynek Krušina se zde jako hejtman pražského svazu vzdává hejtmanství a odchází na své statky, protože nechce válčit spolu s Tábory a neschvaluje jejich vypalování, vraždění a jiné nezřízenosti. Již zjara roku 1421 však znovu vedl orebity během tažení ve východních Čechách. Bilejovský o něm jako o vůdci orebitů uvedl, že „nechtěje býti účasten takového krve prolévání, vzav odpuštění na ten čas i vyjel z Prahy.“⁸¹

Pouze krátkou zmínku Balbín věnuje anabaptistům, kteří se prý díky bdělosti nejen katolíkům, ale i husitům v Čechách nikdy příliš nerozšířili. Zřejmě až za vlády Ferdinanda I. proti nim státní moc zasahovala v alpských zemích, Rakousku a na Znojemsku. Svě pojednání o obou husitských svazech se rozhodl zakončit připomínkou bitvy u Lipan (*ad Brodam*), k níž M. Pavel Židek ve své Správně připojil mravoučné zvolání či etickou výzvu (epiphonéma) s oslovením Prokopa Velikého, muže Balbínovi ztělesňujícího zatvrzelou nenávisť vůči katolíkům. Židek a Balbín narážejí na Prokopovu údajnou pýchu, s níž chtěl celý svět přivést pod svou moc, ale nyní prý leží jeho tělo na bitevním poli, dáno napospas psům a vlkům.⁸²

Pasáž Balbínova spisku věnovaného pikartům a adamitům již významně přesahuje husitské období. I zde jde barokní historik do rukopisných pramenů (odkazuje na text klementinské

79 *De Taboritarum haeresi*, f. 507: „*Orebitae a monte /quem ipsi in Bohemia ex Palaestina sumpto nomine Oreb dixerunt/ appellationem acceperunt, eorum author fuit Benedictus Straznicensis Moravus; an aliquid diversum a Taboritis docuerint, rescire non potui, sanguinarii homines fuere, et belluis quam hominibus propiores...*“

80 Tamtéž, f. 507: „*catholicos sacerdotes interceptos sed potissimum religiosos aut cremabant, aut in glacie collocatos nudos, virilibus penis amputatis frigore enecabant.*“

81 *Vavřince z Březové Kronika husitská*, FRB V, s. 449; *Bohuslava Bilejovského Kronika česká.*, s. 67. Balbín však v rámci 2. knihy II. dekády svých *Rozmanitostí (Miscellanea)* ukázal, že má uznání pro husitské válečnictví.

82 *De Taboritarum haeresi*, f. 508–509: „*O Procopi Magne! Qui stulte jactabas orbem terrarum sub ictum ensis Tui positurum, qui ex eo apud quendam ex satellitibus Tuis argenteus Crucifixus repertus esset, non eum Cutnae, sed sub patibulo infodi imperasti! Adversus te cantatum est a nobis Catholicis, subveni dominia clamantibus ad te jugiter. Ferebaris in nos rabide, ubi nunc es? Quid es, ubi tui memoria? Poro quis aut aliquid mali aut boni de te loquitur. Ubi exercitus illae illi inquam tui frementes, quos vicinae regiones timebant, atque horrebant? Ubi stulta superbia, cum jactares Jerosolymam framea prosternere et solium occupare Romanum, corruisti Iupiter! Sub dio ut pecus stratus jaces! Canes et lupi cadavere tuo sunt satiati! Quid acerbius dici potuit in cruentissimum haereticorum antesignanum?“ Srov. M. Pavla *Židka Správnova*, ed. Zdeněk V. Tobolka, Praha 1908, s. 67.*

knihovny nazvaný *articuli Piccardorum reprobati*⁸³), záhy se však obrací k pozdějším narativním pramenům. Od kronik Bilejovského a Matouše z Miechova čtenáře odvádí do doby jezuitského misionáře Alberta Chanovského (1581–1643), který popisuje tuto sektu již zasaženou německou reformací, a na Chanovského počest jeho spisek o pikartech přepisuje.⁸⁴ Až poté se vrací do pohusitské doby, kdy pikarty připomíná roku 1443 a také 1444, kdy k nim prý promlouval v Benešově Mikuláš Biskupec. O jejich příchodu do Prahy roku 1418 se Balbín nezmiňuje; jako prvního pikarta uvádí jistého šlechtice Zikmunda (zřejmě Zikmunda Řepanského) a poté táboorského kněze Martina Loquise, který pikarství šířil na Táboře. Poté je uvedeno zničení této sekty Janem Žižkou.⁸⁵ Balbín s touto táboorskou skupinou správně ztotožňuje tzv. adamity, jimž se stručně věnuje na posledních stranách tohoto spisku (f. 522–523). Dvoji zařazení téže skupiny působí poněkud zmatečně, pro další badatele mohlo být cenné představení Balbínem objevených rukopisů na toto téma.

Zpracování „kacířského období“ českých dějin stavělo Bohuslava Balbína před problém, jak tuto dobu integrovat do nepřetržité katolické tradice.⁸⁶ Sám Balbín si je vědom obtížnosti dalšího výkladu, když po výčtu vynikajících křesťanů 2. půle 14. století konstatuje: „Zkrátka: v Čechách bylo tehdy plno znamenitých kněží, plno duchovních správců české církve, kteří vynikali urozeností, učeností a svatostí, žilo zde plno zbožných a svatých mužů, takže se mi stále zdá divné, jak se mohlo stát, že se za tak kratičký čas všechno změnilo, náboženství, zbožnost a víry byly vyhlazeny a duše zachvátilo kacířství! Cožpak tak veliké zlo mohlo pramenit z lenivosti jednoho

83 Snad je o rkp. NK ČR, sign. XIX C 17 (http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_XIX_C_17____0IZI8O3-cs [3. 12. 2021]).

84 *De improbissima secta Piccardorum, aliquid de Adamitis*, f. 510: „*Quid Piccardi Bohemici docuerunt quamque eorum doctrina scelerata et virulenta fuerit, optime explicat M.S. Codex in Bibliotheca Clementina S.J. cui titulus: Articuli Piccardorum reprobati, De hac Piccardorum ab universo Regno reprobatione et condemnatione pluribus agit utraque sacerdos Bolejovsky L. 3 de resuscitatione Piccardonum, videatur etiam de Origine Piccardonum Miechovius. Venere in meas manus Notata quaedam Viri Venerabilis et Sanctimoniae Vitae imo et patriae historica notitia clari Alberti Chanovsky Soc. Jesu, ubi ille de Piccardis haec habet ad Lit. L. quae in honorem tanti Viri describo...*“

85 Tamtéž, f. 515: „*Nominat Sigismundum quandam Nobilem fuisse primum, qui Piccardorum defensionem susciperet, sacerdotem primum ejus sectae ex Bohemis quandam Martinum Loquis, favisse Piccardis clam et occulte /quamvis Hussitae videri vellent sacerdotes, Wenceslaum Corandam, Markoldum et Joannem Giczinium, conventus Pragae occultus A 1420 decembri mense in domo Zmrzlici celebrare coepisse, ab iis corruptos quosdam e Taboritis, mediam quandam inter utraque sectas et Piccaros viam inivisse; at Zisskam infestum Piccardis, immo et Taboritis, ut ita dicam, Piccardizantibus illos quidem armis, ubi ubi poterat, persecutum, et consistere loco non possum, cumque ey iis Adamitae dicti /de quibus postea/ prodiissent in Octobri A. 1420 hanc novam secta agyrensiem in Insula quadam inter Novam domum et Weselium sita, omnes interneccione delevisse.*“ Z nejnovější literatury k tématu srov. Petr ČORNEJ, *Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka*, Praha – Litomyšl 2019, s. 370–373, 423–432.

86 V dalším výkladu vycházím zejména ze studie Josef VÁLKA, *Politický smysl Balbínovy historiografie*, Česká literatura 36, 1988, č. 5, s. 385–399; srov. TÝŽ, *Pešínův „Mars Moravicus“ jako pramen a jako literatura k dějinám husitství*, Husitský Tábor 4, 1981, s. 171.

krále, ze zkaženosti Univerzity Karlovy, z popuzení a rozhořčení šlechty pro trest smrti nad Husem a Jeronýmem, z nedbalosti několika pražských arcibiskupů? Není nám dáno prohlédnout úradky Boží, které musíme mlčky ctít. Tolik těch svatých mužů bylo tedy vychováno v klášterech a kostelích, aby byli zabiti a usmrceni pro Krista a zbožnou víru.⁸⁷ Již jsme se dotkli toho, že se Balbín snažil rozšířit počet mučedníků za víru, ale podle Josefa Války užívá i jiné explikační strategie: ukazuje, že značná část Čechů zůstala věrna katolické církvi, snaží se s katolickou konfesí sblížit kompaktní utraktivismus a mírné směry reformace. Tvrdý odsudek adresuje hlavně původcům kacířství, jako byl Hus, Jeroným, Václav Koranda (s bekyněmi) či Jan Rokycana, a pak radikálním proudům reformace, táborům, jednotě bratrské a kalvinismu. Rozvoj českého kacířství vnímá jako klouzání po šikmé ploše: od názorů M. Jana Husa k pikartům, adamitům a posléze k luteránství a kalvinismu.

Čtyři nevydané texty představují pendant k Balbínově výkladu ve *Výtahu z českých dějin*, především k tamním rozsáhlým Poznámkám (*Notae*). Husitství je pro Balbína kacířství a zavrženímhodná revolta proti tradičnímu katolictví, jako počátek českého konfesijního rozštěpení, ale i jako důležitá a dramatická součást národních dějin. Kombinuje při této práci narativní prameny (zejména Eneáše Silvia, Václava Hájka z Libočan, Dubravia, Pavla Židka, Bílejovského, Cochlea, Zachariase Theobalda, Žalanského a Adama Rosacia) s četnými rukopisnými zdroji. Skrze Hájkovu kroniku přecházejí do barokního textu údaje z kroniky Vavřince z Březové, které však Hájek již přizpůsobil katolickému vnímání, minimálně tím, že pozměnil motivace a okolnosti postav husitského dramatu. Analýzou Balbínových textů lze odhalit několik jejich možných funkcí. Kromě prostého obohacení pramenného materiálu – na které byl autor velice hrdý – a rozvinutí některých témat (např. glejt či glejty pro M. Jana Husa do Kostnice) Balbín s některými názory nekatolických autorů polemizuje (např. která strana v husitských Čechách páchala více násilností). Dále odhaluje nejednoznačnost či nesrozumitelnost pramenů nebo se pokouší – ne vždy úspěšně – o uvedení logičtější motivace některých aktérů událostí (tzv. odpustkové bouře roku 1412).⁸⁸ Jezuitova konfesijní kritika se soustředí na hlavně radikální síly husitství a na jejich heretické pokračovatele. Akcentem na cizí původ některých aktérů dějin (Konrád z Vechty, Petr Payne, Petr z Drážďan, ale i pochybnosti o původu Mistra Jakoubka ze Stříbra) se Balbín (ve stopách Václava Hájka z Libočan a dalších katolíků) snaží představit české kacířství jako import ze zahraničí do jinak zbožných Čech časů Karla IV. Ve srovnání s *Výtalem z českých dějin (Epitome)*, zejména s jeho Poznámkami (*Notae*) je zřejmé, že Balbín mohl samotnému husitství věnovat samostatnou a rozsáhlou monografii či alespoň antologii pramenů. Tím by ovšem neposloužil propagaci katolictví. Nadbytek pramenů autora navíc stavěl před nesnadné rozhodování, který z nich je pravdě bližší. Vedle preference katolických autorů Balbín dbal na čtivost svého výkladu, včetně zařazení anekdot a zajímavých detailů, které mnohdy nekriticky přejímá od Václava Hájka z Libočan. Lpění na detailech autorovi občas brání nahlížet celek a své nevydané poznatky zobecňovat. Z rozboru bohužel není jasné, zda vůbec a jak hodlal

87 Překlad Martina Svatoše z Balbínova *Výtahu* v knize J. P. KUČERY a J. RAKA *Bohuslav Balbín a jeho místo*, s. 295; srov. B. BALBINUS, *Epitome*, s. 405.

88 Nedostatky Balbínovy historické metody, zejména preference narativních pramenů vůči pramenům diplomatickým, vytkl baroknímu dějepisci již K. KROFTA, *O Balbínovi dějepisci*, s. 29–36.

Balbín své texty využít. Vzhledem k potížím s cenzurou u vydání *Výtahu z českých dějin* Balbín zřejmě důkladně zvažoval, co ze své historické tvorby publikovat může a co ne. Existovaly vůbec nějaké tvůrčí a publikační plány jezuitského historiografa, který ani uvnitř řádu nebyl vnímán bezproblémově? Možná by na to dokázal odpovědět rozbor co nejuplněnější Balbínovy korespondence, pro který však zatím nejsou připraveny ani základní předpoklady. Vraťme se však k jeho rukopisům o husitství. Analýza čtyř Balbínových nevydaných textů nepřináší k husitství překvapivé faktografické objevy; spíše odkrývá bohatství rukopisných pramenů, autorovu heuristickou zvědavost, úsilí o kritické zkoumání a korekce spisů svých předchůdců. Dílo prostupuje „politický smysl“ Balbínova dějepisectví, který byl sdílenou hodnotou katolických intelektuálů jeho doby.

Marta Hradilová

**Českokrumlovská jezuitská knihovna
očiima Bohuslava Balbína**

Příspěvek vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i., RVO: 7985921.

Pulcherrima bibliotheca – překrásná knihovna – tak nazval Bohuslav Balbín knihovnu českokrumlovské jezuitské koleje, kterou měl možnost poznat v době svého působení v Českém Krumlově. Co vlastně dnes víme o této knihovně, u jejíhož zrodu stál sám Vilém z Rožmberka, zakladatel českokrumlovské koleje, který jí daroval i část své knihovny? Nedochoval se její katalog, ani žádný inventář pořízený při zrušení koleje. Jak vyplývá z dochovaných archivních pramenů, byla v roce 1777 oceněna na 2000 zlatých a v 44 zapečetěných bednách převezena v květnu téhož roku do nově vytvořené c. k. Universitní knihovny v Praze, kde tamní kustod exjezuita Charles Maria Charuel potvrdil její příjem.¹ Bohuslav Balbín, který poznal knihovnu ještě v době jejího rozkvětu, si nejvíce cenil její rukopisnou část. Jejím popisem ve třetí části *Bohemia docta*² se bude zabývat tento příspěvek.

„Mám v Krumlově mnoho přátel, klid na práci, byt přímo nad řekou Vltavou, ale hlavně dvojí knihovnu, starou rukopisnou i novou, obě z nevybranějších ...“ tak nadšeně líčil Bohuslav Balbín svému příteli tepelskému knězi Aloisi Hackenschmidtovi své nové působiště, do kterého se přesunul z Klatov počátkem listopadu roku 1664.³ Vracel se do známých míst, Krumlov poznal už v druhé polovině padesátých let, kdy tam zajížděl z nedalekého Jindřichova Hradce, kde v té době působil na místním jezuitském gymnáziu.⁴ V té době už byla slavná rožmberská epocha v dějinách města pouhou vzpomínkou. Uzavřela se roku 1601 po nuceném prodeji českokrumlovského panství císaři Rudolfovi II., aby pak po přesídlení Petra Voka na Třeboň o rok později ztratil Český Krumlov na více než šedesát let svou rezidenční funkci. I když byl s výjimkou

- 1 Literatura k dějinám jezuitské knihovny v Českém Krumlově není příliš početná: Zdeněk TOBOLKA, *Národní a universitní knihovna v Praze. Její vznik a vývoj*, ed. František Horák, Praha 1959, s. 75–78, který na s. 76 uvádí i výčet signatur dochovaných knih ve fondu dnešní Národní knihovny. František NAVRÁTIL, *Jezuitská knihovna v Českém Krumlově*, Jihočeský sborník historický 41, 1972, č. 1, s. 51–52; k osudům knihovny po zrušení českokrumlovské koleje zejména s. 52. Alena CÍSAŘOVÁ SMITKOVÁ – Tereza PALÍČKOVÁ – Jana VACKÁŘOVÁ, *Jezuitské fondy Národní knihovny ČR ve světle provenienčního průzkumu*, Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum 66, 2021, č. 1–2, s. 28–30; shrnují dosavadní výsledky průzkumu proveniencí jezuitských knihoven ve fondu Národní knihovny. Z knihovny českokrumlovské koleje se prozatím podařilo dohledat 326 titulů.
- 2 Bohuslaus BALBINUS, *Bohemia docta III, opus posthumum*, ed. Raphael Ungar, Pragae 1780, zejména s. 152–191.
- 3 Adolf PATERA, *Dopisy Bohuslava Al. Balbína k opatu tepelskému Raimundu Wilfertovi I. a knězi téhož kláštera Aloisovi Hackenschmidtovi z let 1664–1667*, in: *Věstník Královské České společnosti nauk*, Praha 1888, s. 172.
- 4 Bohuslav Balbín působil v Českém Krumlově od podzimu roku 1664 do roku 1665, viz Kateřina BOBKOVÁ–VALENTOVÁ – Jarmila KAŠPÁRKOVÁ a kol., *Historiam scribere. Řádová historiografie raného novověku, II. Biografický slovník*, Praha – Olomouc 2019, s. 115. V literatuře se často setkáváme s tvrzením, že Bohuslav Balbín působil na českokrumlovském gymnáziu už v roce 1650 (např. Karel VESELÝ, *Curriculum vitae jednoho památného domu v Českém Krumlově. Historie bývalé jezuitské koleje, pak kasáren a naposledy hotelu „u Růže“ v Horní ulici*, Český Krumlov 1971, s. 3), v té době však patrně pobýval v pražské staroměstské koleji (1650–1655), v Jindřichově Hradci pak působil v letech 1656–1660; K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ – J. KAŠPÁRKOVÁ a kol., *Historiam scribere*, s. 114.

švédského vpádu v roce 1648 ušetřen hrůz třicetileté války, došlo ve srovnání s léty bouřlivého rozvoje za posledních Rožmberků k dočasné stagnaci města.⁵

Českokrumlovští jezuité vzpomínali na Rožmberky v dobrém, zejména pak na Viléma z Rožmberka, jakožto zakladatele tamní koleje.⁶ O uvedení jezuitů na rožmberské panství usiloval Vilém z Rožmberka už v roce 1566, kdy nabídl představitelům jezuitského řádu možnost založení koleje v Třeboni, ta se však jezuitům zdála příliš malá, takže volba nakonec padla na Český Krumlov, který díky výhodné poloze sliboval dostatek možností pro užití řádového domu i gymnázia. První obyvatelé budoucí českokrumlovské koleje, Václav Šturm a Lukáš Perger společně s dvěma laickými bratry z rakouské provincie Tovaryšstva Ježíšova, dorazili do města v březnu 1584.⁷

Jedním z důvodů, proč se Vilém z Rožmberka rozhodl jezuitu do města povolát, byla jeho neúspěšná snaha o reformu místní školy, na které se jezuité neprodleně po svém příchodu ujali výuky.⁸ V roce 1586 bylo započato se stavbou jezuitské koleje, pro kterou bylo vybráno frekventované místo v tzv. Horní ulici, mezi budovou děkanství a Horní branou. Stavba pokračovala natolik rychle, že mohla být v květnu 1588 předána jezuitům. Téhož roku přiznal Vilém koleji i bohatou fundaci 1300 kop grošů míšenských zajištěnou z výnosu prachatického panství a po-travinový deputát z českokrumlovského panství.⁹ Krátce po převzetí koleje došlo k otevření prvních tří tříd gymnázia, pro jehož potřeby byla v polovině 17. století postavena nová raně barokní budova. Zpočátku Vilém sliboval jezuitům i výstavbu samostatného kostela, k tomu však nikdy nedošlo, takže jezuité využívali k bohoslužbám děkanský kostel sv. Víta, který byl později propojen s budovou koleje krytou chodbou. V roce 1591 předal Vilém jezuitům i patronátní právo nad českokrumlovskou farou, kterým se za svou osobu i dědice vzdal práva ovlivňovat jakýkoliv způsobem chod fary.¹⁰

5 Markéta URBANOVÁ, *Eggenberská éra v Českém Krumlově*, in: Martin Gaží – Petr Pavelec a kol., *Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví*, České Budějovice 2010, s. 741–742.

6 Veronika LOMBARTOVÁ, *Počátky jezuitské koleje v Českém Krumlově*, in: Martin Gaží – Petr Pavelec a kol., *Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví*, České Budějovice 2010, s. 691–712. Ze starší literatury Tomáš Václav BÍLEK, *Tovaryšstvo Ježíšovo a působení jeho v zemích království Českého vůbec a v kollegiu Pražském u sv. Klimenta zvláště*. Praha 1873, s. 34–35; TÝŽ, *Statky a jmění kollejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených*. Praha 1893, s. 54–59; Alois KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu I*, Wien 1927, s. 645–676.

7 V. LOMBARTOVÁ, *Počátky jezuitské koleje*, s. 693–694.

8 Josef HEJNIC, *Českokrumlovská latinská škola v době rožmberské*, Rozpravy ČSAV – Řada společenských věd 82, 1972, seš. 2, s. 21–33; Martin HOLÝ, *Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500–1700)*, Praha 2016, s. 80.

9 V. LOMBARTOVÁ, *Počátky jezuitské koleje*, s. 694–695.

10 Tamtéž, s. 696–701.

Nás však bude především zajímat Vilémův dar jezuitské knihovně.¹¹ První zmínka o knihovně pochází z roku 1590, kdy podle kroniky českokrumlovské koleje daroval Vilém jezuitům několik nových knih, jejichž obsah ani počet však nebyl v kronice blíže specifikován. Jako poděkování uspořádali jezuité pro vladaře a jeho ženu divadelní představení, tragédii o životě patrona Českého Krumlova svatého Víta. V následujícím roce pak Vilém daroval jezuitům další knihy za 370 tolarů, deset kosmografických map, sedm malovaných ikon a čtvery malované hodiny.¹² Soupis Vilémem darovaných knih se bohužel nedochoval, jeho existence je nepřímou potvrzena k roku 1602, kdy se Petr Vok dožadoval vrácení těchto knih.¹³ Z Vilémova daru je v současné době známo 114 tištěných knih, 37 prvotisků a 13 rukopisů, které se dnes nacházejí především ve fondu Národní knihovny v Praze, kam se dostaly s ostatními knihami z českokrumlovské jezuitské koleje.¹⁴ Identifikace knih, které nemají jednotnou vazbu a většinou ani neobsahují údaje o rožmberském vlastnictví, je možná pouze podle rukopisného exlibris českokrumlovské koleje na titulní straně „*WR Collegii Crumloviensis S. J. catalogo inscriptus*“.¹⁵ Velikost Vilémova knižního daru odhaduje Lenka Veselá na několik set svazků s tím, že tento soubor mohl tvořit maximálně čtvrtinu tehdejší rodové knihovny, která obsahovala na počátku 90. let 16. století přinejmenším 2 až 3 tisíce knih.¹⁶ S Vilémovým darem je v literatuře dodnes spojena řada nepřesností zejména ohledně velikosti tohoto daru, zavádějící je už zpráva samotného Bohuslava Balbína, dodnes se objevující v literatuře, že Vilém daroval jezuitům celou rodovou knihovnu.¹⁷

Zajímavá je obsahová skladba věnovaných knih, v donaci převažuje neteologická literatura, ale spou u tisků, které byly vydány za Vilémova života v Basileji a sousedních německých městech. Šlo o jazykové příručky latiny, řečtiny a hebrejštiny, díla Erasma Rotterdamského, právo i astrologii. Zastoupena byla zpracování starověkých dějin i knihy o soudobých dějinách evropských států. U náboženské literatury byl při výběru kladen důraz na komentáře ke Starému Zákonu. Je tedy zřejmé, že z Vilémova daru získala jezuitská knihovna spíše aktuální literaturu či knihy nadčasového významu.¹⁸ Je otázkou, kdo stál za výběrem jednotlivých knih. Spíše než sám Vilém z Rožmberka to byli samotní jezuité, kterým bylo umožněno si v rožmberské knihovně

11 Ke knižnímu daru Viléma z Rožmberka českokrumlovským jezuitům zejména Lenka VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, Praha 2005, s. 68–71; TÁŽ, *Rožmberská knihovna*, in: Vlasta Faltysová (ed.), *Rukověť tištěných knihovních fondů Národní knihovny České republiky: od prvotisků do konce 19. století*. Praha 2006, s. 203–206; TÁŽ, *Rožmberská knihovna*, in: Jaroslav Pánek – Eliška Fučíková – Martin Gaží – Roman Lavička – Petr Pavelec – Robert Šimůnek, *Rožmberkové: rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, České Budějovice 2011, s. 274.

12 V. LOMBARTOVÁ, *Počátky jezuitské koleje*, s. 701.

13 L. VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, s. 68, pozn. 176.

14 L. VESELÁ, *Rožmberská knihovna*, 2011, s. 274.

15 Např. v rukopise uloženém dnes v Národní knihovně ČR (NK ČR) pod sign. XVII C 19 (https://imagine-manuscriptorium.com/loris/AIPDIG-NKCR__XVII_C_19___3Y8TKFD-cs/ID0001r/full/full/0/default.jpg [3. 12. 2021]).

16 L. VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, s. 69.

17 Tamtéž, s. 69.

18 K obsahovému složení Vilémova daru více L. VESELÁ, *Rožmberská knihovna*, 2006, s. 204.

potřebné knihy vybrat.¹⁹ Součástí daru se staly i některé rodové literární památky, které byly pro Rožmberky cenné, ať už šlo o osobní knihy samotného Viléma jako benátské vydání misálu s jeho vlastnoručním exlibris²⁰ nebo rodové památky jako Rožmberský homiliář ze 14. století²¹ či traktát Hilaria Liroměřického věnovaný Janovi z Rožmberka.²² Je možné, že právě tato skutečnost pak vedla Petra Voka ke snaze domoci se vrácení těchto knih, o což se pokusil dokonce dvakrát. Poprvé v roce 1592 po Vilémově smrti, kdy převzal rodový majetek i péči o knihovnu, podruhé se o navrácení knih neúspěšně pokusil v roce 1602 při prodeji českokrumlovského panství.²³ Je ironií osudu, že bez Vokova vědomí byly podle některých zpráv do jezuitské knihovny nakupovány jeho prokatolickými úředníky další knihy, byť šlo o pouhé jednotliviny.²⁴

Je otázkou, jaké ztráty utrpěla knihovna jezuitské koleje v roce 1618, kdy byli jezuité po vydání červnového dekretu vlády třiceti direktorů nuceni opustit zemi. Českokrumlovští jezuité našli útočiště v Pasově, kolej však byla po jejich odchodu vydrancována, část zařízení spálena a podle některých zpráv došlo i na ničení knih. Je možné, že byla tehda zničena i část knih z daru Viléma z Rožmberka, přesnější zprávy však nemáme. Jezuité se ze svého dočasného exilu pod záštitou císařského vojska do Krumlova vrátili v srpnu 1619.²⁵ V roce 1648 za vpádu švédského sboru pod vedením generála Wittenberga do města došlo sice k drancování města, ale zdá se, že tentokrát zůstala jezuitská knihovna ušetřena.²⁶

Knihovna samozřejmě rostla i z darů dalších příznivců, z období, které nás zajímá, zmiňuje *Liber benefactorum collegii Crumloviensis, ichoatus a R. P. Albrecht*²⁷ vlasteneckého českokrumlovského preláta Jiřího Bílka z Bílenberku,²⁸ který v roce 1657 odkázal kromě 100 dukátů jezuit-

19 L. VESELÁ připouští i možnost, že knihy vybíral sám Vilém z Rožmberka, viz L. VESELÁ, *Rožmberská knihovna*, 2006, s. 204.

20 Národní knihovna ČR v Praze (dále NK ČR), sign. 33 D 46.

21 NK ČR, sign. XVII A 4.

22 NK ČR, sign. XVII F 32.

23 L. VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, s. 70–71. Tvrzení, které se občas objevuje v literatuře, že Petr Vok daroval stejně jako jeho bratr jezuitské knihovně množství knih, se ve světle těchto snah nejeví jako příliš pravděpodobné, viz Zd. TOBOLKA, *Národní a universitní knihovna*, s. 75; Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 2002, s. 86.

24 Svědčí o tom některé z dochovaných svazků (NK ČR, sign. 23 A 10; 25 H 61, Vysoké Mýto, Regionální muzeum, sign. ST 352), viz L. VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, s. 70–71.

25 A. KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz*, s. 935n.; K. VESELÝ, *Curriculum vitae*, s. 3–4; Milan BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, III/4, Řeholní klerikové (jezuité), Praha 2012, s. 84.

26 Ani Bohuslav Balbín se o žádných ztrátách knih v této době nezmiňuje.

27 Státní oblastní archiv Třeboň, pob. Český Krumlov, fond VS Český Krumlov, sign. I 3K^β 2d; Fr. NAVRÁ-TIL, *Jezuitská knihovna*, s. 51.

28 K působení Jiřího Bílka v Českém Krumlově, zejména k jeho boji o zachování českých kázání ve farním kostele sv. Víta, viz Jaroslav KADLEC, *Jiří Bílek z Bílenberka*, *Časopis Společnosti přátel starožitností* 60, 1952, s. 45–49.

ské koleji i svoji knihovnu.²⁹ Při svých návštěvách Krumlova se s Jiřím Bílkem sprátil Bohuslav Balbín, který od něho získával podklady pro svoji knihu o historii Staré Boleslavi, kde Jiří Bílek působil v letech 1627–1640 jako kapitulní děkan.

Úzké spojení mezi jezuitskou kolejí a krumlovskou farou umožnilo jezuitům využívat knihy z fondu tamní kaplanské knihovny. Její počátky sahají až do 14. století, kdy byla založena pro potřeby českého kazatele při kostele sv. Víta.³⁰ V 17. století se její fond rozpadl na čtyři části: první, největší část zůstala v kaplanském domě, v jehož kapli byla od roku 1521 knihovna uložena,³¹ další knihy byly uloženy přímo v kostele sv. Víta, kde je mohli společně užívat kaplani i jezuité, ale některé knihy se dostaly i přímo do knihovny jezuitské koleje nebo do knihovny seminární.³² Někdy kolem poloviny 17. století, snad za Jiřího Bílka byla část, která zůstala v kaplanském domě označena arabskými čísly.³³ Jednu z mála zpráv o kaplanské knihovně v této době nám zanechal právě Bohuslav Balbín, i když jak sám píše, mohl knihovně z nedostatku času věnovat pouze malou pozornost, což je zřejmě už z toho, že se ve svém popisu vůbec nezmiňuje o knihovně rožmberského kancléře Václava z Rovného, která se po jeho smrti v roce 1531 stala součástí kaplanské knihovny.³⁴

Z Balbínova popisu není zřejmé, kolik rukopisů v té době knihovna obsahovala,³⁵ popsal pouze 21 z nich, u nichž uvedl, že jsou v kostele uloženy na dvou místech. Nejprve je popsáno 14 rukopisů, které Balbín označil jako knihy krumlovského kostela.³⁶ Jeho zájem o hagiografii je zřejmý z popisu rukopisu,³⁷ který kromě penitenciálního traktátu obsahuje legendy o sv. Václa-

29 Tamtéž, s. 50, pozn. 63 a 64. Bílkova knihovna čítala podle závěti 73 knih, z nichž se prozatím podařilo identifikovat ve fondu Národní knihovny pouze tři svazky (NK ČR, sign. 35 F 48; 46 F 39; 54 C 6), k ivančickému vydání Nového zákona z roku 1568 více A. CÍSAŘOVÁ SMITKOVÁ – T. PALÍČKOVÁ – J. VACKÁŘOVÁ, *Jezuitské fondy Národní knihovny*, s. 28–29.

30 K nejstarším dějinám knihovny Josef VOLF, *Založení tzv. kaplanské knihovny v Českém Krumlově*, *Marginalie* 9, 1935, s. 3–8; Josef TRÍŠKA, *Středověký literární Krumlov*, *Listy filologické* 84, 1961, s. 86–87.

31 V roce 1521 věnoval rožmberský kancléř Václav z Rovného do kaplanské knihovny větší část své proslulé knihovny. Pro potřeby knihovny navíc se značným nákladem vybudoval kaplanský dům, viz Josef HEJNIC, *O knihovně Václava z Rovného*, *Sborník Národního muzea – A22*, 1968, s. 271–275.

32 Tamtéž, s. 271.

33 Tamtéž, s. 271. Ke knihovně byl vypracován i dnes nedochovaný soupis, který využíval i Bohuslav Balbín: „*vide Indicem Librorum Ecclesiae Crumloviensis*“, B. BALBINUS, *Bohemia docta* III, s. 166.

34 Bohuslaus BALBINUS, *Bohemia docta* II, *opus posthumum*, ed. Raphael Ungar, Praha 1778, s. 292; TÝŽ, *Bohemia docta* III, s. 152–162.

35 Skutečný rozsah kaplanské knihovny v té době již nelze dnes určit, protože se její fond po polovině 17. století začal postupně rozpadat. Nejprve se část knih přesunula do nově vzniklé prelátské knihovny, která se konstituovala jako soukromá knihovna krumlovských prelátů. V 18. století získal z knihovny některé knihy českobudějovický biskup Jan Prokop Schaaffgotsch, takže jsou nyní součástí budějovické biskupské knihovny. Největší část rukopisů věnovali v 19. století vlastenečtí kaplani Národnímu muzeu v Praze, ale jednotliviny lze nalézt i v dalších knihovnách. Více J. HEJNIC, *O knihovně Václava z Rovného*, s. 272–274.

36 „*Libri MSS. Crumloviensis ecclesiae*“, B. BALBINUS, *Bohemia docta* III, s. 152–160.

37 B. BALBINUS, *Bohemia docta* III, s. 153; NK ČR, sign. XIX B 11.

vovi, Vojtěchovi, pěti bratřích, Prokopu a Alžbětě Uherské. U každé z legend jsou uváděny jejich incipity, u Canapariova Života sv. Vojtěcha si Bohuslav Balbín poznamenal i to, že legenda už byla vydána v Hannoveru Marquardem Freherem.³⁸ Při popisu rukopisných konvolutů se Bohuslav Balbín soustředil zejména na díla spjatá s českým reformním hnutím 14. a 15. století, u jejichž autorů se často snažil zaznamenat i podrobnosti k jejich životu i dílu.³⁹ U popisů pravidelně uváděl kolofony, zejména pokud obsahovaly dataci či jméno písaře rukopisu jako u dvou rukopisů kanonického práva.⁴⁰ Ty si opsali v době svých právnických studií v Itálii děkan pražské kapituly Václava z Krumlova a Jindřich Egrerz z Litoměřic, kteří oba patřili v polovině 15. století k oporám útočného katolicismu.⁴¹ Popisy dalších sedmi rukopisů, uložených „*in loco secretiore*“⁴² jsou mnohem stručnější, obsahová skladba je však mnohem pestřejší než u první skupiny rukopisů: Malogranatum, Zderazskou postilu Johlána z Vodňan či český překlad vidění sv. Hildegardy, u kterého si Balbín poznamenal, že jde o mimořádně vzácnou knihu⁴³. Je zajímavé, že některé z knih, které se dostaly z kaplanské knihovny do knihovny jezuitské, se po roce 1773 vrátily nazpět do kaplanské knihovny.⁴⁴

Popis jezuitské knihovny je ve srovnání s kaplanskou knihovnou mnohem podrobnější. Už v samotném úvodu je B. Balbín potěšen mimořádným množstvím bohemik, o kterých se domnívá, že byly součástí Vilémova daru.⁴⁵ Popisované knihy rozdělil na rukopisy jazykově latinské a české,⁴⁶ vzácné knihy, ať rukopisy či tisky jazykově latinské⁴⁷ a tisky jazykově české.⁴⁸ Ve srovnání s kaplanskou knihovnou věnoval B. Balbín větší pozornost vnějšímu popisu rukopisů. U většiny z nich proto zaznamenává psací látku, rozměry, popis vazby,⁴⁹ často charakterizuje i písmo.⁵⁰

- 38 Marquard FREHER, *Rerum Bohemicarum antiqui scriptores*, Hanoviae 1607, s. 72–84.
- 39 Například u Konráda Waldhausera, viz B. BALBINUS, *Bohemia docta* III, s. 153–154. Knihovna Národního muzea v Praze (dále KNM), sign. XIII E 10.
- 40 B. BALBINUS, *Bohemia docta* III, s. 153–156. Rukopis Václava z Krumlova: KNM, sign. XVII C 18/1; rukopis Jindřicha Egrerze z Litoměřic se mi nepodařilo identifikovat. Balbín (s. 159) popsal i další jeho rukopis, dnes KNM XII D 16.
- 41 František ŠMAHEL, *Humanismus v době poděbradské*, Rozpravy ČSAV – Řada společenských věd 73, 1963, seš. 6, s. 54–55.
- 42 B. BALBINUS, *Bohemia docta* III, s. 161–162.
- 43 Tamtéž, s. 161: „*rarissimus est liber*.“ Rukopis se patrně nedochoval.
- 44 V roce 1777, kdy mělo dojít k převozu knihovny do Prahy, se rozšířily pomluvy, že kníže Josef Adam ze Schwarzenberga si z knihovny vzal mnohé knihy. Při vyšetřování prováděném z popudu krajského úřadu v Českých Budějovicích krumlovský hejtman Hartmann tuto možnost rozhodně odmítl, stejně jako krumlovský prelát, který měl od knihovny dokonce klíče, Fr. NAVRÁTIL, *Jezuitská knihovna*, s. 52. Skutečnost ale byla patrně trochu jiná, o čemž svědčí některé svazky s vlastnickou poznámkou jezuitské koleje, které se vrátily nazpět do kaplanské knihovny (Zámecká knihovna Český Krumlov, sign. 76 D 15808; Národní knihovna ČR 40 A 6), více J. HEJNIC, *O knihovně Václava z Rovného*, s. 274.
- 45 Zd. TOBOLKA, *Národní a univerzitní knihovna*, s. 75.
- 46 B. BALBINUS, *Bohemia docta* III, s. 165–171 (latinské), 172–174 (české).
- 47 Tamtéž, s. 174–178.
- 48 Tamtéž, s. 179–191.
- 49 „*volumen in rubro eleganti corio, olim cum Bullis, quae ablatae sunt*“, B. BALBINUS, *Bohemia docta* III, s. 170.
- 50 „*elegantissime conscriptae*“, B. BALBINUS, *Bohemia docta* III, s. 172.

U iluminovaných rukopisů popisuje výzdobu u breviáře kaminského biskupa Beneše z Valdštejna,⁵¹ ale všímá si i detailů jako u iniciály v českém rukopise z roku 1514,⁵² ve kterém je na úvodní iluminaci zobrazen mnich píšící knihu. Balbína zaráží, proč je bosý, když má cisterciácký hábit.⁵³ K popisu české bible si Balbín poznamenal, že je psána „*brilantně rukou jakési mlynářky*“⁵⁴ a tak vznikla legenda o učené mlynářce, tradovaná po dlouhá léta, ačkoliv ve skutečnosti byla bible napsaná dvěma profesionálními písaři.⁵⁵ Do některých rukopisů neváhal Bohuslav Balbín při jejich studiu doplnit vlastnoruční poznámky jako do knihy Jana Bosáka Vodňanského *Rozmlouvání mezi Jindřichem a Janem o neposkrvněném početí Panny Marie*, který se v knihovně dochoval hned ve dvou exemplářích. První exemplář je datovaný do roku 1509,⁵⁶ Bohuslav Balbín ale více pracoval s druhým exemplářem,⁵⁷ do kterého na předsádku zapsal své zhodnocení celého rukopisu. Při jeho studiu si psal poznámky na okraj folií a na samotný závěr doplnil rok vzniku podle zápisu v prvním rukopise.

Bohuslav Balbín podrobně popsal 18 latinských rukopisů, většinu z nich je možné dodnes podle jeho popisů identifikovat ve fondu Národní knihovny, navíc se zmiňuje, že v knihovně je uloženo dalších více než 55 rukopisů rozličného obsahu. Z dnes dochovaných 20 jazykově českých rukopisů je u Bohuslava Balbína popsáno 18 svazků. Je tedy zřejmé, že ztráty, které českokrumlovská jezuitská knihovna utrpěla po svém zrušení na rukopisném fondu, nebyly příliš veliké.

51 Tamtéž, s. 167; NK ČR, sign. VI G 6.

52 B. BALBINUS, *Bohemia docta* III, s. 173; NK ČR, sign. XVII C 23.

53 „*initio operibus pictus est Monachus scribens discalceatus; sed habitum fert instar Cisterciensium cum scapulari*“, B. BALBINUS, *Bohemia docta* III, s. 173.

54 „*nitidissime scriptum manu faeminea cuiusdam Molitricis*“, tamtéž, s. 174. NK ČR, sign. XVII A 10.

55 B. Balbín vycházel údajně ze zápisu na předešlé knihu, který byl zničen při její převazbě v 19. století.

56 B. BALBINUS, *Bohemia docta* III, s. 173–174; NK ČR, sign. XVII H 18.

57 B. BALBINUS, *Bohemia docta* III, s. 173–174; NK ČR, sign. XVII H 5.

Karel Mareš

**Balbínovy poznámky k historii řádu
augustiniánů a využití jeho díla
v augustiniánské historiografii**

V předkládaném příspěvku se zaměřuji jen na poznámky, které se v rozsáhlém díle Bohuslava Balbína, dotýkají řádu augustiniánů. Slavný jezuitský spisovatel sledoval tři řádové větve: augustiniány poustevníky (OESA), reformované (tzv. bosé) augustiniány poustevníky bosé (OESA Disc.) a augustiniánské řeholní kanovníky (CR). Pro historiky těchto řádů byla Balbínova díla nejen zdrojem poznatků, ale také autoritou. Příspěvek sleduje tři hlavní témata: poznatky věnované dějinám augustiniánů v Balbínových historických pracích a jeho kontaktům s řádem, dále využívání jeho závěrů v pracích augustiniánských historiografů a nakonec se pokusí alespoň v hrubých rysech všimnout si rozšíření jeho děl v augustiniánských knihovnách.

Jako zdroj poznatků využívali Balbínovo dílo především autoři z řad obutých poustevníků, méně ti ostatní. Nejvíce dokladů nacházíme u historiografů starší generace, např. u Walentina Weidnera. Mladší autoři – Benignus Sichrovsky, Theobaldus Gruber a Ambrosius Wilde – se k němu obracejí méně často.¹ Menší množství dokladů nacházíme u bosých augustiniánů, především u jejich nejvýznačnějšího autora Severina a S. Anna.²

K osobním kontaktům Balbína s českými a moravskými augustiniány je málo dokladů, více údajů je jen k jeho pobytu v Kladsku. Augustiniánští historikové začínali často psát až v poslední třetině 17. století, kdy už se Balbínovo dílo pomalu uzavírá. Asi nejznámější je jeho studijní pobyt v knihovně augustiniánů kanovníků v Třeboni roku 1645, kde mimo jiné objevil rukopis Kristiánovy legendy. Práci v knihovně si ve svém *Epitome rerum Bohemicarum* velmi pochvaloval: „*Hanc vitam (tj. Kristianovu legendu) ex pervetusto membraneo codice celebris Coenobii Canoniorum regularium S. Augustini Tzreboniae in Bohemia A. 1645 descripsi. Non possum commendare satis benevolentiam Reverendissimi Praepositi Norberti Hermann, qui cum bibliothecam manuscriptorum satis grandem in Coenobio excuterem, non modo ipse praesens id sibi placere ostendit, sed canonicos addidit, quorum alii libros levabant, alii inspiciendos mihi afferebant, alii titulos, quos dictabam, annotabant, alii meliores separabant, ita labor, qui ad hebdomades complures trahi debueret, paucis diebus est absolutus.*“³ Podruhé Balbín navštívil Třeboň studijně v roce 1657 a tento pobyt je spojen se známým zážitkem se strašidlem.

- 1 Walentin Weidner, OESA, nejplodnější augustiniánský historiograf a autor poesie. Z velkých historických pracích jmenujme dějiny Kolovratů *Vestigia rotae in aquilam commutatae*, dějiny kláštera sv. Dobrotivé *Tria memorabilia* a kroniku kláštera v Dolním Ročově; Benignus Sichrovsky, OESA (1675–1747), scholastický teolog a autor dějin klášterů sv. Tomáše a sv. Kateřiny v Praze a kláštera v Pivoni; Theobaldus Gruber, OESA (1711–1777) se věnoval historii klášterů sv. Tomáše a sv. Kateřiny v Praze, Svaté Dobrotivé v Zaječově a sv. Augustina ve Vrchlabí; Ambrosius Wilde, OESA (1754–1821), autor soupisu členů řádu do r. 1820. Blíže k nim autor příspěvku v heslech slovníku Kateřina BOBKOVÁ–VALENTOVÁ – Jarmila KAŠPÁRKOVÁ a kol., *Historiam scribere, II. Biografický slovník*, Praha 2018, s. 297–299, 622–623, 717–718, 729–730.
- 2 Severinus a S. Anna OESA Disc., rodným jménem Augustin Vačanský (1684–1752), autor šestidílných dějin řádu bosých augustiniánů od jejich příchodu do Čech až do své současnosti. *Libri annalium Excalceato-Augustiniai Nostris Asceterij supra Zderaz situati*. Blíže viz K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ – J. KAŠPÁRKOVÁ a kol., *Historiam scribere*, s. 629–631.
- 3 Bohuslaus BalbinUS, *Epitome historica rerum Bohemicarum; quam ob venerationem christianae antiquitatis et primae in Bohemia collegialis ecclesiae honorem, Boleslaviensem historiam placuit appellare: in ea, pleraque in historijs nostris incerta, controversa, obscura; multa item ab alijs praeterita, summa*

Když nahlédneme do Balbínova historického díla, uvidíme, že nejvíce pozornosti augustiniánům věnoval nesporně v *Epitome rerum Bohemicarum*. Líčení začíná chronologicky od kláštera v jihočeské Pivoni, který je podle tradice v Čechách nejstarší, založený údajně v souvislosti s bitvou u Brůdku roku 1040, v níž kníže Břetislav porazil římského císaře Jindřicha III. Klášter měl být založen na počest vítězství a v něm byly uchovávány památky na bitvu. Je třeba dodat, že pivonský klášter je skutečně uznáván jako nejstarší augustiniánský u nás,⁴ což ostatně ve svém textu dále dokládá i Balbín: „*Monstratur hodieque in ecclesia Augustinianorum ad locum praelii postea condita, truncus quidam antiquissimae et excaesae jam arboris sub ipsa ara maxima, in quo sedisse Imperatorem Henricum et eventum pugnae (quae etiam in eadem ecclesia, non tam eleganter, quam verisimiliter in pariete picta cernitur) expectasse naratur. Brzetislaus tanta parte victoria Deo ac Dei Matris honori non procul a pugnae loco dives Coenobium dedicavit, quod Pivonkam hodieque vocamus.*“ O něco dále zmiňuje, že klášter byl původně založen pro řeholi vilemitů, po nichž ho augustiniáni později převzali: „*Sed notandum est: Coenobium hoc, vi primae originis, non pro Augustinianis, sed pro Guilielmitis, ut vocant, fundatum fuisse, diu post haec tempora anno 1226. Unione inter Guilielmitis et Augustinianos Eremitas facta, Augustinianis traditum Coenobium est, ut publicae transactionis litterae demonstrant.*“⁵ Jako na mnoha jiných místech i zde polemizuje s historikem Melchiorem Goldastem, jemuž vytýká, že zamlčel Břetislavovo vítězství. Proti němu staví řadu děl jiných českých i cizích historiků, kteří o českém vítězství vyprávějí.⁶

Další údaj k Pivoni se vztahuje k husitským válkám a zničení kláštera roku 1421: „*Circa Pentecosten Tustenses cives arcem Hirstein aggressi obtinuerunt et in eaque septendecim catholicos injecerunt in rogum, post Pivonkanum Coenobium Eremitarum S. Augustini diruerunt.*“⁷

O něco dále Balbín pokračuje poznámkami ke klášteru Svaté Dobrotivé v Zaječově u Berouna, latinsky nazývaného *Monasterium Insulanum*. K jeho založení zachycuje i fundační pověst: „*Anno 1262 fundatur ab Udalrico Hasenburgo maximis opibus Coenobium Insulanum, Dei Matris ultra apparentis et cum Udalrico loquentis imperio, rem ut gesta est, aliquo in loco pridem narravi; traditum est Coenobium primum religiosi viris, quos Guilielmitas appellabant, postea cum Unio inter eos et Augustinianos Eremitas autoritate Clementis IV. Anno 1266. facta esset, ad Augustinianos Coenobium hoc, uti et Pivonkanum pervenit. Qua de re sunt publicae utriusque Sacri Ordinis litterae. Mutavit Coenobium hoc nomen postea et ob Sacrum Sanctae Virginis et Martyris Benignae corpus ab Ulrico decano Pragensi illatum anno 1327. Coenobium S. Benignae coepit appellari.*“⁸

fide, diligentia, claritate et brevitate quinque libri explicantur et statuuntur; adjecti sunt libri duo (VI. [et] VII.) de antiquissimo Boleslaviensis ecclesiae collegio; deque origine [et] miraculis Magnae Dei Matris, quae ibidem in basilica sua summa populi veneratione colitur, Praegae 1677, s. 66–67.

4 Pavel VLČEK a kol., *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 372 an.

5 B. BALBINUS, *Epitome*, s. 183, 184

6 Tamtéž. Melchior Goldast (1578–1635), původem Švýcar, se vyznačoval až nepřátelským postojem k českým dějinám, události zamlčoval nebo překrucoval, Balbín s ním polemizuje ve svých pracích na mnoha místech.

7 B. BALBINUS, *Epitome*, s. 447.

8 Tamtéž, s. 276.

Ve stejném období byl založen klášter sv. Vavřínce v Mělníce: „Anno 1264. Coenobium Mielnicense ad flumen Pssowkam Ordinis Eremitarum S. Augustini liberalissima a Smilone de Cetov fundatum est, de fundatoris genere conjecturam nostram in alio loco attulimus, ecclesia Coenobii ad honorem S. Laurentii consecrata est; Ottocarus Rex autoritate regia datis litteris anno 1268 confirmavit.“⁹

V chronologickém sledu se Balbín dostává k době vlády Václava II., kam patří založení pražského kláštera sv. Tomáše: „Aedificavit idem Rex longe ante, anno 1285, Coenobium novum Eremitis S. Augustini ad S. Thomam, quod primus omnium Prioris nomine rexit Theobaldus vel Dippoldus ejus ordinis ex illustrissima et regia prosapia Sswihoviorum.“ Ke klášteru se Balbín vrací při vypočítávání řeholních domů zničených husity: „Involvit eadem calamitas paucis post diebus (1424) Brzevnovienese ad Pragam Ordinis S. Benedicti, Strahoviense Norbertinorum et Plassense Coenobia ditissima, S. Thomae eremitarum Augustinianorum...S. Catharinae Virginum Sacrarum S. Augustini...“ Přitom byl zničen také klášter Karlov, patřící kanovníkům sv. Augustina.¹⁰

Řada klášterů vznikla ve 14. století, Balbínův přehled začíná Roudnicí, kanonií augustiniánů: „Porro Joannes (tj. Jan IV. z Dražic, pozn. Karla Mareše) divinae Matris honoris Raudnicii Coenobium opulentum imprimis vicenis Canonicis S. Augustini regularium alendis excitavit et dotavit, ibi Pontem ...exstruxit.“¹¹ A o něco dále pokračuje: „Zisska modica quiete refectis suis in Litorenicem Districtum excurrit (jam enim Conradus Westphalus Archiepiscopus nutabat) ibi Raudnicium admissus Coenobium Canonicorum regularium cum domo Praepositi Raudnicensis excussit.“¹²

Velké množství zmínek Balbín věnoval pražskému Karlovi. Nejprve začíná jeho založením: „Jam annus jubillaeus (1350) appetebat Carolus Imperator (cujus omnis annus pietate aliqua singulari ac Regia consignatur) duo nobilissima Coenobia, alterum Tachoviae in Bohemia Carmelitanis Patribus, alterum in Nova Civitate Pragensi Canonicis Regularibus S. Augustini ad Ecclesiam S. Caroli Magni nomine consecratam fundavit et locupletavit; Carloviensi Coenobio (ita enim de suo nomine dici voluit) infulas imperavit a papa eique ditiones multas attribuit, duasque ecclesias alteram sub astro Bezdiez, alteram ad arcem Lissam adjecit. De hoc inclyto Coenobio et magna in suo ordine autoritate (cui etiam Ingelheimense Coenobium in Caroli Magni domo a se fundatum idem Carolus subjecit) plura in Vita Arnesti, quam edidimus, Bohemicae antiquitatis studiosu lector inveniet.“¹³

Z mimopražských klášterů jeho pozornost upoutal tehdy již neexistující klášter magdalenitek v Lounech. Vymykal se asi z tradice, poněvadž jej nezaložil ani král, ani šlechtic, ale měšťan: „Anno 1331. Bero iudex Launensis (Luna vel Launa Bohemiae urbs est lauta quondam et splendida) dives Coenobium super Egrae fluvii ripam sororibus Sanctimonialibus (verba recito Joannis

9 Tamtéž.

10 Tamtéž, s. 306.

11 Tamtéž, s. 433.

12 Tamtéž, s. 347, 447.

13 Tamtéž, s. 362.

*episcopi Pragensis) ordinis Augustini de Poenitentia Beatae Mariae Magdalенаe ad honorem Dei et suae Genitricis construxit, fundis, atria, censibus et villis compluribus attribuitis. Ioannes Pragensis episcopus (ut modo dicebam) Anno 1331, 8. Idus Octobris, pontificatus sui anno tricesimo, tum etiam Ioannes Bohemiae Rex anno 1335 et 1346 pluribus litteris eam Beronis fundationem confirmant, Rex insuper (quod rarissime fecisse legitur) silva quadam ad castrum regium Burglinum (Pürglitz) donata, rursus atria et plurimis aliis censibus Coenobium locupletavit.*¹⁴

Z dalších založení se Balbín věnuje klášteru v Dolním Ročově: „*Circa haec ipsa tempora (1370) Coenobium Roczoviense Sanctae Mariae S. Augustini filiis, quos Eremitanos apellant, ab Alberto seniore de Kolovrat (qui A. 1391. 5. Julii obiit) pro tredecim monachis alendis fundatum testatur Lupacius, quasdam alias Kolovrateorum sacras fundationes alibi adferemus.*“¹⁵

V roce 1367 byla založena augustiniánská kanonie v Třeboni: „*Tertium Coenobium dives oppido et in ordine honoratum imprimis Canonicis Regularibus S. Augustini anno 1367, 25. Maij Trebonae quattuor fratres fundaverunt.*“¹⁶ Historii Balbín doplnil připomenutím jejich osudů v husitských válkách: „*Trebonensi Coenobio dicitur pepercisse Zisska etc. Non tamen (idque merito) huic in se benignitati Zisskianae Canonici Regulares Trebonenses fidere voluerunt, unde adveniente Zisska in Austriam ad S. Florianum abierunt. Vidi in Bibliotheca Trebonensi (praesertim a quodam D. Petro Canonico Regulaci Ordinis S. Augustini in Trebon) in exsilio ad S. Florianum in Austria anno 1420 scriptos. Huius Coenobii fundationem Tomo I. Erectionum inter M.S. Metropolitanae Pragensis Ecclesiae codices anno 1367 inscriptam habemus.*“¹⁷

Dále Balbín líčí dramatické osudy kanovníků v Rokycanech: „*In Rokycanam civitatem transiens (tj. Jan Žižka roku 1420, pozn. Karla Mareše) Canonici Regulares in Coenobio trabibus suspendit et senem ex iis sacerdotem virum sanctitatis opinione percelebrem, in templi medio, vasi piccata inclusum incendit.*“¹⁸

V roce 1421 Žižka se svými vojsky zničil kláštery kanovníků S. Augustina v Lysé nad Labem, na Proseku, na Bezdězu, v Sadské a další v Lanškrouně. Krvavé bylo řádění husitů v Jaroměři roku 1421: „*Jaromirium catholica civitas acceptis conditionibus (nam vi expugnari non poterat), ut cives quicumque vellent salvi cum rebus suis exirent, violata fide coesi omnes. Senatus primum in Albi, mox reliqui ordine dignitatis demersi, nudatae virgines eodem conjectae; alter dies 15. Maij supplicii sacerdotum datus est totus: unum ac viginti eduxerunt, plerosque Canonicos Regulares S. Augustini, tres tormentis victi accesserunt haereticis, reliqui octodecim exercitu universo spectante flammis sunt consumpti.*“¹⁹

14 Tamtéž, s. 335.

15 Tamtéž, s. 356, další uváděné kolovratské fundace se ale nevztahují k augustiniánům. Cf. Prokop Lupáč z Hlaváčova (c. 1530–1587), *Rerum Bohemicarum Ephemeris, sive Kalendarium historicum*, Pragae 1584.

16 B. BALBINUS, *Epitome*, s. 373.

17 Tamtéž, s. 428.

18 Tamtéž, s. 444.

19 Tamtéž, s. 446.

Zcela beze stopy zanikl klášter v Litomyšli: „*Non multo post (ait Crusenius Augustinianus, sed rectius annum 1356. posuerunt) aliud eidem Ordini Coenobium Ioannes de Novoforo Olomucensis, ante Litomisslensis Episcopus Litomisslii fundavit, Carolo Imperatore confirmante. Hodie ex toto illo Coenobio nihil, ne vestigium quidem (nisi in decani aedibus Sacellum D. Margaritae Virginis angustissimum; tanta fuit haeticorum, ac praecipue piccardorum, quorum ibi celebrem scholam Kostkarum familia habebat, deijcientium et sacra loca cincendentium rabies!) nihil, inquam, relictum videmus et dolemus.*“²⁰ Z moravských klášterů se Balbín zmiňuje jen o brněnském konventu eremitů sv. Tomáše a líčí jeho bohatství.²¹

Další Balbínovy poznatky k řádu augustiniánů nacházíme ve čtvrté knize první dekády *Miscellaneí* nazývané *Bohemia Sancta* a vydané tiskem roku 1682.²² Jsou to spíše doplňující poznámky k širšímu textu: 24. 4. 1421 byl zničen konvent řeholních kanovníků v Roudnici,²³ a v Bělé pod Bezdězem.²⁴ Dále v poznámkách vypočítává Balbín zničené kláštery řeholních kanovníků v Lanškrouně, Ředhošti, pod hradem Bezděz a v Sadské, dále eremitů v Mělníce, Svatou Dobrotivou, v Ročově a další, k nimž ale nic bližšího nenalezl.²⁵ V nestránkovaném dodatku označeném *Index hagiographicus* tyto zničené kláštery vypočítával znovu.²⁶

V šesté knize první dekády v *Appendixu* se Balbín zmiňuje o kláštorech augustiniánů poustevníků: „*Augustinianorum Eremitarum Archiva: Pragense ad S. Thomam servatum est, quod saepissime citat Lupacius in Calendario suo, in eo Codex M. S. Thomaeus dictus a me magna diligentia frustra quaesitus.*“²⁷ Dále pokračuje: „*Sussicensis Coenobium cum omnibus memoriis incensum est ab haereticis, cives ipsi, locum ubi steterat, mihi quaerenti dicere non possunt. De Insulano Ordinis S. Augustini Eremitarum Coenobio, cuius Dobrziissium ditio fuit, quidquid invenire potui, attuli in Appendice I. Historiae Sancti Montis, ipsam etiam foundationem recitavi. Pivonkinianum seu Stockense Coenobium sua retinuit omnia, ut existimo, mihi videri non contigit. Tustense Coenobium diversis temporibus diversas incolas habuit, modo conventuales S. Francisci, modo eremitas Augustinianos, neutri quicquam vetustarum litterarum reliquerunt, quod sciam. Mielnicense Coenobium pauca satis documenta servat, quae tamen mihi humanissime exhibuerunt. De Bieleniensi vel in Weiswasser nihil habeo dicere, uti neque de Roczoviensi.*“²⁸

20 Tamtéž, s. 346.

21 Tamtéž, s. 366.

22 Bohuslaus BALBINUS, *Miscellanea historica regni Bohemiae. Decadis I. Liber IV. hagiographicus seu Bohemia Sancta, continens Sanctos et Beatos Bohemiae, Moraviae, Silesiae, Lusatae, tam eos, qui publicit fastis, aut ipso immemorabilis temporis decursu in censum divorum venerunt; quam eos, qui licet hoc titulo careant, aut morte ob Christi fidem fortiter tolerata, aut innocentia vitae in antiquitate claruerunt, aut a scriptoribus idoneis virtutum et sanctimoniae merito commendantur*, Pragae 1682 (dále jen B. BALBINUS, *Bohemia Sancta*).

23 B. BALBINUS, *Bohemia Sancta*, s. 104.

24 Tamtéž, s. 150.

25 Tamtéž, s. 177.

26 Tamtéž, *Index hagiographicus*, nes.

27 B. BALBINUS, *Miscellanea historica Regni Bohemiae, decadis I., Liber VI. Archiepiscopalis*, Pragae 1684, s. 143. *Codex Thomaeus* se dochoval v knihovně kláštera sv. Tomáše v Praze.

28 B. BALBINUS, *Liber Archiepiscopalis*, s. 113.

V knihovně strahovského kláštera v rukopisu s názvem *Varii textus historici* jsou zapsány Balbínovy výpisky k dějinám augustiniánských řádů. Nejedná se o souvislý text, ale o dílčí poznámky k různým klášterům, nesoucí charakter přípravných výpisků. S některými se pak setkáváme v *Epitome*. Jedná se o Balbínův autograf, začínající podle nové paginace, zančené tužkou, na straně 369. Oddíl nese název „*Ordo Eremitarum S. Augustini in Bohemia*“²⁹. Nejprve se zabývá počátky augustiniánů u nás. Zmiňuje se o tom, že přišli do Čech později než jiné řády, nejstarším klášterem je Pivoň, kterou založil Břetislav I. po vítězství nad Jindřichem III. Sídlii zde nejprve vilemité, teprve po nich augustiniáni. Podle Balbínova řádového spolubratra historika Georgia Crugeria, SJ (1608–1671) byl však starší klášter sv. Tomáše v Praze a od něho se odvozují další kláštery. V roce 1603 byl poddanými zavražděn převor Kašpar Malesius.²⁹ Za povstání kacířů vojáci vytáhli z postele dnou stíženého Tomáše Sommerreitera, útočili na něj, ale nic nezískali. Proto zapálili faru v Pivoni, Sommerreiter v souvislosti s napadením zemřel.

Dále Balbín pokračuje výpisky k dějinám kláštera sv. Tomáše, založeného králem Václavem II. v roce 1285. Zaznamenává prvního převora, jímž byl Theobald, syn Theobalda Švihovského.

Svatou Dobrotivou podle Balbínových zápisků založil Oldřich z Valdeka roku 1262. Balbín také připomíná, že své jméno klášter dostal později podle zde uložených ostatků sv. Benigny. Zápas augustiniánů o opětovné získání kláštera byl obtížný a dlouhý.

O něco níže opravil Balbín údaj, uváděný Pavlem Stránským, o tom že mělnický klášter založil Hroznata z Guttenštejna. Místo toho uvádí, že to byl kolem roku 1264 Smil z Cítova, jehož obraz je v kostele vystaven. Pomocníkem byl jeho bratr, klášter byl zasvěcen sv. Vavřinci. Zakládací listinu potvrdil Přemysl Otakar II. roku 1268. Pečeť z černého(?) vosku nese figuru kozla nebo srnce vyskakujícího na skálu.³⁰

Zápisky pokračují kláštery, založenými ve 14. století. Sušický založila královna Eliška Přemyslovna roku 1339. Nadání bylo malé, ale rozmnožil jej Karel IV. Zde se Balbín opět odvolával na Crugeriovo dílo *Sacri Pulveres*.³¹

Za vlády Karla IV. bylo založeno několik dalších klášterů: Jan ze Středy založil Litomyšl, z něho zbývala již v 17. století jen úzká kaplička, vše ostatní zničili husité. Další klášter u Švamberka založil Bohuslav ze Švamberka – z něho však nezbyvá vůbec nic. Následuje seznam vynikajících mužů, kteří dosáhli církevních funkcí v cizině. Zajímavá je pochvala augustiniánů, prý jim náleží „titulus“ slávy, protože mezi prvními se pustili do boje s kacíři. V roce 1619 byly augustiniánské kláštery zabrány kalvinisty: Šopku u Mělníka zabrali Švamberkové, mělničtí měšťané

29 *Varii textus historici*, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově (dále jen SK), sign. DG I 24 (http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS_DG_I_24) 1APNKOC-cs [3. 12. 2021]], s. 369. Za upozornění na materiály ze strahovské knihovny děkuji dr. Hedvice Kuchařové.

30 Tamtéž, s. 370.

31 Tamtéž, s. 374.

zabrali vinice, sv. Tomáš byl změněn na noclehárnu. Teprve poté ale začíná skutečná obnova řádového života v Čechách.³²

V roce 1353 byl založen brněnský klášter sv. Tomáše. U něho Balbín připomíná zázračný obraz Panny Marie, který maloval podle tradice sv. Lukáš a do Čech ho z dobytého Milána přinesl král Vladislav I. Další text se podrobněji zabývá klášterní historií.³³

Do téže doby náleží založení kláštera v Ročově pro 13 řeholníků. Zakladatelem byl Albrecht z Kolovrat, který tím děkoval za záchranu svého života v Pise roku 1355. Dosáhl vysokých úradů, byl nejvyšším hejtmanem. Balbín připomíná i zázračný úkaz na Albrechtově náhrobku: „Vyprávěli mi mnozí, kteří nejlépe to mohli poznat, že před nějakou pohromou pro rod Kolovratů se náhrobní mramor potí rosou.“³⁴

Dále Karel IV. založil klášter sv. Kateřiny na Novém Městě pražském a daroval mu lahvičku se zázračnou tekutinou z boku svěťce.³⁵

Balbínovy poznatky také využil ve svém rukopisu *Historia monasteriorum Eremitarum Sancti Augustini* Jan Florian Hammerschmidt (1652–1735).³⁶ V oddílu nazvaném *De monasteriis Silesiae, Moraviae et Bohemiae P. Eremitarum S. Augustini* se často odvolává na Balbínovy *Epitome*, odkud cituje celé pasáže. Tak při dějinách Pivoně popisuje Balbínovu polemiku s historiografy v otázce prvních řeholníků: „*Coenobium hoc, vi primae originis, non pro augustinianis, sed pro Guilelmitis, ut vocant, fundatum fuisse, diu post haec tempora anno 1266 Unione inter Guilelmitos et Augustinianos Eremitas facta, Augustinianis coenobium traditum est.*“ Rovněž při líčení historie Kolovratů a založení ročovského kláštera je zcela závislý na *Epitome*.³⁷

Podobně čerpá z Balbína při výkladu dějin Svaté Dobrotivé,³⁸ stejně popisuje vnitřek kostela včetně „vyprávění starců.“³⁹ Na Balbína se odvolává i při výkladu dějin Kolovratů a založení ročovského kláštera (viz výše), z něho čerpá při popisu dějin kláštera v Bělé pod Bezdězem, uvedení řeholníků Albrechtem z Valdštejna; odvolává se na Balbínovo líčení malířské výzdoby

32 Tamtéž.

33 Tamtéž, s. 375.

34 Tamtéž, s. 376.

35 Tamtéž.

36 Joannes Florianus HAMMERSCHMIDT, *Historia Monasteriorum eremitarum sancti Augustini*, SK, sign. DG III 39 (http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-K-KPS_DG_III_39__09CATAD-cs [3. 12. 2021]).

37 Srov. B. BALBINUS, *Epitome*, s. 356–357 a J. F. HAMMERSCHMIDT, *Historia Monasteriorum*, SK, sign. DG III 39, s. 54–66.

38 Bohuslaus BALBINUS, *Diva Montis Sancti, seu origine et miracula magnae Dei hominumque Matris Mariae, quae in Santo Monte Regni Bohemiae ad Argentisodinas Przibramenses ... V. libris comprehensa*, Praeae 1665, s. 74, 76.

39 J. F. HAMMERSCHMIDT, *Historia Monasteriorum*, SK, sign. DG III 39, s. 47.

konventu sv. Tomáše v Praze. Zdrojem jsou mu vedle *Epitome*, i třetí kniha první dekády Miscellaneí, a výpisky z *Libri erectionum*.⁴⁰

Využíván byl i Balbínův tisk *Vita Arnesti*, kde si ale autor všímá z českých augustiniánů jen kanovníků.⁴¹ Týká se to kanonie na Karlově a v Roudnici, i když kroniky uváděly jako nejstarší kanonii v Kladsku, pak v Jaroměři, v Sadské a v Roudnici, nejstarší je určitě Sadská, odkud Karel IV. přestěhoval kanovníky do Prahy. S tím se znovu setkáváme při Balbínových odpovědích karlovským kanovníkům (viz dále).⁴² Velmi podrobně se tu autor věnoval založení kanonie v Rokycanech a jejímu osudu do 17. století.⁴³

Augustiniánští dějepisci

Mezi řádovými historiografy nejdříve a nejvýznamněji z Balbínova díla čerpal již zmiňovaný Valentin Weidner, autor rozsáhlých prací uvedených v úvodu. Jedná se v první řadě o díla věnovaná historii rodu Kolovratů a jejich fundaci kláštera v Dolním Ročově. Weidner využívá v široké míře především *Epitome*, znal ale i další Balbínovy práce. Rukopis *Vestigia rotae in aquilam commutatae* obsahuje přes 800 stran Weidnerova autografu, z množství odkazů na Balbína nelze uvádět všechny pro jejich počet.⁴⁴

Jak již bylo řečeno, *Vestigia* představují dějiny rodu Kolovratů od jejich příchodu do Čech až do počátku 18. století a podstatnou část tvoří dějiny kolovratské fundace v Dolním Ročově. Už výklad počátku rodu téměř doslova přebírá z *Epitome*, stejně i líčení původu jejich znaku a jeho přeměny, tj. pověst o předkovi rodu, který zachránil kolo u královského vozu – „*kolo vratit, napravit*“. Podle Balbína rod náleží k nejstarším a nejpočetnějším rodům v Čechách. Weidner píše: „*Přináším slova Bohuslava Balbína, největšího znalce českých dějin: Audiatur ultra Balbinus: a Carolo IV. imperante, inquit in Historia Vetero-Boleslaviensi (quae solet adferi Epitome) Kolovratei proceres Illustrissimi, Caesari suo et populo ac Bohemiae semper clarissimi, Boleslaviam mortui deferebantur ad tumulum: vexilla stirpis et signa plurima jacentia vidit Paprocius.*“⁴⁵ Tuto pasáž ovšem můžeme označit jako autorovo captatio benevolentiae popisovaného rodu, k němuž měl Weidner velmi blízko. V souvislosti se starou Boleslaví je ještě uváděn Zbudek z Kolovrat, který měl vystavět boleslavský kostel.⁴⁶

40 Tamtéž, s. 55, 89, 90, 156.

41 Bohuslaus BALBINUS, *Vita Venerabilis Arnesti (vulgo Ernesti) Primi Archiepiscopi Pragensis*, Pragae 1664.

42 B. BALBINUS, *Vita Venerabilis Arnesti*, s. 160, 242, 243, 278, 281.

43 Tamtéž, s. 248–249.

44 Valentin WEIDNER, *Vestigia Rotae in Aquilam commutatae ad notam accepta atque Illustrissimae Familiae de Kolowrat jure proprietatis transcripta a P. Valentino Weidner Ordinis Eremitarum S. Augustini*, Národní archiv české republiky (dále jen NA), fond Rád augustiniánů (dále jen ŘA), sign. II b/2 15, inv. č. 431, s. 3, 8.

45 Tamtéž, s. 32–33, B. BALBINUS, *Epitome*, s. 356–357.

46 V. WEIDNER, *Vestigia Rotae*, NA, ŘA, sign. II b/2 15, inv. č. 431, s. 5.

Zajímavý je v souvislosti s bádáním o nejstarších Kolovratech pasus o původu rytířů (*barones*). První ustanovil už Přemysl, ale oficiálně je dotvořil až císař Zikmund v roce 1437, do té doby to byli rytíři: „*Caesar beneficio sibi animos Nobilitatis obligare volens, doudecim Barones et octo Equites bene de se emeritos nominavit., quiui Supremo Regni Tribunali praessent, hoc primum tempore equites in Bohemia Reipublicae admoti.*“⁴⁷

V dějinách rodu Kolovratů využívá Weidner další Balbínovy závěry. Tak doslova přejímá z *Epitome* líčení korunovace Karla IV. v Římě roku 1355 a jeho přepadení v Pise, podle Balbína vykládá rodokmen kolovratských větví.⁴⁸ Z něho také čerpá při výkladu zajetí Václava IV. a bojů za vlády Jiřího z Poděbrad.⁴⁹

Ročovskému klášteru věnuje Weidner mimořádnou pozornost, poněvadž se jednalo o rodovou fundaci a tím i o zdůrazňování významu Kolovratů. Nemohl také pominout poslední odpočinek jejich předka, Albrechta, v místním klášteře: Balbín píše, že „*Beatae Mariae Roczoviense et talia quaedam monasteria Eremitarum S. P. Augustini, quando deleta sint, non invenio.*“ S tím Weidner polemizuje, upřesňuje údaje a přidává zničení kláštera Svaté Dobrotivé.⁵⁰ Podobně z Balbína vychází při výkladu slova „zeman“ a zkoumá spojitost kostela v Krupce s Kolovraty.⁵¹

Ve vložce rukopisu *Vestigii* zcela podle Balbína vykládá příchod Kolovratů z Chorvatska, v souvislosti s tím zkoumá otázku rozdělení šlechty podle urozenosti a náboženské poměry za vlády Vladislava Jagellonského.⁵² Několik údajů z Balbína nacházíme i v další Weidnerově práci *Historia Kolovrataea*, například ve výkladu o počátcích křesťanství v Čechách nebo v pasáži vysvětlující kolovratský erb.⁵³

Mnoho odkazů na Balbína obsahuje další Weidnerovo dílo, rozsáhlé dějiny kláštera Svaté Dobrotivé *Tria memorabilia*.⁵⁴ Hned v úvodu polemizuje s Balbínem při zkoumání rodokmenu nejstarších Přemyslovců „z kraje litoměřického.“ Porovnává Balbínovy vývody v *Epitome* se svými závěry, které jsou rozsáhlejší a obsahují i rozdílné údaje.⁵⁵ Svému vzoru tedy nevěří slepě. Příkladem může být zkoumání původu pražského biskupa Hiza: podle Balbína pocházel z rodu Bivoje a Kazi, ale to Weidner nemůže potvrdit.⁵⁶ Při zkoumání dalších osobností vychází

47 Tamtéž, s. 23, B. BALBINUS, *Epitome*, s. 495.

48 V. WEIDNER, *Vestigia Rotae*, NA, ŘA, sign. II b/2 15, inv. č. 431, s. 65, 75, B. BALBINUS, *Epitome*, s. 364–365.

49 V. WEIDNER, *Vestigia Rotae*, NA, ŘA, sign. II b/2 15, inv. č. 431, s. 204, 205.

50 Tamtéž, s. 311.

51 Tamtéž, s. 21, 347.

52 Tamtéž, složka za s. 11, s. 13.

53 Valentin WEIDNER, *Historia Kolovratea*, NA, ŘA, inv. č. 430, s. 3, 28.

54 Valentin WEIDNER, *Tria memorabilia Insula, Virgo, Lepus, Insula miraculo Virgo Lipsanis et Simulacro Lepus beneficio, Singula Singulari Tractatus comprehensa enisu Fratris Valentini Weydner Litomericensis Ordinis Eremitarum S. P. Augustini*, NA, ŘA, sign. Ia3, s. 18, 35.

55 Tamtéž, B. BALBINUS, *Epitome*, s. 82 a 89; V. WEIDNER, *Tria memorabilia*, NA, ŘA, sign. Ia3, s. 18.

56 B. BALBINUS, *Miscellanea* Dec. II, lib. 1, pag. 42); V. WEIDNER, *Tria memorabilia*, NA, ŘA, sign. Ia3, s. 35.

z Miscellaneí. Týká se to rodů Švihovských, Zajíců z Házmburka, Šelemberků. Podle Weidnera Balbín měl v opuštěném klášteře Svaté Dobrotivé vidět ještě desku s údaji o smrti zakladatele Oldřicha z Házmburka a působil zde hospodářský správce Colona z Colony, který v roce 1643 opravoval ruiny kláštera. Zcela se opírá o Balbína při výkladu osudů sochy patronky kláštera sv. Benigny – Dobrotivé.⁵⁷ Další údaje má Weidner už z vlastní zkušenosti při pobytu v klášteře, kam přišel krátce po jeho navrácení augustiniánům roku 1676.

Z dalších augustiniánských historiografů se na Balbína odvolává Benignus Sichrovský v kronice *Memorabilia conventus S. Thomae*.⁵⁸ Tak hned v úvodu v podstatě přejímá líčení útoku husitů na klášter v roce 1420 a pokračuje: „...*quiquid dicat Balbinus: cruentis bestiis a Taboritis excitatis paulum ponentibus: Eremitae Sancti Augustini ad sua Coenobia quamquam timide revolasse.*“⁵⁹ Dále v návaznosti na Balbína dokazuje stáří rukopisu zvaného *Codex Thomaeus* a listin k založení kláštera, které ve svém *Kalendáři* zpochybnil v závěru 16. století Prokop Lupáč z Hlaváčova: „*Sed ducamus Balbinum ad narrationem Lupacii, quod narrat Lupacius in suis Ephemeridis...*“ a „*Liberat et conventum Thomaeum a calumnia ipsi innocenter impacta per Balbinum, qui in dedecus Religionis scribere non debuit.*“⁶⁰ Jak již ale bylo řečeno v úvodu, mladší historiografové se k Balbínovi neobraceli a doklady nejsou ani u historiografů bosáků, především u Severina a S. Anna.

Zajímavý doklad úlohy Balbína jako historiografické autority podávají prameny z augustiniánské kanonie na Karlově v Praze. Jedná se o konvoluty rukopisů, které nejsou datovány. První citovaný dokument ale musel vzniknout do 80. let 17. století, neboť se jedná o Balbínův autograf s vlastnoručním podpisem.⁶¹ Jeho obálka nese nápis „*Quaestiones Exemptionem Canoniae Carloviensis ab Ordinario concernentes Pri Bohuslao Balbino S.J. expositae ac ab eodem resolutae.*“ Kanovníci se na něho obrátili s devíti dotazy týkajícími se historie a jurisdikce kláštera. K první otázce, zda řád řeholních kanovníků podléhá diecézní jurisdikci, Balbín odpovídá, že se jedná o tři dílčí dotazy. Zaprvé jde o jurisdikci: „*De hac re consulendi sunt Canonistae; cum non sint* (tj. kanovníci, pozn. Karla Mareše) *Mendicantes viderentur de Juri communi subjecti esse, nisi Jura illos excipiant, quod mihi non constat.*“ Je-li novoměstské opatství vyňato z diecézních práv, se pozná, jestliže se důkladně prohledá klášterní archiv. A zda má kanonie právo farní (*jus parochiale*), o tom má být nejlépe poučen opat.⁶²

Co se týče vztahů koleje u Sv. Apolináře a opatství na Karlově, Balbín odpovídá: Jsou to dvě různé instituce, protože u Apolináře jsou kanovníci světští, na Karlově ale řeholní. Vyplyvá to už ze

57 Tamtéž, s. 569, 602, 626, 783.

58 Benignus SICHROVSKÝ, *Memorabilia Conventus Sancti Thomae Pragae, Ord: Erem: S.P. Augustini. Conscriptit Mgr. fr. Benignus Sichrovsky A. 1730*, NA, ŘA, sign. I d 21.

59 Tamtéž, f. 12r, 12v.

60 Tamtéž, f. 14v, 15r.

61 *Quaestiones Exemptionem Canoniae Carloviensis ab Ordinario concernentes Pri. Bohuslao Balbino S.J. expositae ac ab eodem resolutae*, NA, fond Řád augustiniánů Karlov (dále jen ŘA Karlov), inv. č. 2533, fasc. IX, paginace novodobá, p. 177–179.

62 Tamtéž.

zakládací listiny Karla IV., obě navzájem nemají vůči sobě žádná práva. Zde autor omlouvá svůj omyl: „...*ego egregie hallucinatus sum deceptus ab Hagecio, cum scripsi in Vita B. Arnesti, quod ex Sazka Carolus IV. Canonicos Regulares ad Sanctum Apollinarum Pragam transtulerit; cum numquam ibi Canonici Regulares habitaverint, sed Saeculares.*“⁶³

Další dotaz se týkal toho, zda spadal pod Karlov klášter Ingelheim v Německu: „*Certum est Caenobium S. Caroli in Monte habuisse sibi subjectum aliud Coenobium Ingelheimij ad Rhenium, quod probavi in Vita B. Arnesti, pag. 247.*“⁶⁴

Následující dotaz směřoval k údajům německého historiografa Paula Langia, který se ve svých pracích zabýval i českými řády. Jeho údajům nelze věřit, poněvadž si plete kanovníky karlovské a vyšehradské. Ti poslední totiž si mezi sebe rozdělili prebendy a stali se kanovníky světskými.

Dále se augustiniáni ptali, zda lze věřit údajům historika Jana Dubravia (c. 1486–1553). Podle Balbína nikoli, ten se mylí a plete si kanonii na Karlově s klášteřem Zlatá Koruna.

Následuje dotaz, zda náležely tyto kláštery kanovníkům sv. Augustina. Balbín odpovídá: „*Non fuerunt Canonicorum Regularium Sancti Augustini, ut Ostroviense (seu Insularum) et Vilimense, sed fuerunt Ordinis Sancti Benedicti, Doxanum fuit et est Praemonstratense, Zderazense fuit Ordinis Sancti Sepulchri, qui Ordo fert Crucem rubricam cum Navicula.*“⁶⁵

Další otázka se týkala fundací Rožmberků v jižních Čechách. Balbín na ni reagoval: „Vyšší Brod nebyl založen pro kanovníky sv. Augustina, ale pro cisterciáky. Pro augustiniány byla založena kanonie v Třeboni, ti zde žijí dodnes. Mají probošta, ale mívali opata.“

K osmému dotazu Balbín říká: „Benediktinský historiograf Brucelinus se nemá brát v žádném případě jako zdroj informací o českých klášteřech, plete si cisterciáky s benediktiny, aby rozmnožil počet benediktinských klášteřů. Nemýlí se v případě lokality „Coenobium Bezdicense“, protože zde byl kostel, jehož administraci Karel IV. svěřil karlovským augustiniánům. To potvrzuje i Beneš, kanovník Pražský. Jak ale byl kostel kanovníkům zcizen, ať se hledá v archivu kláštera.“⁶⁶

Devátá otázka se týkala toho, zda se dá v Praze koupit výtisk *Vita Arnesti*. Balbín odpovídá: „*Quod quaeritur de Vita Arnesti est illa apud me venalis 26 gross. Et semper potuit haberi.*“ Autor se tedy podílel na distribuci svých děl. Odpovědi končí Balbínovým pozdravem: „*Haec obsequendi studio Reverendissimo et Amplissimo Domino concinavit Servus parratissimus Bohuslaus Balbinus, S.J.*“⁶⁷

63 Tamtéž, s. 178.

64 Tamtéž.

65 Tamtéž, s. 178.

66 Tamtéž, s. 179. Gabriel Bucelinus (1599–1681) byl benediktinský historiograf, zabýval se dějinami řádu a německou vlastivědou.

67 Tamtéž.

Další konvolut nese na obálce název „*Exemptionem a Jurisdictione ordinarii concernentes quaestiones*“, což je opět devět stejných otázek a odpovědí, podrobněji rozvedených. Text končí poznámkou: „*Sunt verba R.P. Bohuslav Balbini a S. J.*“. Je zde ještě několik dokumentů vypsanych z Balbina a týkajících se opět kanovníků: „*Consignatio eorum, quae Balbinus habet ex tredecim grandibus Voluminibus Erectionum*“, „*Ex Balbino Vita Arnesti, primi Archi Episcopi Pragensis*“, „*Canonici Regulares S. Augustini...decem Coenobia habere*“, „*Transumptum ex Epitome rerum Bohemicarum*“. Vycházejí především z *Epitome* a odvolávají se na již uvedené autorovy závěry.⁶⁸

Balbínovy tištěné práce v augustiniánských knihovnách

V poslední části příspěvku bych se alespoň částečně pokusil o pohled na rozšíření Balbínových tištěných prací v augustiniánských knihovnách. Nejvíce jich zatím nacházíme u bosých augustiniánů. Ve zderazském klášteře to byla *Diva Montis Sancti, Historia de Regibus ac Ducis Bohemiae, Miscellanea, Quaesita oratoria, Vita Arnesti, Bohemia docta*, vydané bosákem Candidem a S. Theresia. Ve Lnářích nacházíme *Epitome, Bohemia docta, Diva Montis Sancti, Miscellanea*. Další knihy náležely klášteru bosáků v Třeboni: *Miscellanea, Vita Arnesti*; ve Vratěnině *Vita Arnesti*. V rozsáhlé knihovně třeboňských kanovníků byly samozřejmě *Bohemia docta, Epitome*. Další tituly nacházíme pochopitelně i u obutých augustiniánů, tak v klášteře v Dolním Ročově je to *Přepodivná Matka Svatohorská Maria, Diva Turzanensis* – ta je snad zajímavá tím, že původně náležela venkovskému faráři Františku Weissovi z Měrunic u Mostu; v Brně u sv. Tomáše *Historia de Regibus a Epitome*.

Tento krátký pohled ukazuje, že Balbín byl v augustiniánském prostředí – a samozřejmě nejen tam – znám a využíván. A znovu je třeba obdivovat rozsáhlost a hloubku jeho historiografických prací.

68 *Quaestiones*, NA, ŘA Karlov, inv. č. 2534, fasc. X, novodobá paginace tužkou, s. 999–1000, 1022–1023.

Jiří Wolf

**Bosý augustinián P. Vincentius
a S. Guilelmo – některé „balbínovské
rysy“ jeho osobnosti a díla**

Autor tiskem nikdy nevydaného díla „Nová záře mariánská“ a rukopisných konvolutů věnovaných staročeskému šlechtickému rodopisu – Vincentius a S. Guilielmo (1640–1700) – byl o devatenáct let mladší než Bohuslav Balbín, přesto u něj můžeme nalézt několik osobnostních a tvůrčích prvků, které jej s ním spojovaly, ač lze již předem konstatovat, že šlo o pouhý vzdálený a nikoliv osamělý odraz této velké osobnosti a že Vincentiova literární tvorba ani duchovní rozhled nedosahovaly Balbínových výšin. To z něj ale v žádném případě nedělá postavu kulturněhistoricky nezajímavou. Narodil se v Praze roku 1640 jako Vilém Tomáš z Rosenthalu, jeho otcem byl strahovský hejtman Jan Libertin z Rosenthalu a matkou Ester, rozená Teufflová ze Zeylbergu. V roce 1661 vstoupil do kláštera bosých augustiniánů na Novém Městě pražském, tedy do prostředí silně prodchnutého barokním vlastenectvím. Tento prostor zásadně spoludotvářela mj. zajímavá osobnost jeho staršího řádového spolubratra Aegidia a S. Ioanne Baptista (1605–1661), jehož životním osudům a dílu se věnoval Martin Svatoš.¹ Patriotické směřování kláštera, do něhož Vincentius vstoupil, naznačuje rovněž jeho ikonografická výzdoba vycházející z ideového projektu právě zmíněného Aegidia. Jednalo se především o lunety se svatováclavskými motivy od Karla Škréty.² Svatováclavský kult pěstovaný v tomto klášteře se dotkl dokonce i českých panovníků, konkrétně Ferdinanda III.³ Označení „nationalista“, které použil k Vincentiově charakteristice mladší řádový letopisec Severinus a S. Anna (1684–1752), když se Vincentius a S. Guilelmo stal v roce 1683 převorem pražského kláštera bosých augustiniánů, kde strávil většinu života (přestože pobýval mj. také v tábořském a německobrodském konventu), charakterizuje jeden z výrazných rysů, který jej může spojovat rovněž s tvůrcem díla *De Regni Bohemiae felici quondam, nunc calamitosa statu*.⁴ Vincentius svůj patriotismus opírá mj. o představu Českého království jako mariánské země.⁵

Specifickou reprezentací Vincentiova vlastenectví opřené o katolické vyznání a zejména o mariánskou úctu je pak také jeho bezpochyby nejdůležitější dílo – rukopis *Nová záře mariánská skrze důstojně velebného kněze Vincentiusa a S. Guillelmo, řádu svatého Augustina poustevníků bosákův na ten čas u svatého Václava v Novém Městě pražském převora, sepsaná léta 1687*.⁶ Vincentiovo „opus magnum“ mělo být podle Jana Royta vydáno tiskem, ale k jeho vytištění nakonec podle téhož autora, jenž v tom následuje starší náhled Antonína Podlahy, nikdy nedo-

- 1 Martin SVATOŠ, *Jiljí od Sv. Jana Křtitele, Fridrich Bridel a jejich tázání: Co člověk?* Literární archiv 27: Česká literatura doby baroka. Sborník příspěvků k české literatuře 17. a 18. století, s. 117–119.
- 2 Tamtéž.
- 3 Jiří HRBEK (ed.), *Panovnický majestát. Habsburkové jako čeští králové v 17. a 18. století*, Praha 2021, s. 220.
- 4 Podrobněji k jeho osobnosti s uvedením starší literatury k tématu např. Jiří WOLF, *P. Vincentius a S. Guilelmo*, Listy filologické 76, 2003, č. 1–2, s. 88–94; Kateřina BOBKOVÁ–VALENTOVÁ – Jarmila HLAVÁČKOVÁ a kol., *Historiam scribere. Řádová historiografie raného novověku*, II., Praha – Olomouc 2018, s. 702–703.
- 5 Otázkám spojení barokního patriotismu s mariánskou úctou se věnoval se zaměřením na severočeskou oblast Jan KVAPIL, *Augustinus Sartorius: Mariánský atlas, Praha 1717 (koncepte barokního patriotismu vytvořená oseckými cisterciáky) – překlad a komentář*, Ústecký sborník historický, 2000, s. 145–166; TÝŽ, *Severočeská pánev–Mariánská země?* Náboženské dějiny severních Čech. Sborník příspěvků z konference v Ústí nad Labem 1999, s. 20–24.
- 6 Knihovna Národního muzea (dále KNM) Praha, Sbirka rukopisů, IF 26, *Nová záře mariánská*, p. 11.

šlo.⁷ Při zkoumání tohoto rukopisu, který je vlastně jediným uceleným a koncepčním výtvozem Vincentia, můžeme sledovat jeho záměry a snahu o vybudování kompaktního literárního celku zacíleného na relativně širokou, ale vnitřně silně diferencovanou skupinu čtenářů vládnoucích českým jazykem. I prostý idiografický přístup k Vincentiovu dílu proložený charakteristickými citáty tak umožňuje vystopovat za všemi částmi jeho knihy jednotící prvek v podobě cílevědomého směřování autora, což je u dalších Vincentiových rukopisů – vznikajících do jisté míry „mimořádně“ – daleko náročnější, jak bude ukázáno níže.

Vincentiův manuskript *Nová záře mariánská* v mnoha ohledech připomíná Balbínovy *Divae*. Vincentius a S. Guilelmo charakterizuje vnitřní skladbu svého spisu takto: „*Záře aneb knížečka tato dvanácteryho blesku trpytících se hvězd, to jest mariánských ctností podobu mající, v dvanáct kapitolech pojata jest*“.⁸

Inspirace Balbínovým dílem je v této rukopisné knize na první pohled patrná. Tak, jako ji můžeme najít u Jakoba Ticina nebo některých dalších autorů podobných děl zaměřených na dějiny mariánské úcty na určitém místě.⁹ Nejedná se však pouze o implicitní přítomnost Balbínova

7 Antonín PODLAHA, *Dotanky a opravy k biografím starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii*, ČCM 1897, s. 150.

8 K lepšímu vzhledu do myšlení a díla P. Vincentia je vhodné uvést názvy jednotlivých kapitol tohoto rukopisu: 1. O rozličných zázraky a milostmi stkvějících obrazech Bl. Marie Panny v Království českém. 2. O starožitném milostmi se prokvívajícím obrazu Rodičky Boží při horním kostele sv. Štěpána Většího na Rybníčku v královském Novém Městě pražském. 3. Kdy a kterého času Rodička Boží Svatoštěpánská z zašlosti lidské povyvstanou, poznovu na slovo vzata jest. 4. Kdy a jakým způsobem obrazu svatoštěpánského došla pobožnost k obnovení přišla. 5. Kdy, kde a jak rodičce Boží svatoštěpánské trůn neb oltář ustaven a pobožnostem jaký počátek dán byl. 6. Kterak a jakou horlivostí dle pořádku předoznaměného na veřejnou slavnost Narození Panny Marie v službách Božích u svatého Štěpána Velikého ...pokračováno. 7. Jaké nesnáze při uvedení a utvrzení pobožnosti před oltářem Rodičky Boží Svatoštěpánské se vyskytly. 8. O rozličných chrámech Páně v Novém Městě od Karla císaře vystavených, též o oltářích a nových v kostele sv. Štěpána, též o kostelních okrasách oltáře P. Marie, kterými horliví milovníci pobožných úmyslů je ozdobili. 9. O rozličných milostech a pomocech po vzývání Matky Páně v obrazu svatoštěpánském nejvíce v nabytí předešlého zdraví seznaly, které se dosavad věděti mohly, nepotahujíc sem těch, které jsme v kapitole čtvrté oznámili, 10. O velikém suchu a pohodlném vláhách vyžádání přímluvou a vzýváním Rodičky Boží při procesi veřejně obrazu Matky Boží Svatoštěpánské obnášeného. 11. O procesi s obrazem Rodičky Boží Svatoštěpánské v čas nastávajícího v městech pražských morového nakažení, na Hrad pražský vykonané, a kterak krvavá krupěje na tváři obrazu spatřena, o zvoních, též ostatních památkách při kostele sv. Štěpána. 12. O posvěcení oltáře Rodičky Boží Svatoštěpánské, podobu brány do nebe majícího dle vyznání Jakobova říkoucího: „Non est hic, aliud nisi Domus Dei et Porta Caeli. Nejni tu jiného, jediné dům Boží,“ a brána nebeská a jaké zrcadlo nám v živobytí zapotřební jest.

9 Jan ZDICHYNEC, *Jacobus Xaverus Ticinus et l'histoire du pèlerinage à la vierge de Rosenthal en Haute-Lusace: frontière confessionnelle et littérature mariale en Europe centrale*, in: Marie-Élizabeth Ducreux – Pierre-Antoine Fabre (edd.), *Sanctuaires et transferts de cultes. Rencontres franco-slovènes* Paris, in: Cahiers du centre de recherches historiques, Avril 2008, č. 41, s. 147–176.

působení v celé knize, ale nachází se tu třeba také konkrétní odkaz na *Diva Wartensis*.¹⁰ Vincentiův rukopis ovšem lze srovnávat zejména s Balbínovým spisem *Diva Montis Sancti*¹¹, který se věnuje mariánské účtě v Čechách, právě tak jako Vincentiovo dílo, zatímco předchozí dvě Balbínovy knihy jsou zaměřeny na úctu k Panně Marii ve Slezsku a na Moravě.¹² Navíc je oproti oběma zmíněným spisům *Diva Montis Sancti* dílu Vincentiovu bližší nejen geograficky, ale také časově, přesto je však nutno i knihy *Diva Wartensis* a *Diva Turzanensis* alespoň dílčím způsobem v následující kratičké komparaci zohlednit.¹³

Prvním krokem při vzájemném srovnávání Balbínových a Vincentiových děl by mohlo být zjištění okruhu spisů, ze kterých oba vycházeli a na které odkazují. V tomto ohledu lze shod najít celou řadu, což ovšem zřejmě souvisí se skutečností, že např. odkazy na Seneku nebo sv. Augustina jsou skutečné *loci communes* daleko širšího okruhu raně novověké literatury. Zmíněný Lucius Annaeus Seneca je zřejmě vůbec nejcitovanějším autorem v Balbínově knize *Diva Montis Sancti*¹⁴ a odvolává se na něj také Vincentius, např. když cituje jeho výrok „*Studia litterarum non faciunt bonos, sed doctos*“¹⁵ nebo když se zamýšlí nad otázkami vděčnosti a uvádí při té příležitosti Senekův spis *De beneficiis*.¹⁶ Budiž zmíněno již na tomto místě, že s referencemi na Seneku je možno se setkat i v dalších manuskriptech Vincentiových, nejen v *Nové záři*, odvolává se na něj rovněž např. ve svém genealogickém rukopise *Liber oblongus*.¹⁷

Vedle děl antických spisovatelů jako byl Seneca (ale také třeba Cicero nebo Plinius) je samozřejmě velká část odkazů spjata s církevními autory. Např. sv. Augustina Vincentius cituje v *Nové záři* (bez udání konkrétního zdroje, ale snad by mohlo jít o *De Civitate Dei*), když zmiňuje to, jak mocné a slavné říše přetrvaly díky své bohabojnosti a účtě k chrámům: „Asyrská monarchie za tou příčinou nad všechny jiné předcházející déle trvala, počítaje v slávě a velikomocném

10 Knihovna Národního muzea Praha, Sběrka rukopisů, IF 26, Nová záře mariánská, p. 45. V celém textu tohoto článku je užita Vincentiova stará (chýbná) paginace, protože umožňuje snazší orientaci v rozsáhlém rukopise.

11 Bohuslaus BALBINUS, *Diva Montis Sancti, seu origine et miracula magnae Dei hominumque matris Mariae, quae in Santo Monte Regni Bohemiae ad Argentisodinas Przibramenses ... V. libris comprehensa*, Praeae 1665. Vycházím z exempláře uloženého ve sbírce starých tisků Muzea města Duchcova, pod př. č. 158. K tomuto Balbínovu dílu srov. Alena BOČKOVÁ, *Balbínova Diva Montis Sancti a její dobové překlady*, in: Václav Chroust – Zdeňka Buršíková – Karel Viták (edd). *Dělám to k větší slávě Boží a chvále vlasti: Bohuslav Balbín a jeho doba: barokní jezuitské Klatovy. Sborník příspěvků*, Klatovy 2014, s. 70–91.

12 B. BALBINUS, *Diva Montis Sancti*, s. 4: „*Age igitur, hanc quoque Divam, post Wartensem Silesiae et Turzanensem Moraviae datas, Bohemis nostris offeramus aliquando.*“

13 Michaela HORÁKOVÁ, *Kalistova „Česká barokní pouť“ ve vztahu k dílu Bohuslava Balbína*, in: Viktor Viktora – Milena Hálková (edd.), *Balbínovská miscellanea. Sborník příspěvků*, Klatovy 2001, s. 93–96. Zde zejména o *Diva Turzanensis*.

14 B. BALBINUS, *Diva Montis Sancti*, s. 5, 6, 17, 20, 22, 24, 59, 66, 117, 156, 167, 174, 179, 190, 210, 216, 232, 257, 275, 299, 307, 386, 413, 428.

15 KNM Praha, Sběrka rukopisů, IF 26, *Nová záře mariánská*, p. 328.

16 Tamtéž, p. 161.

17 Národní knihovna ČR (dále NK ČR), XVII G 16 b) *Liber oblongus II.*, p. 27.

od končin do končin panování svém tisíc dvě stě a třiceti sedmi let, že chrámy a Bohu oddané příbytky v náležitě uctivosti a vážnosti měla...¹⁸ V Balbinově díle je pochopitelně také několik odkazů na hipponského biskupa.¹⁹ Podobně nepřekvapují u obou autorů zaměřených na dějiny mariánské úcty odkazy na velkého ctitele Panny Marie – sv. Bernarda z Clairvaux. Odvolává se na něj jak Balbín,²⁰ tak Vincentius,²¹ který o svatém Bernardu píše s odkazem na cisterciácké menologium od Chrysostoma Henriqueze (1594–1632).²² Stejně tak není v české barokní historiografii nějakým ojedinělým jevem, že jak u Balbína,²³ tak u Vincentia²⁴ se nalézají odkazy na jezuitského historiografa Georgia Crugeria (1608–1671) a jeho *Sacri pulveres*.²⁵

Kromě těchto vysloveně topických odkazů na jednotlivé autory se pak jeví jako důležitější, byt samozřejmě opět ne zcela exklusivní, shody ve vnitřní struktuře obou děl. Obecně lze říci, že ve všech zmíněných knihách zasvěcených milostným obrazům P. Marie můžeme sledovat ono pnutí mezi dvěma póly existence obrazů s náboženskými tématy. Na jedné straně obecné křesťanské principy a na straně druhé jejich teritoriálně omezené až lokální vtělení ve farním kostele nebo na konkrétním poutním místě, kteréžto oba póly se v dílech zmíněných autorů vzájemně podírají. Obecná morální pravidla a pravdy katolické víry jsou naroubovány na náboženský život, který krystalizuje okolo nějakého konkrétního zázračného vyobrazení Panny Marie.²⁶

Při listování Balbinovým spísem *Diva Montis Sancti* lze nalézt chvalozpěv na Pannu Marii,²⁷ který velmi dobře souzní s některými pasážemi u Vincentia, v nichž se abstraktní a vzdálené v prostoru prolíná se zcela konkrétním a blízkým, dávné s budoucím. Tak můžeme například číst: „*To jest ta sličnost, již se slunce, měsíc i samo přirození díví. To ta panenka, kterou svatí prorokové v dávných podobenstvích světu předoznamovali, na niž svatí Otcové žádostivě očekávali. Že ona ten proutek z kořene Jese a vejstřepek z pařezu jeho jest, na němž odpočinul Duch sva-*

18 KNM Praha, Sbirka rukopisů, IF 26, *Nová záře mariánská*, p. 97–98.

19 B. BALBINUS, *Diva Montis Sancti*, s. 24, 185.

20 Tamtéž, s. 304, 458.

21 KNM Praha, Sbirka rukopisů, IF 26, *Nová záře mariánská*, p. 159.

22 Tamtéž, p. 66 „*A jestli jest někdy Rodička Boží, jakž Menologium cistercienské jistí, v kostele affligeminském v Nydrlandu, že toho množství lidu doslejšalo Bernarda Miláčka svého jí pozdravujícího: „Ave Maria, Zdráva Maria,“ jeho zase pozdravila: „Salve Bernarde, Zdráv buď Bernarde,“ mínění jsem, že téhož spozdravení ač ne nahlas než toliko uvnitř v srdci oučastní bývají, kterým rozmnožení ctí a slávy Marie Panny k srdci jde, jenž kostel svatoštěpánský, v němž ta dvanáctá obrana a bašta jakožto nejdražší a nejsličnější klínat slavného Města Prahy Nového složena jest, tím oumyslem, aby rodičku Boží s uctivostí pozdravili řkouce: „Salve Regina, Zdráva Královno,“ navštěvuji.“ K osobě Chrysostoma Henriqueze srov. K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ – J. HLAVÁČKOVÁ a kol., *Historiam scribere II.*, s. 335–336.*

23 B. BALBINUS, *Diva Montis Sancti*, s. 42, 58.

24 KNM Praha, Sbirka rukopisů, IF 26, *Nová záře mariánská*, p. 15.

25 K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ – J. HLAVÁČKOVÁ a kol., *Historiam scribere II.*, s. 192–194; Jan ROYT, *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*, Praha 1999, s. 47.

26 O tom se zmiňuje v širší souvislosti medievista Jean Claude SCHMITT, *Le Corps des images*, Paris 2002, s. 29.

27 B. BALBINUS, *Diva Montis Sancti*, s. 4–5.

tý.²⁸ Jindy je Vincentiův jazyk ještě ve větší míře mysticky obrazný: „*Ona ta trubice, po níž se do srdcí lidských z studnice života živý pramínkové spouštějí. Ona opatrovnice pokladu, nad něž nebe i země nic dražšího nemá, ona ten ohnivý sloup, ten světlý obláček předcházející nás k životu, abychom procházejí poušť tohoto světa, věčně nepobloudili.*“²⁹

Tyto pasáže plné metafor a tvůrčího vzletu střídají strohé deskriptivní oddíly, věnující se popisu jednotlivých mariánských poutních míst v širším geografickém záběru. Vincentius uvádí jednotlivé milostné obrazy Panny Marie podle českých krajů,³⁰ potom následuje výčet posvátných mariánských obrazů a soch v Praze.³¹ Zde Vincentius, který pokládá celé Čechy za „mariánskou schránu“, přirovnává opět květnatým slohem zázračné obrazy Panny Marie uchovávané v Praze k jakýmsi duchovním hradbám. Doslova píše: „*A tak za šťastnou krajinu tebe, Země česká, pokládám, že všude vůkol ohražena jsouc, stráží svrchovanou jako domácí přibýtek a schránka nejsvětější Panně jsi učiněna. Šťastná s ty, Praho, vznešené téhož Království českého hlavní město, neb bys jiných náspů, zdí a valů neměla, dostis opevněna tím, zes dvanácti baštami, to jest Marie Panny ušlechtilými a na díle zázračnými obrazy, ohražena a ozdobena...*“³² Je tu tedy opět evokována představa o Čechách jako mariánské zemi. Následně Vincentius zmiňuje některá další mariánská poutní místa nejen v Čechách, ale i na Moravě a v kladském hrabství.³³ Balbin ve své *Diva Montis Sancti* uvádí svou oblíbenou Pannu Marii Rušánskou z Jičína,³⁴ pak vypočítává další české madony, jako byla ta strakonická, doksanská, tejnická, packá, nepomucká, plzeňská,³⁵ následuje drobná zmínka o moravských, potom poměrně podrobně o slezských³⁶ a kladských³⁷ a také o jedné hornoluzické mariánské soše.³⁸ Podobně i Balbinova *Diva Turzanensis* obsahuje 32. kapitolu nadepsanou: *Catalogus Imaginum & Statuarum Divae Virginis quaecumque per Bohemiam, Moraviam & Silesiam a miraculis celebrantur*, kde uvádí i řadu mariánských poutních míst v Čechách (České Budějovice, Kájov, Kladruby, Bohosudov). V té stejné knize se pak rozepisuje i o pražských mariánských obrazech, konkrétně jich je vyjmenováno pět – ten u sv. Jakuba, v Loretě, dále u kapucínů na Hradčanech, v profesním domě jezuitů na Malé Straně a na Vyšehradě.³⁹

Také věcná deskripce Svatoštěpánské Panny Marie a té Svatohorské je podána v podstatě analogickým způsobem u obou autorů. Vincentius píše: „*Rodička nejsvětější jakožto královna nebe*

28 KNM Praha, Sběrka rukopisů, IF 26, *Nová záře mariánská*, p. 8–9.

29 Tamtéž, p. 159.

30 Tamtéž, p. 22–39.

31 Tamtéž, p. 45–62.

32 KNM Praha, Sběrka rukopisů, IF 26, *Nová záře mariánská*, p. 45–46

33 Tamtéž, p. 43–44.

34 B. BALBINUS, *Diva Montis Sancti*, s. 35–36.

35 Tamtéž, s. 36.

36 Tamtéž, s. 37–38, „*Strigensis, Steinensis, Raubicensis*“.

37 Tamtéž, s. 38–39, „*Glacensis, Willemsdorffensis, Oberschwedeldorffensis*“.

38 Tamtéž, s. 40, „*Rosenthalensis*“.

39 Bohuslaus BALBINUS, *Diva Turzanensis seu Historia originis et miraculorum Magnae Dei hominumque Matris Mariae cujus Venerabilis statua prope Brunam indicio coelestis lucis in rubis inventa*, Olomutii 1658, s. 168–170.

*i země okolo hlavy má papršlek pod královskou korunou a od hlavy rouchu bílou obdýlně svěšenou pláštěm zeleným, jehožto vyložení červené a ten prostřed jako záponou spojený. Děťatko Ježíška miluje, naň zhlížeje, na způsob chovanky rouchem přistřena, na rukou po levé straně obnaženého chová a pěstuje, Božské naproti tomu pacholátko levou ručičkou klade na prsy své a přizdvihujíc pravou až k podbradku, zdá se, že přistojícím požehnáni dává.*⁴⁰ Tento idiografický a přitom zbožnou úctou prochnutý popis se v některých prvcích podobá tomu Balbínovu.⁴¹

Když Vincentius podrobně popisuje starobylost obrazu Panny Marie Svatoštěpánské, následuje tím do značné míry Bohuslav Balbína ve spise *Diva Montis Sancti*,⁴² který mj. píše „*de Antiquitate vero sanctae hujus imaginis conjectura, vel ex ipsa sculpendi ratione peti potest. Qui antiquissimas in Patria nostra Statuas saepius spectarunt, facile si hanc spectent antiquitatem intelligent...*“⁴³ Stejně tak jeho *Diva Turzanensis* obsahuje kapitolu *Conjectura nostra de Sacrae Imaginis Antiquitate*, kde se pokouší stopovat počátky mariánské úcty až do dob sv. Cyrila a Metoděje.⁴⁴ Vincentius se pouští v souvislosti s mariánským obrazem i do paleograficko-chronologických úvah nad letopočtem, který obraz provází, a snaží se napodobit písmo zmíněné inškrípce: „*Starožitnost obrazu Panny Marie osvědčují litery neb cifry na zad tabulky v patrném rozeznání na ten způsob MCCCCLXXII, které však, aby týž milostný obraz starší býti nemohl, neodporují*“.⁴⁵

Za do jisté míry obdobnou u obou autorů můžeme pokládat také jejich snahu doložit vazbu milostného vyobrazení P. Marie na v českém baroku oslnivě působící postavu prvního pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Vincentius píše, že existují: „*Troje Copie aneb přemalování dvoje velmi starožitné obrazu Panny Marie Štěpánské v Roudnici v sídle B(laženého) Arnošta, prvního arcibiskupa pražského.*“⁴⁶ Bohuslav Balbín má ve své knize kapitolu, kde se ukazuje veliká blízkost Panny Marie Svatohorské Panně Marii, již uctíval první pražský arcibiskup Arnošt: „*Ernesti I. Pragensis Archiepiscopi et Imaginis Divae Virginis in Sancto Monte germanitas et maxima similitudo.*“⁴⁷

Za topické v celé mariologické literatuře českého baroka je možno pokládat údaje o zázracích, které Panna Maria způsobila. Balbín ve svém díle *Diva Montis Sancti* věnuje divům způsobě-

40 KNM Praha, Sběrka rukopisů, IF 26, *Nová záře mariánská*, p. 81.

41 B. BALBINUS, *Diva Montis Sancti*, s. 130–133.

42 Tamtéž, p. 133–134.

43 Tamtéž, p. 133.

44 B. BALBINUS, *Diva Turzanensis*, s. 40 a d.

45 KNM Praha, Sběrka rukopisů, IF 26, *Nová záře mariánská*, p. 74. To vše dělá v kapitole, kterou nadepsal: Kapitola druhá o starožitném Milostní a vážnosti skvějícím se obrazu Rodičky Boží při farním kostele svatého Štěpána Většího na Rybníčku v královském Novém Městě pražském. Vincentius se tamtéž podivuje také dobrému stavu starobylého mariánského obrazu, p. 77: „*Podivení a bedlivého uvážení věc hodná, že v tolika letech ani práchnivělosti ani červotočím nejmenšího znamení na něm se nenachází.*“

46 KNM Praha, Sběrka rukopisů, IF 26, *Nová záře mariánská*, p. 91.

47 B. BALBINUS, *Diva Montis Sancti*, s. 123–125.

ným Pannou Marií Svatohorskou hned tři knihy – čtvrtou, pátou a šestou.⁴⁸ Balbínova *Diva Turzanensis* má dokonce samostatné kapitoly, z nichž každá je zvláště věnována nějakému mariánskému zázraku.⁴⁹ V dalším Balbínově spise *Diva Wartensis* jsou zázraky zase rozčleněny chronologicky.⁵⁰

Vincentius obdobně jako Balbín vypočítává zázraky způsobené Pannou Marií Svatoštěpánskou – jako bylo např. vyléčení Mikuláše Podstatného z bolesti hlavy⁵¹ nebo Evy Terezie Palečkové z palčivé zimnice,⁵² šťastný porod Alžběty Karkošové⁵³ či zázračné uzdravení manžela šlechtičny Lidmily Polyxeny Šofmannové z Hemrlesu, rozené Chřepické z Modlíškovic, která o tom vydala v roce 1687 svědectví.⁵⁴ Právě těmto písemným výpovědím svědků z let 1678–1686 o zázračném působení mariánského obrazu je věnován celý oddíl knihy nadepsaný „Poznamenání některých písebných atestací aneb písebných vysvědčení za příčinou přijatých Milostí skrze vzývání rodičky Boží v obraze Svatoštěpánském zhotovených“.⁵⁵ Tato svědectví se však netýkala výlučně uzdravujícího působení obrazu, jak ukazuje svědectví Jiřího Samuela Termanna z Ostravy o krvavé krůpěji na obraze Panny Marie Svatoštěpánské.⁵⁶ Zde budiž připomenuto, že zázračný pláč Panny Marie popisuje i Bohuslav Balbín ve svém spise *Diva Wartensis*.⁵⁷

Protože, jak to konstatuje Miloš Sládek,⁵⁸ téměř veškeré snahy hledat útočiště u Panny Marie v době soužení, byly v baroku spojeny s bezpodmínečným slibem vykonání nějakého zbožného skutku, nepřekvapuje, že Vincentiův rukopis obsahuje také soupis obětín, které byly přineseny Panně Marii Svatoštěpánské za vyslyšení proseb, nadepsaný „Obětí kostelní Rodičky Boží počínaje od léta 1648“.⁵⁹ Mezi nimi je zajímavý například v roce 1675 věnovaný: „ručníček vyšívaný malý na kraj oltáře“ od urozené paní Veroniky Terezie Palmové, rozené Zahořanské z Vorlíku,⁶⁰ nebo údaj z roku 1679, že: „... korály červené a při nich dva křížky stříbrné odkázala z pobožnosti paní Dorotha Tuhá, měštěninka Nového Města pražského.“⁶¹

48 B. BALBINUS, *Diva Montis Sancti*, s. 153, Liber III. Historiae Sancti Montis qvi est Miraculorum primus Liber IV. Secundus Miraculorum a Liber V. V těch se nacházejí podobné záznamy jako u Vincentia a S. Guilelmo.

49 B. BALBINUS, *Diva Turzanensis*, passim.

50 B. BALBINUS, *Diva Wartensis oder Ursprung und Mirackel der Grossmächtigen Gottes und der Menschen Mutter Mariae*, Prag 1657, s. 160–163, 143–149: zázraky z let 1200–1523, s. 216: druhý díl zázraků z let 1571–1655.

51 KNM Praha, Sběrka rukopisů, IF 26, *Nová záře mariánská*, p. 440.

52 Tamtéž, p. 442.

53 Tamtéž, p. 443.

54 Tamtéž, p. 701–702.

55 Tamtéž, p. 669–724.

56 Tamtéž, p. 697–698.

57 B. BALBINUS, *Diva Wartensis*, s. 160–163.

58 Miloš SLÁDEK, *Zázračná uzdravení a dobrotivá vzhlednutí v literatuře českého baroka*, Literární archiv 27: česká literatura doby baroka. Sborník příspěvků k české literatuře 17. a 18. století, s. 247–257.

59 KNM Praha, Sběrka rukopisů, IF 26, *Nová záře mariánská*, p. 389–398.

60 Tamtéž, p. 392.

61 Tamtéž, p. 393.

Vedle společných literárních zdrojů a celkové struktury děl věnovaných zázračným vyobrazením Panny Marie je možno ve spisech najít další shodné prvky, které jsou ovšem opět společné širšímu literárnímu okruhu českého baroka, nejen oběma zmíněným dílům. Spisy Vincentia a S. Guillelmo prolínají určitá témata, která děsila v 17. století snad všechny tehdejší obyvatele střední Evropy, jako je například mor nebo Turci. Ve Vincentiově díle se odrážejí úplně stejně jako v široké škále české barokní literatury zmínky o moru v roce 1680 a o obětovavších se bosých augustiniánech (Ladislaus a S. Peregrino), kapucínech a františkánech, kteří sloužili nakaženým.⁶² Zmiňuje i procesí s obrazem Panny Marie Svatoštěpánské za morové epidemie 1679–1680, a jak již bylo výše poznamenáno, také její krvavé slzy v době rozšíření nákazy.⁶³ Bohuslav Balbín připomíná v *Diva Montis Sancti* mor v roce 1649 ale v poněkud jiné souvislosti. Jde o ochranu před ním, kterou poskytla Panna Maria Svatohorská věřícím.⁶⁴ Samostatná kapitola je věnována moru v Balbínově *Diva Wartensis* v souvislosti s lidmi, kteří byli zásahem Panny Marie vyléčeni z nákazy.⁶⁵

Vedle moru vyvolávali stoupající a klesající vlny strachu (podle situace na uherském bojišti) v české společnosti, která s nimi na svém území nepřišla do styku, Turci, respektive představa o nich, která mohla být pro tehdejší lidi tak děsivá, že byla schopna i zabít přes svou virtualitu, jak se to stalo podle svědectví cisterciáka Malachiase Welckera (1649–1712) v Bohosudově.⁶⁶ To, jaký význam přičítali tehdejší lidé tureckému nebezpečí, dobře dokumentuje mimo jiné barokní světová kronika Andrease Augustina Fiedlera (1631–1690).⁶⁷ Údaje o Turcích se vyskytují u Balbína i Vincentia, ale v jiných konotacích. Balbín uvádí po různu expresivní, nicméně stereotypní označení pro Turky a také jejich „lžiproroka Mohameda“, zatímco Vincentius popisuje konkrétní, dramatickou a v době sepisování *Nové záře* ještě nepochybně velice čerstvou vzpomínku na obléhání Vídně Turky v roce 1683: „Kdo neví, v jaké nebezpečnosti teď minulého 1683 roku nejen císařské hlavní město Vídeň v Rakouské zemi, ale i jiné okolní krajiny přišly, když to ten klíč celého křesťanstva hrozou tureckou mocí, co by ho sehlititi chtěli, obehnán byl, takže počna od 15. Julii ustavičným ohněm hrozením, děl spouštěním prachu a min podkládáním zdí a náspů vyvracováním, ...šturmu hnaním a jiných záhubných způsobů k podmanění slavné císařské residenty užívaným do takového těсна obyvatele vídeňští přišli, že lidsky mluvěj ztraceni byli, nejsou dosti způsobní k odporování psům pohanským.“⁶⁸

Obecně lze na základě výše uvedených skutečností Vincentiův spis *Nová záře mariánská* označit za do jisté míry podobný Balbínovým knihám o mariánské úctě. Spis však má i určitá specifika implikovaná do jisté míry už tím, že byl sepsán česky, tedy se zaměřením na jiného čtenáře než převážně latinsky psané spisy Bohuslava Balbína, byť například jeho spis *Diva Montis Sancti*

62 Tamtéž, p. 94–95.

63 Jan ROYT, *Obraz a kult*, s. 171.

64 B. BALBINUS, *Diva Montis Sancti*, s. 280.

65 B. BALBINUS, *Diva Wartensis*, s. 276–277.

66 SOA Litoměřice, RA Cisterciáci Osek, karton 293, *Series abbatum Monasterii B(eatae) V(irginis) Mariae de Ossek Ordinis Cisterciensis, Reincipit series abbatum* (1698), p. 66–67.

67 Muzeum města Duchcova, Sběrka rukopisů, *Světová kronika Andrease Augustina Fiedlera*, R4, passim.

68 KNM Praha, Sběrka rukopisů, IF 26, *Nová záře mariánská*, p. 183 a d.

byl záhy po svém latinském vydání v roce 1666 přeložen Matějem Václavem Šteyerem a vytištěn i česky jako *Přepodivná Matka Svatohorská a Diva Wartensis* se dočkala obliby v německém vydání, na které je také v tomto textu odkazováno.

Vedle sledování kultu Panny Marie Svatoštěpánské v širších souvislostech se Vincentius zajímal o šlechtické rodokmeny. O vzájemné podobnosti obou autorů v této oblasti se zmínil již v osmdesátých letech 20. století Tomáš Krejčík.⁶⁹ Také v tomto směru Vincentiova zájmu lze najít přímo odkazy na Balbínovo dílo, které jsou rozhodně častější než reference na některé starší autory genealogických prací, např. na Bartoloměje Paprockého z Hlohoh (c. 1543–1614).⁷⁰ Namátkou lze zmínit, že např. Vincentiův *Liber oblongus* obsahuje odkaz na: „Genealogicae Editiones R(everendi) P(atr)is Bohuslai Balbini Soc(ietatis) Jesu“.⁷¹ Ale ve Vincentiových konvolutech se nacházejí také ukázky epistolografie spjaté s Balbínovou osobou. Vincentiův rukopis *Liber variegatus* zahrnuje přepis listu Jindřicha staršího Kapouna ze Svojkova Bohuslavu Balbínovi v Hradci Králové dne 9. srpna 1669,⁷² stejně tak je u jednoho rodokmenu uvedeno: „Communic(avit) R. P. Balbinus.“⁷³ Další genealogický rukopis – *Liber rubeus* – zase obsahuje na různých místech přepsané výpisky Bohuslava Balbína z erekčních knih.⁷⁴ Budiž ještě na okraj poznamenáno, že v genealogických knihách Vincentiových jsou stopovatelné i některé další drobné náznaky jeho duchovní provázanosti s užším okruhem Balbínových přátel (nebo minimálně zájem o tyto dějepisce), např. s Tomášem Pešinou z Čechorodu (1629–1680). Například do rukopisu *Liber oblongus*⁷⁵ je vlepený mědiryt s podobiznou Tomáše Pešiny z Čechorodu, kterou podle obrazu Karla Škréty vyryl antverpský rytec Gerard de Groos, který přišel do Prahy v roce 1670.⁷⁶

To jsou tedy bezprostřední balbínovské odkazy. Ale při hlubším pohledu se vynoří důležitá otázka, zda není spolu s Borisem Andrejevičem Uspenským v případě této druhé složky Vincentiova literárního tvoření vhodné poněkud změnit úhel pohledu.⁷⁷ Zatímco *Nová záře mariánská* je, jak bylo výše ukázáno, koncipována jako ucelený spis, který má být vytištěn a zaměřit k čtenáři (byť k tomu nakonec nedošlo), takže nese stopu cílevědomého směřování autorova k určitému tvaru a vyznění, zbytek jeho rukopisného díla má naprosto jiný charakter. Tato část jeho „rukopisné pozůstalosti“ vůbec nebudí dojem, že by se jednalo o výsledek systematického zaměření k určitému cíli.

69 Tomáš KREJČÍK, *Z dějin českých genealogických a heraldických zájmů do poloviny 19. století*, Sborník archivních prací 32, 1982, s. 49.

70 NK ČR, XVII F 35, *Liber rubeus*, p. 331–356, kde se nachází „Pořádek všech těch rodův, jak je Paprocius v své knize pořádkem vedle alfabetu neb různou vyčítá“.

71 NK ČR, XVII G 16b *Liber oblongus* II., p. 540–543.

72 NK ČR, XVII E 28 *Liber variegatus*, p. 573–577.

73 NK ČR, XVII E 28 *Liber variegatus*, p. 34.

74 NK ČR, XVII F 35 *Liber rubeus*, passim.

75 NK ČR, XVII G 16b *Liber oblongus* II., p. 305.

76 Ulrich THIEME–Fred. C. WILLIS, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, XV. svazek*, Leipzig 1922, s. 83.

77 Борис А. УСПЕНСКИЙ, *Семiotics истории. Семiotics культуры*, Москва, 1994, s. 9. Podle něj má být pozornost historikova obrácena k vnitřnímu úhlu pohledu lidí minulosti, jinak se jedná o ahistorické podsouvání odborných preferencí současného badatele dávným lidem.

tému završitelnému cíli. Jde o dílo vnitřně roztržité a nesoustředěné, ovšem v žádném případě nevýznamné nebo nezajímavé.⁷⁸ Leccos o charakteru zmíněných rukopisů mohou prozradit relativně řídké, ale nikoliv zcela zanedbatelné rukopisné poznámky obsahově zcela jiného charakteru, než je ten genealogický. Vincentiův *Liber rubeus* například obsahuje vedle genealogických schémat popis slavností provázejících korunovaci Ferdinanda II.,⁷⁹ ale také třeba recept „contra podagram“⁸⁰ nebo návod na „zadělávání kořene prustvorce“,⁸¹ dále polemické stati „O konfesí augšpurské“ nebo „O Janu Kalvínovi“⁸² atd. Tento kontext by neměl být opominut přes svou zdánlivou marginalitu, neboť jeho sémiotická výpovědní hodnota může být značná.

Například recepty na to, aby „vrabci pšenici nezobali“ a také aby „sejr celistvý zůstal“,⁸³ zahrnuté do dalšího Vincentiova rukopisu *Liber variegatus*, mohou bezděky naznačit, jaký význam přikládal sám Vincentius svým genealogickým studiím, nebo naopak ukázat snahu pouze „navenek“ (před svými řádovými spolubratry) prezentovat okrajovost a pomíjivost zaznamenávaných skutečností, ačkoliv tyto mohly představovat duševní aktivitu, která byla pro Vincentia nesmírně důležitá, apod.⁸⁴ Konečný soud o jeho vztahu ke genealogii, jak se zrcadlí ve zmíněných a některých dalších pražských rukopisech i v manuskriptu Inářském,⁸⁵ však každopádně vyžaduje další, podrobnější studium. Nelze zde zapomínat ani na to, že Vincentius byl především řeholníkem a že po celé Evropě se tehdy vedly diskuse o tom, čemu se v oblasti historického a dalšího bádání směji členové církevních řádů věnovat a co již je z hlediska řádového étosu nepřipustné.⁸⁶ Genealogii je samozřejmě možno najít mj. i v dílech celé řady velkých katolických učenců barokní doby, počítaje v to i jezuitského polyhistora Athanasia Kirchera (1602–1680), ale jedná se o rodokmeny velice často spojované se sakrálním prostorem nebo s postavami světců.⁸⁷ Toto tendování k propojení genealogického bádání s postavami skutečných i domnělých světců, mučedníků z husitských válek apod. je dobře známé právě od Balbína, zatímco u Vincentia, podle našich současných znalostí, absentuje.⁸⁸

78 K Vincentiovým genealogickým aktivitám s rozšířením informací o některých jeho rukopisech i se zjištěním některých nových prosopografických údajů k Vincentiově osobě, srov. Martina JERÁNKOVÁ (HRDINOVÁ), *Erbovní galerie jako prostředek reprezentace raně novověké šlechty*, Studie o rukopisech 36, 2005–2006, s. 141–203; Martina HRDINOVÁ, *Erby ctihodné šlechty slavného Království českého*, Praha 2013, s. 123–124.

79 NK ČR, XVII F 35, *Liber rubeus*, p. 321–330.

80 Tamtéž, p. 360.

81 Tamtéž, p. 366.

82 Tamtéž, p. 361–362, 363–364.

83 NK ČR, XVII E 28, *Liber variegatus*, p. 596.

84 To vše by mohlo být předmětem budoucího kontextuálního zkoumání Vincentiových rodopisných aktivit.

85 Martina JERÁNKOVÁ, *Erbovní galerie*, s. 145.

86 Jean MABILLON, *Tractatus de Studiis monasticis*, Venetiis 1745, s. 145–157.

87 Athanasius KIRCHER, *Historia Eustachio-mariana*, Romae 1665.

88 Olga KVĚTOŇOVÁ–KLÍMOVÁ, *Styky Bohuslava Balbína s českou šlechtou pobělohorskou*, Český časopis historický 1926, s. 522–524; Zdeněk KALISTA, *České baroko*, Praha 1940, s. 39.

Otázkou zůstává také to, co mohlo být prvotním impulsem zájmu obou autorů o genealogii. U Vincentia by se dalo předpokládat, že u počátku jeho rodopisného zájmu stál zájem o původ jeho matky, rozené Teufflové ze Zeylbergu, Vincentiův mimořádný zájem o tuto rodinu prostopuje mnoha jeho spisy. V *Nové záři mariánské* zmiňuje epitaf „*Jana Teuffle z Czellbergku, authora Historie této krevního přítele*.“⁸⁹ *Liber variegatus* obsahuje zase rodokmen Teufflů ze Zeylbergu, nadepsaný *Fragmentum posthumum genealogiae Teuffeliorum de Zeilberg Patritiorum Pragensium*.⁹⁰ K tomuto rodokmenu pak je připojen opis výše zmíněného epitafu Jana Teuffla ze Zeylbergu na kostele sv. Štěpána (psaný jinou než Vincentiovou rukou). Podobně rukopis *Pharrago collectaneorum genealogicorum et aliorum* obsahuje několikrát přeškrtnutý rodokmen Teufflů ze Zeylbergu.⁹¹ Bez hlubšího prozkoumání tohoto problému je obtížné říci, jakou roli u Balbína při studiu genealogie sehrál jeho původ z rodu Balbínů z Vorličné.⁹²

Srovnání konkrétních rodů, jejichž genealogii se věnovali Vincentius a S. Guilelmo i Bohuslav Balbín, ukáže některá opakující se jména, jako jsou např. Harantové z Polžic⁹³ nebo hrabata z Guttenštejnu.⁹⁴ Ovšem bez ohledu na to, zda se u obou historiografů vyskytuje zájem o stejné rody či nikoliv, zásadní rozdíl mezi oběma autory genealogických děl spočívá v tom, že Vincentius nikdy neseписuje soustavné práce o jednotlivých rodech jako Balbín o Guttenštejnech nebo Malovcích, ale velká část toho, co se z jeho genealogických výtvorů dochovalo, je nezavršené „fragmentum“, jak to Vincentius někdy sám označuje.

O tom, jak celistvý byl Balbínův zájem o rodopis, je možno se přesvědčit v díle vydaném v Praze roku 1665, které bývá často přívazkem jeho spisu *Diva Montis Sancti* a pojednává o rodu Malovců z Malovic.⁹⁵ Balbín začíná svůj spis krátkou obhajobou šlechtictví jako takového,⁹⁶ následně se zamýšlí nad postavením panského a rytířského stavu u starých Čechů.⁹⁷ Eminentně jej zajímá propojení rodu Malovců s rodem prvního pražského arcibiskupa (tak jako u Guttenštejnu ukazuje jejich vazbu na blahoslaveného Hroznatu).⁹⁸ Pokračuje pojednáním o starobylosti tohoto rodu a vypráví pověst o statečném předkovi Malovců, jemuž nepřátelé u Milána rozpůlili mříží koně. Jako kritický historiograf uvádí i pochybnosti, které obě vyprávění mohou vyvolat, ale

89 KNM Praha, Sběrka rukopisů, IF 26, *Nová záře mariánská*, p. 523.

90 NK ČR, XVII E 28, *Liber variegatus*, p. 597.

91 NK ČR, XI E 16, *Pharrago collectaneorum genealogicorum et aliorum*, f. 90v.

92 O. KVĚTOŇOVÁ–KLÍMOVÁ, *Styky Bohuslava Balbína*, s. 497–498.

93 NK ČR, XVII F 35, *Liber rubeus*, p. 93–96, O. KVĚTOŇOVÁ–KLÍMOVÁ, *Styky Bohuslava Balbína*, s. 529.

94 NK ČR, XVII E 28, *Liber variegatus*, p. 384–386 spolu s rodokmeny Kunášů z Machovic a Kořenských z Terešova. Bohuslaus BALBINUS, *Syntagma historicum quo illustrissimae et pervetustae stirpis Comitum de Guttenstein origines et memoriae continentur*, Pragae 1665.

95 Tak je tomu i v případě exempláře př. č. 158 ze sbírky starých tisků Muzea města Duchcova, ze kterého jsem vycházel.

96 Bohuslaus BALBINUS, *Historiae Beatissimae Virginis in Sancto Monte Societatis Jesu auctarium II., quod illustrissime, generosissime et antiquissimae stirpis Baronum et Equitum Maloveciorum antiquitates complectitur*, Pragae 1665, s. 3–5.

97 Tamtéž, s. 5–6.

98 Tamtéž, s. 6–8.

vzápětí se je snaží vyvrátit. Pak znovu pojednává o Arnoštu z Pardubic,⁹⁹ na dalších stranách zkoumá přijmení a přídomky rodu, který nosil v erbu polovičku koně.¹⁰⁰ V další kapitole se samostatně zabývá znakem Malovců a také jejich sídly.¹⁰¹ Následně kriticky odlišuje ty, kteří buď mají stejné příjmení nebo znak jako Malovcové, ale zůstávají bez jakékoliv genealogické afinity k nim.¹⁰² Dále zaznamenává význačné úřady, které Malovcové zastávali – jako nejvyšší písaři, přísedící zemského soudu, přísedící dvorského a komorního soudu, karlštejnští purkrabí atd., s odkazem na Veleslavína pak zmiňuje také jednoho velmistra řádu maltézských rytířů z rodu Malovců.¹⁰³ Další kapitola je zaměřena na autoritu, kterou má rod Malovců v Českém království a na jejich účast na diplomatických poselstvích k papežům, císaři apod.¹⁰⁴ Zmiňuje též podíl Malovců na volbách českých králů.¹⁰⁵ Dále probírá válečné aktivity a připojuje přehled Malovců, kteří bojovali ve švédských válkách,¹⁰⁶ jejich plodnost,¹⁰⁷ malovcovské fundace a donace v kostelích,¹⁰⁸ praesagia mortis na hradě Kámen,¹⁰⁹ rozličenosti k rodu Malovců,¹¹⁰ jmenuje významné rody příbuzné s Malovci¹¹¹ a sestavuje celkový přehled slavných členů rodu.¹¹² Spisek končí deskripční obnovení malovcovské slávy v Balbínově době.¹¹³ Příložené genealogické tabule označené písmeny A až H mají za úkol ukázat genealogické vazby se Šternberky, Kolovraty a dalšími významnými rody.

Budou-li vedle tohoto Balbínova spisu položeny rukopisy Vincentia a S. Guilelmo, vysvítá z takového srovnání, že jde o díla naprosto nesouměřitelná. Na jedné straně soustavná práce o dějinách nějakého rodu (jako byli třeba Malovcové nebo Guttenštejnové), na druhé straně konvoluty výpisků, genealogických fragmentů a poznámek bez vnitřní struktury. Srovnávat lze tedy maximálně jednotlivé genealogické tabulky, které Balbín zařazuje do svých *Miscellanea historica Regni Bohemiae*¹¹⁴ s konkrétními odděleními rodopisnými schémata, která si poznamenává Vincentius do rukopisných knih věnovaných nejen genealogii, ale okrajově též řadě ji-

99 Tamtéž, s. 11–12.

100 Tamtéž, s. 12–13.

101 Tamtéž, s. 13–15.

102 Tamtéž, s. 15–16.

103 Tamtéž, s. 16–18.

104 Tamtéž, s. 18–20.

105 Tamtéž, s. 21.

106 Tamtéž, s. 21–23.

107 Tamtéž, s. 23.

108 Tamtéž, s. 24.

109 Tamtéž, s. 24–26.

110 Tamtéž, s. 26–27.

111 Tamtéž, s. 27–28.

112 Tamtéž, s. 29–31.

113 Tamtéž, s. 31–32.

114 Bohuslaus BALBINUS, *Miscellaneorum historicorum regni Bohemiae decadis II. liber II., tabularium Bohemo-Genealogicum, id est: Genealogicae tabulae Bohemiae; quibus Nobilium et Illustrium familiarum in regno Bohemiae Majores genealogice delineantur; nullo tamen antiquitatis, aut dignitatis ordine. opus nobilitati nostrae gloriosum, a multis diu expetitur, magno curarum pretio & annorum decursibus elaboratum; nunc primum publicatur, Pragae 1687.*

ných témat. Pohled na celek díla obou zkoumaných autorů ukazuje tedy, že určitou „symetrii“ je možno konstatovat pouze u knih zaměřených na mariánský kult (byť u Vincentia se setkáváme pouze s jedním spisem tohoto typu nikdy nevydaným tiskem, zatímco u Balbína jde o menší soubor vytištěných knih, sepsaných navíc původně latinsky).

Pokusíme-li se na závěr stručně srovnat obě postavy Balbína a Vincentia, vystoupí tu zřetelně řada odlišností: 1) Bohuslav Balbín měl jednoznačnou v baroku obvyklou tendenci k polymatickému pojetí „vlastivědy“ Čech, obdobně, jako tomu bylo třeba u Johanna Weikarta Valvasora (1641–1693) pro oblast Kraňska, přestože jeho *Miscellanea* zůstala jen monumentálním torzem.¹¹⁵ Tato tendence k univerzálnosti je jedním z charakteristických rysů Balbinových oproti Vincentiovi, který se kromě dějin Svatoštěpánské Panny Marie věnuje pouze rodopisu. S tím souvisí druhý zásadní rozdíl.

2) U Balbína je zřetelná tendence k završení knižních opusů a jejich vydávání tiskem, zatímco Vincentius byl v tomto ohledu Balbinovým pravým opakem, s výjimkou *Nové záře mariánské* může být jeho práce synonymem nesoustavnosti a fragmentárnosti.

3) I pokud jde o interakci s čtenářstvem, je (i z výše uvedených důvodů) dopad obou autorů naprosto odlišný. Na jedné straně Balbínova tištěná latinská díla čtená i v zahraničí, ale také překládaná do vernakulárních jazyků, a na straně druhé rukopisné práce Vincentia a S. Guilelmo, které maximálně mohou kolovat jako výpůjčky v úzkém okruhu jeho známých a po jeho smrti pak mezi zájemci o rodopis a dějiny mariánského kultu.

Přes zmíněné zásadní odlišnosti předkládaný příspěvek naznačil též určité analogie mezi oběma autory, které ovšem nepoukazují na nějaký exkluzivní balbinovský vliv na Vincentia a S. Guilelmo. Ten byl ovlivněn Balbínem právě tak jako řada dalších historiografů barokního údobí v českém prostoru. Za styčné body i s výše uvedenou výhradou lze u obou pokládat 1) barokní patriotismus opřený o náboženskou víru, 2) sepisování děl popisujících mariánskou úctu v historiografické perspektivě a 3) zájem o šlechtickou genealogii.

115 K osobě Johanna Weikarta Valvasora ze starší literatury např. Christian Gottlieb JOECHER, *Allgemeines Gelehrten Lexicon darinne die Gelehrten aller Staende*, Leipzig 1751. s. 1437. K polyhistorům v baroku nejnověji Peter BURKE, *Giganten der Gelehrsamkeit*, Berlin 2021, s. 63–93.

Miriam Ambrúžová Poriezová Angela Škovierová

**Buhuslav Balbín a recepcia jeho diela
v prostredí slovenských historických knižníc**

Úvod

Známy český jezuitský literát, historik, geograf a pedagóg s vrúcnyim vzťahom k domácomu – českému jazyku písal svoje dielo výlučne v latinčine. Svojimi spismi sa usiloval poukázať na necitlivosť prebiehajúcej rekatolizácie a germanizácie. Za tieto názory bol zo strany svetskej i cirkevnej vrchnosti prenasledovaný. Nepochybne však predstavuje jednu z najpozoruhodnejších osobností baroka a českej histórie.

V Čechách približujú osobnosť Bohuslava Balbína viaceré encyklopedické a lexikografické diela, štúdie a monografie. Na prelome 20. a 21. storočia sa objavilo aj niekoľko nových edícií spisov tohto významného jezuitu. Česko-uhorským, resp. česko-slovensko-maďarským kultúrnym a náboženským vzťahom 16.–18. storočia, ktoré sa odrážajú v tlačovej a literárnej produkcii, sa vo viacerých čiastkových štúdiách venovala mladá maďarská bádatelka Eszter Kovács, ktorá je aj autorkou monografie *Légy cseheknek pártfogója, magyaroknak szószóllója...* (Buď patrónom Čechov, obhajcom Uhrov...).¹ Na Slovensku sa problematike jezuitských tlačí najmä v 17. storočí vo viacerých štúdiách venovala Marta Fórišová,² ani jedna z autoriek však svoju pozornosť nezamerala na Bohuslava Balbína a jeho dielo. Výskum latinskej spisby Trnavskej univerzity, ktorá je neodmysliteľne spätá s pôsobením jezuitských profesorov v 17., ale najmä v 18. storočí je predmetom záujmu predovšetkým okruhu bádateľov Katedry klasických jazykov súčasnej Trnavskej univerzity v Trnave.³

V našej štúdií sa pokúsime preskúmať recepciu B. Balbína na území dnešného Slovenska. Na jednej strane z pohľadu vydávania jeho prác v domácich tlačiarňach, na strane druhej z pohľadu zachovania záznamov o dielach tejto osobnosti v historických katalógoch rôznej proveniencie, ako aj ich výskyt v súčasných slovenských historických knižniciach a fondoch.

Na území dnešného Slovenska bol rozvoj kníhtlačiarstva v porovnaní s okolitými stredoeurópskymi krajinami relatívne spomalený, a to v dôsledku viacerých faktorov, akými boli v 16. a 17. storočí hospodárska situácia krajiny, spočiatku nedostatočná rozvinutosť školstva a nízka vzdelanostná úroveň obyvateľstva, ustavične hroziace turecké vpády, postupne sa rozširujúca refor-

- 1 Eszter KOVÁCS, „*Légy cseheknek pártfogója, magyaroknak szószóllója...*” Cseh–magyar jezuita összefüggések a kezdetektől 1773–ig, Budapest – Piliscsaba 2015. Recenzováno Janem PIŠNOU, *Hledání česko-uherských souvislostí uvnitř jezuitské komunity*, Česká literatura 65, 2017, č. 3, s. 435–439.
- 2 Marta FÓRIŠOVÁ, *Knižnica jezuitského kolégia v Trenčine*, in: *Kniha 2001–2002*. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin 2002, s. 429–438; Marta FÓRIŠOVÁ, *Náboženská literatúra v zbierkach jezuitských knižníc na Slovensku*, in: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*. Bratislava 2002, s. 212–228; Marta FÓRIŠOVÁ, *Ratio studiorum: kniha a jej využitie v jezuitskom školstve*. *Jezuitské školské knižnice*, Banská Bystrica 2003, s. 44–64; Marta ŠPÁNIOVÁ, *Jezuitské knižnice – prameň skúmania dejín čítateľstva*, in: *Studia Bibliographica Posoniensia* 2013, Bratislava 2013, s. 120–139.
- 3 K vedecko-výskumnej činnosti pracoviska súhrnne napr: Erika JURÍKOVÁ, *Spoznávanie slovenskej kultúrnej histórie prostredníctvom latinských diel*, in: *Studia Bibliographica Posoniensia* 2019, Bratislava 2019, s. 140–143. Dostupné na: https://www.ulib.sk/files/sk/publikacie-ukb/studia-bibliographica-posoniensia/sbp_2019_web.pdf [3. 12. 2021].

mácia a následná protireformácia, ako aj séria šľachtických protihabsburských povstaní. Dôležitým faktorom bola aj skutočnosť, že obyvateľstvo krajiny bolo multietnické a multilingválne, takže tie vrstvy obyvateľstva, ktoré mali prístup ku vzdelaniu, sa neraz uspokojili s literatúrou dovážanou z okolitých krajín. Vo veľkej miere to boli diela v latinskom jazyku, pretože latinčina bola v tomto období dominantná nielen v prostredí katolíckej cirkvi. Postupne k nám však prostredníctvom študentov študujúcich na zahraničných, najmä protestantských univerzitách, a aj inými cestami, začala prenikať aj literatúra v nemeckom⁴ a v českom jazyku.

Rozvoj kníhtlače bol charakteristickou činnosťou tzv. putovných tlačiarňí, prvé stabilnejšie tlačiarne vznikali najmä v poslednej tretine 16. storočia. Prvou kníhtlačiarňou v službách katolíckej cirkvi a neskôr jezuitov v Uhorsku bola trnavská tlačiareň Mikuláša Telegdiho (1578–1609), v Bratislave pôsobila v jezuitských službách Arcibiskupská tlačiareň založená arcibiskupom Františkom Forgáčom (1609–1619), neskôr Tlačiareň jezuitského kolégia, ktorá vznikla na podnet arcibiskupa Petra Pázmaňa (1623–1652) a obdobnú funkciu napokon plnili akademické tlačiarne založené na pôde Trnavskej univerzity (1646–1777) a Košickej univerzity (1646–1774). Významným prvkom bola i činnosť tzv. exulantských tlačiarňí (Trenčín, Žilina), pretože časť ich produkcie vychádzala vo vtedy ešte nekodifikovanej podobe slovenčiny. Dôležité miesto zastávali v 17. storočí i tlačiarne v rukách súkromných osôb a rodín, najmä protestantov (Prešov, Košice a ď.), charakter ich tlačovej produkcie bol vo veľkej miere náboženský, s dôrazom na apologetické a polemické žánre, školské a príležitostné tlač. Medzi nimi vynikala oficiálna v rukách Breuerovcov v Levoči, kde sa tlačili i diela Jána Amosa Komenského. Stupňujúce sa rekatolizačné úsilie postupne spôsobilo stagnáciu a zánik významných protestantských kníhtlačiarňí. Čitateľské potreby príslušníkov protestantských konfesií satureoval vo veľkej miere dovoz zo zahraničia.

V domácom prostredí boli teda jezuiti zabezpečení knihami predovšetkým vďaka produkcii inštitucionálnych jezuitských kníhtlačiarňí pôsobiacich v Trnave, Bratislave a v Košiciach,⁵ avšak budovanie ich knižníc⁶ zabezpečoval najmä dovoz zo zahraničia, hoci produktivita týchto tlačiarňí najmä v 18. storočí vzrástla.⁷

4 Vydávaniu, dovozu a recepcii nemeckých tlači je venovaná monografia Lucia LICHNEROVÁ, *Nemecká tlačená kniha na slovenskom území do konca 17. storočia (1477–1699): vydavateľsko-funkčný konštrukt*, Bratislava 2017. Dostupné na: http://stella.uniba.sk/texty/FIF_LL_nemecka_tlacena_kniha.pdf [3. 12. 2021].

5 M. FÓRIŠOVÁ, *Náboženská literatúra*, s. 216.

6 Porovnávaníu katalógov jednotlivých jezuitských knižníc z územia dnešného Slovenska sa venovala Marta Fórišová. Ťažiskom jezuitských fondov bola popri najstarších tlačených pamiatkach – kódexoch, inkunábulách a tlačiach 16. storočia aj priebežne doplnaná novodobá literatúra aktuálneho obsahu využiteľná v každodennej jezuitskej praxi. Pozri: Marta FÓRIŠOVÁ, *Katalógy slovenských historických knižníc uchovávané v Egyetemi könyvtár v Budapešti. Časť 1*, Knižnice a informácie, 33/3, 2001, s. 119–134; Marta FÓRIŠOVÁ, *Katalógy slovenských historických knižníc v Egyetem könyvtár v Budapešti. Časť 2*, Knižnice a informácie 33/4, 2001, s. 168–175; Marta FÓRIŠOVÁ, *Katalógy slovenských historických knižníc vyvezených z územia Slovenska*, Knižnice a informácie 32, 2000, č. 7–8, s. 248–257.

7 Napr. Miriam PORIEZOVÁ, *Nenáboženská odborná literatúra v produkcii Akademickiej tlačiarne v Trnave (1648–1773)*, in: SAMBUCUS VI. *Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*, 2010, s. 88–100; Miriam PORIEZOVÁ, *Vydavateľské aktivity trnavskej akademickiej tlačiarne*

Rešerš v bibliografiách územne slovacikálnych tlačí 17. a 18. storočia⁸ potvrdila, že diela Bohuslava Balbína na našom území tlačou nevyšli. Táto skutočnosť však neznamená, že sa k záujemcom na našom území nedostali.

I. Diela B. Balbína v súpisoch a katalógoch historických knižníc

V skúmaných súpisoch historických knižných zbierok⁹ bolo identifikovaných len niekoľko záznamov s menom B. Balbína. Vychádzali sme prednostne z publikovanej série *Adattár*¹⁰ a *Könyvtártörténeti Füzetek*,¹¹ ktorej jednotlivé zväzky obsahujú detailný prepis inventárov inštitucionálnych a súkromných zbierok a jednotlivín s označením súčasného uloženia týchto prameňov v rôznych pamäťových inštitúciách. Tento projekt obsahol rozsiahle územie Uhorského kráľovstva a Sedmohradska v rozpätí polovice 16. storočia približne do polovice 18. storočia. Pri prieskume sme sa sústredili na zväzky, ktoré sa týkajú dnešného územia Slovenska. V množstve záznamov z cirkevných, školských či súkromných knižných zbierok sú len vo vybraných z nich záznamy s dielami a menom B. Balbína. Tie sú zapísané rôznym spôsobom, najčastejšie veľmi stručne s miestom a rokom vydania, niektoré obsahujú poznámky k väzbe.¹²

Týka sa to predovšetkým záznamov z knižníc jezuitských rezidiencií v Košiciach (1660–1682), Žiline (1706, 1712) a Banskej Štiavnici (1706). V knižnici košických jezuitov je zaznamenaný titul *Examen melissaeum* (Praha, 1663) a *Wartensis B.V. Maria* (Praha, 1655), obe diela zviazané v bielej koži.¹³

Žilinská a banskoštiavnická knižnica¹⁴ disponovali dielom *Verisimilia*. V Žiline mali pražské vydanie z roku 1666¹⁵, pričom v tomto fonde sa nachádzalo aj dielo *Examen melissaeum* (Coloniae, 1687).¹⁶

– *odborná literatúra v období 1753–1773*, in: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Knižničná a informačná veda 21 = Library and Information Science, Bratislava 2007, s. 81–93.

8 Ján ČAPLOVIČ, *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*, 2 zv., Martin 1972 – 1984; Agáta KLIMEKOVÁ – Eva AUGUSTÍNOVÁ – Janka ONDROUŠKOVÁ, *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia*, Martin 2008, 6 zv.

9 Dejiny knižníc sú rozsiahlou témou, ktorej výskum pokračuje ďalej. Bádanie v rôznych prameňoch, napr. v stoličných a kongregačných protokoloch prinieslo nové poznatky o existencii zbierok kníh šlachtických rodín a vzdelancov. Výstupy sú publikované najmä na stránkach odborných zborníkov.

10 *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, viac: http://www.eruditio.hu/adatt_eng.html [3. 12. 2021].

11 *Könyvtártörténeti Füzetek*, viac: http://www.eruditio.hu/ktf_eng.html [3. 12. 2021].

12 V texte používame formu zápisu uvedenú v konkrétnom súpise.

13 *Magyarországi Jezsuita Könyvtárak 1711-ig I: Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár, Szeged* 1990, s. 10 a 17.

14 *Katolikus Intezményi könyvtár 1526–1726*, s. 525. Inventár rezidencie v Banskej Štiavnici obsahuje len stručný záznam „*Verisimilia Balbini*“.

15 *Katolikus Intezményi könyvtár 1526–1726*, s. 384. Zaznamenané ako „*Verosimilia Balbini*“.

16 *Katolikus Intezményi könyvtár 1526–1726*, s. 414. Zapísané ako „*Examen melissaeum – P. Bohusl. Aloys. Balbinus*“.

Ďalšie stopy po dielach B. Balbína sa našli, ako sme predpokladali, v knižnici Trnavskej univerzity. Jej rozsiahly katalóg¹⁷ zostavil v roku 1690 na staršom základe vtedajší prefekt knižnice, dlhoročný prefekt tlačiarne a významná osobnosť Trnavskej univerzity, polyhistor Martin Sentiváni. Medzi približne 5000 položkami sú zaznamenané dve Balbínove diela, a to *Historia Beatissimae Virginis Turzanensis* (Coloniae, 1658)¹⁸ a *Diva Virgo Warthensis* (Praha, 1655)¹⁹, pri ktorých je známy aj rok zápisu do fondu knižnice.

Jeden titul sa objavil aj vo vydavateľsko-kníhkupeckom katalógu Akademickiej tlačiarne trnavských jezuitov.²⁰ Tieto katalógy začala tlačiareň vydávať v roku 1710. Hneď v prvom z roku 1710 nachádzame záznam zapísaný ako *Melissaeum* aj s predajnou cenou.²¹

Výnimkou v tejto časti je záznam o diele *Epitome historica rerum Bohemicarum*, ktorý sa nachádza v pozostalostnom súpise banskoštiavnického mestského notára Samuela Klementa. Tento dokument vznikol 18. 5. 1729 a obsahoval 376 exemplárov kníh.²²

Ako sa dalo predpokladať, aj z malej vzorky vyplýva, že dielo jezuitského autora bolo zastúpené prednostne v knižniciach jezuitského rádu a to najmä jeho poetické diela a diela venované svätcom.

II. Diela B. Balbína vo fondoch slovenských knižníc²³

V priebehu minulých storočí vznikli a formovali sa na území dnešného Slovenska knižnice, ktoré sa ako celky, prípadne torzá, zachovali dodnes ako súčasť rôznych pamäťových inštitúcií. Napriek dlhoročnému výskumu ani táto téma v rámci dejín knižnej kultúry nie je vyčerpaná.²⁴

17 *Magyarországi Jezsuita Könyvtárak 1711–ig II: Nagyszombat 1632–1690*, Szeged 1997.

18 *Magyarországi Jezsuita Könyvtárak 1711–ig II: Nagyszombat 1632–1690*, s. 180. Exemplár zviazaný v červenej koži a zapísaný do katalógu v roku 1690.

19 *Magyarországi Jezsuita Könyvtárak 1711–ig II: Nagyszombat 1632–1690*, s. 180. Exemplár v bielej koži, zapísaný do fondu knižnice v roku 1673.

20 Ďalšie pochádzajú z rokov 1724, 1734, 1743, 1758, 1763, 1770, 1772 a 1773.

21 *Magyarországi Magánkönyvtárak IV: 1552–1740*, Budapest 2009, s. 182. Katalóg vyšiel pod názvom *Catalogus librorum, qui in Academica Societatis Jesu typographia venales habentur*. Tyrnaviae: Typis Academicis, 1710. (24) s. 8°. Titul bol zapísaný ako „*Balbini Melissaeum*“ s cenou 12 zlatých a 3 denáre.

22 *Magyarországi Magánkönyvtárak III: A Bányavárosok olvasmányai (Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecbánya) 1533–1750*, Budapest – Szeged 2003, s. 464.

23 Analýza tlačí formou de visu prebiehala vzhľadom na súčasnú situáciu len vo fondoch Univerzitetnej knižnice v Bratislave.

24 K téme inštitucionálnych a súkromných knižníc existuje bohatá literatúra, ktorá dokumentuje v rôznej miere ich obsahovú rozmanitosť, akvizície a osudy, do ktorých zasiahli rôzne politické udalosti, významne ich poškodila 2. sv. vojna a následne udalosti spojené s ich zvozmí. Projekt pasportizácie, ako aj opätovné spracovania veľkých fondov prinieslo množstvo poznatkov o známych, ale aj menej známych knižniciach, ako aj identifikáciu nových knižničných celkov. Výberovo napr. Peter SABOV a kol., *Spríevodca po historických knižniciach na Slovensku. Zv. 1–5*, Martin 2001–2012; Michaela SIBYLOVÁ, *Knižnica Rudolfa I. Pálfiho (1719–1768), Zakladatela šľachtickej Knižnice Pálfiovcov Na Hrade Červený*

Heuristika k mapovaniu fyzického výskytu diel B. Balbína prebiehala v katalógoch knižníc, ktoré spravujú rozsiahle historické fondy,²⁵ treba však podotknúť, že nie všetky inštitúcie disponujú voľne dostupným online katalógom k svojim fondom a zbierkam,²⁶ alebo majú celý fond spravovaný elektronicky.

Prieskum aktuálne dostupných katalógov Slovenskej národnej knižnice potvrdil výskyt vydání historických prác *Epitome historica rerum Bohemicarum* (Praha, 1673 a 1677), *Historia de Ducibus, et Regibus Bohemia* (Praha, 1687). Okrem toho sa vo fonde nachádzajú dve vydania z 18. storočia, a to prvý diel tlače *Tabularium Bohemo-Genealogicum* z roku 1770 a tretí diel vydania R. Ungara *Bohemia docta* z roku 1780.²⁷

Viac informácií k Balbínovým tlačiam sa dozvedáme z katalógu Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach. Ako sa predpokladalo, časť tlačí patrila pôvodne do fondu košickej jezuitskej kolegiálnej knižnice. Kolégium začalo svoju činnosť v roku 1649 a následne v roku 1657 tu vznikla univerzita s rozsiahlou knižnicou a vlastnou kníhtlačiarňou.²⁸ Dielo *Diva Wartensis* (Praha, 1655) bolo do katalógu zapísané v roku 1674. V roku 1699 a 1707 sem zapísali dve vydania učebnice rétoriky *Quaesita oratoria* (Praha, 1677 a 1687). Po zrušení jezuitského rádu bola v roku 1776 vytvorená Košická kráľovská akadémia, od roku 1850 zmenená na Právnickú akadémiu. Uvedené tlače nesú ich tlačený exlibris Kassai királyi jogakademia Könyvtára a pečiatku K. K. Rechtsakad. Bibliothek In Kaschau. Tieto provenienčné znaky nesú aj ďalšie dve tlače, a to druhý diel spisu *Bohemia docta, ... opus posthumum editum* od R. Ungara (Praha, 1778), ktorý bol v roku 1836 darovaný do knižnice Košickej kráľovskej akadémie Jozefom Pongráczom, príbuzným Jána Pongrácza, profesora na akadémii. Augsburské vydanie z roku 1725 *Vita B. Joannes Nepomuceni Martyris* bolo do tej istej knižnice zapísané v roku 1831 jej vtedajším kustódom Jozefom Magyarom.

Veľmi zaujímavý exemplár sa nachádza vo fonde Slovenskej pedagogickej knižnice, ktorá uchováva významný historický fond rukopisov a tlačí zo 16. až začiatku 20. storočia. Knižnica vlastní prvý diel pražského vydania *Bohemia docta* R. Ungara z roku 1776, druhou tlačou je *Historia de Ducibus, et Regibus Bohemia* (Praha, 1735). Práve tento exemplár je pozoruhodný posesor-

Kameň, Bratislava 2012; *Šľachta a jej knižnice (Po stopách šľachtických knižníc na východnom Slovensku)*, ed. Patrik Derfiňák a Marcela Domenová, Prešov 2014.; *Šľachta a šľachtické knižnice na východnom Slovensku (sídla – každodennosť – knižná kultúra)*, ed. Marcela Domenová, Prešov 2014; *Z dejín šľachtických knižníc na Slovensku II.: (fragmenty – pramene – sídla)*, ed. Marcela Domenová, Prešov 2014. Štúdie k tejto téme sú pravidelne publikované aj na stránkach zborníka Slovenskej národnej knižnice v Martine – *Kniha: zborník pre problémy a dejiny knižnej kultúry na Slovensku* a zborníka *Studia Bibliographica Posoniensia* (vydáva Univerzitná knižnica v Bratislave od r. 2006, dostupný na: <https://www.ulib.sk/sk/publikacie-ukb/studia-bibliographica-posoniensia/> [3. 12. 2021]).

25 Slovenská národná knižnica v Martine, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Štátna vedecká knižnica v Prešove a Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, Lyceálna knižnica v Bratislave, Slovenská pedagogická knižnica.

26 Týka sa to predovšetkým knižničných fondov v správe cirkevných inštitúcií a muzeálnych knižníc.

27 Zo záznamov sa, bohužiaľ, nedala zistiť provenienca tlačí.

28 K téme napr.: Peter SEDLÁK, 340. výročie kráľovského potvrdenia Košickej univerzity, Košice 2000.

ským záznamom, v ktorom sa uvádza, že pochádza z knižnice Pavla Šramka, ktorý si ju v roku 1767 vo Viedni nechal zviazať za 2 zlaté. Pavol Šramko (Schramko) (1743–1831) pôsobil ako evanjelický kňaz a učiteľ, bol známy ako jazykovedec a básnik. Časť jeho knižnice sa zachovala vo fonde Slovenskej národnej knižnice.²⁹

Univerzitná knižnica v Bratislave (ďalej UKB) uchováva vo svojich fondoch viacero vzácnych súborov cirkevných, školských a šľachtických knižníc, ako aj knižnice a torzá zbierok osobností politického a kultúrneho života predchádzajúcich storočí.³⁰ Prieskum dostupných katalógov a súpisov preukázal najvyššie zastúpenie diel B. Balbína spomedzi spomenutých knižníc, čo je čiastočne odrazom budovania fondu UKB, ako vyplynie z nasledujúceho textu. Spolu sa vo fonde UKB nachádza 29 exemplárov diel B. Balbína zo 17. a 18. storočia, niektoré z nich vo viacerých exemplároch (líšia sa rokmi tlače alebo ide o rôzne vydania toho istého titulu). Zastúpená je takmer celá jeho tvorba, teda diela historické, politické, martyrologické, učebnice aj poézia.

Najväčšiu skupinu tvoria tlače, ktoré patria do súboru kníh označovaného ako Lobkowiczská knižnica, presnejšie Pražská lobkowiczská knižnica.³¹ V roku 1936 získala UKB zásielku duplikátov kníh a periodík zo 16.–20. storočia (5 349 zväzkov).³² Identifikačným znakom je predovšetkým heraldická pečiatka s iniciálami P.D.L., v niektorých tlačiach aj pôvodná signatúra na prednom prídošti. Samotný fond je označený ako L (Lobkowicz). Okrem toho nesú niektoré diela aj ďalšie posesorské záznamy. Z knižnice osvieteneckého právnika a historika Tomáša Antonína Putzlachera pochádza titul *Diva Wartensis...* (Praha, 1657), ktorý patril aj do pražskej jezuitskej knižnice.³³ Je známe, že nákupom bola do pražskej lobkowiczkej knižnice získaná aj knižnica grófa Vojtecha Prokopa Černína.³⁴ Černínsky pozlátený heraldický supralibros na koženej väzbe patrí k historickému dielu *Syntagma historicum....* (Praha, 1665).

Druhú časť Balbínových diel tvoria exempláre, ktoré sa do UKB dostali ako jednotliviny alebo súčasť rôznych fondov. Napríklad štvrtá kniha diela *Miscellanea historica regni Bohemiae* (Pra-

29 Klára KOMOROVÁ – Helena SAKTOROVÁ – Emília PETRENKOVÁ, *Gemerská proveniencia v tlačiach 16. storočia*. in: Kniha ,93–‘94: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry, Martin 1996, s. 166–172; Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, *Peter Pavol Šramko a biblie v Klenovci*, in: Kniha 2020: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry, Martin 2020, s. 360–370.

30 Juraj ECKER, *Dejiny Univerzitetnej knižnice v Bratislave 1919–1985*, Bratislava 1994.

31 V roku 1928 ju odkúpil štát a deponoval do Národni knihovny v Prahe. Duplikáty z nej boli rozdelené do viacerých vedeckých knižníc. Jaroslava KAŠPAROVÁ, *Národní knihovna České republiky (Nationalbibliothek der Tschechischen Republik). Abteilung 65 – Prager Lobkowicz’sche Bibliothek (Pražská Lobkowiczská knihovna)*, in: Handbuch deutscher historischer Buschbestände in Europa. Bd. 1.1. Tschechische Republik. Teil 1. Prag 1999, s. 135–137.

32 Tlače 16. storočia v tomto súbore analyzovala Michaela KUJOVIČOVÁ, *Tlače 16. storočia pražskej Lobkowiczkej knižnice nachádzajúce sa v univerzitnej knižnici v Bratislave*, in: *Miscellanea* 18, 2003–2004, Praha 2005, s. 293–323.

33 Bohuslav BALBÍN, *Diwa Wartensis... oder Ursprung und Schicksal...*, Prag, 1657. L.F. 525.

34 Bohuslav BALBINUS, *Syntagma Historicum ... Comitum de Guttenstein...*, [Praha] 1665. L.C. 63

ha, 1682) má na titulnom liste uvedený záznam,³⁵ že pochádza z knižnice dominikána Tomáša Alberta Tranquilla, regenta generálneho štúdia pri sv. Egídiovi v Prahe.³⁶ Svojou provenienciou je zaujímavá aj životopisná práca *Vita Venerabilis Arnesti...* (Praha, 1664),³⁷ ktorá postupne patrila rôznym majiteľom. Zo záznamu na titulnom liste vyplýva, že bola súčasťou fondu jezuitského kolégia v Litoměřicích a jezuiti ju získali od tamojšieho kanonika a historika Václava Vojtecha Červenku (Czervenka) v roku 1695. Odtiaľ kniha prešla do vlastníctva študenta práv Františka Jana Szuchodu. Záznam z roku 1803 evokuje, že vlastnil alebo si budoval knižnicu. Okrem toho na patitulný list poznačil, že latinské poznámky v texte diela urobil sám Červenka.³⁸ Posledným posesorským záznamom je poznámka „*E libris Jos. Dobrowszky mp.*“

V životopise Jána Nepomuckého *Vita B. Joannis Nepomuceni ...*³⁹ (Augsburg, 1723) sa na predsádke nachádza pečiatka knižnice Bibliotheca Josephi Bellai. Tento fond získala UKB ako dar vládneho radcu Jozefa Bellaiho v roku 1924 a obsahoval takmer 8000 zväzkov. Tie pôvodne patrili do knižnice v kaštieli rodiny Csaradovcov v obci Dvorce.⁴⁰ Rovnaký titul aj s rokom vydania evidujeme aj pri ďalšom exemplári, ktorý patril do knižnice kardinála a biskupa Vavrinca (Lörinca) Schlaucha.⁴¹ Knihy, ktoré získal z pozostalosti publicistu Jánosa Töröka, daroval diecéznej knižnici v Satu Mare (dnes Rumunsko). Po udalostiach 1. sv. vojny sa zbierka dostala do antikvariátu v Budapešti. V roku 1946 jej časť odkúpilo Povereníctvo školstva a osvetu a darovalo UKB.⁴² Medzi tromi exemplármi učebnice *Verismilia humaniorum disciplinarum* (Augsburg, 1710) pochádza jeden z knižnice jezuitov v Skalici, kam ho zapísali v roku 1735.⁴³ Zaujímavé posesorské záznamy nesie aj historická práca *Tabularium Bohemogenealogicum* (Praha, 1770).⁴⁴ Prvým je zápis z roku 1796 na titulnom liste a označuje knihu za vlastníctvo niektorého člena rodiny Bretfeldovcov.⁴⁵ Kniha sa neskôr dostala do vlastníctva docenta práv a knihovníka na Kráľovskej právnickej akadémii Imre Hájnika, ako potvrdzuje pečiatka s jeho menom. Jeho knižnica prešla do fondu Mestskej knižnice v Bratislave, založenej v roku 1900, čo vyplýva zo

35 Bohuslaus BALBINUS, *Miscellanea historica regni Bohemiae Decadis I. Liber IV*, Pragae 1682. 21.B. 61.

36 Jakub ZOUHAR, *Česká dominikánska provincie v raném novověku (1743–1790)*. Disertační práce, Pedagogická fakulta UK, Praha 2008.

37 Bohuslaus BALBINUS, *Vita Venerabilis Arnesti...* Pragae, 1664. 21.F. 300.

38 Poznámka pokračuje vysvetlením, že Červenka je autorom diela o živote frydlandského vojvodu Albrechta z Valdštejna *De vita rebusque gesti Alberti W. Eusebi...scripta*.

39 Bohuslaus BALBINUS, *Vita B. Joannis Nepomuceni...* Augustae Vindelicorum 1725. 21.D. 62525.

40 Mária BELAJOVÁ, *Bibliotheca Josephi Bellai*, in: Knižničný zborník, Martin 1971, s. 225–241, novšie Zita PERLECZKÁ, *Knižný dar Jozefa Bellaia Univerzitetnej knižnici v Bratislave*, in: Kniha 2014: zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin 2014 s. 230–238.

41 Bohuslaus BALBINUS, *Vita B. Joannis Nepomuceni...* Augustae Vindelicorum 1725. Sch.D.2041.

42 Univerzitná knižnica v Bratislave. Dostupné na: [https://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian?Universitaetsbibliothek_\(Bratislava\)](https://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian?Universitaetsbibliothek_(Bratislava))

43 Bohuslaus BALBINUS, *Verismilia humaniorum disciplinarum...* Augustae Vindelicorum 1710. 17.G. 1967.

44 Bohuslaus BALBINUS, *Tabularium Bohemogenealogicum*, Pragae 1770. VII.d. 189.

45 Pravdepodobne českého šľachtického rodu Bretfeldovcov z Kronenburgu.

signatúry tohto exempláru.⁴⁶ Podobný osud malo vydanie R. Ungara *Bohemia docta...* (Praha, 1776), označené pôvodne signatúrou Kráľovskej právnickej akadémie.⁴⁷ Aj fondy tejto knižnice sa stali po rôznych presunoch súčasťou UKB.

Akvizíciu diela B. Balbína v slovenských knižných zbierkach a historických knižniciach možno sledovať od druhej polovice 17. storočia, v prípade niektorých tlačí už veľmi krátko po ich prvej edícii v Prahe alebo iných významných európskych kníhtlačiarstevných centrách (Augsburg, Kolín). Ide o obdobie vrcholiaceho baroka, keď sa nielen v našom lokálnom, ale aj v európskom meradle začínajú objavovať veľmi silné prejavy nacionalizmu, ktoré boli dôležitým krokom k vytváraniu národného povedomia. Začal sa klásť dôraz na národné jazyky (hoci diela súvisiace s ich obranou, zatiaľ ešte vychádzali v latinčine), vlastenectvo, hľadanie koreňov a slávnej minulosti vlastného národa, čo sa prejavovalo aj v literatúre. Tieto prejavy vychádzali najmä z prostredia intelektuálov, ktorí mali ako jedni z mála dostatočné vzdelanie na to, aby si uvedomovali a mohli kritizovať zlý stav národa a jeho jazyk.⁴⁸ Neprekvapuje preto, že na naše územie – do inštitucionálnych zbierok, či do vlastníctva vzdelaných jednotlivcov sa dostávali práve Balbínove historické, politické a životopisné diela reprezentované prácou *Miscellanea historica regni Bohemiae*. Z prvej dekády tohto pôvodne plánovaného až 30 dielneho cyklu si aj u nás získali popularitu knihy *Historia de Ducibus, et Regibus Bohemiae* a Balbínova posmrtno vydaná práca o českých kultúrnych dejinách *Bohemia docta*. Nedokončená druhá dekáda tohto súboru je zastúpená zväzkom *Tabularium Bohemo-Genealogicum*. Českej histórii do roku 1526 je venované samostatné dielo *Epitome historica rerum Bohemicarum*. Životopisný charakter mali diela *Synagma historicum, quo stirpis Comitum de Guttenstein origines et memoriae continentur* venované pôvodu grófov z Guttensteinu a *Vita Venerabilis Arnesti*, ktoré približujúce životopis prvého pražského arcibiskupa a kancelára Karlovej univerzity – arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Tieto diela boli však v katalógoch zastúpené len jedným exemplárom.

Druhou významnou charakteristikou skúmaného obdobia je stúpajúce rekatolizačné úsilie katolíckej cirkvi, kladúce dôraz najmä na podporu ľudovej zbožnosti. Vhodným nástrojom upevňovania náboženského aj národnostného povedomia sa stal kult Panny Márie. Zveľadovali sa staršie pútnické miesta a vznikali nové, stavali sa mariánske stĺpy, kaplnky, zavádzali sa mariánske pobožnosti a pod. Inšpiráciou pre slovenské duchovenstvo preto mohli byť Balbínove diela *Diva Vartensis seu Origines et Miracula magnae Dei hominumque Matris Marie, quae a tot retro saeculis Wartae in limitibus Silesiae comitatusque Glacensis* a *Historia Beatissimae Virginis Turanensis*, ktoré hovoria o mariánskom pútnickom mieste vo Varte na sliezsko-kladských hraniciach a o pútnickom mieste v Tuřanoch pri Brne.

Popri kulte Panny Márie sa rozvíjal aj kult svätých. Veľmi zaujímavým svätcom bol jeden z patrónov Čiech, legendami opradený sv. Ján Nepomucký. Úcta k tomuto svätcovi sa veľmi rýchlo

46 Zápis starých signatúr pri skrátenej katalogizácii a retrokonverzii katalógov. Interný materiál. Odbor knižničných skladov UKB.

47 Bohuslaus BALBINUS, *Bohemia docta ... opusculum posthumum editum ... a R. Ungar*, Pragae 1776. IV.885.

48 Jozef MINÁRIK, *Baroková literatúra*. Bratislava 1984, s. 14.

po jeho svätorečení v roku 1729 rozšírila po celom Rakúsko-Uhorskom mocnárstve. Jeho sochy a obrazy sú umiestnené po celej Európe a aj na celom území Slovenska sú v rímskokatolíckych obciach jeho sochy zastúpené vo veľkom počte. Boli mu venované kázne, i samostatné tlačé a jednou z tých, ktoré boli využiteľné i v našom prostredí, bol aj Balbínov Nepomuckého životopis *Vita Beatissimi Joannis Nepomuceni Martyris* napísaný pre veľkú medzinárodnú zbierku spracúvajúcu Životy svätých roku 1670 a pápežskou kanonizačnou bulou bol využitý aj pri svätorečení tohto mučeníka.

B. Balbín ako pedagóg a všestranne rozvinutá osobnosť napísal i ďalšie diela – učebnice, ktoré sa v našich fondoch zachovali výberovo – dva exempláre *Verismilia humaniorum disciplinarum* a *Quaesita oratoria*, ako aj zbierku poézie *Examen melissaeum*, o ktorej sme našli zmienku tri krát.

Nasledujúca tabuľka prináša prehľad diel Bohuslava Balbína, o ktorých sme sa zmienili v našom článku. Treba však poznamenať, že ide jednak o diela zaznamenané v katalógoch historických knižníc (tie by však v budúcnosti bolo potrebné identifikovať s reálne zachovanými exemplármi), a jednak o diela v súčasnosti zachované vo vybraných pamäťových inštitúciách, ktoré sú zaujímavé svojimi provenienčnými alebo inými znakmi. Tabuľka teda neobsahuje všetky Balbínove diela zachované na Slovensku a v budúcnosti, po ďalšom doplňujúcom výskume sa údaje v nej môžu zmeniť.

Typ	Názov (skrátенý)	Rok vydania	Záznamy
Historické diela (celok aj jednotliviny)	Miscellanea historica	1682	1
	Historia de Ducibus et Regibus	1687	1
		1735	1
		1770	2
	Bohemia docta	1776	2
		1778	1
		1780	1
	Epitome historica	B.r.v.	1
		1673	1
1677		1	
Životopisy významných osôb	Syntagma Historicum	1665	1
	Vita Venerabilis Arnesti	1664	1
Životopisy svätých	Vita B. Joannis Nepomuceni	1723	1
		1725	1
Panna Mária	Diva Wartensis	1655	3
		1657	1
	Diva Turzanensis	1658	1
Učebnice	Verismilia humaniorum disciplinarum	1666	1
		1710	1
	Quaesita oratoria	1677	1
		1687	1
Poézia	Examen melissaeum	B.r.v.	1
		1663	1
		1687	1
Spolu			28

Provenienčné záznamy v dielach B. Balbina zachovaných na Slovensku ukazujú, že okrem inštitúcií, akými boli jezuitské knižnice, akadémie a iné vzdelávacie ustanovizne, boli vlastníkami Balbínových diel významné, dobre zabezpečené rodiny, napr. Lobkowicovci alebo Bertfeldovci, ale aj vzdelaní a verejne činní jednotlivci, napr. Imre Hájnik, Václav Vojtech Červenka, Tomáš Antonín Putzlacher a iní, ktorí tieto knihy vlastnili v súvislosti s potrebami svojho povolania (historické spisy a učebnice) alebo svojimi osobnými záujmami. Od nich sa potom tieto vzácne tlače dostávali do fondov súčasných významných knižných zbierok

Záver

Cieľom príspevku, ako sme uviedli v úvode, bolo získať prehľad o recepcii diel B. Balbina v prostredí historických súpisov a knižníc vzťahujúcich sa k územiu dnešného Slovenska. Zámer limitovali rôzne okolnosti: zachovanosť súpisov, ich výpovedná hodnota, dostupnosť kataló-

gov a ich spracovanie. V neposlednom rade aj súčasná nepriaznivá situácia, ktorá obmedzila možnosť ďalšieho výskumu tlačí de visu. Predpokladáme, že diela B. Balbína boli súčasťou aj ďalších knižníc, ktorých súpisy sme nemali k dispozícii, prípadne ešte neprebehla ich identifikácia a analýza. Podobne je to aj v prípade historických fondov súčasných knižníc. Dôkladný výskum jednotlivých zbierok by určite priniesol ďalšie poznatky k dejinám knižníc a ich majiteľom. Ako vyplynulo z textu, Balbínove diela, najmä však tie, ktoré priamo odrážali všeobecné dobové trendy, predovšetkým rekatolizáciu a postupné formovanie sa národného povedomia, ako aj učebnice boli súčasťou rozmanitých súkromných a inštitucionálnych knižníc. Naopak tie diela, ktoré sa prednostne venovali českému miestopisu a reáliám, sa nám zatiaľ nepodarilo identifikovať. Provenienčné záznamy v jednotlivých zväzkoch ukazujú, že Balbínove historické a životopisné diela, učebnice i poézia, ktoré sa do fondov slovenských knižníc dostali rôznym spôsobom, boli spočiatku osobným vlastníctvom rôznych verejne činných vzdelancov, najmä duchovných, učiteľov a právnikov. Dôkladný prieskum knižničných fondov by v budúcnosti mohol priniesť odpovede na mnohé ďalšie otázky súvisiace s recepciou osobnosti a diela B. Balbína na Slovensku, ktoré sa nám pri koncipovaní tejto štúdie postupne vynárali.

Tomáš Slavický

**Balbínova „Vita Arnesti“
a vývoj českých *Rorate***

Několik marginálií k Balbínovým margináliím

V diskusi nad původem tradice českých rorátů, která hrála důležitou roli v počátcích českého hymnologického výzkumu,¹ se stal Bohuslava Balbín snad nejčastěji citovanou autoritou. On sám přitom do této diskuse vstoupil jen několika velmi stručnými poznámkami. Mezi tisíci stránek jeho historických spisů najdeme jen několik stručných zmínek ve spise *Vita Venerabilis Arnesti* (1664),² v nichž komentoval zakladatelské počiny Karla IV. a Arnošta z Pardubic, uvedl je do souvislosti s tradicí, kterou znal ze své doby,³ což bylo podrobnějším výzkumem 19. a 20. století převážně potvrzeno.⁴

Balbínovy komentáře k původu tradice *Rorate* byly v minulosti hojně vykládány, a proto si i dnes zaslouží nové čtení a komentování s pomocí jiných pramenů. Snad i díky Balbínovým precizním a zároveň opatrným formulacím, které si nezadají s vybroušenou formou jeho epigramů, zůstává jejich interpretace stále otevřená novým upřesněním, a jistě tomu bude tak i nadále. Pokud bychom se dnes chtěli tázat, proč Balbín při šířce svého záběru nevěnoval větší pozornost tématu, které optimálně propojovalo motiv starobylosti mariánské úcty s motivem uchování češtiny, musíme hned úvodem zmínit, že právě tato souvislost začala být zdůrazňována až v pozdější době. Je spojena až s dobou národního obrození a tehdejší obnovou českých rorátů, tentokrát již provázenou apely na záchranu češtiny a hojným citováním Balbína.⁵ Jde tedy o příklad druhotného propojení několika témat v druhém životě Balbínových citátů.

Více než šestisetletý vývoj českých rorátů, viděný z dnešního pohledu, tvoří zajímavý případ dlouhotrvající tradice, která procházela transformacemi a v našem případě též různými konfesními prostředními, a její sledování tedy může použít princip kontinuity i diskontinuity.⁶ Balbín tuto tradici poprvé přesněji definoval, a zároveň upozornil na její počátky v době Karla IV. V jeho době šlo o významný argument. Tradice votivní mariánské mše *Rorate* v jeho době ohrožena nebyla, neboť v aktech poslední pražské synody (1605) je nejen výslovně povolena, ale i obecně doporučena jako starobylá chvályhodná pobožnost.⁷ Balbínovi se ovšem podařilo bezpečně

1 Nejnovější shrnutí problematiky viz Marie ŠKARPOVÁ, *České roráty. K dezideratům a výzvám českého literárního dějepisectví*, Slovo a smysl 16, 2019, č. 32 (prosinec 2019), s. 127–160.

2 Bohuslaus BALBINUS, *Vita Venerabilis Arnesti (vulgo Ernesti), primi archiepiscopi Pragensis*, Pragae 1664.

3 Ke zmínce o zpěvu v Balbínově *Vita Arnesti* viz Vladimír MAŇAS, *Hudební aktivity náboženských korporací na Moravě v raném novověku*, disertační práce, Masarykova univerzita, Brno 2008, s. 151–154.

4 Shrnutí muzikologicky orientovaného výzkumu viz Tomáš SLAVICKÝ, *Czech Rorate Chants, Missa Rorate, and Charles IV's Foundation of Votive Officium in Prague Cathedral. The Testament of Choral Melodies to the Long-Term Retention of Repertoire*, Hudební věda 55, 2018, č. 3–4, s. 239–264.

5 Podrobněji viz Marie ŠKARPOVÁ, *Rorate karlo-arnoštské. Kapitola z historie českých obrozenských mystifikací*. Slovo a smysl 14, 2017, s. 28, s. 115–140.

6 M. ŠKARPOVÁ, *České roráty*, s. 128–129.

7 „Antiquissimus usus celebrandi cum cantu, per totum Adventum, summo mane, Missam de Beata Virgine, quae Rorate appellatur, laudabilis est, et fidelium devotio, ac pietati apprime accomodatus. Ideo in omnibus Ecclesiis hujus Metropolis, et Archidioecesis nostrae perpetuo retineri poteris, et observari.“ *Synodus archidioecesana pragensis* [...]. Pragae 1605, s. 73–74.

prokázat potřebných 200 let tradice, což bylo potřebné minimum, vyžadované pro uchování místních liturgických zvyklostí.⁸

Bohuslav Balbín a královéhradecká tradice českých rorátů.

Balbínův zájem o minulost českých rorátů můžeme osvětlit poukázáním na velmi konkrétní kořeny v jeho rodišti a rodině. Balbínové z Vorličné patřili k měšťanským rodinám v Hradci Králové, kde vzniklo prvořadě ohnisko vývoje českého utrakvistického zpěvu včetně *Rorate*.⁹ Hradec Králové se během 15. – 17. století postupně stal regionálním střediskem všech nových proudů, a to od pozdně středověké zbožnosti přes husitství, utrakvismus a luteránství až po rekatolizaci, kdy se stal sídlem biskupství a jezuitské koleje.¹⁰ Literátské bratrstvo Božího Těla při farní kostele Sv. Ducha, jehož založení (1505) předcházela nadace na denní mariánskou maturu (1374), postupně objednálo vzácně dochovanou sbírku rukopisů, dnes patřící k prvořadým památkám české hymnografie.¹¹ Bratrstvo, později známé jako český literátský kůr, působilo až do své likvidace (1786) jako skriptorium, obstarávající rukopisné rorátníky pro širokou oblast východních Čech. Jako předloha pro opisy sloužil v 17. a 18. století Královéhradecký rorátník (1585), ozdobený celostránkovými pamětními podobiznami donátorů. Na prvním místě je zde vyportretován Jiří Škornice Balbín Vorličné († 1589), Bohuslavův praděd, toho času primátor a císařský rychtář. O tom, že byl tento zpěvník po generace prakticky používán, svědčí jak zápisy ze 17. a 18. století,¹² tak svědectví Františka Švandy (1741–1822).¹³ Pokud tedy Balbín psal o rorátech a definoval je jako tradici liturgickou a zároveň hymnografickou (viz dále), měl na mysli jejich redakci, která byla později definována jako většinová redakce pražsko-královéhradecká.¹⁴ Její výlučnost v celoevropském měřítku spočívá v tom, že uchovala rozsáhlý soubor

8 Tento požadavek, uplatňovaný do první poloviny 20. století, kodifikovala bula papeže Pia V. *Qui primum* (1570), která žádala sjednocení liturgie podle římské normy s možnými výjimkami, „...*nisi ab ipsa prima institutione a Sede Apostolica adprobata, vel consuetudine, quae, vel ipsa institutio super ducentos annos Missarum celebrandarum in eisdem Ecclesiis assidue observata sit.*“

9 Jiří ŽŮREK, *Graduale Bohemorum. Proprium sanctorum*, Praha 2011.

10 Aleš MUDRA – Helena ZÁPALKOVÁ, *Případové studie: Hradec Králové*, in: Aleš Mudra a kol.: *V oplatce jsi všecek tajně. Eucharistie v náboženské a vizuální kultuře Českých zemí do roku 1620*, Praha 2017, s. 277–298.

11 Mezi ně patří mj. Franusův kancionál, (1505); Královéhradecký rorátník (1585), Královéhradecký graduál (1592). Jaromír ČERNÝ, *Soupis rukopisů musea v Hradci Králové*, (= *Miscellanea musicologica* 19), Praha 1966.

12 Interdisciplinárně koncipovaná edice Českého rorátníku královéhradeckého (1585), včetně kodikologického popisu, je v přípravě.

13 „*Jedna [z knih] na velkém regálním papíru, velikou starou literou sepsaná, která na stolici neb škamnum, řečeném radenská stolice, vyložena bývala z nížto s otcem mým od dětinství (dle těch časů vyučování dítek svých) zpívati času adventního jsem se učil; v které v prvním listu na obojí straně dva vážní obstaraní muži, v oděni dlé toho času v pláští radenským vypoobněni, se spatřují. První s erbem rytířským u noh po pravici, jenž ozdabu má polovice červenou a žlutou, [...]. Jméno toho muže jen literami vykázal G. B. Z. W. což patrně vyjevuje Jiřího Balbína z Vorličné těch časů císa. rychtáře.*“ František ŠVENDA, *Druhý železný obraz města Králové Hradce nad Labem*, Rozdíl IV (1577–1595), Hradec Králové 1804, s. 119–120.

14 Dobroslav OREL, *Staročeské roráty*, in: Český kancionál, Praha 1921, s. 9.

českých textů utrakvistického původu, v melodickém fondu pak o několik generací starší soubor propria *Rorate*, rozšířený o zpěvy typické pro pozdně středověkou zpívanou liturgii, a proložený (interpolovaný) strofickými písněmi.

Balbínovy zmínky o původu rorátů ve *Vita Venerabilis Arnesti*

Původu *Rorate* věnoval Balbín dvě zmínky ve spisu *Vita Venerabilis Arnesti* (1664). První se týká stavby nové pražské katedrály a založení sboru mansionářů, jejichž povinností byl denní zpěv votivního mariánského officia. „*A odtud má svůj původ ono staré podání dějepisců, že Arnošt je původcem toho, že se v Čechách zpívá ranní mše na úsvitě, které se říká matura, což je dodnes v mnoha městech Čech dobrým zvykem zachovávat.*“¹⁵ Druhá zmínka se již týká výslovně *Rorate*, které jsou definovány jako tradice liturgická, a zároveň hymnografická. Kapitola *Amor B. Virginis in Arnesto* obsahuje definici *Rorate* a další cenné komentáře: „*Zejména však zasluhují chválu dvě věci, zavedené Arnoštem ke cti Matky Boží, kterých celé Čechy vážily a dodnes jich užívají (Kéž bychom, když se – nevím pro čí touhu po slávě – pachtíme po nových věcech, nezanedbávali ty staré, které osvědčilo užívání po tolik staletí a které doporučil zjevný prospěch, který přinesly lidu!). Tedy dvě věci se od Arnošta i dnes uchovávají v paměti: Rorate a Salve. Rorate, katolická starožitnost Čechů, je ranní mešní oběť se zpěvem, která se obyčejně koná za onoho času, kdy se očekává narození z Panny, a říká se mu (slovem známým v kostelích) Advent. Obvykle se koná takto: před východem Slunce proudí do kostelů velmi mnoho lidí, kteří poslouchají tuto mši o P. Marii a zpívají během ní příhodné staré písně. Tuto mši vymyslel nebo do vlasti zavedl Arnošt.*“¹⁶

Další Balbínův komentář k nadaci kanovníka Oldřicha z Paběnic, která ustavila pravidelný zpěv maturoy,¹⁷ pak obsahuje další důležitý argument starobylého původu literátských bratrstev.¹⁸ V kapitole *Vulgus Bohemorum Musicae adictissimum* dokládá Balbín starobylost českých písní, a to pozoruhodnou zmínkou o rukopisu próz a písní pražské katedrály, který měl kdysi vidět, a který obsahoval písně v latině a češtině na doposud povědomé nápěvy. O českých textech uvádí, že jsou „*jasnější a výraznější a více strof čítají*“ a cituje z nich několik incipitů vánočních

15 „*Atque hinc ortum habet vetus illa apud historicos traditio, Arnestum authorem esse per Bohemiam sacri matutini sub auroram, quod maturam vocant, canendi, quod in multis Bohemiae urbibus hodieque bono more servatur.*“ B. BALBINUS, *Vita Venerabilis Arnesti*, s. 83.

16 „*Sed duo praecipue Arnesti in Dei Matris honorem inventa laudantur, quae Bohemia universa probavit, hodieque usurpat (utinam, dum nova, nescio cujus gloriae cupiditate, consectamur, vetusta, tot saeculorum usu probata, manifestaque in vulgus, utilitate commendata, non negligeremus!) duo, inquam, hodie ab Arnesto usque retinentur: Rorate, et Salve. Rorate, catholica apud Bohemos antiquitas vocat Missae Sacrificium matutinum cum cantu, quod eo tempore, quo partus Virginis expectatur et Adventus (nota templis voce) dicitur, peragi solet, frequentissimo populo ante lucem ad ecclesias affluente et sacrum illud de B. Maria audiente et sub eo appositas veteresque cantiones modulante. Id sacrum invenit aut in patriam induxit Arnestus.*“ B. BALBINUS, *Vita Venerabilis Arnesti*, s. 369.

17 „[Litteratorum coetus in Bohemia] *Hodie per plurimas Bohemiae Civitates ea Sacra in Aurora DEI Matris honori canuntur, (134) qui canunt, Litteratos se, nomine antiquo appellant, est que illa Congregatio aut Societas potius, vetustissima, & alicubi ex legibus gubernatur.*“ Tamtéž, s. 133–134.

18 Podrobnější komentáře k těmto a dalším textům viz V. MAŇAS, *Hudební aktivity náboženských korporací*, s. 151–154.

písní.¹⁹ Jak ovšem konstatoval již D. Orel (1910), Balbínem popisovaný rukopis neodpovídá žádnému dochovanému známému prameni, a bylo by obtížné odhadovat jeho datování.²⁰

Zmíněné pasáže z Balbínova díla *Vita Venerabilis Arnesti* se později, jak konstatuje V. Mañas (2008), v různých podobách objevují v celém spektru barokního písemnictví od historiografických prací, odborných latinských pojednání i popularizačních prací typu Beckovského *Poselkyňe*, přes texty hagiografické a biografické až k prozaickým pasážím nejvýznamnějších dobových kancionálů.²¹

„*Catholica apud Bohemos antiquitas*“: diskuse o původu *Rorate*

Balbínovo doložení kontinuity do doby Karla IV. mohlo podpořit nejen tradici *Rorate* jako takovou, ale též český písňový repertoár a existenci literátských bratrstev, pro které která byla účast na zpěvu *Rorate* jedním z hlavních závazků. Datování do předhusitské doby umožnilo definovat celou tradici, a přeneseně též tradici českého duchovního zpěvu, jako katolickou.²²

Balbínovy citáty posléze sehrály důležitou roli při obnově českých rorátů po josefinských reformách, kdy došlo ke zrušení bratrstev a nuceným dražbám jejich majetku, včetně mnoha rukopisných rorátníků. Díky královéhradeckým patriotům byly tamější rukopisy vykoupeny (1786) a podle nich pořízena první edice V. H. Pospíšilem (1823).²³ Podle ní pak byly české roráty zavedeny v pražské katedrále V. Pešinou (1837) a v jeho režii posléze proběhla velkoryse koordinovaná obnova, zapojená do konceptu národního obrození a záměru dostavby pražské katedrály.²⁴ Novodobou mezioborovou diskusi o původu rorátů, která opět vycházela z interpretace Balbína, zahájil zakladatel Obecné jednoty cyrilské Ferdinand Lehner jako symbolický vstupní počin restituce „staročeského zpěvu“ (1878).²⁵ Josef Pachta (1879–1881) následně doložil na kontinuitě nápěvů, že česká rorátní officia, známá z utrakvistických pramenů, jsou kontrafakty starší vrstvy latinských zpěvů, a ty odpovídají gregoriánskému propriu *Rorate*, obohaceného o další pozdně středověké formy.²⁶ Dokumentaci nejstarší vrstvy písní podnikl Karel

19 B. BALBINUS, *Vita Venerabilis Arnesti*, s. 164–199.

20 Dobroslav OREL, *Nastal nám den veselý*, Cyril 36, 1910, č. 7, s. 101.

21 V. MAÑAS, *Hudební aktivity náboženských korporací*, s. 154.

22 Srov. dále Marie ŠKARPOVÁ, „Mezi Čechy, k pobožnému zpívání náchylnými“. *Šteyerův Kancionál český, kanonizace hymnografické paměti a utváření katolické identity v 17. století*. Praha 2015.

23 Srov. dále Marie ŠKARPOVÁ, *Vydání českých rorátů Janem Hostivitem Pospíšilem. Drobníčka k recepci staré české hymnografie*, in: Víno, ženy, zpěv. V(d)ěčné téma literárních dějin. Studie z literatury ad honorem Dalibor Tureček, eds. Veronika Faktorová – Jana Pácalová – Zuzana Urválková, České Budějovice 2017, s. 57–70.

24 M. ŠKARPOVÁ, *Rorate karlo-arnoštské*, s. 130–131.

25 Ferdinand LEHNER, *Slavnost Karlova a Rorate*. Cecilie 5, 1878, č. 12, s. 89–91.

26 Josef PACHTA, *Poznámky a vysvětlivky k Rorátním zpěvům dne nedělního, jak je vydal Lehner*. Cyril 6, 1879, s. 73–76, 82–86; Cyril 7, 1880, s. 9–13, 18–21, 25–27, 33–35, 41–44, 57–61, 65–67, 83–85; Cyril 8, 1881, s. 3–4, 9–10, 25–28, 41–44, 89–93.

Konrád (1881, 1893)²⁷ a současně Quido Maria Dreves (1886),²⁸ který diskusi přenesl na mezinárodní půdu. Proti jejich koncepci programově vystoupil Zdeněk Nejedlý (1904),²⁹ tehdy ještě názorový stoupenec Masarykovy „České myšlenky“, který celou naznačenou tradici – řečeno slovy Balbínova životopisce A. Rejzka – „zavrhl způsobem nad potřebu strohým“.³⁰ Tím byla na několik generací zablokována kdysi dynamická diskuse nad roráty, jejíž pokračování bylo spojeno s nutností a zároveň neochotou korigovat Nejedlého muzikologickou prvotinu.³¹ Podstatu sporu však mezitím vyřešil D. Orel, který se zaměřil na nejstarší prameny k vývoji rorátního písňového repertoáru,³² a aniž by se pouštěl do polemiky s Nejedlým, nabídl jiný pohled na nejstarší vrstvy české hymnografie.³³

Nejedlý se ve svých *Dějínách husitského zpěvu* (1904) snažil dokázat, že neexistoval český duchovní zpěv v pravém slova smyslu před Husovým vystoupením. V jeho dobově konjunkturním výkladu můžeme vidět nejen polemiku s Konrádem, ale i snahu popřít téma, které vlastně otevřel již Balbín ve spise *Bohemia docta*, když chválil úroveň kostelní hudby v českých městech³⁴ a ohradil se proti tvrzení, že by „*cantiones Bohemicae*“ začaly až v časech Jana Husa.³⁵ Balbín a Nejedlý přitom paradoxně usilovali o totéž: přispět k větší vážnosti své země v povědomí své doby.

„*Id sacrum invenit aut in patriam induxit Arnustus.*“ Dějiny recepcce Balbínových zmínek

Balbín se zmiňuje o tom, že Karel IV. a Arnošt z Pardubic přispěli k rozšíření mariánského officia, ovšem nejmenuje Arnošta explicitně autorem textů českých rorátů. Počátek tradice v Čechách opírá o založení denního votivního mariánského officia a pražské mansionárie.³⁶ Jeho definice rorátů zahrnuje jak denní sloužení zpívané mše o Panně Marii v Adventu (*Missae Sacrificium matutinum cum cantu*), tak zároveň i zpívání starých písní (*sub eo appositas veteresque cantiones*). Takto definovanou tradici doporučuje jako katolickou (*catholica apud Bohemos antiquitas*), starobyloou (*vetusta*) a oblíbenou mezi lidem (*manifestaque in vulgus*), což jsou argumenty velmi podobné pozdější Šteyerově obhajobě českých písní s nekatolickou minulostí.³⁷ V tomto

27 Karel KONRÁD, *Dějiny posvátného zpěvu staročeského*, Praha I 1881, II 1893.

28 Guido Maria DREVES (ed.), *Analecta hymnica medii aevi I. Cantiones bohemicae. Leiche, Lieder und Rufe*. Leipzig 1886.

29 Zdeněk NEJEDLÝ, *Dějiny předhusitského zpěvu*, Praha 1904.

30 Antonín REJZEK, *P. Bohuslav Balbín, T. J. Jeho život a práce*, Praha 1908, s. 268.

31 K Nejedlého negaci Konráda viz M. ŠKARPOVÁ, *České roráty*, s. 140–141.

32 Dobroslav OREL, *Kancionál Franasův*, Praha 1922.

33 Podrobněji viz T. SLAVICKÝ, *Czech Rorate Chants*, s. 250.

34 Bohuslaus BALBINUS, *Bohemia docta I, opus posthumum*, ed. Raphael Ungar, Praegae 1776, s. 108–109.

35 „*Hallucinatur Weleslawinus, qui ab Husso et Hieronymo cantiones Bohemicas inductas in templa tradidit; ...*“ Tamtéž, s. 109. Podrobněji k této polemice B. Balbína s názorem Daniela Staršího z Veleslavína viz M. ŠKARPOVÁ, *Mezi Čechy*, s. 125.

36 Viz Filip SROVNAL, *Umění a kult v norimberské Frauenkirche. Příspěvek k interpretaci sochařství 3. čtvrtiny 14. století ve středoevropském prostoru*, disertační práce, Praha 2018. Viz zejména kapitolu 2.4 *Collegium mansionarium*, s. 15–31.

37 Více viz M. ŠKARPOVÁ: *Mezi Čechy*, s. 171.

případě přidává ještě dlouhodobou osvědčenost staletími (*tot saeculorum usu probata*) a užitek (*utilitate commendata*).

Balbín tedy spojil do jedné definice tradici liturgickou (*sacrum illud de B. Maria audiente*) a hymnografickou (*veteresque cantiones modulante*) a zaštilil ji autoritou Arnošta z Pardubic, což mělo ve své době jistě nemalý význam pro její obhajobu a uchování. V Arnoštovi z Pardubic, prvním pražském arcibiskupovi, rádcí Karla IV. a tehdejším kandidátu beatifikace, získala tradice roarátů svého patrona, podobným způsobem, jako byl sv. Řehoř uznáván patronem gregoriánského chorálu, nebo sv. Vojtěch písně *Hospodine pomiluj ny* a přeneseně českého zpěvu. V pozdějších dobách se ovšem totéž spojení stalo příčinou nedorozumění. Ačkoliv Balbín nepovažoval Arnošta za autora, ovlivnil názor na Arnošta jako mariánského básníka svou edicí „Mariale Arnesti“ (1651), jejíž předloha byla teprve ve 20. století určena jako opis jiného díla.³⁸ Pseudoepigrafické připsání roarátů Arnoštovi dokonal až V. Pešina, který jej sice rovněž nepovažoval za autora, ovšem vztahoval společný původ „*Rorate* Karlo-Arnoštského“ také na texty. Královéhradecké utrakvistické roarátníky z konce 16. století pak považoval za opisy ztracených předloh.³⁹ F. Lehner (1878) pak, aniž by se vyjadřoval k autorství, oceňoval *Rorate* pro dokonalou stylovou jednotu textů a nápěvů, které na něho působily jako jednodité dílo.⁴⁰ Důležitým vstupem se proto stala analýza J. Pachty (1879–1881), který v melodickém repertoáru českých roarátů rozpoznal kontrafakta římského chorálu, forem typických pro středoevropský jednohlas pozdního středověku a strofických písní. D. Orel (1921) posléze popsal genuzi českých roarátů z latinského zpěvu a jejich hlavní redakce.

„*Veteres cantiones*“: exkurz do vývoje českého roarátního repertoáru

Většinová forma českých *Rorate* prošla ve 14. – 20. stoletím poměrně rozvětveným vývojem. Do Čech přišla tradice mariánské maturity již ve fázi, kdy se z officia mše a hodin vydělovalo speciální přidavné mariánské officium z votivní jitřní mše. Bylo uvedeno do pražské katedrály a odtud šířeno do farních kostelů. Proprium *Rorate* je obsaženo v graduálu Arnošta z Pardubic a v nejstarší dochované sbírce přidavných zpěvů, datované k roku 1397 (Puk XII A 1). Od poloviny 15. století jsou již dosvědčeny speciální sestavy pro každý den v týdnu. Utrakvistické latinské graduály první poloviny 16. století svědčí o mimořádné kvantitě repertoáru včetně desítek písní uspořádaných podle tónin pro snazší vkládání (interpolaci) do chorálních částí. Zároveň již nastává v utrakvistickém prostředí překládání veškerého repertoáru do češtiny a tvorba nových písní. Od 70. let 16. století je téměř již bezbřehý repertoár přidavků ke mši *Rorate*, zvaných *roramina*, usměrněn do sedmi českých „officií *Rorate*“ pro sedm dní v týdnu s promyšlenou redakcí textů. Tento celek se vyděluje z graduálů do roarátníků, začíná být označován *Rorate* nebo roaráty, a dále se extenzivně rozšiřuje až do 17. století, jak bylo nejnověji dokázáno na příkladu klatovských rukopisů.⁴¹ Ve starých zpěvnících nacházíme známky jejich používání v 18. a 19.

38 Podrobněji viz T. SLAVICKÝ, *Czech Rorate Chants*, s. 246–247.

39 Více viz M. ŠKARPOVÁ, *Rorate karlo-arnoštstské*, s. 133–134.

40 F. LEHNER, *Slavnost Karlova a Rorate*, s. 90.

41 Anna ČÍSLEROVÁ, *Klatovské roarátníky*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (dále jen FF UK), Praha 2019.

století, kdy stále vznikají nové rorátníky. Nic nenasvědčuje tomu, že by v robě rekatolizace byla kontinuita zpěvu či repertoáru výrazněji přerušena, patrné je však zastavení vývoje. Jako větší nová redakce se tehdy tradovala pražsko-královéhradecká,⁴² kterou Balbín pravděpodobně znal z Hradce Králové, později z Prahy a Klatov.

„*Nova, nescio cujus gloriae cupiditate*“: Sdělení mezi řádky?

Nejednoznačnost Balbínovy definice *Rorate* se projevuje při stesku na nové věci, pro něž jsou zanedbávány ony chvályhodné staré. Tento výraz můžeme chápat tak, že se v rámci pokračování tradice upřednostňují jiné formy zpěvu při mši *Rorate* před zpěvem starých písní. V. Pešina (1838) později zaznamenal pamětnický názor, že „v Praze držela se tato pobožnost ještě dlouho po časech Balbínových, až s počátkem osmnáctého století omdlěla, a mezi rokem 1780–1790 cele zanikla. Jediný Králové Hradec zachoval tuto pobožnost od prvního zavedení...“.⁴³ Různé typy pramenů ze 17. – 19. století však svědčí o tom, že zvyk *Rorate* nezanikl, nicméně šířila se nová a stále hojněji doložená polyfonní, později vokálně-instrumentální (figurální) zhudebnění latinských textů mše *Rorate*. Jezuité byli tehdy předními zprostředkovateli nové hudební kultury, a tedy i propagátory figurální hudby, která začala z prestižnějších forem slavení vytlačovat jednohlasý zpěv. Tímto směrem snad mohla mířit nenapadnutelná Balbínova invektiva o „nevím či touze po slávě“. Od konce 17. století skutečně, ve shodě s Pešinovým líčením, roste všeobecná přítomnost figurální hudby, a naopak, ve větších centrech klesá počet nově pořizovaných českých rorátníků. Na konkrétních příkladech můžeme pozorovat jejich přesouvání na periferii.⁴⁴

Na tomto místě je ovšem třeba vrátit se k překonané, ovšem dlouho respektované Nejedlého představě lineárního chápaného vývoje, která předpokládala, že s každou vyšší vývojovou fází jsou ty dosavadní překonány a stávají se bezvýznamnými. S příchodem českých *roramin* však nezmizel latinský repertoár, vícehlasý zpěv neztvrdil nad jednohlasým, české písňové roráty nebyly zcela vytlačeny figurální hudbou. Repertoár rorátů se dlouho vyvíjel na půdě latinského zpěvu, a mnohé formy dlouho žily paralelně vedle sebe a navzájem se ovlivňovaly. Když posléze V. Pešina zavedl v pražské katedrále české roráty podle královéhradecké tradice, tato nová forma vyplnila čas mezi každodenní první ranní mší konanou dosavadním způsobem „při zpěvu obyčejném adventním bez varhan“ a obvyklým figurálním *Rorate*.⁴⁵

„*Utinam vetusta non negligeremur*“: konkurence figurálních *Rorate*

Dominance figurální hudby je v českých pramenech patrná zhruba od druhé poloviny 17. století. Forma polyfonně, později figurálně zpívaného mešního formuláře *Rorate*, je ovšem bezpečně

42 D. OREL, *Úvodní slovo*, in: TÝŽ (ed.), *Český kancionál*, Praha 1921, s. 10–22, zde 9.

43 Redakci [Václav PEŠINA], *Rorate*, *Časopis katolického duchovenstva* 1838, č. 1, s. 169.

44 Například pražské rorátníky, nově pořizované od 2. poloviny 17. století (náhledy pramenů viz www.manuscriptorium.cz, 7. 12. 2021) pocházejí obvykle z oblasti Nového města pražského. Ve staroměstských a malostranských klášterech je v té době již doloženo provozování figurálních kompozic.

45 [Václav PEŠINA], *Rorate*, *Časopis katolického duchovenstva* 1843, č. 4, s. 747.

dosvědčena již v polovině 15. století, tedy takřka současně s prvními českými verzemi *roramin*.⁴⁶ Byla rovněž pěstována u utrakvistů na konci 16. století, čili v době největšího rozšíření českých rorátů. Různé formy zpěvu při mši *Rorate* tedy žily vedle sebe dlouho před dobou, kdy začaly literátskými kůrům konkurovat kůry figurální.⁴⁷

Díky dlouhodobé vzájemné interakci všech zmíněných forem můžeme dnes získávat mnohá chybějící svědectví z pozdějších pramenů. Příkladem mohou být polyfonní zhudebnění latinských *Rorate*, která obsahují přesnou kodifikaci všech zpívaných částí. Dávají tak vítanou odpověď na otázku, zda byly při latinském zpěvu vkládány písně do chorálních částí způsobem, jaký naznačují latinské rubriky z 15. století.⁴⁸ Fragment vícehlasého sborníku skladeb Pavla Spongopaea Jistebnického z let 1585–1596, dochovaný v Klatovech,⁴⁹ obsahuje několik latinských officí *Rorate* s pevnými výběry vložených latinských *cantiones*. Prokazuje tak, že latinská *Missa Rorate* bývala skutečně interpolována tímto způsobem, jako česká officia kodifikovaná v rorátnících od 70. let 16. století. Díky tomu je možné s jistotou říci, že k tomuto účelu sloužily velké zásoby písní rozdělené podle tónin, která tvořily přídavek většiny latinských utrakvistických graduálů. Podobným způsobem je možné vyložit i uspořádání dalších méně typických pramenů, jako je například Albajulský kodex, obsahující standardní český rorátník, s přídavkem polyfonních úprav latinských písní, které mohly být tímto způsobem vkládány do obvyklého propria *Rorate*.⁵⁰ V sousedním Polsku je z pramenů 18. století doložena i jiná praxe, spočívající ve vkládání vernakulárních písní do latinské chorální kostry, jak dokládají zhudebnění prózy *Mittit ad Virginem* interpolované strofami polské písně *Zdrowaś bądź Maria*.⁵¹ Přístup ke zhudebnění textů *Rorate* se změnil v 17. a 18. století, kdy si změny kompozičního stylu vyžádaly kratší texty. Dosavadní zhudebnění všech textů (*plenaria*) ustupují motetům použitelným pro formu nazývanou „*missa lecta sub qua est musica*“, která byla ostatně používána i pro zpěv českých písňových rorátů. K nejčastěji zhudebněným textům patřil introitus *Rorate coeli*, antifona *Ecce concipies*, sekvence *Mittit ad Virginem*, a soubory velkých antifon (*O Sapientia* a další).

46 Různá polyfonní zhudebnění propria *Rorate* obsahuje například *Kodex Speciálník* datovaný do konce 15. století. Vícehlasé verze jednotlivých částí *Rorate* jsou obsaženy v nejstarších utrakvistických pramenech jako je Franasův kancionál (1505) a Chrudimský kancionál (1530). Popis pramenů viz LIMUP, viz www.clavmon.cz/limup [7. 12. 2021].

47 K. KONRÁD, *Dějiny posvátného zpěvu staročeského* uvádí hojně příklady současného pěstování chorálního a figurálního zpěvu literátskými bratrstvy, viz např. s. 369. Ani absence zpráv není v mnoha případech důvodem k předpokladu, že by se pravidelný zpěv starším způsobem neprovozoval.

48 Podrobněji viz T. SLAVICKÝ, *Czech Rorate Chants*, s. 255.

49 Klatovy, Vlastivědné muzeum Dr. Hostaše v Klatovech, RK 103 a 104. Popis pramenů a repertoáru viz A. CÍSLEROVÁ, *Klatovské rorátníky*, s. 43–44.

50 Podrobněji viz Zuzana BAHNOVÁ, *České roráty v 2. polovici 16. století*, diplomová práce, FF UK, Praha 1997.

51 Srov. *Répertoire International des Sources Musicales*, <https://opac.rism.info/search?id=300000328&View=rism> [7. 12. 2021].

„*Manifestaque in vulgus*“: aktivní účast společným zpěvem

Balbínovo dovolávání se známosti mezi lidem a užitku zjevně směřuje k jedné důležité okolnosti, která se v nových hudebních formách ztrácela. Jde o rozměr společného zpěvu, neboli řečí novější liturgiky, „*actuosa participatio*“ všech zúčastněných. Interpretační praxe českých *Rorate*, jak je doložena z 19. století, spočívala v rozdělení zpěvu mezi literáty (v prvních staletích v pravém slova smyslu znalé liter a zpěvu z not), kteří zpívali z kůru chorální části, a k nimž se přidávala celá obec zpěvem písní. Tomu odpovídala také obvyklá forma velkých zpěvníků pro literárský kůr a malých příručních zpěvníčků, na kterou navázalo Pospíšilovo notované vydání (1823) a Pešiny maloformátové dotisky (1838 a dále). Odkdy se tyto vložené písně zpívaly s aktivní účastí všech, nebylo vyřešeno ani v polemikách na počátku 20. století. Z prvních století nemáme zatím jiné informace nežli texty nejstarší vrstvy *cantiones*, v nichž se opakují oblíbené výzvy ke společnému zpěvu. Takto bychom mohli číst kupříkladu apostrofu „*Singuli catholici Marie laudes date, / in ymnis et canticis eam venerate*“ (1505),⁵² o málo později „*Všichni věrní křesťané, Bohu chválu vzdějme, / chvály, písničky zvučně na čest mu zpívejme*“ (1537),⁵³ nebo naopak závěrečnou strofu s výzvou ke společnému zpěvu duchovních a laiků („*Amen dicat clericus, postulans solamen, / Amen dicat laycus, cupiens levamen, / amen dicant omnia, que poscunt iuvamen, / amen sit per secula saeculorum amen*“).⁵⁴

Vzácně familiérní svědectví o způsobu zpěvu rorátů v kostelích předbělohorské Prahy přináší tisk Matěje Pardubského (1617). Tiskař v předmluvě ozřejmuje své rozhodnutí vydat texty rorátů pro farníky staroměstských kostelů sv. Mikuláše a sv. Linharta s vysvětlením: „*Nemohl jsem jak předně V.[ašich] M.[ilostí], tak paní manželek, poctivých panen dcerek, i jiných šlechetných matron a poctivých lidí žádosti a V. M. k tomu povolení oslyšeti, kteří toho dávno žádostivi sou, vzláště v čas adventní, aby, [...] mohli s V. M. pány literáty RORATE jednomyslně, jednosvorně a jedním hlasem spívati [...]. Nebo mnozi z těchž poctivých paní a panen, ano i z mužského pohlaví někteří, majíce rorate psané a tištěné, a V. M. s graduálem a písněmi adventními nesrovnalé, velmi s teskností a s jakými zármutkem v chrámě Páně seděti, aneb dokonce jinam, kdežby se jejich Rorate trefovati mohly, pryč ucházeti museli.*“⁵⁵ Kutnohorský rorátník z Balbínovy doby a blízkosti jezuitské koleje (1671) již obsahuje v dedikační předmluvě básnický stylizovanou výzvu ke společnému zpěvu lidí všeho věku a stavu: „*Zpívej tehdy na čest Bohu a Stvořiteli svému, blahoslavené Matce Boží Panně Maryji! Ó ty slavný město Kutna Hora, zpívej a chválu Bohu vzdej, však srdečnovroucným pokáním a života napravením! Ó ty milá vlasti v tomto svatým čase adventním! Zpívejme a oslavujme Boha všickni společně, mladí i staří, mládenci i panny, i vy malé*

52 Franušův kancionál (1505), náhled viz MHB/74. (www.musicologica.cz/melodiarium/record.php?&ID_Pisen=74 [7. 12. 2021]).

53 Vodňanský kancionál Jan Táborského (1537), náhled viz tamtéž.

54 *Ave virgo virginum*, Franušův kancionál (1505), náhled viz tamtéž, MHB/233.

55 *Rorate, aneb Starobylé spívání o vtělení Syna Božího v život přecistě Blahoslavené Panny Maryje: kteréž se v kostelích svatého Mikuláše, a svatého Linharta v Starém Městě Pražském od pobožných a v Krysta Pána věřících milovníkův každého času Adventního vžívají a spěvají, pro čest a chválu Boží a ku potěšení každé křesťanské věrné duši vytištěné.* Praha 1617, Knihopis č. 14880, p. VII–VIII.

dítky, tak abychom všickni po tom zde časném, však nakrátko trvajícím zpěvu, onen radostný, veselý a na věky zpěv „Svatý, Svatý, Svatý Pán, Bůh náš“ v nebi se všemi svatými anjely zpívati mohli.“⁵⁶

Nepřímý důkaz výlučnosti českých rorátů může hledat v časté přítomnosti modliteb určených k rozjímání při rorátní mši v německojazyčných modlitebních knihách bohemiánního původu, a naopak v jejich absenci v obdobných knihách českých.⁵⁷ Výjimku tvoří hojně tisky a výběry *Zlatého nebeklíče* Martina z Kochemu, přeložené z němčiny. V českém jazykovém prostředí se ovšem rozjímání uskutečňovalo jinak, a to společnou aktivní účastí na zpěvu rorátů. Snad i proto si Balbín dovolil doporučit *Rorate* též pro známost mezi lidem a užitek.

„Utilitate commendata“: Rorate a čeština

Pohled na roráty jako památku dokazující starobylost češtiny, a zároveň garantující její přítomnost ve funkci literárního jazyka, začal být aktuální až v 19. století. V dalším životě českých „*Rorate* karlo-arnoštských“ můžeme pozorovat druhotné spojení několika dalších akcentů Balbínových spisů, které ovšem postavil do vzájemných souvislostí teprve V. Pešina. V první řadě je to propojení rorátní pobožnosti s kultem sv. Václava jako patrona českého jazyka. Tento akcent Pešina zdůraznil přenesením tradice přímo ke světcovu hrobu ve svatováclavské kapli. V 19. století pak pokračovalo zařizování oltářů s typickou kombinací P. Marie a zemských patronů,⁵⁸ které navazovaly na barokní ikonografii Palladia země české. Pešinův koncept propojil obnovu českých *Rorate* s projektem dostavby svatovítské katedrály jako dovršení Karlova díla, a zároveň se záměrem jazykového obrození. Teprve v této fázi došlo ke druhotnému propojení Balbínovy obhajoby starobylosti *Rorate* s jeho *Obranou jazyka českého* završenou prosbou k sv. Václavu.

Náhled na *Rorate* a literárská bratrstva jako poslední bašty češtiny, provázený obviňováním Josefa II. ze záměrného ničení těchto institucí, můžeme pozorovat až u K. Konráda (1881, 1897).⁵⁹ Jeho apologetický tón byl do značné míry zabarven dobou vzniku, kdy němečtí liberální nacionalisté v Rakousku demonstrativně slavili, obratně spojujíc témata němčiny, pokroku a loajality. Tím nepřímo napomohli k méně vlašnému přijetí cyrilské reformy a jejího programu restituce „posvátného zpěvu staročeského“. Názor na funkci literátů jako přirozené autority, která zpomalovala pronikání němčiny z normálních škol a státních úřadů do „vyšší“ společnosti, ovšem vyjadřoval již prachatický kaplan F. J. Sláma (1837).⁶⁰ K. Konrád později zaznamenával případy

56 Kutnohorský rorátník, rukopis (1671), Praha, Národní muzeum – České muzeum hudby, sign. XXVI–B–35.

57 M. ŠKARPOVÁ, *České roráty*, s. 150.

58 Viz např. severní loď kostela sv. Ludmily v Praze–Vinohradech, nebo druhotná úprava kaple zemských patronu u sv. Ignáce v Praze.

59 „V době, kdy novou úpravou školství, zejména normálními školami počala šířiti se po zemích českých jako upír obecná germanisace, stala se naše literárská bratrstva bezděčně posledními baštami jazyka českého...“ K. KONRÁD, *Dějiny posvátného zpěvu staročeského II*, s. 433.

60 „Tak jsou tyto ctihodní [literárské] společnosti na mnoha místech již docela vyhasly, jejich kancionály leží pod prachem v tmavých koutech pohozeny, a jejich místa na kůru vyplňují studení šviháci učitelům u varhan překážejíce, chvilku po krásotinkách v chrámu Páně zevlujíce, chvilku pro ukrácení času novinky

jazykově německých měst, kde se v 18. století s ohledem na staré nadace stále zpívaly české roráty.⁶¹ Rovněž Antonín Podlaha (1917) dokumentoval církevně-právní problémy předjosefinské doby, kdy se v městech s převahou němčiny řešily podmínky disponování s odkazy a nadacemi, věnovanými kdysi výslovně českým literátským kůrům.⁶²

„*Missae Sacrificium matutinum*“: liturgická praxe 17. století ve světle pramenů z 19. století?

Jak bylo zřejmé již B. Balbínovi, vývoj rorátů je zároveň vývojem liturgické tradice i hymnografického repertoáru. Při jeho sledování je nezbytné mít před očima dlouhodobou tradici jako celek, se všemi paralelně používanými formami a jejich vzájemnými interakcemi. Na mnohé z chybějících informací je možné tázat se pozdějších pramenů, v nichž jsou nejednou zpětně potvrzeny funkce, které byly dříve považovány za samozřejmé a ne vždy úplně zaznamenávány. Takovýmto příkladem může být slavnostní *tonus lectionis* evangelia ke mši *Rorate*, který je ojedinele doložen v latině ve 14. století a poté česky v luteránském prostředí na začátku 17. století.⁶³ Podobným způsobem je dosvědčena Balbínem zmiňovaná pobožnost *Salve*, jejíž úplnou podobu známe prozatím jen díky staroutravistickému kancionálu Valentina Polona (1582).⁶⁴ Neméně důležitou výpověď mohou mít prameny z určitého „mezičasu“ 17.–19. století, které bylo doposud považováno spíše za nezajímavé, neboť repertoár českých rorátů stagnoval a vývoj se přesouval do oblasti figurálních *Rorate*, jak dosvědčil Balbín a po něm další.

Příkladem dlouhodobé praxe, která doposud unikala pozornosti a vyžaduje dnes rozšíření horizontu o novější a nebohemikální prameny, je adorační forma *Rorate*, později zvaná *Rorate coram SS. Sacramento solemniter exposito*. Její rozšíření se zdá být typické právě pro Balbínovu dobu, kdy byly hledány způsoby, jak obnovovat formy „staročeské pobožnosti“ uchované utravisty a integrovat je do potridentské katolické liturgie. Různými zprávami je tato praxe dosvědčena v Čechách a na Moravě v 17.–19. století, ovšem teprve ve světle pramenů z 19. století ji můžeme považovat za formu jasně definovanou a nadregionálně rozšířenou. V německojazyčné literatuře je častěji citována odpověď římské *Congregatio rituum* na dotaz diecéze Limburg z roku 1857, jak zacházet se starými nadacemi na votivní mše, které měly být slouženy před vystavenou svátostí v monstranci nebo ciboriu.⁶⁵ Praxe je označena za tolerovanou, nicméně je doporučeno, aby od ní bylo upouštěno a raději byla nahrazována výstavem a adorací po mši. Stará forma mše před vystavenou monstrancí měla být již vyhrazena pouze pro výjimečné případy, kdy jde

sobě po německu – jako zdarili nad luzu lidu povýšení synové normálky – vypravující [...]“. František Josef SLÁMA, *O literátských společnostech vůbec, zvláště pak o literátech města Prachatic*, Časopis katolického duchovenstva 1837, č. 3, s. 446–480, zde s. 462.

61 K. KONRÁD, *Dějiny posvátného zpěvu staročeského*, s. 433–434.

62 Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze pražské od konce století XVII. do počátku století XIX.*, I, Praha 1917, s. 260–261.

63 T. SLAVICKÝ, *Czech Rorate Chants*, s. 259.

64 *Zpívání na Salve v postě*. Valentin POLONUS, *Zpívání křesťanská starodávní chvál božských*, [s.l.] 1584, s. XCv–CIIr.

65 Viz např. *Die neuesten kirchlichen Erlasse über die liturgische Behandlung des Allerheiligsten ausser dem Opfer der heiligen Messe*, Regensburg 1864, s. 58–60.

o dlouholetý zvyk (*longaeva consueto*), nebo výslovnou podmínku nadace, a v této souvislosti jsou výslovně zmíněny „*Rorate*–Ämter“. Tímto se vysvětluje forma *Rorate* v jihoněmeckých kancionálech z poosvicenské doby, která obvykle začíná písní k výstavu, nebo k prvnímu ze dvou požehnutí.⁶⁶

V Čechách jsme o zmíněné praxi informováni především díky V. Pešinovi (1843), který podrobně informuje o restituci královéhradeckého *Rorate* v pražské katedrále. Když popisuje pořad každodenních rorátních zpěvů, zmiňuje se napřed o první jitřní kanovnícké mši, která se konala při obyčejném adventním zpěvu, „*s klekáním a s zvláštními modlitbami k Rodičce Boží a požehnutím Nejsvětějšího v ciborium*.“⁶⁷ Teprve při další z nich se zpívalo „*Rorate* karlo-arnoštské“ a na konec *Rorate* figurální. Ve starších bohemikálních pramenech je adorační forma *Rorate* explicitně dosvědčena při pražských řádových kostelích se stálými figurálními kůry a fundacemi. U staroměstských Křižovníků u ní můžeme mluvit s jistotou díky pokynu k vystavení svátosti před *Rorate*,⁶⁸ a zároveň záznamům o zvláštních příplatcích hudebníkům v útech (1705–1769), přiměřenému počtu skladeb v hudebním archivu, a pravidelným konstatováním v diariích, že zpívaných *Rorate* se účastnil „*magnus concursus populi*“.⁶⁹ Rovněž v hradečanské Loretě se v rozpisu povinností hudebníků (1727) počítá s každodenním zpívaným *Rorate* před vystavenou svátostí.⁷⁰

Ve zpěvnících obsahujících české roráty nacházíme jednoznačnou liturgickou rubriku až v Kolískově Cyrilském kancionálu (1886): „...*kněz jde o oltáři, a vystaviv velebnou Svátost a okouřiv ji zazpívá Ecce Virgo*.“⁷¹ Toto svědectví je významné tím, že propojuje námi sledovanou funkci s konkrétním a ve starších pramenech takřka všudypřítomným zpěvem. Antifona *Ecce Virgo concipiet* (Iz 7.14) byla převzata z *communiae* votivní mše *Rorate*, nicméně nahradila ve své funkci – snad při některé z jednotlicích reforem – velmi podobnou starší antifonu *Ecce concipies et paries* (Lk 1.31). Ta je v tomtéž umístění, tedy před introitem *Rorate*, přítomná v různých typech pramenů 14.–19. století. Obvykle je spojena s krátkou mariánskou pobožností, která je snad totožná s Pešinou zmíněným „klekáním“, a ve starých rorátnících obvykle bývá nadepsána jednoduše jako „Verše“, nebo „Veršičkové před *Rorate*“. Antifona *Ecce concipies* pak vykazuje dlouhodobou tradici, která se odvíjí od textu doloženého v *Cursus mansionarium*⁷² a od konstantního nápěvu, který je znám již od 12. století a v 15. století byl využit jako předloha tzv. „Hu-

66 Za upozornění na tento soubor pramenů autor děkuje Marii Škarpové.

67 Václav PEŠINA. *Rorate*, Časopis katolického duchovenstva 1843, č. 4, s. 747.

68 *Exposito Sacramento inchoatur Rorate*. SOA Chomutov, fond Chlum svatě Maří, *Ordo divini officii* [provenience: Praha, Staré Město, kostel sv. Františka Serafinského], p. 4. Za upozornění na tento pramen autor děkuje Václavu Kapsovi.

69 Karel VEVERKA: *Hudební život a významné hudební události u pražských křižovníků s červenou hvězdou v 18. století ve světle listinných pramenů*, dizertační práce, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2017, s. 60–61.

70 Alena MARŠÍKOVÁ MICHÁLKOVÁ: *Anonymní oratorium Das siebenfältig Verunreinigte (1746) z lo-retánské hudební sbírky*, diplomová práce, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2014, s. 16–17.

71 František KOLÍSEK, *Kancionálek Cyrilský*, Brno 1886, s. 11.

72 Podrobněji viz T. SLAVICKÝ, *Czech Rorate Chants*, s. 260.

sitského Otčenáše“.⁷³ V různě uspořádaných zpěvnících 15. a 16. století měl tento zpěv tradičně první místo mezi výběrem antifon před *Rorate*⁷⁴ a jeho místo později převzala česká kontrafakta. *Ecce concipies* se rovněž standardně objevuje jako první věta zpívaného *Rorate*, po níž hned následuje introit *Rorate*, a to v polyfonních zpracováních⁷⁵ i v pozdější praxi figurálních *Rorate*. Poměrně jednotné svědectví vydávají jednotlivá autorská zhudebnění, katalogy hudebnin klášterních kůrů,⁷⁶ česko-latinské rukopisné kancionály venkovské provenience⁷⁷ i explicitní popisy rorálních pobožností v rozpisech povinností bratrstev.⁷⁸ Bez antifony *Ecce concipies* se neobejdou ani redukované formy *Rorate* v kancionálech 16. a 17., včetně bratrských a luteránských. Česká kontrafakta této antifony jsou zde ovšem přetiskována již jen jako pamětní chorální zpěv s rubrikou k pretextu,⁷⁹ nikoliv však k liturgické funkci.⁸⁰ Tentýž způsob uchování je popsán v luteránské agendě Tobiáše Závorky Lipenského (1609).⁸¹

Obyčej doložený v 19. století by mohl vysvětlovat mimořádné rozšíření antifony, a zároveň také optimálně zapadat do dosavadních zjištění o utrakvistické liturgické praxi, pro níž bylo typické vzájemné propojení mariánské a eucharistické úcty. Oba akcenty byly později potlačovány v době novoutrakvismu a opět programově obnovovány v době rekatolizace.⁸² Můžeme tedy doufat, že plošné studium starších pramenů v budoucnu osvětlí původ adorační formy *Rorate* a poskytne klíč k původní funkci mariánské antifony? Velmi blízkou analogii, ale také informaci o limitech pramenů, nám může poskytnout formativní hymnologická studie D. Orla (1909), který se zabýval recepcí a liturgickou funkcí staročeské velikonoční písně *Vstalt jest této*

73 Viz tamtéž, s. 260–261.

74 Repertoár bohemikálních latinských graduálů 16. století, katolických i utrakvistických, viz LIMUP, <http://www.clavmon.cz/limup/> [3. 12. 2021].

75 Z klatovských pramenů viz např. *Rorate* P. Spongopaea Jistebnického, Klatovy, Muzeum dr. Hostaše, RK 103.

76 *Rorate et Ecce Concipies*. Praha, Benediktinské arcidiákonství Břevnov, hudební sbírka, depositum v Národním muzeu – České muzeu hudby, č. př. 147b/65, p. 100.

77 Viz např. Kancionál Bojkovický, Kancionál Jana Klabika ze Zlína, Kancionál Ostrohský, náhledy pramenů dostupné na www.manuscriptorium.cz [3. 12. 2021].

78 „... ad initium missae in medio altaris intonat officians *Ecce concipies quod Chorus prosequitur intonas dein Rorate choro similiter prosequente*.“ Cit. podle: V. MAŇAS, *Hudební aktivity náboženských korporací*, s. 73.

79 Viz např. *Písně duchovní evangelistské*, Ivančice 1564, s. 1r. *Ecce concipies & paries filium. Prozpěvujeme všickni vesele*.

80 Následující kontrafakta introitu *Rorate*, odpovídající dobovým utrakvistickým graduálům, jsou zde uvedena poznámkou: *Introitové: totiž začátkové zpěvův, kteříž za starých čechův slouli Rorate. A zpívají se v neděle Adventní, před ranním kázáním*. Tamtéž, s. 1v.

81 „I nejprvé v Advent před *Rorate*: Přijda kněz k oltáři začne tuto antyphonu, již kůr dokonati má. Řekl Anjel neboj se Maria: aneb: Veselme se srdečně [=kontrafakta *Ecce concipies*] *Verše před modlitbami kteréž kněz do půl začíná* ... „Tomáš ZÁVORKA Lipenský, *Pravidlo služebností církevních*, Velké Němčice 1607.

82 Srov. Ota HALAMA, *Vzestup a pád eucharistického kultu v české reformaci. Od Milíče z Kroměříže k Bílé Hoře*, in A, Mudra a kol., *V oplatce jsi všecek tajně*, s. 53–66.

chvíle, a jejího místa v obřadu Vzkříšení.⁸³ Doložil, že dlouhodobě tradovaná česká forma této pobožnosti (tehdy stojící mimo liturgii mše), si zachovala odlišnosti od římské normy. Uchovávala v sobě utrakvistickou formu, kdy byla z Božího hrobu vyzvedávána místo kříže monstrance, ve slavnostním procesí nesena na hlavní oltář a nakonec uctěna na mariánském oltáři za zpěvu antifony *Regina Coeli*.⁸⁴ Jednoznačné svědectví o dlouhodobě tradovaných liturgických funkcích však Orel nezískal z utrakvistických pramenů, nýbrž až z agend 17. století. Jediná dochovaná utrakvistická agenda (Knihy Voltárni 1583) vznikla až po vydání České konfese (1575) a místa týkající se eucharistického kultu jsou v ní formulována natolik vágně, aby byla přijatelná pro staroutraktivisty i luterány. Proto ani my nedokážeme interpretovat, zda „malé procesí se zvoněním“ od mariánského oltáře k hlavnímu v závěru utrakvistické matuty (Winter 1895)⁸⁵ mohlo být původně procesím eucharistickým, které by bylo typické pro staroutraktivistickou tendenci k „liturgickým inscenacím“ a odpovídalo by jiným zprávám o permanentním výstavu v některých kostelích.⁸⁶ V každém případě však můžeme nahlížet adorační formu *Rorate*, ať je starší či novější, v určité symetrii mezi Adventem a Svatým týdnem. Tento celek se vytvořil nejpozději při ustálení rekatolizačního liturgického úzu, pro nějž byla typická snaha maximálně využít potenciál starobylých tradic (Louthan 2011).⁸⁷ Můžeme tu hledat symbolicky uzavřené, eucharisticky a mariánsky akcentované zarámování celé části liturgického roku, která začínala v Adventu zpěvem antifony *Ecce concipies* před *Rorate* u mariánského oltáře, a končila v závěru Vzkříšení zpěvem *Regina coeli laetare* na tomtéž místě.

Obecná tendence k obnovování forem „staročeské pobožnosti“, kterou výrazně formoval B. Balbín jako historik a spisovatel, mohla v případě *Rorate* s jistotou navázat na dědictví eucharistické úcty staroutraktivistů. Tato historie nebyla příliš dávná. Důležitým dějstvím dramatu se stalo mezičasi mezi vydáním Rudolfova Majestátu (1609) a bělohorskými událostmi, kdy se právě zabavování monstrancí stalo viditelnou formou zabírání utrakvistických kostelů protestanty (Winter 1894).⁸⁸ Téma hledání a návratů ukrytých monstrancí, později již tradované mimo kontext historických či konfesionálních událostí, rezonovalo ještě v pověstech 19. století (Krolmus 1847).⁸⁹ Zdůrazňování návratu k „staré víře“ se v Balbínově generaci projevovalo ožíváním

83 Dobroslav OREL, *Vstalt jest této chvíle (Surgit in hac die)*, Cyril 35, 1909, č. 1, s. 5–9; č. 2, s. 19–21; č. 3, s. 33–40; č. 4, s. 52–60; č. 5, s. 66–70; č. 6, s. 85–91; č. 7, s. 107–110.

84 Obvyklý obřad průvodu s křížem z Božího hrobu je v pražských agendách 17. století nahrazen obřadem nazvaným „*Ordo elevandi Corpus Domini e sepulchro in sancta nocte Paschae*“. Tamtéž, s. 20.

85 Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně historický obraz z XV. a XVI. století I*, Praha 1895, s. 855.

86 Příklad z Hradce Králové viz A. MUDRA, *Hradec Králové*, in: A. Mudra a kol., *V oplatce jsi všecek tajně* s. 288–289.

87 Howard LOUTHAN, *Obracení Čech na víru aneb Rekatolizace po dobrém a po zlém*, Praha 2011, s. 135.

88 Z. WINTER, *Život církevní v Čechách*, II, s. 907.

89 Topos nálezu gotické monstrance ukryté ve staré lipě u Hostomic viz Václav KROLMUS, *Staročeské pověsti, zpěvy, slavnosti, hry, obyčeje a nápěvy s ohledem na bájesloví československé*, část II, sešitek 7, Praha 1847, s. 409. Krolmusův popis odpovídá dochované monstranci z Hostomic pod Brdy z let 1500–1510, srov. A. MUDRA, *V oplatce jsi všecek tajně*, s. 187 a 197.

starých projevů kultu včetně výtvarného historismu.⁹⁰ Když se tedy později v době osvícenství projevila tendence nahrazovat různé pobožnosti adorací,⁹¹ v mnoha případech mohlo dojít jen k nové transformaci rekatolizačního, utrakvistického a pozdně středověkého dědictví.

Další zájem o vývoj rorátů by tedy mohl směřovat k vývoji jejich adorační formy, k prověření její rozšířenosti a analogií k obřadům velikonočního Svatého týdne (Orel 1909). Množství barokních mariánských oltářů uzpůsobených pro výstav⁹² naznačuje, že některé z naznačených zvyklostí, zatím neurčitě doložených, mohly být v době rekatolizace celkem hojně uchovávány, obnovovány nebo transformovány, a různé formy *Rorate* k nim mohly patřit.

Závěrem

B. Balbín nepřímou vyzýval k zachování chvályhodných tradic, které výslovně nejmenoval. Několik desetiletí po něm se podobně vyjadřoval jezuita Šteyer o mizejícím českém zpěvu.⁹³ Přesto tento zpěv podpořil a jeho *Kancionál český* byl používán do konce 19. století, repertoár ještě déle. Podobným způsobem Balbín vyzýval k uchování českých rorátních písní v době, kdy byla tato tradice ohrožena – ne snad kvůli reformám nebo nedůvěře vůči nekatolickému dědictví, ale kvůli upřednostňování novějších forem zpěvu. Nemáme zpráv o tom, že by jeho hlas přímo tradici podpořil. Oživení se však dostavilo, spíše v souvislosti s obecnou podporou literárních bratrstev a lidového zpěvu. Balbínova podpora však sehrála důležitou roli až po století po jeho smrti, kdy byla jeho autoritou zaštiťována nová hnutí za obnovu rorátů. Vedli je obrozenci v době pojosefinské, cyrilistěna konci 19. století, a Dobroslav Orel po první světové válce. Náznaky podobné dlouhotrvající tradice můžeme pozorovat u praxe, která se později transformovala do adorační formy rorátů a její počátky čekají na pozornější studium utrakvistických pramenů. Díky tomu všemu můžeme vidět v českých rorátech tradici se staletým vývojem, která mimo jiné i Balbínovým přičiněním trvá od 14. století dodnes.

90 Helena ZÁPALKOVÁ, *Gotické monstrance 17. století*, in: A. Mudra a kol., *V oplatce jsi všecek tajně*, s. 190–196.

91 K zavádění kultu Ustavického klanění dekretem Marie Terezie (1772) podle vzoru diecéze v Lutychu, která byla ohniskem jansenismu, viz Vladimír MAŇAS, *Náboženská bratrstva na Moravě do josefinských reforem*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), *Bratrstva, Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby*, Pardubice 2005, s. 37–78, zde s. 72–73.

92 Příkladem může být boční oltář Zvěstování P. Marie v jezuitském kostele v Klatovech.

93 Matěj Václav ŠTEYER, *Kancionál český*, Praha 1687, p. [6].

Jiří Mikulec

**Idealizovaná minulost – barokní
vlastenci a poddaní na venkově**

Tematiku Balbínova pohledu na poddanskou problematiku otevřel Eduard Maur na konferenci k třístému výročí Balbínova úmrtí, která se konala v listopadu 1988 v Praze. Ve studii, již publikoval na základě svého referátu,¹ se zabývá především názory tohoto jezuitského historika, ale také pohledy některých jeho dalších současníků na postavení venkovských poddaných v českých zemích, tedy zejména na tzv. nevolnictví. Tohoto tématu jsem se v uvedené době dotkl ve své disertační práci, která ovšem byla koncipována širěji – sledovala postoje státu a privilegovaných složek barokní společnosti k poddanské problematice.² V předkládaném příspěvku se k uvedené tematice vracím, a to se zřetelem k dílčímu, nicméně zajímavému (a věřím, že i závažnému) problému. Pohlédneme na to, jak se neutěšená situace venkovských poddaných zemědělců v 17. a v první polovině 18. století odrážela v argumentaci barokních vlastenců, mezi které samozřejmě Bohuslav Balbín také patřil.

Dříve, než se budeme tomuto tématu podrobněji věnovat, je třeba upřesnit, co je vlastně míněno oním termínem „barokní vlastenectví“. V zásadě se jedná o dva druhy postojů – jednak o patriotismus formulovaný především zemsky, tedy o vztah k zemi, jejím symbolům a historickým tradicím bez ohledu na národnost svého nositele, a jednak vlastenectví, jehož součástí byl ve větší či menší míře také ohled na jazyk – na jazyk svatováclavský, tedy na češtinu. Samozřejmě tyto dva postoje ve své čisté podobě představují krajní póly sebeuvědomění a u většiny barokních vlastenců se různě propojovaly, vždy záleželo na individuálním přístupu každého jednotlivce.³

Pokud jde o místo venkovských poddaných ve složitém myšlenkovém světě barokního vlastenectví, je zřejmé, že se v něm tato tematika odrážela spíše okrajově, rozhodně zde nešlo o nijak zásadní otázku. Barokní vlastenci se primárně soustředili na jiné oblasti společenského života, které byly pro jejich vztah k vlasti důležitější.⁴ Především šlo o českou státnost, o její symboli-

- 1 Eduard MAUR, *Pobělohorské poddanské poměry a Bohuslav Balbín*, in: Zuzana Pokorná – Martin Svatoš (edd.), Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. Sborník z konference Památníku národního písemnictví, Praha 1992, s. 13–22.
- 2 Jiří MIKULEC, *Pobělohorská společnost a venkovské poddané obyvatelstvo v Čechách*, disertační práce, Historický ústav ČAV, Praha 1991. Tiskem byla vydána podstatná část této práce, která obsahuje i problematiku pojetí venkova a jeho obyvatel v názorech barokních intelektuálů, pod titulem: Jiří MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993.
- 3 Toto rozdělení je samozřejmě velmi zjednodušené, jeho cílem je především poukázat na širší přístupů k tématu vlasti a národa v době baroka. Systematicky se věnoval podobám barokního vlastenectví v úvodní části své knihy věnované vzniku moderního nacionalismu František Kutnar, který ve svém textu ukazoval jejich varianty na myšlení jednotlivých významných barokních vlastenců. Viz František KUTNAR, *Obrozené vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozené*, Praha 2003 (vydal Martin Kučera), s. 22–51. O problematice jazykového a národnostního prvku v pobělohorském prostředí pojednal Josef PETRÁŇ, *Lid a národ v pobělohorském labyrintu*, in: Naše živá a mrtvá minulost. 8 esejí o českých dějinách, Praha 1968, s. 72–106, zvláště na s. 82–94. K baroknímu patriotismu a jeho propojení s katolickými náboženskými tradicemi a historismem viz též Martin SVATOŠ, *Posvátné Čechy – zdroje barokního patriotismu*, in: Jaroslav Pánek a kol., *Idea českého státu v proměnách staletí*, Praha 2008, s. 107–116.
- 4 Následující oblasti zájmu barokních vlastenců rozebírám ve studii Jiří MIKULEC, *Tradice a symbolika české státnosti u barokních vlastenců*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (edd.), *Vývoj české ústavnosti*

ku, ale také o různé státní akty (například korunovace, nebo vjezdy a pobyty panovníků). Dalším velkým tématem byly z hlediska barokního patriotismu dějiny českých zemí, samozřejmě nazírané pod katolickým zorným úhlem, zárnou hvězdou představoval Karel IV. a jeho náležitě idealizovaná doba.⁵ V náboženské oblasti kladli důraz na zemské patrony a vůbec na katolické náboženské tradice. Pro část z nich představoval významnou hodnotu a velké téma i český jazyk. Posledním důležitým tématem bylo pro barokní patrioty ohrožení vlasti, a to jak vnější, tak i vnitřní (o nich nezastřeně pojednal například Bohuslav Balbín ve svém soukromém spisku „Krátká, ale pravdivá rozprava o kdysi šťastném, nyní však přebohém stavu Českého království“).⁶

Postavení venkova a jeho obyvatel v pobělohorské době sice nepatřilo k významným tématům barokního vlastenectví, samo o sobě však představovalo výrazný společenský problém. Poddaní připoutaní k půdě byli vázáni oním pověstným „tělesným poddanstvím neb člověčenstvím“, pro které se užíval dobový německý termín „die Leibeigenschaft“ a které bývá označováno moderním a v nedávné minulosti také poněkud zideologizovaným termínem „nevolnictví“.⁷ V každodenním životě byli poddaní omezováni nejen z hlediska pohybu, tedy možného odchodu z panskví, ale byli také nuceni odebírat vrchnostenské zboží, nalézali se pod vrchnostenskou jurisdikcí a k tomu přistupovalo jejich rostoucí robotní zatížení, plynoucí ze snah vrchnosti o hospodaření ve vlastní režii. Na venkově se v pobělohorské době vytvářela napjatá situace, jež občas vyúsťovala do konfliktů, od lokálních poddanských povstání a sociálních hnutí až po velké nepokoje.

Poddanská otázka tedy ve společnosti rezonovala, a i když pro barokní vlastence nepředstavovala samostatné téma, nemohli ji úplně opomíjet. Zapojovali ji tedy do některých ze svých velkých témat, jež jsme zmínili výše. Postavení poddaných na venkově bylo součástí vlasteneckých pohledů na dějiny českých zemí, tato tematika se také uplatnila v jazykově formulovaném vlastenectví a poddanský venkov sehrál i jistou tou roli v myšlení o ohrožení vlasti. V následujícím textu krátce pohlédneme na každé z uvedených témat.

v letech 1618–1918, Praha 2006, s. 171–191.

- 5 Jiří MIKULEC, *Středověký císař v raně novověkých Čechách*, in: Jaroslav Šebek – Blanka Jedličková a kol., Karel IV. stále živý. Odkaz státníka v historiografii a historické paměti, Praha 2017, s. 15–35, 188–197; Josef PETRÁŇ, *Obraz Karla jako hlavy státu v dějepisceví šesti století*, in: Václav Vaněček (ed.), Karolus Quartus. Sborník vědeckých prací o době, osobnosti a díle českého krále a římského císaře Karla IV. K uctění památky svého zakladatele vydala Karlova Univerzita, Praha 1984, s. 77–104, zvláště s. 87–88.
- 6 Poslední překlad toto spisku v minulosti známého pod názvem Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého, vydal Milan Kopecký: Bohuslav BALBÍN, *Rozprava krátká, ale pravdivá o kdysi šťastném, nyní však přežalostném stavu Království českého*, Praha 1988, druhé přepracované vydání Brno 1997.
- 7 Jiří MIKULEC, *Der Widerstand gegen den Begriff „Leibeigenschaft“ in den kritischen Ansichten über die Untertanenstellung im barocken Böhmen*, in: Jan Klußmann (ed.), *Leibeigenschaft. Bäuerliche Unfreiheit in der frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 2003, s. 199–212.

1. Poddanská otázka jako součást českých dějin

Je dobře známo, že se Bohuslav Balbín v několika svých textech zamýšlel nad postavením poddaných v minulosti českého státu. V knize věnované českým panovníkům (*Liber regalis*)⁸ zdůrazňuje, že v minulosti nakládaly pozemkové vrchnosti se svými poddanými v Čechách dohodově a mírně. V pasáži, která se váže k panování Rudolfa II., se zabývá především poddanskými městy. Dobrotu vrchností vůči poddaným dokládá na Rožmbercích (mimo jiné odkazuje na své vlastní pasáže o tomto rodu z jiných knih *Miscellanei*),⁹ ale své úvahy rozšiřuje na většinu šlechty v minulosti. Píše, jak šlechta svým poddaným ulehčovala, dávala jim svobodu, získávala pro jejich města panovnícká privilegia. Za to měli poddaní své vrchnosti podle Balbína milovat, uctívat a poslouchat (přirovnává to k oddanosti dětí vůči otci). Tento idylický (a samozřejmě náležitě zidealizovaný) stav pak srovnává se svou dobou. O ní píše, že poddané považuje šlechta za své vlastnictví, ti se stávají jejími nepřáteli. Líčí nelidské nakládání svých šlechtických současníků s poddanými a při tom upozorňuje, že „*in christiana religione christiani christianorum mancipia esse non possint*.“¹⁰

Ještě podrobněji se Balbín vyjadřuje k historickým aspektům poddanského postavení v 17. kapitole své *Liber curialis*, knihy *Miscellanei*, která popisuje úřady Českého království. Jde o pojednání s názvem „*De clementia veterum Bohemiae procerum, et quorumvis dominorum in subditos, et glebae suae adscriptitios*.“¹¹ Balbínova *Liber curialis* vyšla péčí osvětského publicisty a statistika Josefa Antonína Rieggera až 105 let po Balbínově smrti v roce 1793¹² a v následujícím roce vydavatel zveřejnil uvedenou 17. kapitolu (spolu s několika dalšími pasážemi z *Liber curialis*) ve svých *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen*.¹³

8 Bohuslaus BALBINUS, *Miscellaneorum historicorum regni Bohemiae decadis I. Liber VII., regalis; seu de ducibus, ac regibus Bohemiae. in quo gesta regum praecipua, tum genealogiae omnium familiarum apud nos imperitantium (Czechii; gentis ducis ac patris, Croci, Przemysli, deinde regum Lucemburgicorum, Austriacorum Habsburgensium, Cunstadaeorum, Jagellonidarum, ac tandem iterato Austriacorum) diligenti semper ad chronologiam respectu, proponuntur et notis historicis, aut ethicis illustrantur*, Pragae 1687, s. 260. Na uvedenou pasáž upozornil Josef VÁLKA, *Politický smysl Balbínovy historiografie*, Česká literatura 36, 1988, s. 385–399, na s. 394.

9 „... in libro I. atque etiam III. *Miscellaneorum de Rosensium in subditos benignitate multa narravi*.“ B. BALBINUS, *Liber regalis*, s. 260.

10 Tamtéž, s. 260.

11 Seznámení s Balbínovými názory z tohoto textu tvořilo těžiště výše zmíněného příspěvku Eduarda Maura na balbínovském sympoziu v roce 1988 a také textu jeho písemné podoby – viz E. MAUR, *Pobělohorské poddanské poměry*, s. 18–21. Srov. též J. MIKULEC, *Poddanská otázka*, s. 99–106.

12 Bohuslaus BALBINUS, *Miscellaneorum historicorum Bohemiae decadis II. Liber curialis, seu de magistratibus et officiis curialibus regni Bohemiae, opus posthumum*, ed. Iosephus Antonius Rieggerus, Pragae 1793, zmíněná 17. kapitola je otištěna na s. 477–485. Dále toto pojednání cituji jako *De clementia*.

13 Bohuslaus BALBINUS, *De clementia veterum Bohemiae procerum, et quorumvis dominorum in subditos, et glebae suae adscriptitios*, *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen* 12, Prag und Leipzig 1794, s. 111–119. Části *Liber curialis* byly vydány v letech 1810–1812 také v německém překladu, kapitola o poddaných však zde publikována nebyla. Viz AUERSPEG Joseph (ed.), *Balbin's Liber curialis C. IV. von verschiedenen Gerichtshöfen des Königreichs Böhmen* I–II, Prag 1810–1812.

V textu pojednání „*De clementia*“ Balbín odmítl představu krutých pánů v minulosti, kteří měli poddaným vládnout s „železnými pruty“ a poukazoval na dobrotu vrchností a i na lásku a oddanost venkovanů vůči majitelům panství. Také zavrhl „barbarskou“ praxi své doby, tedy všemožné útlaky poddaných vrchnostmi, jejich majetkové ochuzování, likvidování jejich výsad, zatěžování je různými novými břemeny a povinnostmi.¹⁴

Důležité je Balbínovo zamyšlení, kde se praxe tvrdého nakládání s poddanými vzala. Odmítá její historické kořeny, nesouhlasí ani s tím, že by šlo o jeden z restů za „ohavnou rebelii“ 1618–1620. Považuje ji na velkou nespravedlivost svých současníků, která ohrožuje jejich spásu. Útlak poddaných označuje za veřejné lupičství, které člověk nemůže napravit jinak než navrácením toho, co jim vzal.¹⁵

Bohuslav Balbín o tématu poddanského útisku v historické perspektivě pojednal asi nejdůležitěji, nebyl však jediným patriotem, který se snažil očistit předky z podezření, že by takové zacházení s poddanými zavedli. Podobně uvažoval ve své rozpravě o potřebě spravedlivější daňové reformy například oseký opat Laurentius Scipio.¹⁶ Ten se také zamýšlel nad vznikem utuženého poddanství, odmítl jeho historické kořeny, psal o zabírání rustikálu pány „v minulých válečných časech“. Současně poukazoval na pozitiva minulosti Čech, kdy se poddaní – samozřejmě podle jeho pojetí – nikterak neutískovali. Rozkvět země kladl do přímé souvislosti s dobrotivostí pánů vůči poddaným, v této souvislosti vyzdvihl již zmíněné období vlády císaře a krále Karla IV.¹⁷

2. Venkov jako pokladnice jazyka českého

Pro jazykově orientovanou část barokních vlastenců měla čeština klíčový význam. Představovala společný znak příslušníků takto pojaté vlasti, ale jak upozornil Josef Petráň,¹⁸ měla i další emblematický význam – byla vnímána jako ochranný symbol vlasti a nástroj k jejímu povznesení. Navíc v době, kdy náboženské myšlení a katolická víra tvořily zcela samozřejmou součást

14 „... *quae enim justitia dicat, quod jus permittit, ut quae subditorum sunt, nostra esse putemus, ut privilegia, qua a Majoribus nostris acceperet, irriteremus, conscindamus, ut eos ad nova onera subeunda compellamus, ut ea pauca praesidia, quae semper habuere, agros, villulas, domos, hortulos, cerevisiae coquendae officinas, popinas, piscinas rapiamus? ut contra jubeamus emere, quae ipsi vendere non possumus, et pretio, quo volumus, et quando volumus, nulla pauperum cura, nullo miserorum respectu?*“ *De clementia*, s. 478.

15 „... *subditorum oppressio, publicum latrocinium, quod nullis eleemosynis, nulla in sacris liberalitate, nisi una restitutione iis, quibus ademisti, pensabis.*“ Tamtéž, s. 478.

16 Scipionovo pojednání s názvem *Aliqua fusius notata de mala nostra oeconomia*, které si zapsal latinsky do svého deníku, bylo vydáno v německém překladu, viz Dominik SCHIEL, *Ein Zisterzienserabt als Sozialpolitiker*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 58, 1920, s. 15–38, překlad Scipionovy úvahy na s. 24–38. Ke Scipionovým názorům na poddanskou otázku srov. E. MAUR, *Pobělohorské poddanské poměry*, s. 16; J. MIKULEC, *Poddanská otázka*, s. 101–103.

17 D. SCHIEL, *Ein Zisterzienserabt*, s. 33.

18 Josef PETRÁŇ, *Kultura a společnost v Čechách doby baroka*, in: Vít Vlnas (ed.), *Sláva barokní Čechie. Státí o umění, kultuře a společnosti 17. a 18. století*, Praha 2001, s. 61–77, na s. 68.

každodenního života pro naprostou většinu obyvatelstva českých zemí a kdy mezi vlastenecky smýšlejícími intelektuály převažovali příslušníci duchovního stavu, musela mít čeština měla i jistý náboženský význam. Jako „svatováclavský jazyk“ byla propojována s hlavním zemským patronem a s nebeským panovníkem země. To vyjádřil například Václav Jan Rosa v předmluvě ke své latinsky psané gramatice českého jazyka – *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae*.¹⁹ Kvalitu češtiny jako posvěceného jazyka zde například dokládá slovem Bůh, které se skládá ze tří liter a tím poukazuje na tajemství Nejsvětější Trojice. Současně však podle jeho konstrukce toto slovo v českém jazyku odkazuje na Boží vtělení – kroužkované ů značící bývalou dvojhlásku uo totiž mělo vyjadřovat Kristovu dvojí přirozenost, božskou a lidskou.²⁰

Posvěcený český jazyk užívali na území národnostně českých oblastí především poddaní venkované, kteří – na rozdíl od městského obyvatelstva či vrchnostenského úřednictva němčinou ve větší míře nedisponovali. Tato realita se do jisté míry propojovala s bukolickým a pastýřským idealizováním venkova a nezkaženosti jeho obyvatel v manýrismu a baroku,²¹ takže pojetí venkova jako pokladnice čistého jazyka a nezkaženého života se v 17. a 18. století stalo určitým stereotypem. Docházelo zde vlastně k určitému paradoxu. Na jedné straně příslušníci vyšších společenských vrstev ve své většině opovrhovali sedláky s jejich těžkou manuální prací, kteří stáli na spodních příčkách společenského žebříčku,²² na straně druhé však měli tendence si jejich prostředí idealizovat.

Názor o českém venkovu jako o prostředí, které jediné zachovává český jazyk v zemi, kde v pobělohorské době stoupal význam německého jazyka jako komunikačního nástroje užívanějšího ve vyšších společenských vrstvách i ve státní a vrchnostenské správě, silně rezonoval kupř. ve známé předmluvě Antonína Frozína k publikaci o mariánských poutních místech *Obroviště mariánského Atlanta*.²³ Katolický kněz a farář Frozín ve svém textu mimo jiné hájil češtinu před nařčením, že jde o jazyk kacifů, dále vypočítával důvody, proč tento jazyk ani v budoucnu nezahyne. Mezi nimi uvedl skutečnost, že „...ten jazyk nejvíce při lidu sprostném, po městečkách malých rozptýleném, vzláštěně vesňáckém, nádenním, nádvořnickým a vorněm ... po sprostně se

19 Wenceslaus Joannes ROSA, *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae quattuor partibus orthographia, ethymologia, syntaxi et prosodia constans*, Pragae 1672.

20 W. J. ROSA, *Čechořečnost*, nestránkovaná předmluva (Praefatio ad lectorem). Na tento motiv v Rosově předmluvě upozornil F. KUTNAR, *Obrozenské vlastenectví*, s. 30–31.

21 Srov. kupř. *Antika a česká kultura*, Praha 1978, s. 261, 313–314, 317; Zdeněk KALISTA, *České baroko*, Praha 1941, s. 307–308; Antonín ŠKARKA (ed.), *Adam Michna z Otradovic, Básnické dílo*, Praha 1985, s. 15–16.

22 Na některé verbální projevy jejich antipatií upozorňují v popularizačně zaměřeném článku Jiří MIKULEC, *Sedlák očima české barokní společnosti*, *Dějiny a současnost* 17, 1995, č. 6, s. 15–19.

23 Jedná se o překlad první části spisu německého jezuita Wilhelma Gumpenberga o mariánských poutních místech Atlas Marianus – viz Antonín FROZÍN (ed.), *Obroviště mariánského Atlanta svět celý mariánský v jediné knížce nesoucího, to jest knížka o obzvláštních mariánských obrazích po celém mariánském světě divotvorně rozsazených*, Praha 1704. Frozínova *Předmluva překladatele k čtenáři* je otištěna na s. 1–23. Uvedenou předmluvu vydal a okomentoval Jan KUMPERA, *Antonín Frozín Plzeňský a jeho obrana českého národa a jazyka*, *Minulosti západočeského kraje* 28, 1992, s. 235–267 (edice Frozínova textu je na s. 248–259).

drží.²⁴ Autor se ovšem nevyhýbal problémům, které úzké propojení češtiny s příslušníky nízké společenské vrstvy přinášelo. Zmínil, že příslušníci vyšší společnosti mají tendence češtinu opovrhovat již proto, že jde o jazyk sedláků. Proti tomuto názoru argumentoval tím, že žádný jazyk není rozšířen jen v nejnižších společenských vrstvách, a také se uchýlil k sociální kritice těch, kteří bohatnou z práce zemědělců, jejichž jazykem opovrhují: „*O kyž by tehdy boháci všickni to zlato a to stříbro, na ten ohled, že skrz sprostý lid prošlo, jenom pořád k svých truhel vyházel.*“²⁵

Argument o češtině uchovávané na venkově zřejmě vycházel z Frozínových vlastních poznatků, neboť autor v uvedeném textu také podal zprávu o jazykové situaci v Českém království, které údajně sám za tímto účelem prošel.²⁶ Frozín si ovšem ve své předmluvě udržel k tématu jazykové českého venkova celkem realistický přístup, když pro to nehledal žádná fantastní vysvětlení. Důvodem, proč venkovský lid neopouští češtinu, bylo podle něj především zaneprázdnění vesničanů těžkou manuální prací a starostmi o obživu – to jsou důvody, jež jim brání, aby zvládli jiný jazyk. „*Odkud pochází, že on [venkovský lid – pozn. J. M.] jakožto pracný, pro své řemeslné, rukotní neb polní práce, čas k přeučení se jazyka svého nemajice, zůstává v své čistotě přirozené české.*“²⁷

Význam češtiny pro lidové prostředí se samozřejmě odrážel i v argumentaci obhajující psaní a vydávání knih v tomto vernakulárním jazyce. Takové úvahy se občas vyskytovaly v předmluvách českých knih, výrazným příkladem je první díl Beckovského Poselkyně starých příběhův českých, vydaný v roce 1700. Autor poukazuje na jazyk svého díla jak ve věnování knihy zemským patronům, tak i v předmluvě určené čtenářům. Vysvětluje, že čeština díla má sloužit tomu, aby jeho kniha byla přístupná nejširším vrstvám („...*od sprostného Čecha, a proto sprostě sepsaná jest, aby ji každý sprostý Čech tím snázeji rozuměti mohl.*“).²⁸ Konstatuje také, že v češtině se vydává málo knih, což není důsledkem nedokonalosti českého jazyka, nýbrž především malého množství autorů, „*kterí by jazyk český rozšířiti a zvelebiti upřímně mínili.*“²⁹ Zde podle autora hraje roli to, co jsme mohli pozorovat v argumentaci Frozínové – mnozí se za českou řeč stydí.

Problém s češtinou jako základním komunikačním prostředkem velkého množství prostých obyvatel venkova (které se katolická církev v pobělohorské době snažila odvádět od toho, co považovala za herezi) se odrazil ve vzniku Svatováclavského dědictví,³⁰ nakladatelského podni-

24 A. FROZÍN (ed.), *Obroviště*, s. 11.

25 Tamtéž, s. 12.

26 Mapa jazykových poměrů v Českém království vytvořená na základě Frozínových údajů ve zmíněné předmluvě je s komentářem otištěna v: Eva SEMOTANOVÁ – Jiří CAJTHAML a kol., *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014, s. 202.

27 A. FROZÍN (ed.), *Obroviště*, s. 11.

28 Jan BECKOVSKÝ, *Poselkyně starých příběhův českých aneb Kronika česká*, díl první, Praha 1700, Přípis svatým patronům, nestránkováno.

29 Tamtéž, s. 4.

30 Jan Nepomuk SEDLÁK, *Dějiny Dědictví sv. Václava (1669–1900)*, Časopis katolického duchovenstva 42, 1901, č. 1., s. 38–41, č. 2, s. 88–92, č. 3, s. 153–158, č. 4, s. 248–254, č. 5, s. 302–309, č. 6, s. 369–375, č. 7, s. 426–431; Antonín PODLAHA, *Doplňky k „Dějínám Dědictví sv. Václava“ Dra Jana Nep.*

ku, jenž se zaměřoval na katolickou jazykově českou literaturu. Byl založen při jezuitské koleji na Novém Městě pražském v roce 1669 ve formě nadace pro vydávání českých náboženských knih a měl velký význam pro upevňování katolického náboženství v nejširších lidových vrstvách. Ve fundační listině vyjádřila dárkyně základního kapitálu, Marie Šteyerová (matka jezuita Václava Šteyera) zaměření nového podniku na široké lidové vrstvy těmito slovy: „... na vytištění dotčených pobožných knížek, kterýž by se rozdávaly darmo, aby také chudí lidé po městách a městečkách, ano i ti sedláčkové ve vsích dostali někdy některé pobožné knížky, v kterých by, když mají prázdnot od svých prací, mohli něco pobožného čítati, dobrým věcem se učiti a ke všemu dobrému se vzbuzovati ...“.³¹

3. Venkované v motivu ohrožení vlasti

Nedílnou součástí českého barokního vlastenectví tvořily pocity nebezpečí možného úpadku, rizika od nepřátel, obavy z ohrožení. Vlast byla vnímána jako uzavřený prostor, bezpečný a „osvojený“, který je třeba oslavovat, ale také chránit před různými nebezpečími.³² Barokní patrioti při tom často reagovali na postavení českých zemí po porážce stavovského povstání, v němž nalézali – i přes nespornou loajalitu vůči habsburské dynastii – řadu negativ. Ohrožení vlasti se v jejich pojetí projevovalo různě. Všemohně jí škodili vnitřní nepřátelé, mimo jiné i odmítáním českého jazyka, ale také různými pletichami a podporou vnějších nepřátel. Pro Bohuslava Balbína byl zcela ukázkovým příkladem takových odrodilců nejvyšší purkrabí Bernard Ignác z Martinic.³³

Vnitřní i vnější nepřátelé poškozovali zemi například ekonomicky vysokým zdaněním, na to naráží Balbín svou známou emotivní pasáží v *Krátké, ale pravdivé rozpravě*, když píše, jak „... vídeňský dvůr, zváben sladkostí českých peněz, každodenně nenasytým hrdlem volá: Přinášej! Přinášej!“.³⁴ Dalším cílem nepřátel Českého království byl jeho kredit v rámci habsburské monarchie. Český politický národ pocítoval, že na něm od stavovského povstání lpí stigma zrady, takže barokní vlastenci byli citliví na připomínky „ohavné rebelie“ let 1618–1620.³⁵ Stále ovšem zůstává otázkou, nakolik byl tento pocit ohrožení převážně subjektivní a do jaké míry bylo prostředí českých zemí skutečně interpretováno jako nespolehlivé či přímo náchylné ke vzpourám, jak to někteří čeští šlechtici i duchovní vnímali.

Sedláka, Časopis katolického duchovenstva 65, 1924, č. 9, s. 625–629, č. 10, s. 722–730 a 66, 1925, č. 1, s. 40–44, č. 2, s. 138–141, č. 3, s. 229; Josef VOLF, *Nakladatelský seznam Svatováclavského dědictví*, Časopis Národního muzea 110, 1936, s. 297–300; Dědictví sv. Václava, in: Petr VOIT, *Encyklopedie knihy*, Praha 22008, s. 200.

31 J. N. SEDLÁK, *Dějiny Dědictví sv. Václava*, s. 41 (autor otiskl transliterovaný text fundační listiny, jejíž současné uložení mi není známo; pro účel této studie úryvek ze Sedlákova přepisu transkribuji).

32 J. PETRÁŇ, *Kultura a společnost*, s. 67.

33 Kromě narážek ve výše zmíněné *Rozpravě krátké, ale pravdivé* jde především o satirický spisek *Trophaeum Bernardo Ignatio de Martiniz inscriptum – Pamětní nápis Bernardu Ignácovi z Martinic*, který stejně jako *Rozprava* zůstal za Balbínova života v rukopise. Viz Josef HEJNIC (ed.), *Bohuslav Balbín, Pamětní nápis*, Praha 1988.

34 B. BALBÍN, *Rozprava*, s. 53.

35 Viz Jiří MIKULEC, *České země v letech 1620–1705. Od velké války k dlouhému míru*, Praha 2016, s. 358–368.

V atmosféře nezbytné obrany vlasti se uplatňoval motiv postavení venkovských poddaných. Například Bohuslav Balbín ve výše zmíněném pojednání *De clementia* v *Liber curialis* upozorňoval, že cizinci, nepřátelé Čech, šíří v souvislosti s postavením zdejších poddaných názor, podle něhož Slované jsou v podstatě otroky (zde byla v latinském textu užita slovní hříčka *Slavi – sclavi*).³⁶ Tato na pohled efektní etymologie byla zřejmě rozšířena a vlastence pochopitelně iritovala. Vyslovil se proti ní také ve výše zmíněné předmluvě k *Čechořečnosti* Václav Jan Rosa. Vysvětloval, že slovanský jazyk znamená jazyk slavný, protože slovo Slované souvisí se slovem sláva.³⁷

Dalším negativním prvkem, údajně vneseným z ciziny, byla utužená poddanská vázanost, „die Leibeigenschaft“. Již Balbín odmítl její domácí historický původ a po něm tak činili na počátku 18. století státní úředníci a barokní patrioté ovlivnění merkantilistickými naukami, Christian Julius Schierl ze Schierendorfu a Jan Kryštof Bořek. Také odmítali domácí původ této silné závislosti na vrchnostech, vysvětlovali ji jako něco, co do českých zemí přišlo zvenčí a čemu zdejší historické tradice naprosto neodpovídají.³⁸ Sekretář vídeňské dvorské komory Schierl ze Schierendorfu velmi důrazně odmítal onen termín „die Leibeigenschaft“ pro právní označování postavení poddaných v českých zemích. Interpretoval jej jako naprosté vydání poddaných na milost a nemilost vrchnostem, k čemuž podle něj neexistoval jakýkoliv právní základ.³⁹ Jeho právní pohled doplňoval výše zmíněný Balbínovo odmítnutí takového postavení poddaných jako nemožné z křesťanského hlediska.

Závěrem

Jak jsem již naznačil v názvu svého příspěvku, společným motivem zapojení poddanské otázky do názorů a systémů hodnot ražených českými barokními vlastenci byla idealizace. Idealizace vztahu pozemkových vrchností k poddaným v minulosti, idealizace jazykové čistoty venkova (i když zde je třeba ocenit realistický přístup Antonína Frozína), idealizace motivů, které vedly v pobělohorské době k utužení poddanského postavení. Tyto idealizace vyplývaly z postojů vlastenecky orientovaných intelektuálů druhé poloviny 17. a první poloviny 18. století. Ti se ve svých písemných úvahách a pojednáních snažili vysvětlovat negativní jevy, které na situaci venkovského poddaného obyvatelstva nemohli nevidět, takovým způsobem, aby nepoškodili ideál vlasti, aby jejich vysvětlení souznělo s patriotickými postoji, které zastávali.

Jestliže v úvodu tohoto příspěvku zaznělo, že pro barokní vlastence byla poddanská otázka spíše marginálním tématem, je také třeba upozornit, že z hlediska myšlení o poddaných a jejich postavení ve společnosti byla témata spojená se vztahem k vlasti a její minulosti také jen okrajovou záležitostí. Pohled na poddanské poměry očima příslušníků vyšších společenských vrstev byl

36 „*Ecclesiasticus quidam vir ... dixit: Slavos nos sclavos esse, ex legibus.*“, s. 480.

37 „*Lingua slavonica gaudet nomine GLORIOSA, nam SLÁVA unde nomen accepit dicitur GLORIA, et SLAVI dicuntur GLORIOSI.*“ W. J. ROSA, *Čechořečnost*, nestránkovaná předmluva (Praefatio ad lectorem).

38 Jiří MIKULEC, *Poddanská otázka*, s. 98–99.

39 Alfred FISCHER, *Christian Julius von Schierendorff, ein Vorläufer des liberalen Zentralismus im Zeitalter Josefs I. und Karls VI.*, Studien zur Österreichischen Reichsgeschichte, Wien 1906, s. 206–210.

v 17. a 18. století mnohem širší, vedle zde zmíněných ohledů na vlast či její jazyk v něm hrály významnější roli mnohé další motivy.⁴⁰ Samozřejmě v první řadě hospodářské, protože poddaní představovali z hlediska svých vrchností i raně novověkého státu nenahraditelnou ekonomickou sílu. Pro příslušníky duchovního stavu, a tedy i šířeji pro katolickou církev, pak byly významné motivy spojené s náboženstvím a morálkou. Ve společnosti se také vyskytovaly pohledy na poddané z převažujících právních i sociálních zorných úhlů. Některých z nich jsme se letmo dotkli i při našem zaměření na barokní vlastenectví, což je důsledek skutečnosti, že mnohá témata v přístupu ke společensky palčivé poddanské otázce byla v pobělohorských Čechách propojena.

40 Přehledně jsem je shrnul v pohledu na společenské hodnocení poddanského postavení, viz J. MIKULEC, *Poddanská otázka*, s. 99–120.

Marie Janečková

**Kazatelé 17. a 18. století
jako ochránci a pěstitelé českého jazyka**

Barokní kazatelé pronášeli své projevy latinsky, česky i německy. Na dráhu kazatele byli připravováni velmi důkladně. Kromě studia teologie a filozofie byli vedeni k aktivnímu užívání latiny, získali dobrou znalost hebrejštiny a řečtiny, ale i dalších evropských jazyků. Dostávalo se jim tradičně teoretických znalostí i aktivních dovedností v rétorice, která mimořádně ovlivňovala jejich způsob práce s textem a přípravu mluveného projevu. Kazatelé v oblastech osídlených převážně českým obyvatelstvem museli velmi dobře ovládat češtinu, aby jim bylo rozuměno. Náplň jejich kázání byla pevně stanovena zvláště v postilách, avšak v kázáních nedělních a svátečních si mohli vybrat i volnější téma. Nejčastěji to byla kázání ke svátku Svatých, včetně zemských patronů, případně kázání věnovaná církevním Otcům a učitelům církve. Vlastenecké projevy některých kazatelů je třeba chápat jako tzv. zemské vlastenectví, k němuž patřil vztah k zemi, v níž žili, k její krajině a historii, ke slavným předkům, jimž se dostávalo kladného hodnocení a úcty. Do tohoto okruhu však nepatřili Mistr Jan Hus ani Jan Žižka. Někteří vyjadřovali svůj hluboký vztah také k českému jazyku. Nebyl to nový jev, vztah k jazyku býval častým projevem českých humanistů (mezi nim zvl. Viktorína Kornela ze Všehrd, Jana Blahoslava, Daniela Adama z Veleslavína). Jejich vztah k jazykovému a kulturnímu dědictví minulosti, zvláště antickému, byl kladný, ale i kritický. Důležitý byl i jejich poměr k jiným soudobým literaturám, byli totiž významnými překladateli. Viktorín Kornel ze Všehrd (asi 1460–1520) překládal knihy z latiny a řečtiny do českého jazyka proto, aby obohatil příslušníky svého národa; chápal totiž psaní v cizím jazyku jako „*lísání se k bohatému špatnými dárky*“, za něž se může dočkat potupy a pohrdání. Jan Blahoslav (1523–1571) ve své Gramatice (190) uvádí, že píše „*ku pomoci milovníkům jazyka českého, a to zvláště těm, kteříž ... z jiných jazyků do českého překládají.*“ Podobně psal Veleslavín v předmluvě k překladu Eusebiovy Historie církevní: „*Jestliže jsme cíle toho dostihli, k němuž jsme směřovali, totiž aby chudou prací naší předně pán bůh oslaven byl a potom církev jeho, kterouž sobě zde v národu našem milostivě shromažďuje, nějaký užitek z toho měla, ano i jazyku českému k hojnějšímu zrostu cesta se proklestila, budeme toho hrubě vděční.*“¹ V té době také vznikaly první obrany jazyka.

Také autoři barokních mluvníc vyjadřovali vztah k českému jazyku, jako např. **Jiří Konstanc** (1607–1673) ve věnování své gramatiky² Tomáši Janovi Pešinovi z Čechorodu (1629–1680), kanovníkovi kostela sv. Víta, doktoru teologie, filozofovi a vyhlášenému historikovi moravskému. Nazval ho jedním z předních milovníků řeči české, její čistoty a dokonalosti. Když koncem 50. let dostal Tomáš Pešina za zásluhy erb, zvolil si přídomek z Čechorodu. Zasadil se v církevní správě o to, aby se v jazykově smíšených oblastech kázalo česky, a podporoval spisovatele českých děl.³ Předsevzal si sepsat latinsky pětidílné dílo o moravských dějinách a místopise. Dokončil první tři díly a v roce 1663 z nich vydal český výtah *Prodromus Moravographiae, to jest*

- 1 Emanuel MICHÁLEK, *O jazykových otázkách v dílech českých národních humanistů*, Slovo a slovesnost 22, 1961, č. 1, s. 8–14.
- 2 Jiří KONSTANC, *Lima linguae Bohemicae, to jest Brus jazyka českého neb Spis o poopravení a naostření řeči české, vydaný k libosti milovníkův čistoty a dokonalosti i k užítku a nevyhnutelné potřebě impressorův a písařův českých*, Praha 1667, první vydání (Knihopis, č. 4307, exemplář Vědecká knihovna v Olomouci sign. 32.278), Připsání Brusu, s. III–IX.
- 3 *Lexikon české literatury* (dále jen LČL), 3/II, P–Ř, 2000, s. 878.

*Předchůdce Moravopisu*⁴. Konstanc poukazuje ve svém věnování na jeho latinský spis *Ucalegon Germaniae ... Hungaria*⁵ vydaný v témže roce a zmiňuje také, že *Prodrumus* se Pešina rozhodl psát českým jazykem, a to „z lásky k vlastenské řeči“ a také „z žádosti, aby se jeho krajanové v ní vzdělávali a ji milovali.“⁶ Konstanc připomíná, že Pešina se zajímal o jeho *Brus* a poznamenal si z něho některé zásady pro tiskaře svého *Moravopisu* a také že Konstanc nabádal k vydání gramatiky.⁷

Bohuslav Balbín (1621–1688), starší přítel Pešinův, se zabýval historií od mládí. Jako magistr filozofie během učitelského působení napsal řadu latinských učebnic z teorie řečnictví a poetiky. Všude na místech, kde působil, shromažďoval archivní materiál ke studiu české historie. Cestoval po Čechách a Moravě, pobýval ve Vídni i v Uhrách. Řádem doporučený úkol sepsat dějiny jezuitského řádu v Čechách sice nedokončil, ale připravoval jiné historické práce. Vydání spisu *Epitome historica rerum Bohemicarum seu Historia Boleslaviensis*⁸ však bylo zastaveno, neboť nejvyšší purkrabí Bernard Ignác Bořita z Martinic v něm nalezl nacionalistické a protidynastické tendence. Balbín líčil českou historií s vlasteneckým zaujetím a vyvracel urážky českého národa vyslovené cizinci. V Klatovech, kam byl poslán, vznikla jeho obrana (1672–1673), později nazvaná vydavatelem Pelclem *Disertatio apogetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica*.⁹ Balbín v ní mimo jiné napsal: „*Neobviňuji žádný jazyk, nezáleží mi na tom, který vládne, nebo kterým mluví vládnoucí. Pouze to obhajují, že je nelidským a zcela barbarským zločinem nenávidět jazyk, kterého užívala vlast po tolik staletí, chtít jeho záhubu a k ní napomáhat, jak se o to přičiňují a usilují mnozí nám dobře známí, aniž se přetvařují, jako by v tom usilování byli moudřejší než ostatní národy*“ (1. kap. Okolnosti a příčiny vzniku tohoto spisu).¹⁰ Balbín psal obranu na výzvu Tomáše Pešiny a pro své nejbližší přátele, proto byl kritický, otevřený a bez obav z cenzury.¹¹ Za hlavní příčinu, proč se starobylý český jazyk změnil, uvádí nenávisť vlastních obyvatel k tomuto jazyku, přijímání cizinců do vysokých úřadů. Ptá se: „*Zda jsme až tak slepí a hloupí a ničemní, že nevidíme, kam to směřuje? Všechno domácí nám zapáchá, sami za sebe se stydíme a jako svými krajany pohrdáme stejnou hloupou vášní také svým jazykem*“ (2. kap.). Připomíná

4 Tamtéž.

5 Thomas Joannes PESSINA de CZECHOROD, *Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae Hungaria. Flamma belli Turcici ardens*, Pragae 1663. Varuje v něm před tureckým nebezpečím a vyzývá Slovaný a celou Evropu k obraně křesťanství (LČL 3/II, 2000, s. 878).

6 Jiří KONSTANC, *Lima*, Připsání Brusu, VII. 1667. Část Pešinovy Předmluvy k Prodrumu otiskl Ondřej KOUPIL v monografii *Grammatykáři, gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*, kapitola 1.3 Česká tradice jazykověobrná, Praha 2015, s. 67.

7 Jiří KONSTANC, *Lima*, Připsání, VIII.

8 Spis později schválen, vyšel však až po úpravách 1677. LČL 1, A–G, 1985, s. 121.

9 Původní latinský titul Balbínovy obrany zní česky O šťastném kdysi, nyní však přebohém stavu Království českého, zvláště pak o vážnosti českého neboli slovanského jazyka v Čechách, také o trestuhodných úmyslech na jeho vyhlazení a jiných záležitostech s tím souvisejících rozprava krátká, ale pravdivá. Nejskvělejšímu muži Tomáši Pešinovi z Čechorodu. Obrana, apologia, vyšla až 1775 zásluhou F. M. Pelcla (1734–1801).

10 Bohuslav BALBÍN, *Rozprava krátká ale pravdivá*, překlad Milan Kopecký, Praha 11988, upravené vydání Brno 1997.

11 Jiří KRAUS, *K výročí Bohuslava Balbína*, Naše řeč 71, 1988, č. 5, s. 266–269.

jazyková usnesení generálního sněmu z roku 1605, podle nichž se v úřadech a v církevní službě mělo užívat pouze češtiny a za obyvatele země nesměl být přijat nikdo, kdo by neuměl česky. V době, kdy Balbín psal svou rozpravu, se už téměř padesát let poměry v zemi řídily *Obnoveným zřízením zemským* (v Čechách s platností od 15. května 1627, na Moravě od 1. června 1628). Jeho jazyková ustanovení zaváděla dva rovnoprávné jazyky — němčinu a češtinu. Němčina se uváděla na prvním místě a také celý text vyšel německy, česky byl jen úvodní dopis Ferdinanda II. a několik úvodních odstavců.¹² V 11. kapitole rozpravy Balbín připomíná, jak všechny národy pečlivě chrání a upřednostňují svůj jazyk, konstatuje však, že Slovanům je vrozena vada, že se obdivují cizím věcem, dále pak, že slovanský jazyk je prvotní, to jest soběstačný a nikoli z jiných složený (12. kap.). Ve 13. a 14. kapitole oslavuje slovanský jazyk, jeho vynikající představitele, význačné osobnosti. V 17. kapitole vyvrací pomluvy slovanského jazyka. Počíná od latiny, která přebírala výrazy řecké, pokračuje románskými jazyky založenými na latině, o němčině říká, že je propletena slovy latinskými, řeckými, hebrejskými, francouzskými, italskými. Ptá se: „*Proč tedy obviňuješ Slovany, že někdy užívají cizích slov?*“ Zdůvodňuje např. přítomnost německých slov v češtině a polštině. Brání slovanský jazyk, že netrpí nedostatkem slov ani mu nechybějí prostředky k vyjadřování nesnadných myšlenek. Hájí libozvučnost českého jazyka, odmítá, že by byl drsný.

Projevy vlastenectví kazatelů konce 17. a první poloviny 18. století byly buď nenápadné, roztroušené v kázáních, nebo výraznější. **Daniel Nitsch** (1651–1709), autor dvoudílného souboru homilií *Berla královská Jezu Krista* (1709),¹³ vynikající znalec češtiny a výborný stylista, vyjádřil svůj vztah k českému jazyku velmi obratně a výstižně.

Když v Předmluvě k čtenáři¹⁴ na začátku II. dílu *Berly královské* mluví o češtině, kterou při psaní nebo slovním projevu v kázání užívá, přiznává vliv autorů humanistických, jako byl Daniel Adam z Veleslavína, zmiňuje dva jeho slovníky, *Silvu quadrilinguis* a *Dictionář*, vyzdvihuje Komenského *Dveře jazyků otevřené*, české knihy vůbec a především bible. Zde není adresný, ale lze si domyslet, že znal i *Bibli kralickou*. Odvolává se na naše předky, na texty evangelií a českých biblí: „*Tak jsou mluvili předkové naši/ tak se nám čtou až posavad svatá evangelium/ tak pozustavený jsou nám Bibli české; kteréžto poněvadž tištěné máme více než před sto a padesáti/ nýbrž i před dvěma stý lety/ když to Království české v svém květu bylo/ poznati arci můžeme/ že tehdáž předkové naši přímého/ a čistého jazyka vlastenského (domáciho) užívali/ tak podle něho i taky Bibli české/ věc tak drahou/ tisknouti dali.*“¹⁵

12 Jiří KRAUS, *K výročí*, s. 267 cituje Alexandra STICHA, *Z dějin českého jazykového práva*. Zprávy Kruhu přátel Českého jazyka, leden 1979 a Hermenegilda JIREČKA, *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého*, Praha 1888.

13 Daniel NITSCH, *Berla královská Jezu Krista, to jest Slovo Boží jehožto mocí a právem Kristus Ježíš pán a král náš milostivý v srdcích našich vládne ... Díl druhý Berly královské, neb Kázání nedělních*, Praha 1709, Knihopis č. 6194.

14 Výtah z Nitschovy Předmluvy obsahuje na s. 19–20 také publikace M. JANEČKOVÉ a kol., *Tratíme se jak dým v brzce...* Praha 2020. Název této studie Kazatelů 17. a 18. století jako ochránců a pěstitelů jazyka je převzat z podtitulu knihy *Tratíme se jak dým v brzce...*

15 D. NITSCH, *Díl druhý Berly královské*, Předmluva k čtenáři, s. 1.

Priznává, že často texty z Bibli českých slovo od slova vypsal a poučil se o způsobu podání slova, dále, že také mnohému se přiučil z gramatik „uměle“ (mistrovsky) sepsaných již před čtyřiceti lety. Právě ony gramatiky to byly, „*kteřé mne k Biblím českým vedly/ jakožto k zanechalým nám od předkův našich pokladům/ a pramenům naší vlastní/ a čistě češtiny.*“ Lituje, že nedosahuje ve své řeči té ozdobnosti, jakou by si důstojnost slova božího zasloužila: „*to pravím/ že by to řeč naši nectilo/ kdyby ona proti gramatyckým pravidlům s mnohými chybami po zemi se plazila/ a nikda s řečnickou výmluvností se neokázala.*“ A pokračuje: „*Jistěť by to přišlo tak/ jakobychom nedostatečnosti její obviňovali/ a z čistě/ dobré vůle se přiznávali/ že v češtině slov po ruce nemáme/ z kterých však jiní jazykové sobě slávu činějí. Podívej se do Biblí českých/ podívej se do Sylvy Veleslaviny/ a uzříš/ opravdu tam býti Sylvu/ a pravý les v kterýmžto tak hojně kořeny/ kmény/ stromovi/ a ratolesti/ a listí slov/ a češtiny naší se vynacházejí/ tak že přiznati se musíš/ že česká řeč naše jiným jazykům v hojnosti slov nikoliv neustupuje.*“¹⁶

Proto je hanba, jestliže řeč s takovýmto bohatstvím, „*necháváme v knihách jako pochovanou*“, nechceme ji vyvést na světlo. „*Přijmiž tedy toto upřímné přičinění mí k dobrému/ a k spasení duše tvé. Pán Bůh ráčiz říditi rozum/ a jazyky/ aby bez ouhony bylo dorozumění naše/ a sláva Boží/ i spasení předrahých duší našich po všech místech jediné se objednávala.*“¹⁷

Jan Damascén Marek (1664–1725) měl také vlastenecky laděnou předmluvu k souboru svých kázání *Trojí chléb nebeský pro lačný lid český* (1727, 1728).¹⁸

Oslovuje: „*Slavného a Bohu milého národu českého laskavý čtenáři.*“ Mluví o prospěšnosti své vlasti, že každý se má snažit zanechat svým milým vlastencům a krajanům chvalitebnou památku. Odvolává se na Platóna: „*Non nobis solum nati sumus ortusque nostri partem patria sibi vendicat, partem parentes, partem amici. Ne samý pro sebe zrodili jsme se, ale díl živobyті našeho (po Bohu rozuměje) přivlastňuje sobě vlast¹⁹/ díl rodičové/ díl přátelé.*“

Pokračuje, že mnozí osvícení muži měli na paměti, aby byli své milé vlasti prospěšní a nám dobrým příkladem. Pracovali pro obecné dobré. Také on, tvůrce kázání, přemýšlel, jak by mohl být užitečný a následovat jejich příkladu, a to na rozloučenou, poněvadž už se nachází „*na samém prahu k nastávající věčnosti*“. Proto se rozhodl, že bude jako apoštolově pomáhat sbíráním drobtů, které zůstaly po nasycení velkých mužů, a to, co sebere, bude darem dávat čtenáři jeho kázání. Svůj skromný příspěvek vyjadřuje metaforicky, mluví o drobtech, neboť je chudý františkán: „*Co medle jiného od chudého františkána k očekávání? Nežli skrovné a maličké drobtý k laskavému*

16 D. NITSCH, *Díl druhý Berly královské*, Předmluva k čtenáři, s. 1–2.

17 D. NITSCH, *Díl druhý Berly královské*, Předmluva k čtenáři, s. 2.

18 Jan Damascén MAREK, *Trojí chléb nebeský pro lačný lid český, od Písma svatého snešení nábožného, Učitelův církevních, a Otcův svatých vypůjčený, a k nedělnímu občerstvení všem milým vlastencům představený ... k duchovnímu všech krajanův poslání*. Opus posthumum. Díl první, Praha 1728. Knihopis č. 5185.

19 Vlast měla v té době významy domov, kraj, krajina, země, patria (srov. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*; LDHBC), <https://madla.ujc.cas.cz>).

*všech přichozích pohostění?*²⁶ (2. strana předmluvy). Upozorňuje, že tyto drobty budou vždy trojnásobně podány jako kázání každou neděli Páně.

Antonín Frozín Plzeňský (1671 – kolem 1720) napsal dlouhou a důkazy doplněnou předmluvu své jediné literární práce, překladu výboru z díla *Atlas Marianus* Wilhelma Gumpfenberga (1609–1675), bavorského jezuita. Bylo to reprezentativní dílo o evropských svatyních se zázračnými mariánskými obrazy. 1. vydání z roku 1657 popisovalo 100 míst, 2. vydání z r. 1672 na 1200 míst. Frozín znal patrně jen 1. díl a z něho přeložil popis deseti svatyní. Dílo pod názvem *Obroviště mariánského Atlanta*²⁰ vyšlo roku 1704. Frozín po studiích v jezuitské koleji působil ve vlašském špitále na Malé Straně. Zajímal se o stav české národnosti a to ho přimělo k cestování po Čechách. Poznatky z cest pak využil ve své předmluvě. Charakterizuje v ní dobový stav české národnosti v 15 krajích Čech, jak ho sám poznal. Jeho údaje jsou cenným demografickým materiálem. Ve prospěch češtiny argumentuje poukazem na osobité kvality jazyka, na vlastnosti českého lidu a početnost české šlechty (uvádí seznam šlechtických rodin užívajících češtinu). Předmluva také patří k obranám českého jazyka a národnosti. Pravděpodobně čerpal i z předmluv k Rosově gramatice a Rosův vliv se projevuje i v jeho jazyce, tvořil lexikální neologismy²¹.

Předmluva k čtenáři/ a k milým Čechům překladatele této knížky na česko (s. 1–23) začíná takto: *Jsouce já bytem při Svaté Hoře/ na Horách staropamátých Libušiných Březových/ o kterých první hadačka česká/ kněžna naše milá Libuše/ ... předpověděla...* (s. 1).

Píše, že je všem Čechům zavázán, a proto vykonal cestu po českých krajích (s. 2). Trvala dva roky a sedm měsíců, ušel téměř 3211 německých mil, aby o tom mohl podat svědectví v knížce, přeložit dalších několik knih, „*a pomoci tak opuštěným odevšud Čechům za živobytí svého/ aspoň v něčem.*“ Mnozí Čechové mu přislíbili pomoc a někteří slib i vyplnili, proto se rozhodl přeložit a vydat jim poprvé zázračnou mariánskou knížku (s. 2–3). Začal tedy knihou zasvěcenou Panně Marii, která patří nejen Čechům, ale i ostatním národům. Aby potěšil Čechy, kteří jsou zoufalí a domnívají se, „*že již Češi pod koněm jsou/ a víceji nitčím že nebudou,*“ rozhodl se pravdivě vypovědět, co na cestách poznal „*... a co jsem mou cestou sám očitě a ušitě vyšetřil/ tak jak jest/ vypravovati*“ (s. 4). Chválí lidi, kteří mu na cestě pomáhali a připravovali mu dobré přijetí všude, kam se dostal. Pustil se dále do kraje, aby vyzkoumal, jestli Čechové nezahynuli úplně. „*I vyšetřil jsem o samé své pilnosti. Všet ta česká země ještě bez Čechův že není/ a že jelen se zlatými rohami/ tak jak Eneáš Sylvyus v své knížce Čechům prorokuje/ říká: že někdy v Čechách na Mostě pražském Čech jazykem českým mluvící tak vzácný bude/ jako jelen se zlatými rohami. Takový pravím jelen/ ještě přes Most pražský že neběžel.*“

20 Antonín FROZÍN, *Obroviště mariánského Atlanta. Svět celý mariánský v jediné knížce nesoucího. To jest: Knížka o obzvláštních mariánských obrazích; po celým mariánským světě divotvorně rozsazených. Pilnosti kněze Vilma Kunperberka z Tovaryšstva Ježíšového sebraných*, Praha 1704, Knihopis č. K02807.

21 LČL 1, A–G, 1985, s. 759. Rosovu předmluvu k jeho gramatice přeložil Ondřej KOUPIL, *Václav Jan Rosa, Předmluva k Čechořečnosti*, Listy filologické, 119, 1996, č. 1–4, s. 101–161.

Pokračuje, že není místo v Čechách, kde by při putování v roce 1699, 1700 a 1701 nemluvil s mnoha lidmi, a tudíž v české zemi je mnohem větší díl Čechů než jakéhokoli jiného cizího jazyka (s. 5). Nevěří, že by český jazyk mohl zaniknout, protože matka jeho, řeč slovanská a „mo-zuchevská“ (ruská) pokračuje směrem na východ přes Tatary až k Číně a nejzazším Indům (s. 6).

Pustil se do argumentace pomocí důkazů o „nehynutí země české“. Prvním znamením (důkazem) je národnostní složení obyvatel žijících v jednotlivých krajích země. Popisuje všech 15 krajů v Čechách a řadí je podle velikosti jejich rozlohy. Jako první popsal *Kraj bechyňský*, který pokládal za největší. „*Ten kraj obsahuje tři díly Čechů a čtvrtý díl/ od Českých Budějovic až za Kaplici a až k městečku Vltavě/ promíchaně německý jest*“ (s. 6). Po něm následuje *Kraj prácheňský*, kde se opět tři díly Čechů/ a čtvrtý okolo Kašpárských Hor/ štráfem k Chroboltu/ k Volarám a k Krumlovu/ pouhých Němcův vynalézá (s. 6–7). Třetí co do velikosti je *Kraj plzenský/ tu je pravá polovice Němcův a polovice Čechův/ Němcův co k Teplý/ a k Horšovu Tejnu/ Čechův/ co k Klatovům/ Nepomuku/ a Rokycanům.*“

Dále pak řadí za sebou *Královohradecký*, v němž prý jsou sami Češi kromě některých drobných panství osazených lidmi z jiných německých zemí. „*Bliž Hor krkonošských asi pět měst německých jest/ co k Trutnovu aneb k Broumovu se táhne*“ (s. 7). Kladsko Frozín do Čech nepočítal. *Boleslavský kraj* se lidnatostí rovnal *Královéhradeckému* a také tam převládala česká národnost, jen mezi Lípou a Žitavou bylo početné německé obyvatelstvo.

Kraje *Čáslavský* a *Litoměřický* měly převládající české obyvatele, kolem *Ústí* byli Němci, *Mělník* byl český. V *Žateckém kraji* bylo vše německé, kromě asi čtyř míst kolem Loun a Kadaně. *Kraj chrudimský* hodnotil jako převážně český (s. 7), *Loketský kraj* jako německý, *Kouřimský* rozlohou stejný byl zase český. Na *Slánsku* žili pouze Čechové (kromě na panství přivedených Němců), kraje *Podbrdský* a *Rakovnický* označil oba rovněž jako české. Nejmenší *Vltavský kraj* prý byl úplně český, kromě jednoho místa osazeného německými horníky (s. 8).

Druhé znamení o češtví, tedy o „nehynulých ještě“ Česích, podává reprezentativním výčtem šlechtických rodů, které se k Čechům hlásily. Nejprve vyjmenoval rody vymřelé po meči: páni z Hradce, Hroznatovští, Slavatovští (s. 8). Odkazuje k údají, že roku 1589 bylo v Čechách na 80 českých šlechtických rodů a z nich jen asi 9 zaniklo. Zde teprve jmenuje podrobně všechny zaniknuvší panské rody (s. 9). Místo nich ale nastoupili příslušníci rytířského stavu, kteří byli povýšeni do stavu panského. Do rytířského a vladického stavu se dostaly další české rody. Dospívá k závěru, že naše čeština podle toho „*nepadá, ale zase na nohy vstává.*“

Třetí znamení „*nehynutí našeho jazyku jest, že ten jazyk se nejvíce drží při lidu sprostném* (prostém), *po městečkách malých rozptýleném, vzláštěně vesňáckém, nádenním, nádvořnickým, a vor-ném*“ (s. 11). Tam zůstal jazyk ve své přirozené čistotě, a to zvláště mezi selskými rody, které se rozrůstají. „*Ví se zajisté dobře, že co se v lidu vkoření a ujme, to jako trní se těžce vydobude a těžce vyvrve, takže snázej kopáče upachtuje. Odkud patrně vidět, že jazyk český nic dokonce nehýne, nýbrž se pořád rozmnožuje. Někteří si jazyk český proto ošklivují jako by byl sedlský, že lidu sprostému jet nejvíce v užívání*“ (s. 11). Frozín zdůrazňuje, že se však nemá pokládat za prosté

vše, co z lidu pochází. Argumentuje tím, že boháci přijímají zlato a jiné kovy zpracované rukama prostých lidí.

Na tomto místě vložil obvyklou chválu českého jazyka, který sice je proti jiným jazykům v něčem tvrdý, ale nechybějí mu ani slovíčka libá a také všechna líbeznost, která se podobně nachází i v jiných jazycích. Chválí Čechy, že jsou schopni učit se i jiným jazykům, protože mají jazyk oblomený – „*jsou jazyka rozpásaného/ ochotného i ke vsí všudy vejrěčnosti/ též řečem vseckném oblomeně/ rozvázaně/ svobodně schopného*“ (s. 12).

Pustí se do výkladu českých hlásek, popisuje tvoření prvních tří hlásek v abecedním pořadí (A, B, C). Opírá se přitom o knihu německého jezuita Athanasia Kirchera, který zkoumal egyptské písmo. Z výkladu Frozín vyvozuje, že český jazyk nejen vykazuje v abecedě podobné litery jako jiné jazyky (latina, řečtina, hebrejščina, vlaština, němčina), nýbrž navíc ještě „trpké litery“, jako *bě, pě, vě, fě, če, dě, tě, cha, eň, eš, žef, eř*, které jiné jazyky pospolu v své řeči tak snadno nenaleznou (s. 13–14). Spojení hlásek podle jeho mínění dokazuje, že češtině nic neschází ve srovnání s ostatními jazyky. Dokonce vyjmenovává souhlásky společné s hebrejštinou (*f, g, ch, k*), řečtinou (*ps, ks, dz*), němčinou (*sh, th, tc*, to jest *tz*), s francouzštinou společné užívání *žet*, španělskému jazyku se čeština podobá (skrže *gá* neb *ja*). Výčet rozšiřuje o sdělení, ke kterým jiným jazykům je ještě mluvčí češtiny způsobilý. Skrže spojení *bě, pě, če, tša, tše* je Čech schopný naučit se polštině a moskevskému jazyku (ruštině), též tatarskému, správně tureckému. Čechové podle něj tedy mají v rukou „*klíč snadnosti ke všem všudy jazykům zhotovený ... sami nevíme, co zavrhuje a zač se darmo bez příčiny stydíme, když by jsme se raději z toho měli honositi...*“ (s. 14–15). Naopak, je to znak výbornosti jazyka. A uzavírá: „*Neb cokoliv jest výborné/ dobré / a užitečné/ to je vždycky jako zlato v hrudě drsnaté promíšené/ a k dosáhnutí těžké*.“ Výrok korunuje latinské přísloví: „*Ardua per praeceps Gloria vadit iter/ Sláva sedí vysoko/ k ní je přistoupiti těžko*“ (s. 15).

Čtvrté znamení vidí ve zhoršující se dobové situaci. Připomíná těžké a nuzné časy, zvláště od 20. let 17. století, které vedou k tomu, že Čechy už cizozemce nelákají, pustnoucí země je nevábí, a proto mnozí odcházejí, nebo sem nepřicházejí. Z toho vyvozuje, že Čechů začíná být větší díl, „*a proto nevím, proč mají v své vlastní vlasti/ oni více než jiní národové/ tak spuštění býti/ aby za žel bylo...*“ Odvolává se k Bohu, který všechny jazyky stvořil k dobrému bez rozdílu a cituje z listu sv. Pavla Filipánům (s. 16). A dále uvažuje: „*Jazyk sobě samému léčit svým uměním může/ kterým prvé jest prohřešil?*“ A odpovídá si: „*Jazyk se nenapravuje ničím jiným lépe než sebou samým*.“ Proto je třeba sepsávat dobré knihy a opravit bludy a neupřímnosti česky napsané zase s užitím českého jazyka. Zvláště kacířské poblouzení se těžko vyvrací a upravuje (s. 17). Konstatuje dále, že lid v Čechách již není tak vzpurný jako dříve, proto pro něj mohou být vydávány knížky nenáročné, ale nepohoršlivé a užitečné. Zmiňuje také velké knihovny ve městech (v Praze, Vídni), kde ho vždy rozesmutnilo, „*když českých knížek dostal méně, než žádal, a když jeho krajany (vlastence zde v Čechách narozené) za vlastní svou matku/ totižto řeč mateřskou styděti se vidával*“ (s. 19). Vyslovuje se nekompromisně, že my všichni v Čechách narození „*jsme povinni, abychom vlasti naši nápmocní byli*.“

Ohrazuje se proti kritice Čechů jako národa „zahálců a dopijáků“ a dospívá k přesvědčení, že tomu tak v úplnosti není (s. 20). Shrnuje: „*A tak tehdy, moji Čechové milí, roztomilí, ... v čem jsem se vám zavázal, nyní dle mé tenké slabé možnosti i plniti počínám.*“ Slibuje, že vydá knížku pro všechny putující na Svatou Horu a že pokud mu Pánbůh zachová zdraví, přeloží ještě další knihy (s. 21). Doufá, že čtenáři uznají, co pro knížku podstoupil, totiž náročnou cestu plnou nepohodlí. Děkuje za podporu a pomoc (s. 22).

Předmluva překladatele k čtenáři končí na s. 23 a začíná překlad Gumpfenbergovy knihy: nejprve Obětování (dedikace) této knížky (s. 24–32), následuje dlouhá Předmluva (s. 33–52). Od s. 53 do s. 155 sahá první desítka obrazů. Na s. 156 je ještě *Překladatele k čtenáři libé, milé pozdravení.*

Ondřej František Jakub de Waldt (1683–1752) vložil latinské vyznání české řeči do 14. májového kázání ze souboru 31 oslavných kázání ke svatořečení Jana Nepomuckého, vydaných v roce 1730.²² Pod názvem *Boëmici praeconium idiomatis 1729* latinský text do češtiny přeložil a společně vydal Josef Vašica.²³ Motto pochází ze Žalmu 11: „*Linguam nostram magnificabimus/ Jazyk svůj velebiti budeme.*“

V literárněhistorické poznámce J. Vašici (s. 49–53) je uvedeno, že de Waldtova latinská produkce byla mnohem bohatší než česká. *Chvála českého jazyka* ve 14. kázání podle Vašici dosvědčuje, že kult sv. Jana Nepomuckého stejně jako sv. Václava měly v sobě silný vlastenecký náboj. Kázání *Svatý Jan Nepomucký, slavný Čech, kterého nejen Čechové, nýbrž i Němci a všichni jiní národové uctívají*, obsahuje i etický náboj a podobá se ostatním obranám českého jazyka v historických nebo mluvnických statích té doby.²⁴

Úvod kázání začíná citací Mojžíšových slov z písně Deuteronomia (32) a plyne vznešeně: „*Slyš-te nebesa, co mluvím, poslyš země slova z úst mých, splyniž jako déšť naučení mé, a tec jako rosa výmluvnost má.*“

De Waldt se obrací k Německu a začíná imperativem: „*Slyš, Německo a ostatní národy dnes chválu české řeči...*“ Uvádí argumenty, které se pak v určitých intervalech podle řečnických zákonitostí opakují. Češtinou promlouvali čeští světci a patroni, zvláště velkou váhu jí přidal Jan Nepomucký, který touto řečí mluvil a kázal po mnoho let (s. 29).

Waldt mluví o posvátnosti hebrejského jazyka, protože jím ve Starém zákoně kázalo mnoho svatých mužů a patriarchů, sám Bůh s nimi mluvil tímto jazykem, také Spasitel, jeho učedníci, proroci a jeho matka Bohorodička. Také českou řeč lze nazvat svatou, svatí a patroni ji posvětili.

22 Andreas de WALDT, *Conciones de S. Joanne Nepomuceno, glorioso Christi Martyre et Thaumaturgo, inclity regni Boëmiae patrono, tot nempe, quot literas, continent, haec verba sequentia: Sanctus Joannus Nepomucenus, una videlicet, et triginta*, Pragae 1730.

23 Ondřej de WALDT, *Boëmici praeconium idiomatis 1729 / Chvála českého jazyka*, přeložil Josef Vašica (= Pourova edice XII), Praha 1938, s. 29–48.

24 Josef VAŠICA, *Literárně historická poznámka*, in: *Boëmici praeconium idiomatis 1729 / Chvála českého jazyka*. Praha 1938, s. 52–53.

Bůh, který vše dobře stvořil, nemá nic v nenávisti. Proto člověk také nemá mít v nenávisti to, co je dílem božím. A tím je každá dokonalá řeč, tedy i česká. Člověk, který ji užívá, tedy nemá být utrhan a tupen (s. 29–30). Jazyky jsou dary boží, nelze je odsuzovat, odsoudit je třeba především mravní zlo. Kterákoli řeč se nemá odsuzovat ani ten, kdo ji umí.

Následuje úvaha vystavěná na antitezích (s. 31 a 32): „*Každá řeč, kterou se chválí Bůh, je požeňná, a tudíž i česká. Jiný jest jazyk nebes, jiný pekel, jiný dobrořečí Bohu, zlořečí jiný. Avšak každý snadno bývá poznán podle svého jazyka, jakým jest uvnitř, zda jest plevou, či zrnem, zda je určen ke koruně, či snad ku plameni, zda jest synem milosti, či hněvu, a kam spěje po smrti, zda do nebeské Anglie, či do pekelného Tartaru, ježto slova vyplývají z hojnosti srdce a jazyk se stává ukazatelem srdce; proto bylo sv. Petru řečeno: Jazyk tvůj tě činí zjevným*“ (Matouš, 26).

Jazyk, řeč sama dodává podle de Waldtova názoru člověku cenu a člověk vynikající šlechtí jazyk nebo řeč, jak to vidíme na hebrejštině v zákoně. Se znalostí latiny, němčiny a češtiny je prý možno projít celý svět. „*Srdcem Evropy jest Německo, srdcem Německa jsou Čechy*“ (s. 33). Jazykem (úst) je třeba vyznávat, „*co každý srdcem věří,*“ aby mu tato víra přispěla k spasení. Cituje z Pisma a odvolává se opět na sv. Jana Nepomuckého, který vyznal a nezapřel. Tím, že užíval českou řeč, učinil ji úctyhodnější (s. 34).

Ondřej de Waldt si klade řečnické otázky podobného typu jako jiní autoři předmluv: „*Proč tak mnozí pohrdají českou řečí, svatými užívanou? Snad pro její drsnost a nesnadnou výslovnost? Vždyť jiné řeči ve světě jsou mnohem drsnější a těžší k pochopení než česká řeč, nesnadnější.*“ Měl by se rmoutit ten, kterému není dána schopnost naučit se jazykům (s. 35).

Za přednosti českého jazyka pokládá fakt, že jazyk český nezavrhuje jiné národní jazyky ani jimi neopovrhne. „*Čech si pro svůj pružný a chápavý jazyk snadněji než jiné národy osvojí kdekterý jazyk na světě a správněji jej vyslovuje.*“ Přiznává, že čeština je poněkud drsný jazyk se slovy složenými ze samých souhlásek, bez příměsí vokálů; nicméně i ona (slova) „*mají svůj půvab a tím se čeština stává mezi ostatními slovanskými jazyky nejkultivovanější a nejvytříbenější.*“ Český jazyk se uznává za nejlepší pro čisté a ryzí vyslovování jiných jazyků. Také tato tvrzení se v obranách češtiny opakovala. Waldt pokračuje: „*Co však kromě vlohy a půvabu od přírody a daru od Boha českou řeč šlechtí?*“ Odpovídá si sám: „*To, že jí užívalo mnoho světců za svůj mateřský jazyk a mezi nimi Jan Nepomucký, slavný Čech, věhlasný patron celého křesťanského světa. Tím ji učinili požeňnanou a ji posvětili. Ten, který se české řeči posmívá, není pravým ctitelem svatého Jana. Ten, který pohrdá jeho mateřskou řečí, není pravým vyznavačem sv. Jana*“ (s. 36–37). Svatá církev prý jmenuje jen dva lingvisty, sv. Antonína, zvaného Paduánským, Lisaboňana z Portugalska, proslavivšího se zázračnými skutky, a druhého, sv. Jana Nepomuckého, vyznavače a mučedníka, jehož jazyk zůstal po rozpadu těla neporušený; toho oslavují pro velebení Pána i pro mlčení (s. 38–39).

Přidává dále také něco o původu českého jazyka: „*Sotva kdo se najde, aby nevěděl, že jazyk náš odvozuje svůj původ od slovanského jako od své matky. Říká se a píše obecně Slavonia, někteří ji však přezývají chybně porušením slova Sclavonia. Ale jak to? Snad bychom je nechtěli odvozovat od sclavus (otrok) a sclavitas (otroctví), jak by to některým bylo vhod? Než chyba lávky! Tato*

pseudoderivace totiž je zde nepřipustná nejen vzhledem na českou řeč, nýbrž i jinak, jelikož řeč tato, vznešená a dokonalá, rodná tolika světcům, nemůže být otrokyní jiných jazyků, jsouc jedním z předních jazyků světových. Správněji se tedy říká a má říkati Slavonia, jak svědčí příbuzný český výraz sláva; jako by jazyk slavonský ozníval slávou, a tudíž byl slavný; nebo snad slovanský, odvozený od slovo, jako by se chtělo říci slovatná řeč česká“ (s. 39–40).

Opakuje podobnými slovy, že česká řeč je slavná a skvělá, nejvytříbenější mezi jazyky a stala se úctyhodnou tolika svatými Čechy, jmenovitě pak Janem Nepomuckým, kterého nazývá také mstitelem a krotitelem jazyků hanobících a zneuctivajících jeho mateřskou řeč českou, neboť byl jazykem i rodem Čech, „*Nepomučan, přijímám Hlasil, nebo jak jini chtějí, Hlasal, což znamená, že hlásal, rozséval slovo Boží, byl kazatelem v své mateřské české řeči.*“

Když de Waldt o Janovi říká, že „*své řeči kořenival jako nějakými lahůdkami a solí, spasitelnými slovy z Písma svatého a svatých Otců, osvědčenými výroky a příklady*“, naznačuje nechtěně, jak on sám pracoval s jazykem (s. 40–41).

Nechybí ani přísné varování před hanobením jazyka: „*Měj se tudíž na pozoru kdokoli hanobíš řeč neboli jazyk český, abys na sobě nezakusil soudce a mstitele, našeho svatého linguistu, bezpečného patrona proti dravým šípům utrhačných jazyků*“ (s. 45). Waldt ve své argumentaci přitvrzuje a spěje k závažné řečnické otázce. „*Tak jako se Bohu nelíbilo, když král český vyhostil z Čech Němce z nenávisťi k jejich řeči ... která se bude líbiti Bohu a sv. Janu, jestliže v samých Čechách řeč vlastní tolika světcům se nerozvážně podceňuje, se záští odstrkuje a zlovolně utlačuje?*“ (s. 45).

Kazatel naléhavost svého projevu stupňuje: „*Nechápu, s jakou drzostí a smělostí odvažuje se takový ostouzeč českého národa a jazyka volit si sv. Jana, našeho slavného Čecha, za ochránce svého dobrého jména a za svého patrona, a vyzvat jej ve svých potřebách, když pošetile pronásleduje jeho národ a vlast světcovu?*“ Třebaže jsou nyní v Království českém užívány různé národní řeči a cizí jazyky, je tu přece posvátný prostředek k zapuzení všeho zmatku, totiž jeden jazyk, posvátný jazyk sv. Jana Nepomuckého (s. 46).

Ani v této obraně jazyka, nazvané chvála, nezůstala stranou otázka, kterému jazyku na světě by se měla dát přednost před ostatními. Ačkoli je to podle de Waldta věc sporná, odpovídá takto: „*Kolik ctností, tolik jazyků, který z nich si Bůh nejvíce cení, naznačuje sv. Pavel.*“ Parafrazuje známý výrok apoštola Pavla v Listu Korintským (I. Kor. 13): „*Kdybych jazyky lidskými mluvil i andělskými, lásky pak kdybych neměl, nic nejsem, nic mi to neprospívá. Z toho vyvozuje: Jazyk lásky je tedy svrchovaně slyšán a ctěn od Boha. Bůh sjednocuje, totéž však činí i láska Boží neboli křesťanská; odstraň z kterékoli obce lásku ... žádné tam nebude jednoty, ... ve všem zmatek a neshoda, žádná tam nebude láska, tolik sprostoty a zloby mezi občany. Láska tedy působí, že lidé jsou jedné řeči*“ (s. 47).

Kázání spěje k závěru, v němž se český jazyk naposledy spojuje s působením sv. Jana Nepomuckého. „*K sjednocení myslí, ku pěstění a utvrzování lásky budíž nám spolehlivým lékem jediný a svatý a ke všem láskyplný, český neporušený jazyk svatého Jana*“ (tamtéž).

Končí výzvou: „Nuže, tento náš český jazyk sv. Jana, slavného Čecha, oslavujme kteroukoli řečí v tomto čase, abychom si zasloužili chváliti s ním v blažené věčnosti onu nestvořenou velebnost bez všelikého konce... Amen“ (s. 48).

Závěr

Studie představuje barokní autory jako ochránce a pěstitele jazyka. Tento jev není náhodný a neobjevil se v baroku jako nový. Byl pokračováním humanistické tradice a měl v historii národa a jazyka starší vzory. Jezuitští odchovací, zvláště kazatelé, přicházeli s českými věřícími do styku denně a ve své produkci, souborech kázání psaných a tištěných česky, museli prokázat velmi dobrou znalost jazyka. Své názory na jazyk a stav českého národa vyjadřovali často v předmluvách a dedikacích, zařazovali je i do kázání. Tyto projevy úcty a lásky k jazyku i k české zemi byly později nazvány obranami a oni v nich projevili vlastenectví, třebaže slova *vlast*, *vlastenec*, *vlastenecký* měla tehdy širší významy než dnes. Ačkoli oficiálně neznali latinsky psanou rozpravu Bohuslava Balbína, obsahovaly jejich texty velmi podobné názory na jazyk a někdy i na celkovou situaci v zemi. Výstižným vyjadřováním svých myšlenek a propracovanými persvazivními postupy se snažili upevňovat vztah posluchačů i čtenářů kázání k jazyku a k zemi, v níž žili.

III.

***Verisimila humaniorum
disciplinarum***

***Balbínovo literární dílo
a jako kontexty***

Martin Svatoš

***Ars nova eloquentiae, její
stoupenci a Bohuslav Balbín***

Zhruba od konce 16. století se v evropských literaturách začala uplatňovat nová literární estetika, nový způsob literární tvorby, vzdalující se klasicistickému kánonu, tj. antickému a humanistickému pojetí literárního jazyka a stylu, a spočívající především v tzv. ostrovtipném a sentenciózním stylu a v literárních konceptech jako východisku tvorby. Toto nové pojetí literatury se zpočátku objevovalo v poezii psané ve vernakulárních jazycích, dnes je označováno podle svého protagonisty, italského básníka Giambattisty Marina, jako marinismus či podle dominantního tvůrčího principu jako konceptismus, Francouzi je nazývají l'art de la pointe apod.

Na některé styčné body italského marinismu a české poezie 17. století upozornil již Václav Černý a po něm hlavně Jiří Pelán.¹ Ale už Václav Černý varuje před hledáním přímého vlivu Marina nebo jiného stoupence či díla marinismu. Černý vidí styk českého básnického prostředí s fenoménem marinismu jako zprostředkovaný, tj., že se k nám dostal jednak společenským stykem (kavalírské cesty Čechů do Itálie a naopak pobyt Italů v Čechách, napodobováním vídeňského dvora vrstvami šlechtickými, úřednickými a vzdělaneckými), jednak, a to především, prostřednictvím alamódové literatury německé a rakouské (např. Kadlinského přebásněním *Trutznachtigala* Friedricha von Spee).² Nechávám stranou, že Černý hovoří širěji o alamódové kultuře zahrnující nejen literární svět, ale vlastně celý životní styl. Na případu Bohuslava Balbína uvidíme, jak byl Černý blízko pravdě, i pokud jde o zprostředkování nové estetiky **latinské** literatury v českých zemích skrze spisy německých latinsky píšících literátů, a to nejenom skrze díla básnická, ale také, či dokonce větší měrou, práce teoretického a školského zaměření.

Za marinismus se označuje poetika, v níž je tvorba ohromující, udivující formální hrou, hrou se slovy, a jejímiž klíčovými pojmy jsou *argutezza*, *concetto*, u někoho ještě *metafora*.³ Hlavním cílem básníka je překvapovat, vzbuzovat úžas formální vynalézavostí – Marino v jednom dopise napsal: „... kdo neumí ohromovat, ať jde hřebelcovat koně“.⁴ Básník musí být nadán tzv. ostrovtipem, tj. musí umět vynalézat, vyhledávat, rozvíjet básnické obrazy, zaskočit, udivit neočekávanou myšlenkou apod. Tento duchaplný, neočekávaný nápad, překvapivá myšlenka, rafinovaný obraz, pro nějž máme v češtině výraz ostrovtip, se v italštině nazýval *argutezza*, *acutezza*, ve španělštině *agudeza*, ve francouzštině *finesse*, *la pointe*, v němčině *Spitzfindigkeit* či *Scharfsinn*, v angličtině *wit*, v latině se nazýval *argutia*, *acumen*, *acutum*. Literární díla byla skládána podle nějakého ostrovtipného, řekněme, důvtipného konceptu (*concetto*, *concepto*, *conceptus*), tj. na základě důmyslného rozvrhu textu, nebo již vzpomenutého překvapivého rozvíjení nějakého obrazu, udivující metafory apod. Vedle metafory se tu otevíralo široké pole pro další básnické a řečnické figury, jako je třeba paradox, když se např. překvapivě sbližují vzdálené jevy nebo odhaluje podobnost v nepodobném; stoupenci nového směru rádi užívali též antitezí, hyperbol, přirovnání, dvojsmyslů ad. Pokud jde o volbu slov, ostrovtipný autor rád vyhledával slova zvláštní, nezvyklá (solecismy), archaismy, barbarismy, neologismy, novotvary, nové slo-

1 Václav ČERNÝ, *Až do předsíně nebes: čtrnáct studií o baroku našem i cizím*, ed. Jarmila Višková, doslov Alexandr Stich, Praha 1996, s. 191–208; Jiří PELÁN, *K otázce marinismu v české barokní poezii*, *Česká literatura* 48, 2000, č. 1, s. 21–35.

2 V. ČERNÝ, *Až do předsíně nebes*, s. 204–205.

3 Zjednodušuji zde výklad tohoto jevu, který je – dle Jiřího Pelána – ne zcela jasný a jednoznačný,

4 J. PELÁN, *K otázce marinismu*, s. 24.

ženiny, slova tvůrčím způsobem obměňovaná, deformovaná (v italštině *parole mutate*). Tento kuriózní, bizarní slovník je pro propagátory nové výmluvnosti jejím znakem, známkou pravého slovesného umění.⁵ Snad netřeba dodávat, že to je opakem klasicistního stylu humanistů, který se opíral o jazyk a styl prověřený klasickou tradicí, styl Ciceronův, řečnické zásady Quintiliánovy apod. Cílem a ctností humanistických autorů bylo *imitatio honorum auctorum*, nápodoba starých osvědčených vzorů a soupeření s nimi (*aemulatio*).

Na novou básnickou tvorbu musely reagovat poetiky, musely tuto *arte nuova* nějak vysvětlit, přiblížit hlavně těm, kdo byli dosud školeni podle norem klasicistního básnictví. Od konce 30. let 17. stol. vycházejí především v Itálii a ve Španělsku: po Matteu Pellegrinim, který sepsal *Trattato delle acutezze*, (1639) se stali nejvýznačnějšími teoretiky konceptismu jezuité (příp. exjezuita). Podle Ernsta Roberta Curtia španělský jezuita Baltasar Gracián, jenž vydal v roce 1642 spis *Arte de Ingenio, tratado de la Agudeza* (2. vydání z roku 1648 s pozmeněným titulem: *Agudeza y arte del ingenio* je známější) byl první, kdo prohlásil systém antické rétoriky za nedostačující, a proto jej nahradil novou teorií, již přisuzuje všeobecnou platnost systému – teorie *agudezy* (ostrovtipu). U Graciána hrají stěžejní roli vedle pojmu *agudeza* ještě *ingenio* (nadání, talent) a *concepto* (uchopení, pojmání věci).⁶ Graciánova *agudeza* (ostrovtip, důvtip) byl prostředek, jak se vybrané vyjadřovat skrze koncepty. *Conceptus, concepto* můžeme chápat jako duchaplnou vynalézavost (*inventiois ingenium*), u níž je důraz kladen – stejně jako u marinistů – na formální hru, hru s významem, hru se slovy. Pro systém *agudezy* jsou materiálovým základem řečnické figury.

Pro italského exjezuitu Emanuela Tesaura, jenž vydal obsáhlou a pozoruhodnou poetiku nazvanou *Il cannocchiale Aristotelico* (Aristotelický dalekohled, 1654), nabývá na nejvyšší důležitosti metafora. Básnictví vládne *argutezza*, ostrovtip jakožto „božský plod ducha“, jenž je pro Tesaura, jak píše Pelán, „schopnost zmnožovat významy, odkazovat za doslovné významy k významům metaforickým a alegorickým;“ je to schopnost ducha, intelektu, která „stojí nad samotnou přírodou.“⁷ Dle Tesaura metafora tvoří vrchol duchaplných figur, protože „je nejduchaplnějším a nejostrovtipnějším, nejnezvyklejším a nejpodivuhodnějším, nejradostnějším a nejprospěšnějším, nejvýmluvnějším a nejplodnějším výhonkem lidského intelektu. Opravdu nejduchaplnějším, protože, jestli duchaplnost spočívá [...] ve spojování navzájem vzdálených a oddělených pojmů věci, pak

5 J. PELÁN, *K otázce marinismu*, s. 26–27.

6 Ernst Robert CURTIUS, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Tübingen – Basel ¹¹1993, p. 297–305; české vyd.: *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha 1998, p. 315–325. O ostrovtipu a konceptismu existuje bohatá literatura, z níž uvádím: Benito PELEGRÍN, *Éthique et esthétique du baroque: L'espace jésuitique de Baltasar Gracián*, Actes Sud 1985, Mercedes BLANCO: *Les rhétoriques de la pointe: Baltasar Gracián et le conceptisme en Europe*, Genève 1992; Florence VUILLEUMIER, „Les conceptismes“, in: Marc Fumaroli (ed.), *Histoire de la rhétorique dans l'Europe moderne 1450–1950*, Paris 1999, s. 519–537; Dorota GOSTYŃSKA, *Retoryka iluzji. Koncept v poezji barokowej*, Warszawa 1991; heslo „Koncept“ in: *Słownik literatury staropolskiej*, ed. Teresa Michalowska, Wrocław – Warszawa – Kraków ²s.a., s. 389–393; hesla „Argutia–Bewegung“, „Conceptismo“, „Konzept“ aj. in: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* (HWR), 8 Bände, ed. Gert Ueding. Tübingen 1992–2007 (tam i přehled základní literatury k tématu).

7 J. PELÁN, *K otázce marinismu*, s. 25.

*přesně taková je úloha metafory a žádné jiné figury.*⁸ Ale metafora není jen slovesná. Jakožto nástroj ostrovtipu (*argutezza*) vyskytuje se u Tesaura primárně jako obraz mysli, který se až poté převádí ve smyslové znaky různými uměleckými prostředky; jinými slovy všechna umění pracují s metaforami, metaforizují, vyjadřují jednu ideu ideou zcela odlišnou, což se děje mnoha způsoby, stejně tak verbálními jako nonverbálními.⁹

Takto chápaný ostrovtip není omezen jen na slovesné umění, ale náleží i umění výtvarnému (malířství, sochařství), hudebnímu či pantomimickému. Nová estetika zasahuje nejen umělecké druhy, ale proniká i do společenského hovoru (vzpomeňme na Moliérovu *Směšné preciozky*), do reprezentativních slavností (maškarní bály, zahradní slavnosti s ohňostroji apod.). Tesaurův spis byl přeložen do latiny a vydán až začátkem 18. stol., cca čtvrt století po Balbínově smrti.¹⁰

Ve slovesném umění se koncept brzy uplatnil jak v poezii, tak v próze, byl aplikován v různých literárních žánrech, velmi často v epigramu, v elogiích, v panegyricích. Zvláště v enkomiastických a v politicko-náboženských textech umocňoval jejich symbolicko-reprezentativní charakter, který musíme odhalovat nejenom sémanticko-jazykovou analýzou textů, ale i metodami historiografie.¹¹

Téměř od samého počátku 17. století si ostrovtip oblíbili latinští epigramatici, kteří v tom navazovali především na římského Martiala, ale dle italského literárního historika Maria Praise na některé působil i Marino. Uvedu alespoň ty, kteří byli citováni v učebnicích latinského jazyka a literatury v české jezuitské provincii: welšský básník John Owen (lat. Owenus či Audoenus) vydal počátkem 17. století v Amsterdamu knihu epigramů (*Epigrammatum liber*, 1606), díky níž byl později dost citován či alespoň zmiňován. Autory dalších knih epigramů, kteří byli v Čechách známi, byli jezuité: Belgičan Bernard van Bauhuysen (Bauhusius, vydal svá *Epigrammata*, 1616), Němec Jacob Bidermann (Bidermannus, publikoval *Epigrammatum libri tres*, 1620) či Polák Maciej Kazimierz Sarbiewski (Matthaeus Casimirus Sarbievius, otiskl své *Lycorum*

8 „... essendo la metafora il più ingegnoso e acuto, il più pellegrino e mirabile, il più gioviale e giovevole, il più facondo e fecondo parto dell'umano intelletto. Ingegnosissimo veramente, però che, se l'ingegno consiste ... nel ligare insieme le remote e separate nozioni degli propositi obietti, questo appunto è l'ufficio della metafora, e non di alcun'altra figura.“ Citováno dle: Yves HERSANT (vyd., přel. a koment.); *La métaphore baroque: d'Aristote à Tesaurus. Extraits du Cannocchiale aristotelico et autres textes*, Paris 2001, s. 102.

9 O tom Y. HERSANT, *La métaphore baroque*, s. 17.

10 Emanuelis THESAURI *Idea argutae et ingeniosae dictionis ...*, Coloniae 1714.

11 Jak to ukazuje ve svých pracích mj. Marie-Élizabeth DUCREUX, např. in: *Hiérarchiser le ciel à partir de Prague: la redéfinition des patronages locaux en Bohême dans le dernier tiers du XVIIe siècle*, in: La Cour Céleste. La commémoration collective des saints au Moyen-Âge et à l'époque moderne, ed. O. Marin – C. Vincent-Cassy, Brépols, Turnhout 2014, s. 243–258; TÁŽ, *L'honneur et le „noviciat“ du saint patron de la Bohême: les deux faces d'une reconnaissance de culte*, in: *Dévotion et légitimation. Patronages sacrés dans l'Europe des Habsbourg* (= Collection Religions. Comparatisme – Histoire – Anthropologie 8), ed. Marie-Élizabeth Ducreux, Liège 2016, s. 105–126.

libri tres, epigrammaticum liber unus roku 1630). Sarbievius si jako latinský básník dokonce získal takovou pověst, že byl nazýván *Horatius Sarmaticus* nebo též *Horatius Christianus*.¹²

A právě zmíněný polský jezuita Maciej Kazimierz Sarbiewski¹³ jako první z teoretiků latinské literatury načrtl pojetí dobového konceptualismu: koncept jako *acumen*, *acutum* má přesnou strukturu, jako jediný si dle něj zaslouží být označován jako ostrovtip, který charakterizoval oxymórem *concors discordia*.¹⁴ Učinil tak v novátorském spise *De acuto et arguto liber unicus, sive Seneca et Martialis*, jenž má počátky již v roce 1619/20, tedy ještě před Graciánem a Tesaurem; spis koloval po Evropě v různých opisech, ale zůstal několik set let pouze v rukopise a tiskem vyšel až koncem 50. let 20. století.¹⁵ Ve 40. letech 17. století začala nová estetika pronikat i do vydávaných latinských teoretických a pedagogických spisů v západní a středovýchodní Evropě. Jeden z nejvýznamnějších autorů, ale i předních teoretiků a učitelů novolatinské literatury, německý jezuita působící v dolnorýnské provincii Tovaryšstva, Jacob Masen (Masenius)¹⁶ toto nové umění elokvence (lat. *ars nova eloquentiae*) nazval *Ars nova argutiarum*, tedy „Nové umění ostrovtipnosti“, jak zní titul jeho spisu vydaného v roce 1649 v Kolíně nad Rýnem:¹⁷ v jeho první části rozebírá epigramy, v druhé se věnuje tehdy oblíbeným nápisům. Později k nim přidal ještě *Familiarium argutiarum fontes* (1660, česky *Prameny ostrovtipnosti*), v nichž hovoří o čtyřech zdrojích ostrovtipu. Vedle toho vydal i učebnice básnictví, řečnictví a emblematiky (*Palaestra eloquentiae ligatae* (1654) a *Palaestra oratoria* (1659), *Speculum imaginum veritatis occultae*, 1664), do nichž zařadil názorné ukázky básní, řečí, emblémů a symbolů, které analyzoval; samostatně vydal i řečnická cvičení (*Exercitationes oratoriae*) – těmito praktickými příklady reagoval na postupné převládání teoretických pouček nad praktickou výukou, tj. nad četbou klasických autorů na jezuitských gymnáziích. Masenius svými antologiemi latinského básnictví, svými dramaty i pedagogicko-teoretickými spisy umožnil jezuitským školám a z nich vyšlým autorům latinské tvorby začlenit do studia latinského jazyka a stylu i do literární praxe nové estetické normy a požadavky, bez ohledu na vyznání autorů. Rozhodovala u něj kvalita díla a ta závisela na originalitě uspořádání myšlenek a schopnosti přenést jazykovou rovinu díla od doslovného chápání k transcendentním významům. Literární dílo bylo pro něj duchaplnou myšlenkovou hrou s významy, zároveň však i prostředkem k poznání Boha. To jej ostatně spojuje s kazatelem Casparem Knittelem SJ z české řádové provincie.

12 Jak stojí mj. na jeho náhrobku ve Varšavě.

13 Nar. 1595 v Sarbiewu, zemřel 1640 ve Varšavě. Působil jako profesor rétoriky a teologie v Połocku a ve Wilně, jako kazatel a královský teolog na dvoře krále Vladislava IV. Jako proslulý latinský básník udržoval kontakty s literáty v zemích západní a jižní Evropy. Základní bio-bibliografická data a nejdůležitější literaturu o něm o něm podává Anna NOWICKA–STRUSKA, *Maciej Kazimierz Sarbiewski (Sarbiewius)*, on-line verze; <http://www.ptta.pl/pef/pdf/s/sarbiewski.pdf> [20. 12. 2021].

14 Y. HERSANT, *La métaphore baroque*, s. 44, s odkazem na Mercedes Blanco (viz výše pozn. 6).

15 *De acuto et arguto liber unicus, sive Seneca et Martialis ...* kritické vyd. in: *Wykłady poetyki / Praecepta poetica*, vyd. a přel.. S. Skimina, Wrocław 1958.

16 Nar. 1606 v Dahleu, patrně dnešní Rheindahlen v Severním Porýní–Vestfálsku. O něm např. Barbara BAUER, „Masen, Jacob“ in: *Neue Deutsche Biographie* 16 (1990), S. 353–354, online-verze; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118782444.html#ndbcontent> [20. 12. 2021].

17 O jezuitské elokvenci, její výuce a rovněž o Jakobu Masenovi píše podrobně Barbara BAUER, *Jesuitische „ars rhetorica“ im Zeitalter der Glaubenskämpfe*, Frankfurt am Main 1986.

Jiné dílo, které bylo v latinských školách ve střední Evropě hojně používáno, byl vzdělávací spis *Orator extemporaneus* (1. vyd. 1655, česky *Pohotový, improvizující řečník*), jehož autorem byl východopruský jezuita Michael Radau, působící jako učitel na školách litevské provincie TJ.¹⁸ V první části Radau přináší poučení o řečnických zásadách, o fázích vzniku řečnického projevu, o postupu řečníka při skládání řeči, v druhé pak uvádí příklady jednotlivých druhů řeči a ukazuje, jak se skládají. Balbínovi se později hodilo, že Radau věnoval ostrovtipu téměř 30 stran a že četl zmiňovaný rukopis *De acuto et arguto* od svého řádového spolubratra Sarbiewského, jehož nazývá „sarmatským králem lyriků, druhým Horatiem;“ před jinými teoretiky a učiteli dává přednost Sarbiewského dosti podrobnému výkladu o praktických způsobech vynalézání ostrovtipnosti, který přejímá do svého spisu.¹⁹

Do latinské básnické či řečnické produkce české provenience tyto tendence pronikaly pozvolna: ostrovtip měl prý v oblíbě Balbínův učitel Georgius Francisci, ale jeho básně se nedochovaly, ohlasy konceptu najdeme u Fridricha Bridelia (nejpůsobivěji bezpochyby v české básni *Co Bůh? Člověk?*), v meditacích Kryštofa Vratislava z Mitrovic, ale nejvíce opět u epigramatiků, jako byli Bohuslav Balbín a Sebastian Labe.

Balbín byl sice stoupencem literárního klasicismu a jako učitel zastáncem, řekněme, školského ciceronismu, jenž vyzdvihoval čistotu řeči (*puritas*), jasnost (*claritas*), uměřenost, vhodnost vyjadřování (*aptum*), upřednostňoval ciceronovské větné periody před úsečným, stručným, sentenciózním stylem filozofa Seneky. Ve svých epigramech však sám hojně využíval umění ostrovtipu, protože věděl, že duchaplný nápad, britký vtíp, hra s víceznačnými významy slov, pointa apod. k epigramu patří. V roce 1655 vydal sbírku epigramů *Examen melissaeum*, kterou pak rozšířeně podobě znovu otiskl v roce 1663. Protože této sbírce je věnován jiný příspěvek, zde pouze ukážu, jak si jezuita – epigramatik pohrával s tak posvátným tématem, jako je Ježíš, resp. malý Ježíšek, u něhož jakási líbezná hravost ani nepřekvapí, ani nepohorší. Co však překvapí a má překvapit, jsou přirovnání Ježíška k zástupcům různých speciálních profesí, v několika delších epigramech nám představuje Ježíška jednou jako tesaře, podruhé jako gramatika, jindy jako rétora či filozofa, dále jako hudebníka, aritmetika, geometra, astronoma, přičemž velmi vtípně a duchaplně (bohužel v důsledku slovních hříček a učených narážek nepřeložitelně) tyto nápady rozvádí. Autor dává na jevo svou učenost, směle metafory střídá s dětsky naivními představami, citace antických básníků střídají slovní hříčky a narážky, které dnes už asi sotva rozluštíme.

Jakožto učitel humanitních oborů byl Balbín patrně v Čechách první, kdo se zabýval tímto „novým uměním elokvence“ (*ars nova eloquentiae*) i ve svých literárně-teoretických spisech vzniklých z pedagogických potřeb a ke školské praxi směřujících. Nejprve tak učinil ve spise *Verisimilia humaniorum disciplinarum* (česky *Rukověť humanitních oborů*, 1. vyd. 1666), v jakési příručce pro studenty humanitních oborů latinských gymnázií (tzv. *humaniora*). Úkolem

18 Narodil se a působil v Braunsbergu ve východním Prusku (dnešní Braniewo) a ve Wilnu (dnešním Vilniusu) – tehdy obě města patřila do litevské provincie TJ.

19 Michael RADAU, *Orator extemporaneus sive artis oratoriae bipartitum brevium*, Praegae 1684, s. 40nn.

latinských škol bylo poskytnout studentům základy kvalitního humanitního vzdělání, zvláště pak všípít jazykové dovednosti a pěstovat jejich schopnost latinského vyjadřování. Balbínova příručka byla určena budoucím vzdělancům různých povolání či společenského statusu, v rámci jezuitské přípravy pak frekventantům tzv. *repetitio humanarum disciplinarum*, tedy těm schopným absolventům latinských gymnázií, kteří se rozhodli vstoupit do jezuitského řádu a jež čekal úkol učit na jezuitských školách – u nich se znalost gramatiky, řečnických pravidel a sečtělost v antických klasicích předpokládala. Tato v zásadě školská příručka měla sloužit především k prohloubení znalostí mluvnice, stylistiky, poetiky (V. kniha), znalostí některých v jeho době frekventovaných literárních žánrů (epistolografie, elogia, emblematika aj.) a v obsáhlejší osvojení řečnických dovedností.

Užití ostrovtipu se Balbín věnoval především v 6. oddíle V. kapitoly o epigramech, kde podává charakteristiku epigramu, pokouší se o jakousi klasifikaci epigramů a popisuje techniku jejich skládání. Při skládání epigramů klade důraz na přirozené nadání (*natura, ingenium*) – právě pohotová přirozenost činí ostrovtipným; ostrovtipnost vzniká ne z naučených pravidel, ale z pohotové improvizace a z nečekaného vyjadřování (*argutiae extemporales seu inexpectatae*). Při hledání pramenů ostrovtipu odkázal na Maseniovy čtyři zdroje epigramů, z nichž „vycházejí nesčetné žily ostrovtipných a vydařených průpovědí.“ Na Masenia také odkazuje studenty jako na hlavního učitele své doby.²⁰ Vedle toho poukazuje na Radauova „Pohotového řečníka“ a na část svých „Řečnických otázek“ (o nich dále). Jako příklad jednoho z typů epigramu uvádí Bauhusia, jehož má za vzdělaného autora, u catullovskeho typu odkazuje na Bidermanna a ještě na několik humanistických básníků, u tzv. lakonického epigramu dává několik příkladů z Owena, jehož chválí nikoliv pro elegantní vyjadřování nebo duchaplný popis či podivuhodné umělecké ztvárnění (*mirabile artificium*), ale právě pro *acumen*, ostrovtip, tedy pro pointu, a to mu stačí. Balbínův učitel J. Francisci prý doporučoval dle návodu Pontanovy „Poetiky“ použít při tvorbě epigramů artificia, což je možno přeložit jako vyumělkované výtvoř, jako jsou např. anagramy. Balbín říká, že většina těchto artificii (vyumělkovaností) jsou výsledkem nikoliv nadání, nýbrž tvrdé sedavé práce – což je totéž, jako když my řekneme, že k takovému básnění není potřeba talent, ale železný zadek. V 7. oddíle V. knihy *Verisimiliū* Balbín podává obsáhlý seznam ostrovtipných výroků básníků, hlavně antických.

Konečně VI. knihu věnoval epitafům, nápisům a elogiím (tehdy velmi oblíbené formě pochvalných textů na význačné osobnosti vzniklé z nápisů), u nichž se dle Balbína cenily dvě věci: ostrovtip a sentence – o nich pak stručně pojednává. A tady si prý značnou chválu zasloužili francouzský jezuita Louis Juglaris (Aloisius Juglares) a námi již připomenutý Emanuele Tesauro, kteří vydali několik svazků elogií. Na druhou stranu Balbín kritizuje ty, kteří svou tvorbu založili výhradně na hře se slovy (nazývá je *nominales*), což se dle něj stěží obejde bez strojenosti (*sine affectione*).²¹

20 Bohuslav BALBÍN, *Rukověť humanitních disciplín*. K vydání připravila, komentářem a poznámkami opatřila a z latinského originálu s použitím překladu Bohumila Ryby přeložila Olga Spevak = Bohuslav BALBÍN *Verisimilia humaniorum disciplinarum*; editit, commentario notisque instruxit et in linguam Bohemicam post Bohumil Ryba vertit Olga Spevak, Praha 2006, s. 340.

21 B. BALBÍN, *Rukověť*, s. 432.

Ještě podrobněji se o novém umění elokvence Balbín rozepsal ve svém dalším díle vydaném pro studenty, nazvaném *Qvaesita oratoria* (1677, česky *Otázky řečnictví*). Balbínovým záměrem bylo poskytnout průměrně pokročilým studentům rétoriky praktické poučení o základech klasické (staré) rétoriky a seznámit je s přednostmi i zápory nové elokvence, neboli pomoci nabytí aktuálního rétorického vzdělání a „dobrého“ literárního vkusu v době, kdy do klasické rétoriky pronikaly nové postupy (*ars nova argutiarum* apod.). Jezuitský učitel zvolil u humanistů oblíbenou a přístupnou formu dialogu, který rozdělil na dvě části: nejprve podal zásady staré elokvence, v druhé části se věnoval novému umění elokvence, v níž pro potřeby studentů definuje podstatu nového způsobu literární tvorby. Ač sám byl spíše klasicista, stoupenec Ciceronova stylu, i zde ukazuje, že nebyl zásadním odpůrcem nových literárních tendencí, nové estetiky; zaujímá k nim poměrně tolerantní postoj: na nové výmluvnosti vyzdvihuje i zde duchaplné nápady (*acutum, acumina*), pokud se nepřiči zásadě uměřenosti a dalším pravidlům klasické rétoriky. Je si vědom, že ostrovtip, sentence mnohdy nahradily ciceronovské periody klasicistů. Sám se snažil charakterizovat ostrovtip (*acutum*) co nejobecněji jako „sentenci vyjádřenou slovy nebo skutky, kterou posluchač nebo čtenář neočekává a která je většinou tvořena z nějakého protikladu.“²² Chválí zde Jacoba Masenia, jenž byl jedním z propagátorů nového umění elokvence založeného na užívání ostrovtipnosti (*argutiae, acumina*), jako velice vzdělaného a metodického muže a doporučuje jej svým žákům slovy: „... pravím, že nikdo nepsal o ostrovtipném ostrovtipněji, že pochopil vše, že to byl muž nesmírně vzdělaný a (což je u mě obzvláštní chvála) metodický, o čemž svědčí všechny jeho knihy; až vyrosteš, toho jediného čti a budeš znát všechno“.²³ Jinde vyzdvihuje Masenia, že „odhalil čtyři podstatné prameny ostrovtipu: veškerý ostrovtip totiž se bere buď z protikladu, nebo z nenáležitosti, nebo ze srovnání, či ze slovní hříčky.“²⁴ Přestože nazývá Masenia „velice důkladným a duchaplným spisovatelem“, přesto připojil k jeho čtyřem ještě další tři zdroje ostrovtipu a doložil je buď svými epigramy, nebo epigramy jiných básníků – vedle antického Martiala např. již zmíněných Bauhusia či Owena. Abych uvedl aspoň jeden konkrétní příklad pro ilustraci, cituji poslední Balbínův zdroj ostrovtipnosti:

„Sedmý a poslední zdroj ostrovtipnosti je ten, že uvedeme starý obyčej nebo báji či historku, nebo nějaké přísloví, konečně i sentenci mnoha lidem známou a ukážeme, že skutečnost je nebo byla přesně opačná; tento druh ostrovtipu má své místo hlavně v epigramu, jakým je ten Owenův:

22 „*Acutum, sententia verbis aut factis expressa audienti vel videnti inexpectata, quae plerumque ex oppositione aliqua conficitur*“. Bohuslaus BALBINUS, *Qvaesita oratoria, utilissimus liber; in quo antiquae et novae hujus saeculi eloquentiae praecepta aliaque ad eam comparandam auxilia et praesidia per dialogum, singulari brevitate et claritate proponuntur; et accommodate discipulorum ingenijs tractantur et explicantur*, Pragae 1677, p. 233.

23 „... ajo nullum unquam de acuto acutius scripsisse, comprehendisse omnia, virum eruditissimum et (quae apud me praecipua laus est) methodicum, quod omnes ejus libri loquuntur, fuisse; cum adoleveris, hunc lege unum et in eo tibi erunt omnia...“ Tamtéz, s. 231.

24 „*Pater Masen quatuor aperuit acuti venas: omne enim acumen sumi vel ab opposito, vel ab alieno, vel comparato, vel alludente*.“ Tamtéz, s. 234.

„Jestli je láska oheň, jak přísloví tvrdí,
pak běda mi – oheň tvé lásky tak studí.“²⁵

Na více místech Balbín připomíná též Radauův spis *Orator exremporaneus*, mj. tam, kde uvádí zdroje ostrovtipu: dle Radaua má ostrovtip trojí původ: co se tvrdí o nějaké věci proti její přirozenosti, mimo přirozenost a podle přirozenosti. Načež to Balbín dále rozvádí a s Radauem i polemizuje. „Ale při vši účtě k tomuto skvělému muži, já odmítám to, co je podle přirozenosti, protože to neobsahuje nic neočekávaného.“ Díky Radauovi byl Balbín informován i o Sarbiewského pojednání *De acuto et arguto*..., ale říká, že se mu dosud nepoštěstilo „tento plod tak velkého ducha vidět a obdivovat“.²⁶

Ale i Balbín byl znepokojen, stejně jako představení jezuitského řádu, přehnanou náklonností mnohých jeho současníků k nové estetice, novému stylu, jak říká, k turbulentní výmluvnosti, tedy zmatené, nedbající řádu, libující si v novotvarech, nepřirozených složeninách, které nazývá *monstra verborum*.²⁷ (Zde zaujímá vlastně postoj opačný k intencím Tesaurovým.) V *Otázkách řečnictví* tuto kritiku shrnul následovně: „Nová a pokažená výmluvnost je hluchá k řečnickým pravidlům, jasná a běžně užívaná slova se jí protíví, vyhledává novotvary, honí se za vznešenými výrazy, vykroužené periody, když se přednášená řeč uzavírá v myšlenkový kruh, má za dětinské, nejasnost významu slov a sentenci pokládá za znak duchaplnosti...“ A adepty řečnictví nabádá: „Řečníci mají koneckonců mít na péči tu nejkrásnější ctnost – jasnost. Měj prosím na paměti, co říkávám a co jsi ode mne slyšel častěji: raději chci vypadat jako méně duchaplný, přesto však jasný řečník než jako ten nejduchaplnější řečník, ale nejasný.“²⁸

Závěrem

Balbín byl prvním v českých zemích, kdo ve svých literárně teoretických spisech reflektoval změněnou situaci literární komunikace, některé prvky nové literární estetiky přijal a doporučoval a oceňoval vzdělané a uměřené zastánce umění ostrovtipu. Avšak ve svých literárně vzdělávacích spisech, jako je *Brevis tractatio de amplificatione* (1687), varuje před inkoherencí ostrovtipného stylu a nade vše vyzdvihuje a jako nejkrásnější doporučuje ciceronovský styl, řeč

25 „Septimus et ultimus fons acutorum, cum consuetudinem veterum, aut fabulam, aut historiam, aut proverbium aliquod, aut denique sententiam multis notam adducimus, cui contrarium fieri aut factum esse demonstramus; hoc acuminis genus in epigrammate potissimum locum habet, ut illud Oveni: Ignis amor si sit, veluti proverbia dicunt, / Heu mihi, quam tuus est frigidus ignis Amor.“ Tamtéz, s. 239.

26 „P. Sarbievius de acuto librum scripsisse dicitur, sed me non amavit hactenus felicitas, ut tanti ingenii partum videre liceret et adorare.“ Tamtéz, s. 233.

27 B. BALBINUS, *Qvaesita oratoria*, s. 204.

28 B. BALBINUS, *Qvaesita oratoria*, s. 205–206: „Verbo uno: in ultimis curis habent virtutem illam pulcerrimam – claritatem. Retine, quaeso, memoria, quod dicere soleo quodque a me saepius audisti: malle me videri minus ingeniosum, sed clarum tamen quam ingeniosissimum, sed obscurum. Nova igitur et vitiosa eloquentia rhetorum praecepta non audit, verba clara et recepta fastidit, nova quaerit, grandia sectatur, periodos tornatas, cum in orbem inclusa fertur oratio, pueriles esse putat, obscuritatem verborum et sententiarum ingenii signum arbitratur...“ Zde Důležitý protiklad: claritas – tenebrositas.

klasicistů, kteří užívají ostrovtipností a sentencí na patřičném místě a s rozvahou, respektují řečnické zásady a snaží se pádnými argumenty prozkoumat předložený problém; jediným záměrem jejich řeči je, aby jí u posluchačů učinili pravděpodobnou.²⁹

29 „*Et quarta styli species pulcherrima habetur, scilicet, quae acumina vibrantesque sententias, loco et ratione adhibet et eruditionem ... parce et sine servitute verborum admiscet, praeceptiones rhetoricas observat et propositam sibi quaestionem argumentis potentissimis probare conatur; non congerit omnia, non sursum, deorsum mille acuminibus, saepe non cohaerentibus, exornat, sed id unum propositum habet, ut omissis, quae ad rem nihil faciunt, probabilem in vulgus orationem suam reddere possit; hinc istorum oratio quasi uno trahitur filo et quamvis summis ingenii et artis opibus parata sit, latent tamen, nec nisi a curioso auditore artificia illa notantur.*“ Bohuslaus BALBINUS, *Brevis tractatio de amplificatione*, Herbipoli 1688, s. 8–9.

Alena Bočková

**Bohuslav Balbín: *Legatio Apollinis
coelestis* – korunovační spisek
nebo divadelní vystoupení?**

Úvod

Drobný spisek *Legatio Apollinis*¹ bývá obvykle připisován Bohuslavu Balbínovi a v literatuře uváděn pod zkráceným názvem *Legatio Apollinis coelestis ad universitatem Pragensem*. Lze nalézt také dodatek, že dílo bylo vydáno roku 1646 u příležitosti korunovace Ferdinanda IV. českým králem. Knížka ovšem vyšla anonymně a titulní list či dedikace žádnou spojitost s gratulačním korunovačním spisem nenaznačuje. Na začátku svého zkoumání jsem si tedy kladla následující otázky:

1. Proč se název z literatury liší od nám dostupného spisu?
2. Byl spis skutečně vydán příležitosti korunovace Ferdinanda IV. a odkud se vzala tato informace?
3. Je autorem opravdu Balbín?

V první části příspěvku se zaměřím na reflexi spisu v běžně dostupných zdrojích, sekundární literatuře i pramenech. Odborná literatura se dílu téměř nevěnuje a v popularizačních článcích či přehledech najdeme vesměs velmi stručné a víceméně stejné informace. Tento přehled si nekladu nárok na vyčerpávající výčet, ale usiluje shromáždit jakékoliv střípky informací ke zkoumané knížce. Pro kontext doplním z pramenů údaje k Balbínovu životu v době vydání spisu. Ve druhé části příspěvku poté zanalyzuji základní koncept díla, jeho výstavbu, strukturu a obsah. Na závěr se pokusím odpovědět na stanovené otázky, nicméně je možné, že po detailnějším rozboru vystanou otázky jiné.

Internetové zdroje

Wikipedie, z níž (často nekriticky) přebírá informace většina popularizačních článků a bohužel také kvalifikačních prací, zaznamenává v oddíle Balbínovy literární, pedagogické a misionářské činnosti spis pod tradičně uváděným názvem:²

*„Roku 1646 o korunovaci Ferdinanda IV. vydal Balbín svůj první spisek **Legatio Apollinis coelestis ad universitatem Pragensem etc.** [7] [3] Nejednalo se však ještě o dějepisnou práci, ale o veršované dílo v duchu soudobého humanismu. [3] Balbín sice zprvu psal latinské básně a i později toho nezanechal, ale postupně v jeho tvorbě nabyly naprosté převahy práce dějepisné.“³*

Ve výčtu děl pak ještě těsněji spojuje spis s korunovací a nečekaně doplňuje, že byl spis příčinou k Balbínovu přesunu do Klatov:

1 [Bohuslaus BALBINUS], *Legatio Apollinis coelestis, ad Sapientiae laureatos amatores ab Amoribus coelestibus suscepta et imitatione veterum poetarum adumbrata ac honori eorum sapientum consecrata*, Praegae 1646.

2 https://cs.wikipedia.org/wiki/Bohuslav_Balb%C3%ADn [19. 12. 2021].

3 Zvýrazněné pasáže vyznačila A. Bočková.

„*Legatio Apollinis coelestis ad universitatem Pragensem etc.* – vydáno při příležitosti korunovace Ferdinanda IV. českým králem (1646). **Za tento spis byl poslán do „vyhnanství“ do Klatov.**“

Odkaz [7] směřuje na heslo Bohuslav Balbín v *Ottově slovníku*, v němž je autorem hesla středoškolský učitel, spisovatel a publicista Emanuel Tonner. Pasáž „o korunovaci...“ je přejata téměř doslovně. Zde však lze formulaci ještě vnímat jen jako časový údaj:⁴

„*Vyučovav několik let na školách řádu studoval bohosloví v Praze; tuť pak o korunovaci Ferd. IV. na krále Českého (1646) první vydal spis svůj tiskem Legatio Apollinis coelestis ad universitatem Pragensem etc.*“

Odkaz [3] vede na Balbínův medailon Dobromily Lebrové z roku 2008 v internetových *Pozitivních novinách*, napsaný u příležitosti 320. výročí Balbínova úmrtí. Zde zase najdeme formulaci o „soudobém humanismu“:⁵

„*Už během studií začal Balbín psát latinské básně, velice často na oslavu Panny Marie, kterou velmi ctil. V r. 1646 vydal první veršovaný spis podle soudobého způsobu humanistického vyjadřování „Legatio apollinis coelestis ad universitatem Pragensem“ (ve významu „Božské apollonské poselství pražské univerzity“). Až na malé výjimky bylo celé jeho literární dílo psáno latinsky.*“

Autorka však nepíše o korunovaci a překládá asi lépe – narozdíl od jiných zdrojů – *legatio* jako *poselství*, nikoliv *poslání*.

Velmi překvapivý závěr pak k „vyhnanství do Klatov“ doplňuje vysokoškolská (!) elektronická učebnice *Literatura v kontextu české a světové kultury*. Jde o jakousi studijní oporu, která se sama charakterizuje jako encyklopedie a má sloužit jako sdílený materiál pro e-learningové kurzy Masarykovy Univerzity Brno:⁶

„*Při příležitosti korunovace Ferdinanda IV. českým králem v roce 1646 vydal Bohuslav Balbín spis Legatio Apollinis coelestis ad universitatem Pragensem etc. Za toto veršované dílo byl později poslán do vyhnanství do Klatov za podezření z přílišné lásky k národu.*“

Nakonec připojím ještě údaj ze stránek *Pražského pantheonu*, internetového průvodce po pamětních deskách, bystách, sochách a pomnicích atd., který se sice ke spisu vyjadřuje stručně, ale přímo dovozuje, že byl „dedikován“, a to dokonce „císaři“:⁷

4 Heslo *Bohuslav Balbín*, in: Ottův slovník naučný, III, Praha 1890, s. 142.

5 Dobromila LEBROVÁ, *Bohuslav Balbín z Vorličné – historik, spisovatel, kněz, zeměpisec a pedagog – 320. výročí úmrtí*, Pozitivní noviny, 29. 11. 2008, <https://www.pozitivni-noviny.cz/cz/clanek-2008110089> [19. 12. 2021].

6 Heslo *Bohuslav Balbín*, in: *Literatura v kontextu české a světové kultury*, Masarykova univerzita Brno, https://www.ped.muni.cz/weng/literatura/baroque/bar_cz_balbin.html [19. 12. 2021].

7 Heslo *Bohuslav Balbín*, in: *Pražský pantheon*, https://prazskypantheon.cz/index.php/Bohuslav_Balb%C3%ADn [19. 12. 2021].

„Koneckonců už se mohl pochlubit publikací z roku 1646 „*Legatio Apollinis coelestis ad universitatem Pragensem*“, kterou dedikoval císaři Ferdinandu IV. za jeho pobytu v Praze.“

Bibliografické příručky a sekundární literatura

Základní pomůckou v tomto směru představuje *Bibliografie cizojazyčných bohemik* (BCBT), kde je první důležitou informací už to, že jediný doložený spis má poněkud odlišný název *Legatio Apollinis coelestis, ad Sapientiae laureatos amatores, ab amoribus coelestibus suscepta*, a v poznámce uvádí, že autorství Balbína považuje za nejisté:⁸

„Odborná literatura připisuje B. Balbínovi spis *Legatio Apollinis coelestis ad Universitatem Pragensem*. Takový název nebyl průzkumem historických knižních fondů doložen žádným dochovaným výtiskem (březen 2020). U zaznamenaného spisu s podobným názvem *Legatio Apollinis coelestis ad Sapientiae laureatos amatores ...* není zatím autorství B. Balbína prokázáno. Podrobný popis viz v digitální kopii *Bibliografie spisů B. Balbína ...*“

V odkazované *Bibliografii spisů Bohuslava Balbína* kolektivu Anežky Baďurové je nejisté autorství rozvedeno podrobněji:⁹

„Dosavadním průzkumem knižních fondů bylo nalezeno pouze anonymní dílo, přibližující se titulem uvedeném názvu a shodující se rokem i místem vydání. Z tohoto důvodu zařazujeme jeho popis do Balbínovy bibliografie. V celém spisu však není žádná zmínka o Balbínově autorském či vydavatelském podílu, takže konečné důkazy by měl přinést důkladný literárně historický rozbor.“

Obě příručky uvádějí, že jako Balbínův tištěný spis pod tradičním názvem *Legatio Apollinis coelestis ad Universitatem Pragensem* (Pragae 1646) nalezneme v řadě soupisů i v monografiích – citují z *Bibliografie spisů Bohuslava Balbína*:¹⁰

„Dílo s citovaným názvem uvádí jako Balbínův tištěný spis tato literatura: Backer–Sommervogel I, 792, č. 1 – Balbín Bohemia docta... ed. Ungar, Pragae 1778, Pars II., s. 23 s dodatkem „... in qua veteres Poëtas auctor carmine est imitatus.“ – Holzmann–Bohatta III. č. 1151. – Kučera–Rak 81 /v českém překladu „Apollónovo nebeské posláni pražským vysokým školám“/. – Pelcl 51. – Rejzek, 9, 436. – Tumpach–Podlaha I. 875. – Vydra 45.“

Projdu je chronologicky od nejnovější a stále inspirativní monografie *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře* autorů Jana Kučery a Jiřího Raka:¹¹

8 *Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků do roku 1800*, Knihovna Akademie věd ČR, <http://clavius.lib.cas.cz/katalog/1.dll?cll~P=423357> [19. 12. 2021].

9 Anežka BAĎUROVÁ a kol., *Bibliografie spisů Bohuslava Balbína vytištěných do roku 1800*. I. Bibliografické popisy, Praha 1985, č. 30, s. 104–105, digitalizovaný dokument zde: <https://kvo.lib.cas.cz/wp-content/uploads/2013/07/Bibliografie-spisu-B-Balbina-cast-1-Bibliograficke-popisy.pdf> [19. 12. 2021].

10 A. BAĎUROVÁ, *Bibliografie*, s. 104.

11 Jan P. KUČERA – Jiří RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1983, s. 81.

„Ještě za studií vydal tiskem svůj první spisek, oslavnou latinskou báseň „Apollónovo nebeské poslání pražským vysokým školám“. Latinským veršováním se v této době zabýval hodně a některé básně, i když vcelku nemají valnou literární hodnotu, zajímavě odrážejí autorovo myšlení. Přitom ovšem nezapomínal na studia historická. Podněty v tomto směru nacházel i ve významných událostech, jichž se stal očitým svědkem. Takovou byla třeba korunovace Ferdinanda IV. roku 1646, která ho a vůbec všechny tehdejší pražské vlastence nadchla jako živý obraz zašlé české slávy.“

Uvedená pasáž přináší kritické, avšak konkrétními příklady nepodložené konstatování o některých básních „nevalné literární hodnoty“ a bohužel nespecifikuje, čím je odraz autorova myšlení zajímavý. Nicméně formulace „oslavná báseň“ znamená patrně zjednodušení, což bude zřejmé z rozboru spisu v druhé části příspěvku. S korunovací však autoři spis rozhodně nespojují.

Český slovník bohovědný autorů Josefa Tumpacha a Antonína Podlahy je formulačně blízký *Otto-vo slovníku*, ale přesto už je propojení s korunovací explicitnější:¹²

„Výčet spisovatelské činnosti B. B. podán jest v Bibliothéque de la Compagnie de Jésus par les Pères Aug. et Aloys. de Backer S. J. Nouvelle Edition par Carlos Sommervogel S. J., jakož i Stanisl. Vydry Balbins Leben; uvádím zejména: *Legatio Apollinis coelestis ad universitatem Pragensem, o korunovací Ferdinanda IV. na krále českého (1646)*.“

Překvapivé ovšem je, že jako autor hesla je uveden Antonín Rejzek. Ten se v zatím nepřekonané a díky velké pramenné základně stále využitelné balbínovské monografii *P. Bohuslav Balbín T. J. Jeho život a práce* zabývá spisem *Legatio Apollinis* opravdu jen okrajově, konkrétně ve zmínce k roku 1646:¹³

„Také vyšel tehdy z pražské akademické tiskárny první tištěný spis Balbínův: *Legatio coelestis Apollinis ad universitatem Pragensem, ovšem anonymně*.“¹⁴

Před tím sice popisuje návštěvu Ferdinanda III. v Klementinu v roce 1646, ale zaměřuje se na událost vážící se k soutěži, kterou císař vyhlásil a slíbil odměnu tomu, kdo vymyslí nejvhodnější symbol pro rakouský erb. A Balbín samozřejmě vyhrál. Korunovací na tomto místě nezmiňuje vůbec.¹⁵ V závěrečném soupisu děl pak uvádí spis pod č. 1:¹⁶

Legatio Apollinis coelestis ad Universitatem Pragensem. Pragae 1646. 12°(!)

12 Josef TUMPACH – Antonín PODLAHA: *Český slovník bohovědný*, I, Praha 1912, s. 875.

13 Antonín REJZEK, *P. Bohuslav Balbín T. J. Jeho život a práce*, Praha 1908, s. 91 (srov. A. BAĎUROVÁ, *Bibliografie*, s. 104, kde je tiskovou chybou uvedena s. 9).

14 V poznámce pak odkazuje na slovník anonymních spisů: Carlos SOMMERVOGEL, *Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes publiés par des religieux de la Compagnie de Jésus*, I, Paris 1884.

15 Korunovací Ferdinanda IV. uvádí až v souvislosti s jeho úmrtím: *Tu v Kladsku složil též elegii na úmrtí Ferdinanda IV., krále českého, z jehož korunovace v Praze před 8 roky se tolik radoval. Elegie tato byla prý v chrámu Páně při slavném záduší vyvěšena*. Srov. A. REJZEK, *Bohuslav Balbín*, s. 136.

16 A. REJZEK, *Bohuslav Balbín*, s. 436.

Dnešní příručky uvádí formát spisu 8°, odvozený ze skladu listů. Přesto je formát 12° pochopitelný (dílo je totiž opravdu malé) a traduje se ve většině starších soupisů, kde se zřejmě formát odvozoval od velikosti knihy.¹⁷

Podobně stručný záznam uvádí *Deutsches Anonymen–Lexikon* od Michaela Hozmanna a Hannse Bohatty:¹⁸

Legatio Apollinis coelestis ad Universitatem Pragensem. Pragae 1646. V: Balbinus, Alois Bolesl. (Plas) (So) (D) (Barbier)

Autorství sice neřeší (jak zmiňuje BCBT), ale uvedené zkratky nás odkáží na další slovníky, zejména anonymních děl, které jsou touto poznámkou zřejmě míněny, protože udávají atribuci děl autorům jezuitského řádu. Z nich nás níže bude zajímat (*Plas*), tj. *Theatrum Anonymorum et Pseudonymorum* Vincentia Placcia.¹⁹

Textově shodné záznamy najdeme v dalších příručkách, např. u Carla Sommervogela jak v *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*,²⁰ tak ve slovníku anonymních spisů *Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes*:²¹

Legatio Apollinis coelestis ad Universitatem Pragensem. Pragae, Typis Academicis, 1646. 12°. (Par le P. Alois Boleslas Balbinus.)

Ani Stanislaus Vydra v životě Bohuslava Balbína *Leben Bohuslaw Aloys Balbins* neuvádí nic dalšího k *Legatio* ani k roku 1646 nebo ke korunovaci a tímto obdobím Balbína života (mezi studiem filozofie a teologie) se téměř nezabývá. Spis tradičně figuruje jen v soupisu děl v textově shodném znění např. s výše uvedeným Rejzkem.²² A zcela shodný záznam se nachází i u Pelcla v příručce jezuitských učenců a spisovatelů *Böhmische, mährische und schlesische Gelehrte*.²³

Jako jediný ze starších spisů má u knihy formát 8° Rafael Ungar v posmrtném vydání Balbína svazku *Miscellaneí*, nazvaném *Bohemia docta*. Konkrétně *Legatio Apollinis* zaznamenává v úvodní rozpravě editora k Balbínovu životu a dílu, v jejímž závěru podává výčet Balbínovy

17 Za tuto poznámku děkuji Kateřině Bobkové–Valentové.

18 Michael HOLZMANN – Hanns BOHATTA, *Deutsches Anonymen–Lexikon 1501–1850*, III, Weimar 1905, č. 1151, s. 36.

19 Viz pozn. 25. Ostatní zkratky odkazují na hojně citovaný Sommervogelův slovník anonymních spisů (*So*) – viz pozn. 14 – a dále na příručky Peter DAHLMANN, *Schauplatz der masquirten und demasquirten Gelehrten*, Leipzig 1710 (*D*) a Antoine–Alexandre Barbier, *Dictionnaire des ouvrages anonymes*, Paris 1872–1879 (*Barbier*).

20 Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, I, Bruxelles – Paris 1890, sl. 792, č. 1.

21 C. SOMMERVOGEL, *Dictionnaire des ouvrages anonymes*, sl. 478.

22 Stanislaus VYDRA, *Leben Bohuslaw Aloys Balbins*, Prag 1788, s. 45.

23 František Martin PELCL, *Böhmische, mährische und schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten*, Prag 1786, s. 51.

bibliografie, kterou rozděluje na díla vydaná tiskem za života, vydaná tiskem posmrtně a díla rukopisná. Ke stručnému údaji o názvu je zde navíc připojena poznámka o nápodobě starých básníků, kterou ovšem Ungar pravděpodobně přejímá ze starší literatury:²⁴

Legatio Apollinis coelestis ad Universitatem Pragensem, in qua veteres Poetas auctor carmine est imitatus, an. 1646 in 8vo.

Výčet literatury přejaté z *Bibliografie spisů Bohuslava Balbína* rozvedu ještě o zmiňovaný slovník Vincentia Placcia *Theatrum Anonymorum et Pseudonymorum*, na který odkazují Hozmann–Bohatta. Zde je totiž uveden podle mého mínění prvotní zdroj, přiřazující autorství spisu Bohuslavu Balbínovi:²⁵

Legatio Apollinis coelestis ad Universitatem Pragensem, in qua auctor Veteres Poetas Carmine est imitatus, Pragae, Typis Academicis 1646, in 12. anonymam Bohuslao Balbino, Bohemo Jesuitae, adscribit Sotvellus, Bibliotheca Jesuit. pag. 124. a.

Což je Sotvellova příručka *Bibliotheca scriptorum Societatis Iesu*, tedy spis Balbínovi současný, který také na závěr přehledu Balbínových děl uvádí, že jeho další knihy ještě budou vydány:²⁶

Bohuslaus Balbinus: *Legationem Apollinis Coelestis ad Universitatem Pragensem, in qua veteres Poetas Auctor carmine est imitatus, Pragae, typis Academicis 1646, in 12.*

Odtud tedy pravděpodobně začíná uvádění Balbína jakožto autora spisu, přejímání zkráceného a upraveného názvu knihy i 12° formátu a současně poznámka o nápodobě starých básníků.

Balbínův životopis

Ke zkoumání otázky Balbínova autorství je třeba připomenout jeho biografii ve sledovaném období. Rámcově vycházím z *Bio-bibliografické databáze řeholníků*²⁷ a doplňuji dalšími prameny.²⁸

V roce 1646 bylo Balbínovi 25 let. Za sebou měl studium filozofie v letech 1640–1642, výuku všech tří gramatik v klementinském gymnáziu 1643–1645 a ve školním roce 1645/46 vyučoval

24 Bohuslaus BALBINUS, *Bohemia docta*, II, ed. Rafael Ungar, Pragae 1778, s.23, celá rozprava viz s. 8–32.

25 Vincentius PLACCIUS, *Theatrum Anonymorum et Pseudonymorum*, Hamburgi 1708, č. 1598, s. 391–392.

26 Nathanael SOTVELL, *Bibliotheca scriptorum Societatis Iesu*, opus inchoatum a R. P. Petro Ribadeneira anno salutis 1602, continuatum a R. P. Philippo Alegambe usque ad annum 1642, recognitum et productum ad annum iubilaei M. DC. LXXV., Romae 1676, s. 124a.

27 Heslo *Bohuslaus Balbinus*, in: Bio-bibliografická databáze řeholníků v českých zemích v raném novověku, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000099773> [19. 12. 2021].

28 Charakteristiku evidenčních pramenů podává Kateřina BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Jak vytvořit životopis jezuitů. Přehled řádových evidenčních pramenů, jejich dochování, dostupnost a vypovídací hodnota*, *Folia Historica Bohemica* 26, 2011, č. 2, s. 365–402.

poetiku.²⁹ Zřejmě tedy se svými studenty postupoval od prvního ročníku (těmi, kteří pokračovali a neopakovali třídu, což nebývalo neobvyklé) a své svěřence dobře znal. Tomu odpovídá záznam pro rok 1646 v jezuitském *Catalogu personarum*, což byl jakýsi každoročně vypracovávaný přehled, v němž se na konci roku předešlého určovalo, v jaké koleji a v jaké funkci mají členové řádu v následujícím působit:³⁰

„*Collegium S. Clementis: Magister, Professor Poëseos*“

Údaj pak potvrzuje *Catalogus triennalis*, soupis, ve kterém představení kolejí podávali přibližně v tříletých intervalech zprávy o svých podřízených. Pro rok 1649 se u Balbína v kolonce *Ministeria in Societate* (tj. řádové funkce, pracovní zařazení) uvádí, že Balbín už má za sebou rok výuky principií, gramatiky, syntaxe, poetiky a tři roky teologie. Jak se zdá, šlo tedy o běžné řádové kurikulum:³¹

Collegium Pragense (Klementinum)

n.	Nomen Cognomen	Natio Patria	Aetas	Vires	Anni Soctis	Studia	Ministeria Soctis.	Gradus in Litteris	Gradus in Socte.
34	Bohuslaus Balbinus	Reginohra- decensis Boëmus	28. Natus 1621 5. Decemb.	Bonae	13, Ingres- sus 1636 9. Sept.	Rhetoricam in Socte uno anno, Philoso. 3, Theol. 3	Principia 1, Gramm. 1, Synt. 1, Poësin 1	Nullus	Scholasticus approbatus 1638 10. Sept.

Balbínova výuka poetiky, jakožto druhé nejvyšší třídy gymnázia, ve zkoumaném roce pro nás bude důležitý údaj při rozboru tématu *Legatio Apollinis* a určení, za jakým cílem byla knížka sepsána.

Popis a struktura *Legatio Apollinis*

Legatio Apollinis je drobná knížečka 8° formátu (16×10 cm), s jednoduchou vazbou v papírových deskách cihlové barvy, text na 32 listech. Podrobný popis poskytuje *Bibliografie spisů Bohuslava Balbína*, v níž se uvádí šest dochovaných exemplářů. Pracovala jsem s tiskem uloženým v Národní knihovně.³²

29 Ke struktuře a třídám jezuitského gymnázia blíže viz Kateřina Bobková–Valentová, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006, s. 53–57.

30 *Catalogus Pesonarum Provinciae Boëmiae Societatis Jesu*, 1646, Archivum Romanum Societatis Iesu (dále jen ARSI), sign. Boh. 90, I, f. 48r.

31 *Catalogus triennalis Provinciae Bohemiae Societatis Jesu*, I, 1649, ARSI, sign. Boh. 14, f. 57v.

32 Národní knihovna ČR, sign. 52 G 41. Detailní popis, vč. přípisů a razítek viz též katalog *Historické fondy*, Moravská zemská knihovna v Brně: <https://www.historickefondy.cz/Record/stt.stt20140107651> [19. 12. 2021].

Jde spíše jednoduchý, ne moc pečlivý tisk, s minimem ozdobných linek, hustě vysázený text s často užívanými zkratkami, umožňujícími úsporu místa. Střídá se antikva pro doprovodný prozaický text a kurziva pro veršovaný text, ale ne vždy je rozlišení přesné. Jména a obsahově významná slova jsou zvýrazněna kapitálkami (SABINUS, PHILOSOPHI, SAPIENTIBUS), ovšem ne zcela důsledně (Horatius, Philosophorum).

Ve svém rozboru se zaměřím především na paratexty, tedy na titul, dedikaci, předmluvu (pojednání jako nástin uspořádání a cíle spisu), úvody i přechodové texty mezi jednotlivými básněmi a závěrečnou pasáž spisu. Projdu témata básní samých, ale jejich hodnocení ponechám na povolnějších znalcích (nejen) antické poezie.

Titul tisku, který jsem měla k dispozici, je shodný s názvem uvedeným v BCBT:

*Legatio Apollinis coelestis, ad Sapientiae laureatos amatores ab Amoribus coelestibus suscepta et imitatione veterum poetarum adumbrata ac honori eorundem sapientum consecrata, cum prima Philosophiae laurea in Academia Pragensi coronati triumpharent. Cum licentia Superiorum. Pragae, typis Academicis, anno 1646.*³³

Hned u prvního slova *legatio* se překlady v literatuře různí (*vyslání, poselství, poselstvo*). Dále si lze klást otázku, k jakému slovu se váže adjektivum *coelestis* (*Legatio* či *Apollinis*), neboť gramaticky jde obojí, a to je zřejmě záměr. I v překladech tedy najdeme různé varianty. *Coelestes* jsou pak dále také *Amores*, tedy *nebeští Amorové*, ale také *Lásky*, a jak uvidíme posléze, Balbín tuto hříčku využívá ve výstavbě textu.

Dedikace směřuje *Ad Illustrissimos, Generosos, Reverendos, Nobiles, Eruditos Artium Liberalium et Philosophiae Baccalaureos*³⁴ a Balbín ji zahajuje nesmírně uctivě, s obvyklou skromností, ale přesto v rozletu:

*„Audacius forte, quam prudentius egisse videri possumus, Eruditi Domini Philosophi, cum Amores, Apollinis legatos, excivimus, qui honori vestro velificarentur, et raptis vel ex suo corpore pennis, in nomen vestrum laborarent. Quid enim Sapientiae et Amoribus commune, nisi aër et terra?“*³⁵

33 *Legatio Apollinis*, titulní list – latinské citace transkribují dle obvykle užívaných edičních pravidel. *Poselstvo nebeského Apollóna k vavřínem ověněným milovníkům moudrosti, kterého se zhostili nebeští Amorové. Poselstvo je zahaleno v (ná)podobě starých básníků a zasvěceno počtě těchž moudrých mužů (studentů), kteří slaví triumf (radují se), ověnění prvním vavřínem filozofie v Pražské akademii. Zde i dále překlad autorky.*

34 *Legatio Apollinis*, s. A2r–A4r. *K nejjasnějším, urozeným, důstojným, vznešeným i vzdělaným bakalářům svobodných umění a filozofie.*

35 *„Učení páni filozofové, může se zdát, že si počínáme snad příliš opovážlivě, než dostatečně moudře, když jsme povolali Amory/Lásky, posly Apollónovy, kteří k vaší počtě přiletěli (s větrem o závod) a vytrhali si ze svého těla pera, aby ve vašem jménu mohli pracovat (tedy tvořit/psát). Co je totiž Moudrosti a Amorům společné, když ne vzduch a země?“* *Legatio Apollinis*, s. A2r.

Dále připojuje překvapivý motiv Dafné, vavřínové panny, které se tak protivila Apollonova láska, že když neměla kam prchnout, raději unikla ze života a stala se stromem.³⁶ Ale tito povolání Amorové nepošpiní čistého ducha dosažené hodnosti filozofů ani vavřínem ověčenou Moudrost, protože nejde o lásky, které obcházejí (citováno se Senekou)³⁷ „místa obávající se edilů“ (tedy zřejmě prodejné, pozemské lásky), ale Amorové zrození pro vavřín, purpur a oltáře. A následuje ona slovní hříčka, že těmito Amory/Láskami chce být milována *Sapientia* (Moudrost), když před své jméno položila slovo *amo* = milovat (tedy narážka na etymologii řeckého protějšku *Philosophia* = láska k moudrosti).³⁸

Zásadní místo dedikace, které podle mého názoru jasně určuje původce textu, je pasáž uvádějící záměr spisu:

„*Vám tedy, učení páni filozofové, toto nespoutané poselstvo předkládá pražská poetika...*“³⁹

V té se dále vysvětluje, že gratulace budou mít formu nápodoby starých básníků, a pokud se to autorům příliš nepovede, možná padnou do plamene nenávisť,⁴⁰ ale i tak je třeba mít na paměti Ciceronův výrok, že pro ty, kteří sledují ty nejlepší, je dostatečně důstojné zůstat na druhém nebo třetím místě („*prima enim sequentem, honestum est in secundis tertiiisque consistere, quia in magnis et voluisse sat est*“).⁴¹ Poetové tedy chtějí, aby bylo vidět, že se pokusili zhostit napodobování starých básníků, nikoliv, že se jim to povedlo.⁴² Prosí tedy filozofy o odpuštění.⁴³ Celou dedikaci doprovází řada antických odkazů, aluzí a příměrů.

A poetové jsou také výslovně podepsáni pod dedikací:

„*Vestri honoris promovendi studiosissimi semper Academici Poetae Pragenses.*“⁴⁴

36 „*Quid virgini laureae adeo adversum, quam Amor, cujus cum ipsa olim pernicitatem et perniciem, quo effugeret, non haberet, fugit e vita, seque crevisse in arborem est gavisus?*“ *Legatio Apollinis*, s. A2r.

37 Cf. Sen. Vit. Beat. 7.7.3.

38 „*Non sunt Amores, qui ut ait Seneca, loca aedilem metuentia circumvolant, in quorum pudorem superest nihil; Amores sunt nati in laurum, in purpuram, in aras, et a quibus se amari ipsa voluit Sapientia, cum suo nomini amo prafixit.*“ *Legatio Apollinis*, s. A2r–A2v.

39 „*Vobis, Eruditi Domini Philosophi, hanc liberam Apollinis legationem submittit Poësis Pragensis, et quia et ipsa lauro suorum coronat ingenia, vobis sui et societatem, et divinitatem honoris gratulatur.*“ *Legatio Apollinis*, s. A2v.

40 „*Gratulatio tota in veterum poetarum imitatione consumitur, quos sinistre et Apolline laevo si imitati sumus, in flammam quidem invidiae incurrimus, sed in illius erit sententiae memoria acquiescendum...*“ *Legatio Apollinis*, s. A2v.

41 Cf. Cic. Orat. 1.4.

42 „*Nos, Eruditi Domini Philosophi, veteres poetas ita suscepimus imitandos, ut voluisse visi simus, non fecisse.*“ *Legatio Apollinis*, s. A3r.

43 „*Itaque simplicitati carminum ignoscite, Eruditi Domini Philosophi.*“ *Legatio Apollinis*, s. A3v.

44 „*Stále horlivě usilující o povznesení Vaší pocty (s nejhlubší oddaností a poctami), pražští akademičtí poetové (studenti poetiky na pražském, akademickém gymnáziu).*“ *Legatio Apollinis*, s. A4r.

I když může jít o určitou míru stylizace, původcem díla je zcela jistě pražská poetika, tedy druhá nejvyšší třída jezuitského gymnázia, která spis (už podle titulu) dedikuje bakalářům filozofie při příležitosti jejich slavnostní promoce. To, že se toho roku promoce konaly, explicitně uvádí i jezuitská výroční zpráva, zřejmě díky určitému uvolnění, které ve válečném období nastalo. Nevím, zda se v přechodných letech slavnostní promoce neprobíhaly, ale pramen zdůrazňuje vysoký počet absolventů, fyziků (toho roku celkem 94) a metaforicky doplňuje, že jim bylo dovoleno utrhnout vavříin bakalářské hodnosti:⁴⁵

„Inter Academicorum Candidatos Physicorum solito numerosior visa est hoc anno laudabilis ambitio, cui nonaginta quatuor e lauro baccas honor, necdum tamen ex toto se credens industriae, permisit decerpere.“

V tuto chvíli vidíme v jiném světle informaci v monografii Antonína Rejzka, zejména její závěr:⁴⁶

*„Než nelze ani pomyslet, že byl by Balbín meškaje v Praze odolal touze své po dějinách domácích. Zajisté se zvláštní zálibou oddával se jich zkoumání, k čemuž od dětinství největší náklonnost choval, nalezaje v tom zotavení po úmorné práci, jakou opravdové studium filosofické bývá. A jelikož obrazotvornost ve hloubání filosofickém se moří dlouhou chvílí, občas i v té stránce, která slove literaturou krásných umění, se pokochal, ba sám latinské básně psával, aniž veršování klasickému dal výhost; neboť poopraviv své latinské básně z let minulých, oslavoval jimi **po tehdejší způsobu** vykonané zkoušky nových magistrů nebo doktorů filosofie na vysokých školách pražských, uveřejňuje je tiskem.“*

Znamená „po tehdejší způsobu“, že oslavné spisy k promócím byly v jezuitském gymnaziálně-univerzitním prostředí typické?⁴⁷ Paralelu lze najít v Balbínově básnické sbírce *Examen melissaeum* (Včelí roj).⁴⁸ Olga Spěváková se při práci na kritické edici Balbínova spisu *Verisimilia humaniorum disciplinarum* sbírkou zabývala a ve svém článku doložila, že první vydání, které vyšlo anonymně roku 1655, dedikovala klementinská rétorika pražským filozofům.⁴⁹ V tomto

45 *Annae Litterae Provinciae Bohemiae Societatis Jesu*, 1646, kolej Klementinum (*Collegium Veteris Praegae*), Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 11961, f. 379v.

46 A. REJZEK, *Bohuslav Balbín*, s. 65.

47 Až do konference *BB400*, z jejichž příspěvků je sestaven tento sborník, jsem žádná díla promočních gratulací od jiných autorů než Bohuslava Balbína neznala. Zde tedy velmi děkuji za podnětnou diskusi a jmenovitě Kateřině Bobkové-Valentové, Petře Zelenkové a Miroslavu Heroldovi, kteří upozornili na další spisy této produkce.

48 [Bohuslav BALBINUS], *Examen melissaeum, id est Apum novarum colonia, hac aestate nata, ad laurum Philosophicam deducta, aculeolis seu epigrammatis 500 amplius armata, honori et amori Philosophorum*, in *Alma Caesarum Universitate Carolo-Ferdinandaea Praegae laureatorum, consecrata et oblata. Offerebant Academici Rhetores Pragenses*, Praegae 1655 (tučně vyznačila autorka). Viz ve sborníku příspěvky Jany Kolářové a Petry Zelenkové.

49 Olga SPĚVÁKOVÁ, *První vydání Balbínovy sbírky epigramů Examen melissaeum: Praha 1655*, Listy filologické 123, 2000, č. 3–4, s. 300–317.

případě nacházíme podobnost jistě nenáhodnou.⁵⁰ Podle *Bio-bibliografické databáze řeholníků* byl totiž Bohuslav Balbín v roce 1655 učitelem v nejvyšší třídě klementinského gymnázia, tedy rétorice, a i z předmluvy spisu vyplývá, že dedikanty básní jsou právě jeho studenti.

Oba spisy také kolegyně Spěváková srovnává, a i když datace *Legatio Apollinis* není přesná, uvádí výstižný postřeh k jejich formě a vydání:⁵¹

„Na druhé straně připomeňme to, že vůbec první Balbínovo samostatně publikované dílo, *Legatio Apollinis coelestis* (Vyslání nebeského Apollóna), vychází roku 1648, ovšem bez uvedení jména autora; **jedná se o imitační básně inspirované povětšinou římskou poezií, které jsou zařazeny do Poznámek k Verisimiliím. ... Legatio a Examen z roku 1655 by tedy byla první dvě autorova díla, vydaná anonymně. Co do obsahu se podobají tím, že zahrnují více méně mladistvé verše, „básnické hříčky“.**⁵² **Vyšly pravděpodobně malým, soukromým nákladem, bez procesu oficiálního schvalování řádem.**“

Legatio Apollinis sice určitým schvalovacím procesem prošlo (viz *Cum licentia Superiorum* na titulním listu), ale určitě nešlo o dlouhý, oficiální proces, projednávaný až v Římě, jako tomu bylo u dalších, tentokrát Balbínem podepsaných a přepracovaných vydání *Examen melissaeum*. Současně si Olga Spěváková klade otázku, zda autory básní *Examen melissaeum* jsou skutečně studenti, jak je uvedeno v předmluvě, nebo Balbín, který první anonymní vydání několikrát zmiňuje ve *Verisimiliích* jako svou sbírku. Nakonec z uvedených úryvků vyvozuje, že skutečně Balbín. Toto tvrzení bude ještě potřeba podpořit argumenty, protože v předmluvě rétorové jasně hovoří o tom, jak v době nemoci svého učitele Bohuslava Balbína skládali tyto verše.⁵³

Oeconomia et scopus totius poematis,⁵⁴ plní svým způsobem funkci předmluvy.

V této části spisu se před námi otevírá už skutečná divadelní scéna. Balbín popisuje, jak Apollón neboli Slunce povstává na východu dne, který je zasvěcen počtě bakalářů a vidí Pražskou akademii, slavnostní a zaplněnou lidmi více než obvykle. A protože on sám nemůže opustit nebeský vůz, povolá Amory a přesvědčí je, aby se stali jeho posly k pražským oslavencům. A současně jim skrze polibky vdechně básnického ducha a pošle po nich jako cenné dary drahé kameny. Podobně vyberou dary jeho společníci – Rok olivu, symbolizující v tomto roce znamení budoucího míru mezi křesťanskými vládci, Měsíce dají Luny, ověšené vavřínem a potřísněné krví na znamení vítězství proti Turkům, Den vezme nebeskou pochodeň, aby pomohla našim moudrým při bdění, Hodiny darují květy. Poté se Slunce vrátí na svou dráhu a Amorové, zahaleni mrakem,

50 Z předběžných sond se zdá, že poetika dedikovala své spisy bakalářům a rétorika magistrům. Ale tomu fenoménu i dochované produkci a žánru gratulačních promočních spisů bude ještě třeba věnovat v budoucnu podrobný výzkum, ideálně mezioborově zaměřený.

51 O. SPĚVÁKOVÁ, *První vydání*, s. 314.

52 Balbín je v předmluvě k *Examen* z r. 1665 charakterizuje jako „nezralé skladby mladistvého věku“ (*immaturae et pleraeqe in iuvenili aetate compositae*).

53 *Examen melissaeum*, s. A6r–A6v.

54 „*Uspořádání/rozvržení a cíl celé skladby*“, *Legatio Apollinis*, s. A4v–A5v.

sestoupí do Prahy. V převlečení za staré básníky (Vergilia, Horatia, Statia, Claudiana, Ovidia, Sabina, Lucretia a další) vstoupí do Akademie.

V závěru předmluvy žádá autor čtenáře, aby se nenechali pohoršit drsností nebo neobvyklostí básní, v nichž se poetové pokusili o nápodobu starých básníků. Napodobovali totiž jejich ctnosti i omyly (klady i zápory), a pak tyto vady mohou být považovány za přednosti těch, kteří se o to pokusili.⁵⁵

V této části nastiňuje autor svůj koncept, kterým propojil celý spis. Amorové jako poslové Apollóna, převlečení za antické básníky, budou přednášet své básně, v nichž se pokusí své vzory co nejvěrněji napodobit. Neustálé odvolávání se na neumělost výtvorů může znamenat autorovu *humilitas*, ale také skutečnost, že se zde o vlastní tvorbu v rámci standardní výuky daného ročníku pokusili sami studenti.

Jednotlivé básně, z nichž první dvě ještě nejsou imitace starých autorů, zahajuje úvodní *Ad Divinam Sapientiam ode*,⁵⁶ v jejímž závěru zaznívá prosba o ochranu nezkušených Múz a vedení bloudící a klopýtající Poetiky.⁵⁷

Následuje rozsáhlá skladba věnovaná promujícím bakalářům *Poema Dominis Bacculaureis sacrum*,⁵⁸ ve které se střídá básnický text s prozaickými pasážemi. Ve verších jsou využity antické motivy, stejně jako bájně příběhy (Libuše) nebo historické či nedávné události (pražská defenestrace, bitva na Bílé hoře, probíhající válka).⁵⁹ Básnický text přerušuje popis děje na scéně, např. jak Merkur, otec výmluvnosti, vdechl Amorům ducha sladké výmluvnosti, oni proměnili svůj oděv a co nejpřesněji napodobili staré básníky ve tváři i kultivovanou řečí a postojem.⁶⁰ Po dalším úseku básnického textu vystoupí jeden z Amorů, který na sebe „oblékl“ Seneku a jakožto filozof i básník přednáší prozaickou chvalořeč na filozofy.⁶¹

V přechodovém textu mezi básněmi se vrací motiv s darovanými drahými kameny, které přinesli Apollónovi společníci. Z těch si někteří básníci vybírají a vytvářejí o nich své básně, resp. imitace, *Nápodoba Ovidia*, v níž se popisuje *původ křišťálu*, *Nápodoba Lucretia o severu*, *vlasti magnetu*.⁶²

55 „*Illud nunc Lectores nostros rogamus, ne aut asperitate, aut insolita carminum offensi licentia id damnent in nobis, quod nos studiosissime sumus sectari, nimirum imitationem veterum poetarum. ... quorum si virtutes imitari non potuimus, vitia quidem sumus imitati, quae tamen vitia, si Scaligero Patri credimus, nostrae possunt esse virtutes.*“ *Legatio Apollinis*, s. A5r–A5v.

56 *Oda k božské Moudrosti*, *Legatio Apollinis*, s. A5v.

57 „*Defende Musas et calami rudes / Flexus et errantem Poësin / dirige non titubante filo.*“ *Legatio Apollinis*, s. A5v.

58 *Legatio Apollinis*, s. A5v–B5v.

59 *Legatio Apollinis*, s. B1r.

60 *Legatio Apollinis*, s. B2r.

61 *Legatio Apollinis*, s. B3v.

62 *P. Ovidii imitatio, qua crystalli origo describitur (Legatio Apollinis, s. A5v–B7r), T. Lucretii Cari imitatio de magnetum patriae septentrione (Legatio Apollinis, s. B7v–B8v).*

Následují další dary a básníci s jejich pomocí přecházejí k historickým tématům: *Nápodoba Sabina neboli Slzy Germánie*, *Nápodoba Horatia*, *prokletí občanské války*, *Nápodoba Vergilia*, *Nicetova historie*, *Nápodoba Claudiana*, *konstantinopolský triumf* nebo *Nápodoba Juvenala*, *satira o mravech a přepychu našeho století* a závěrečná *Nápodoba Papinia Statia*.⁶³

V prozaických **přechodových pasážích** mezi básněmi autor líčí, co se děje na „scéně“ a co přesně která postava dělá či říká. Např. Sabinus pozdvihne olivovou ratolest a předpovídá křesťanský mír, když tu náhle Horatius zvedne stříbrné lupy, jakoby potřísněné krví, ale svázané vavřínem a palmovými ratolestmi.⁶⁴ A pronese vzletnou řeč k filozofům, v jejímž závěru uvede další báseň, napodobující Horatia.

Pasáže působí velmi dějově a živě, téměř jako scénické poznámky. Ústrojně překlenují prostor mezi jednotlivými básněmi, vkládají další přímé řeči, promluvy a řečnické výstupy, uceleně posouvají příběh vystupujících Amorů a podtrhují autorův zvolený koncept.

Po skončení poslední básně, vypršel čas (dosl. dosypal se písek), Amorové odhodili masky a vytáhli lupy, které ukrývali pod šaty. Na jejich struny zahráli přenádhernou hudbu a radostně zapěli. Nad takovou podívanou nebylo nic půvabnějšího, ale ani smutnějšího, protože Amorové už dále nesnesli lidský pohled a po pozdravu vyrazili zpět na nebe.⁶⁵

K **závěru spisu** přistupuje Balbín poněkud nepřehledně, bez přechodu z kurzivy do antikvy (odlišné typy už se na posledních stránkách nestrídají), a tak je předěl patrný zejména změnou osoby na 1. pl. a oslovením oslavenců:

„A nyní jsme my pražští poetové dokonali toto své nepatrné počínání, ó učení páni. Zůstal nám sice na papíře Lukánus či arcibáseň Seneka a další, jež – ač připravené ke zpěvu – vyloučil nedostatek místa a času. Přijměte je, ó filozofové, a pokud by na nás někdo cenil zuby, braňte bezbranné Múzy. Neboť i když je tam mnoho vad, přesto i za ně jsme rádi, protože jsou naše. ... Žijte, a třebaže dříve byla Platónova vila Akademie poničena pozemskými bouřemi, nyní, když již byl uzavřen bezpečný

63 *Auli Sabini imitatio seu Lacrymae Germaniae (Legatio Apollinis, s. C1r–C2r), Q. Horatii Flacci imitatio, Detestatio belli civilis et classicum sacri (Legatio Apollinis, s. C3r–C4r), P. Virgilii Maronis imitatio, Historia ex Niceta l. 2. de imperio Isaaci Angeli (Legatio Apollinis, s. C4v–C6v), Cl. Claudiani imitatio, Triumphus Constantinopolitanus B. V. ex Niceta in Joan. Comneno (Legatio Apollinis, s. C8r–D2r), D. Junii Juvenalis imitatio, Satyra in saeculi nostri mores et luxum (Legatio Apollinis, s. D3r–D5r), P. Papinii Statii imitatio (Legatio Apollinis, s. D6r–D7v).*

64 *„Jam faelicem et dignam Philosophorum Pallade oleam Sabinus porrexerat, pacem Christianas inter coronas vaticinatus, cum subito Graecorum maximus admirator Horatius argenteas Lunas, menstruo quasi foedatas sanguine, lauro tamen et palmis victas, protulit, ita locutus ... Sed classicum audite.“* (Legatio Apollinis, s. C2v).

65 *Legatio Apollinis, s. D7v–D8r.*

*mír, odpočívajte mezi vavříny. Božská ruka zastavila válečné střely, aby vy jste zajásali, že konečně mohla skončit válka. Radujte se tedy a buďte zdraví! To vám přejí pražští poetové, a to jmenovitě:*⁶⁶

Následuje poslední strana tisku, na které figuruje 25 jmen studentů pražské poetiky, většina z nich urozeného původu, seřazení od nejurozenějších. V závěru seznamu je uveden typický chronogram:

*„ANNO, In qVo VIInCentIVs Caraffa roMa terrestrl ple VoVente et Coelestl rlte approbante, SoCI-etatlS lesV generalIs CreatVs est.*⁶⁷

Pokud ho spočítáme, vyjde pouze rok 1596, zřejmě nedopatřením vzniklým tiskovou chybou. Je tedy třeba ještě vyznačit *L* ve slově *CoeLestl* ($1596 + 50 = 1646$).

Závěr

V závěrečném shrnutí se pokusím odpovědět na otázky kladené na začátku. Odlišný název spisu je zřejmě třeba vnímat jako běžné dobové zjednodušení. Pokud náhodou neexistovala dvě díla velmi podobného názvu, která obě vyšla roku 1646, z nichž jedno je připisováno Balbínovi už od dob jeho současníka Nathanaela Sotvella a má odlišnou náplň než námi zkoumaný spis, tak jde spíše o nepřesnost názvu, který se přejímal z jedné příručky do druhé. Důvodem může být také málo detailní čtení, popř. úplná neznalost textu (vzhledem k malému počtu exemplářů nemusel být spis dostupný).

Za stejného předpokladu pak není z pramenů zřejmé, proč popularizační literatura přisoudila spisu náplň gratulační básně u příležitosti korunovace Ferdinanda IV. českým králem. Nepotvrdil to ani důkladný rozbor jmenovaných příruček. Důvodem může být stejné časové zařazení, tedy shodný rok vydání spisu a této události, popř. postupné rozvádění a interpretace zkratkovité informace např. z *Ottova slovníku*, které vyústilo až v paradoxní zmínku o příčině klatovského exilu z důvodu „podezření z přílišné lásky k národu“. Ve starších příručkách korunovace nefiguruje. Z podrobného čtení spisu lze myslím jednoznačně vyvodit závěr, že jde o spisek oslavující promoce filozofů, kterým se specificky věnuje i výroční zpráva. Šlo zřejmě o určité zklidnění po předchozích bouřlivých válečných letech, a jak vyplývá ze závěru spisu, autor se domnívá, že už válka skončila.

Vzhledem k faktu, že spis věnuje filozofům klementinská poetika, kde ve školním roce 1645/46 Balbín vyučoval, lze myslím s jistotou tvrdit, že je původcem textu on. Zvláště když se podobná situace opakovala v roce 1655, kdy v souvislosti s oslavou magisterské promoce filozofů vydává

66 *„Hunc nos Pragenses Poëtae tenuem orsum, ut araneoli, formavimus, Eruditi Domini, haeret adhuc in chartis nostris Lucanus, haeret Seneca Archipoëta etc., quos cantare paratos typus et tempus excludit. Accipite, o Philosophi, et si quis dentem in nos strinxerit (quia sententiam ferunt promtissime, qui nunquam consuluntur), Musas inermes defendite; nam multae necessario styli maculae, sed et has esse gaudemus, quia sunt nostrae...“ Legatio Apollinis, s. D8r.*

67 *Legatio Apollinis, s. D8v.*

sbírku básní tentokrát klementinská rétorika, ve které opět v daném roce učil Balbín. Zásadní mi pak připadá Sotvellova atribuce spisu Balbínovi v *Bibliotheca scriptorum S. J.*

K diskusi ovšem zůstává, zda šlo nejprve o školní cvičení, kdy původními autory básní (případně s následnou revizí učitele) mohli být přímo někteří ze studentů třídy, vyjmenovaných v závěru spisu (např. vybrané nejlepší práce). Nebo zda byli jen přednášejícími básní, které pro ně sepsal jejich učitel Balbín. Celý spis se nese v tónu společného holdu této třídy, což samozřejmě může odrážet autorovu *humilitas*, ale také může být opodstatněním pro naši otázku, nakolik byli studenti schopni vlastní autorské tvorby (resp. zde *imitatio* velkých básnických vzorů).

Jistě by bylo zajímavé detailněji analyzovat jednotlivé básně, a to jak formálně, nakolik jsou věrné svým antickým předobrazům, tak obsahově, např. z hlediska jejich dobové aktualizace. Hlubší rozbor by bylo možné věnovat konceptu Apollóna a Amorů/Lásek, jakožto jeho poslů, a zkoumat, nakolik motivicky odpovídá dobovým textům. Dále si lze klást otázku, zda můžeme v případě tohoto spisu mluvit o novém umění elokvence, barokním konceptismu, ke kterému se Balbín v počátcích své práce klonil, ale později upřednostňoval spíše humanistickou umě-
řenost.⁶⁸

Souhlasím s Olgou Spěvákovou, že strohost tisku, malý rozsah i minimum dochovaných exemplářů může znamenat, že si Balbín (spolu se studenty?) financoval vydání sám v malém nákladu a exempláře si víceméně rozebrali. Některé pak mohli věnovat právě filozofům, kterým byla celá oslava určena, popř. jejich profesorům a univerzitním představitelům.

Legatio Apollinis není typická básnická sbírka s volně nebo tematicky řazenými básněmi, ale promyšlený poetický koncept, rámující jednotlivé výstupy (zde imitační básně), založený na hře se slovy *amo – Amor – amor Scientiae = láska k moudrosti, tj. Philosophia*. Důležité jsou zde i přechodové pasáže, které vyznívají jako názorný popis celého vystoupení. Proto si dokážu sbírku představit jako jakési hrané výstupy, kde jednotliví studenti představovali alegorické postavy nebo antické básníky a přednášeli jejich verše. Básnické pásmo mohlo být doprovodnou součástí slavnostní ceremonie bakalářských promócí a současně prezentací práce gymnaziálních studentů, které zase naopak mohlo univerzitní prostředí i úspěšní absolventi motivovat k dalšímu studiu na univerzitě. Závěrečnou otázkou tedy zůstává, zda se představení skutečně hrálo, nebo jde jen o iluzi pro čtenáře, v jakém kontextu básně číst. Ať už zní odpověď ano, či ne, jde o dílo barvitě, bohatě a jistě i inspirativní nejen pro studenty.

68 Viz v tomto sborníku příspěvek Martina Svatoše.

Jana Kolářová

**Balbínovo *Examen melissaeum*
mezi humanistickou a barokní poetikou**

Básnická sbírka Bohuslava Balbína *Examen melissaeum* (Včelí roj, poprvé 1655, znovu v rozšířené podobě 1663, 1670 a 1687)¹ nestojí v centru pozornosti jeho obsáhlého díla a je zastíněna pracemi zásadnějšími. Ačkoli se Balbín věnoval latinskému veršování v průběhu celého života (objevuje se porůznu např. v jeho hagiografických spisech či literárních zápiscích), básnickou sbírku vydal pouze jednou. Ve svém příspěvku bych se chtěla zaměřit na její obsahovou stránku a stručně zhodnotit charakter její poetiky, v níž se snoubí odkaz latinského humanistického básnictví a barokní obraznosti.

Latinská humanistická poezie v českých zemích po Bílé hoře sice zaznamenala kvantitativní úbytek, avšak její vývoj se rozhodně nepřerušil. Autoři, nyní většinou absolventi jezuitských či piaristických gymnázií, procházeli klasickým vzděláním a jejich znalost antické rétoriky a klasiků nebyla ve srovnání s předbělohorským vzdělávacím systémem nijak umenšena. Nadále se pěstovaly literární žánry oblíbené již v antice a v době humanismu, včetně příležitostné poezie, kam patřily zejména oslavné básně či epigramy, skládané v tradičních antických metrech.²

Hodnocení sbírky *Examen melissaeum* v kontextu Balbínova díla bylo často spíše zdrženlivé, nebo mu byla věnována jen malá pozornost. Historikové Jan Kučera a Jiří Rak konstatují, že „o Balbínových verších lze jen v řídkých případech říci, že jsou opravdovou poezií“³ a že „na skutečné ceně Balbínových veršů nic nemění ani občasný poetický záblesk“.⁴ Jejich přínos spatřují spíše v možnosti nahlédnout do barokní mentality, případně jako dokreslení Balbínova duchovního profilu.

Examen melissaeum je obsáhlou sbírkou tvořenou více než tisícovkou básní, jež jsou rozděleny do šesti oddílů. Mnohé verše ovšem nejsou původní, nýbrž pouhými překlady či parafrázemi antických a humanistických autorů. Dílo je dedikováno Ferdinandu Vilému Slavatovi z Chlumu a Košumberka.

Balbín sám v přemluvě hodnotil svou sbírku takto: „*Básničky ty jsou dílem hravým a nehodí se pro oděné togou nebo palliem, nýbrž spíše jen pro tunikou se odívající. Včeličky se vyrojily ve svobodě lesa, mezi starostmi o dějiny a pracemi vychovatelskými, zrodivše se spíše v kalamári než v duchu. Nedávno se vyrojily, pro vzbouření vyhnané, hrubé pracovnice, většinou za mého mládí složené.*“⁵ Autor nezastírá inspiraci antickými klasiky (především Martialem) i dalšími vzory, jako byl oblíbený velšský epigramatik John Owen, vlámský jezuita Bernard Bauhusius a další, o nichž se zmíníme dále. Verše jsou věnovány mnoha konkrétním osobnostem (namátkou Vilému Slavatovi, Karlu Škrétovi, Janu Markovi Marci, Michalu Pěčkovi z Radostic; satiry na Jana Husa,

1 V našem příspěvku se nebudeme věnovat rozdílům mezi jednotlivými vydáními. Více o této problematice viz Olga SPĚVÁKOVÁ, *První vydání Balbínovy sbírky Examen melissaeum: Praha 1655*. Listy filologické 123, 2000, č. 3–4, s. 300–317.

2 Martin SVATOŠ, *Latinská literatura v Čechách 1620–1760*, in: Vít Vlnas (ed.), *Sláva barokní Čechie. Stati o umění, kultuře a společnosti 17. a 18. století*, Praha 2001, s. 255.

3 Jan Pavel KUČERA – Jiří RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1983, s. 113.

4 Tamtéž.

5 Antonín REJZEK, *Bohuslav Balbín T.J. Jeho život a práce*, Praha 1908, s. 271.

Martina Luthera, Jana Kalvína), městům (Plzni), světcům (vedle českých svatých patronů např. sv. Ignaciovi, sv. Františku Xaverskému, sv. Františku z Asissi a dalším); neopominutelná je v tomto smyslu také mariánská tematika. Jiné texty se kriticky vyslovují k nešvarům doby (Čechové a chudoba) či lidským nectnostem (nemírné pití), často zejména ženským⁶. Balbín si las-
kavě dobírá i své přátele (tloušťka Jana Marka Marci, jenž byl jeho osobním lékařem⁷ a rovněž se zde projevuje jeho vlastenectví (Pomlouváči Čech⁸ nebo epigram zmíněnému Pěčkovi z Radostic, latinsky píšícímu básníkovi, jenž psal hrubě urážlivé verše na Čechy).

Kvantitativně převažují epigramy s náboženským obsahem, v nichž však výše citovaní autoři balbínovské monografie spatřují spíše slabší části sbírky, neboť podle jejich názoru postrádají hlubší metafyzický záběr, příznačný pro dobovou barokní lyriku.⁹ To však i podle vlastních autorových slov ani nebylo jeho cílem a je otázkou, zda lze od žánru epigramu v tradičním pojetí něco takového očekávat.

Jako nejzajímavější hodnotí Kučera a Rak Balbínovy příležitostné epigramy, vztahující se ke každodennímu životu a satiricky a vtipně jej glosující. Balbínova satira nebyla šíziravá, schopnost humorného nadhledu mu však nepochybně byla vlastní – některé básně překvapí skutečně vtipnou pointou.

Část epigramů má vlasteneckou tematiku, ani zde však žánr nedovoluje pustit se do větší hloubky a patosu, který známe z pozdějších Balbínových děl.

Ponechme v tuto chvíli stranou básnické kvality jednotlivých tematických okruhů Balbínových epigramů a zaměříme se na charakter jeho poetiky.

Balbínův styl hodnotilo v průběhu času více badatelů a panuje mezi nimi shoda: jako jednoho z posledních zastánců humanistického literárního klasicismu jej chápe Ladislav Varcl či Eduard Petrů,¹⁰ jenž v této souvislosti tvrdí, že „literatura latinská (v pobělohorské době – JK) stále ochotněji přejímal[a] podněty barokní poetiky, do značné míry vzdálené Balbínovu pojetí literatury“.¹¹ Josef Hejnic se zabýval Balbínovým stylem obšírněji; právě ve sbírce *Examen melissae-*

6 „Ceres hledala kdys svou dceru v podsvětí stínech / ach, kolik nyní dcer máteře v podsvětí mají.“ (Špatná výchova dcer); „Vlečku za sebou má jak žena tak kometa hrozná; / která z nich škodlivá víc, příteli, neuhádám.“ (Vlečka); „Muži příroda zbroj dala sama davši mu vousy, / ústům ochranou jsou; marně je hledáš u žen.“ (Mnohomluvné ženy). Epigramy citovány podle A. REJZEK, *Bohuslav Balbín*, s. 275, 276, 277. Překlad pořídil František Žák. Několik epigramů citovaných Rejkem přeložil na jeho žádost i Jaroslav Vrchlický.

7 „Zmíraje, kázal Žizka z kůže své sdělati buben; / z břicha tvého ty za živa buben již máš.“ (Tlustému příteli). A. REJZEK, *Bohuslav Balbín*, s. 278. Přeložil Jaroslav Vrchlický.

8 „Často prý říkavals, staří že Čechové jídali osly; / tenkrát ty býti živ, sežrán bys dávno již byl.“ (Pomlouváči Čech). A. REJZEK, *Bohuslav Balbín*, s. 278. Překlad Jaroslav Vrchlický.

9 J. P. KUČERA – J. RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo*, s. 115.

10 Viz Lubor KYSUČAN, *Antické tradice v barokní latinské literatuře českých zemí*, Olomouc 2011, s. 90.

11 Eduard PETRŮ, *Bohuslav Balbín jako teoretik literatury a literární historik*, in: Zuzana Pokorná – Martin Svatoš (edd.), *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách*, Praha 1992, s. 162.

um spatřuje doklad jeho zájmu o klasickou vzdělanost, a to mj. díky překladu 155 řeckých epigramů ze sbírky Anthologia Graeca, jež jsou do Včelího roje zařazeny (Balbín se o nich zmiňuje i ve Verisimiliích). Podle Hejnice je tento fakt, stejně jako Balbínův zájem o dílo nizozemského filologa Iusta Lipsia a Erasma Rotterdamského, dokladem jeho kladného vztahu k českému i evropskému humanismu.¹² Hejnic v této souvislosti analyzuje také Balbínovy polemiky s Pěčkou, Melicharem Goldastem a především Bernardem Ignácem z Martinic, přičemž shledává ve všech případech, že Balbín se uchyluje ke kritickému hodnocení jejich stylu, který charakterizuje jako barbarický (tj. odporující klasickým zásadám). Hejnic tak konstatuje, že „*Balbín z klasicismu vytvořil svůj bojový program a formální, ale nesmírně významné pouto, které jej (...) spojilo s celou předchozí epochou našeho humanismu (...)*“.¹³

O Balbínově pojetí básnictví se zmiňuje v poněkud jiné souvislosti také Jiří Pelán ve studii *K otázce marinismu v české barokní poezii*. Konstatuje, že „*jeho (Balbínovy – JK) estetické preference jsou bezpečně zakotveny v klasickém antickém dědictví a v nejmenším nemíní zpochybňovat autoritu klasiků ve jménu ostrovtipného modernismu (...)*“ a dodává, že „*jako celek se jeho poetika značně přesvědčivě hlásí k názorům, jež v Itálii hlásaly klasicizující poetiky 16. století, vybudované kolem postulátu imitace starých*“.¹⁴ Balbínovými vzory jsou vedle antických klasiků nizozemští humanističtí básníci a učenci Janus Dousa, Daniel Heinsius a autor poetiky Iulius Caesar Scali-ger, odkazuje také na Jakoba Pontana (Spanmüllera) a další autory, které jsme už zmínili.

Epigramy se však zároveň tomuto klasickému ideálu poněkud vymykají. Jistý Balbínův odklon od převážně klasicizující tendence směrem k barokizujícímu stylu spatřuje Jiří Pelán již v samotném Balbínově zájmu o epigram, jemuž přisuzuje (cituje heslo „Secentismo“ Maria Praze v *Enciclopedia italiana*) centrální místo v barokním žánrovém systému. Podíváme-li se na charakteristiku tohoto žánru, jak ji popisuje sám Balbín ve svých Verisimiliích, nalezneme přesvědčivé doklady Pelánova tvrzení. Balbín zmiňuje podstatu bezprostředního humoru, jenž by měla být epigramům vlastní: „*Vtipným nedělá technika, nýbrž přirozenost, a půvabný a uhlazený talent nevzniká předpisy, nýbrž geniem jakési rozprostřené živosti a svobodnosti, která je připravena povědět cokoli, co může pobavit*“.¹⁵ Balbín na tomto místě rovněž cituje z předmluvy ke své vlastní sbírce *Examen melissaem*, když hovoří o tom, že je nesnadné se tímto žánrem zalíbit všem – vzbuzuje rozporuplné hodnocení; co jednomu připadá vtipné, druhému se jeví „*mdlé a studené*“ – humor nelze jednoduše spoutat předpisy a pravidly. A dále uvádí: „*Těměř všechny vtipnosti jsou improvisace, čili musí být nečekány, aby mohly bavit...*“¹⁶ A na jiném místě: „*Tolik měj za zcela jisté, že každá ostrovtipnost musí být neočekávaná...*“¹⁷

12 Josef HEJNIC, *Balbínovské kontinuity*, in: Zuzana Pokorná – Martin Svatoš (edd.), Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách, Praha 1992, s. 181, 182.

13 Josef HEJNIC, *Balbínova cesta za antikou*, Listy filologické 97, 1974, č. 4, s. 217–233.

14 Jiří PELÁN, *K otázce „marinismu“ v české barokní poezii*, Česká literatura 48, 2000, č. 1, s. 29.

15 Bohuslav BALBÍN, *Verisimilia humaniorum disciplinarum. Nástin humanitních disciplín*, Praha 1969, s. 142–143.

16 Tamtéž, s. 145.

17 Tamtéž, s. 158.

Balbín tedy připouští, že jistá živelnost a „neukázněnost“ může v tomto případě klasický umě-
řený ideál narušit a je to dokonce záhodno.

V Balbínových epigramech se však uplatňuje barokní obraznost i jinými způsoby. Objevují se zde neotřelá přirovnání či překvapivé paralely. Najdeme zde obraz Jezulátka jako tesaře, gramatika, hudebníka či geometra,¹⁸ tedy metafory známé i z české duchovní lyriky doby baroka; mnohé epigramy připomenou svým překvapivým nápadem konceptuální homiletiku (epigram na Pannu Marii Svatohorskou¹⁹ či Staroboleslavské Palladium). Velmi časté jsou různé jazykové hříčky (aliterace, přesmyčky – Roma / mora; hříčky vyplývající z podobnosti slov různého významu – lumina / limina, včetně např. podobně znějících slov v latině a řečtině – filia lat. = dcera / Φιλία řec. = přátelství²⁰). Tyto jazykové ozdoby upomínají na styl nova eloquentia s jejím důrazem na ostrovtip (acutezza). V případech, kdy Balbín tvoří jako poeta doctus a pointa básně vzniká na základě příliš sofistickované kombinace nebo aluze, která by nemusela být čtenáři zřejmá, zpravidla Balbín smysl epigramu pod jeho textem vyloží (např. odkazem na osvětlující citát z autority) nebo objasní význam řeckého slova apod. Tento rys upomene opět spíše na Balbína – klasicky vzdělaného učenice.

Balbínovu poezii můžeme tedy chápat jako doklad jisté stylové dichotomie, jež byla typická pro latinskou literaturu 17. století (podobným příkladem může být též dílo J. A. Komenského). Její vznik dokládá autorovu všestrannost, soulad jeho teoretických názorů s vlastní tvorbou a v neposlední řadě zde autora poznáváme z méně obvyklé strany – té humorné a hravé. Z rozsáhlého Balbínova díla byly přeloženy jeho zásadní práce, mnohé však dosud zůstává dostupné pouze v latinském originále. Domníváme se, že edice a překlad výboru z Balbínových epigramů by mohl najít své čtenáře i dnes.

18 „Syrakusské ždáš snahy, pachole, obnovovat zas, / nebesa v kolébce tvé, země též zmítají se. / Místo ti dáno, a tys' hnulo, nemluvně, celíčkým světem, / násilně otevřena cesta je ze země v ráj. / Koule vymršťena byla z života přecistě panny, / hvězdy prosí za mír, z hrozící války mají strach. / Na mnoho loktů zdi jsou u nebes strženy rázem, / netřeba berana již, Beránek silnější jest.“ (Jezulátko geometrem). A. REJZEK, Bohuslav Balbín, s. 275.

19 „Cum sint, virgo, in te totius lumina mundi / in te tot caeci lumina repperiunt!“ (Ad Divam Virginem Sancti Montis in Bohemia, apud quam caeci curantur). Bohuslaus BALBINUS, *Examen melissaeum, id est Novarum apicularum colonia, quae aculeolis suis armatae ad gentilitiam Slavatarum rosam deducuntur...*, Viennae 1670, s. 5.

20 „Filiolam cur esse doles tibi Carole natam? / Filia si nata est, nata tibi Φιλία est.“ (Solatium amico, cui nata est filia). B. BALBINUS, *Examen melissaeum*, s. 9.

Petra Zelenková

**Bohuslav Balbín, „frater Henricus“
a frontispis *Examen melissaeum* (1655)**

Apendix: *Nautilus sapientiae portitor* (1654)

Věnováno prof. PhDr. Pavlu Preissovi, DrSc., k 95letému jubileu.

Tento příspěvek je upravenou a rozšířenou verzí článku Bohuslav Balbín, Frater Henricus, and the Barberini Bees: Notes on the Frontispiece of Balbín's *Examen melissaeum* (1655) / Bohuslav Balbín, frater Henricus a barberinské včely: K frontispisu Balbínova díla *Examen melissaeum* (1655), in: *Ars lineraris* XI, 2021, s. 4–13; 122–127. Článek vznikl v rámci řešení grantového projektu *Karel Škréta (1610–1674) a univerzitní teze v českých zemích* (GA19–18098S) podpořeného Grantovou agenturou ČR. Za překlady latiny a konzultace děkuji Mgr. Vojtěchu Pelcovi z Kabinetu pro klasická studia, FLÚ AV ČR.

Sborník konference uspořádané v roce 1988 k 300letému výročí smrti Bohuslava Balbína obsahuje několik uměleckohistoricky zaměřených příspěvků, které časem neztratily nic na svých kvalitách. ¹ Oddíl „Výtvarný barok“ sborníku je sestaven z článků Jiřího Kropáčka, Jana Royta, Ivo Kořána, Vít Vlnase, Lubomíra Sršně a Pavla Preisse, jemuž tuto svoji studii věnuji. Jiří Kropáček téma shrnul „Bohuslav Balbín a výtvarné umění“ a vyzval k hlubšímu zkoumání Balbína jako raného českého dějepisce umění;² k tomu ovšem dosud nedošlo. Příznačně v oddílu věnovaném literatuře byla ve sborníku publikována objevná a inspirativní studie historika umění Lubomíra Konečného *Bohuslav Balbín a emblematika*, na niž ve svém příspěvku částečně navážu.³

Z řady Balbínových děl je zřejmé, že kromě obzvláštního intelektuálního nadání disponoval také mimořádným pozorovacím talentem, který uplatňoval právě tak při vnímání umění jako při pozorování přírody a pamětihodností.⁴ Vrozená všímavost a smysl pro detail se u něj pojily s vynikající vizuální pamětí, kterou si vědomě pěstoval, a radil tak činit i svým žákům.⁵ Ve *Verisimiliích* opakovaně připomínal studentům nutnost prohlížet si obrazy významných umělců. Rozvíjel také tezi blízkosti výtvarného umění k poesii, chválil díla malířů a sochařů a dokonce sestavil jakousi stručnou ikonografickou příručku, když popsal některé postavy antické mytologie a personifikace s jejich atributy. Studentům ve *Verisimiliích* výslovně doporučoval: „*Je – a častokrát jsem to opakoval – jakási chvályhodná zvidavost bedlivě prohlížet portréty a obrazy velikých umělců, jako Raffaela z Urbina a dalších Italů, a dále Rubense, Dürera, Sadelera, Galle, Moncorneta, a u nás emblemata* [univerzitní teze] českého malíře Karla Škréty“.⁶

Je jasné, že Balbín neměl na mysli „obrazy velikých umělců“ *sensu stricto*, ale jejich grafické reprodukce, neboť většinou pouze tak mohla být díla slavných mistrů žákům dostupná. V té

1 Zuzana POKORNÁ – Martin SVATOŠ (edd.), *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. Sborník z konference Památníku národního písemnictví*, Praha 1992.

2 Jiří KROPÁČEK, *Výtvarné umění u Bohuslava Balbína*, tamtéž, s. 111–121.

3 Lubomír KONEČNÝ, *Bohuslav Balbín a emblematika*, tamtéž, s. 165–180.

4 Srov. Bohuslav BALBÍN, *Krásy a bohatství české země* [výběr z *Miscellanea historica regni Bohemiae*], překlad a ed. Helena Businská, Praha 1986; TÝŽ, *Rozmanitosti z historie Království českého* [výběr z *Miscellanea historica regni Bohemiae*], překlad Jiří A. Čepelák, Praha 2017.

5 K Balbínovým návodům, jak pozorovat a „číst“ obrazy, srov. Štěpán VÁCHA, *Tváří v tvář publiku. Škrétovy historiae sacrae pohledem soudobé umělecké teorie a maliřské praxe*, in: Lenka Stolárová – Vít Vlnas (eds.), Karel Škréta. 1610–1674. Studie a dokumenty, Praha 2011, s. 101–127, zejm. s. 104.

6 „*Imagines laudatorum artificum inspiciendae. Est, (quod saepe dixi) est quaedam laudata curiositas, imagines et picturas magnorum artificum sedulo inspicere, quales sunt Raphaelis Urbinatis, et ceterorum Itolorum, item Rubeni, Dureri, Sadeleri, Galei, Moncorneti, et apud nos antiquis non cessuri, Bohemi pictoris Carolis Scretae Emblemata; hi non tantum apparatus personarum, sed gestes insignes, et raros in affectibus ostendunt*“. Bohuslaus BALBINUS, *Verisimilia humaniorum disciplinarum*, Pragae 1666, s. 216–217. Srov. Bohuslav BALBÍN, *Rukověť humanitních disciplín*; k vydání připravila, komentářem a poznámkami opatřila a z latinského originálu s použitím překladu Bohumila Ryby přeložila Olga Spevak = *Verisimilia humaniorum disciplinarum* / Bohuslai Balbini; editit, commentario notisque instruxit et in linguam Bohemicam post Bohumil Ryba vertit Olga Spevak, Praha 2006, s. 472–475.

souvislosti je příznačné, že na stejné úrovni s malíři Raffaelem či Rubensem jmenoval rytce 16. a 17. století – příslušníky rodin grafiků Sadelerů a Galle.⁷

Grafické výzdobě knih i volným rytinám věnoval Balbín značný zájem a vysoce si cenil jejich námětů. Svým žákům doporučoval „*zkoumavě prohlížet*“ alegorické frontispisy knih a „*chytře je uplatňovat*“ jako látku či inspiraci k oslavným deklamacím.⁸

Nebyla to ale pouze obsahová stránka grafických listů, co poutalo Balbínovu pozornost. Dopisy, které napsal rektorovi brněnské jezuitské koleje v souvislosti s připravovaným vydáním spisu *Diva Turzanensis* (Olomouc 1658), dokládají jeho obeznamenost s praktickými záležitostmi grafiky a tisku. O dvou měděných plotnách augsburského rytce Wolfganga Kiliana, z nichž měly být vytištěny ilustrace, napsal: „*Posílám...obě neporušené matrice. Nedovolte prosím, aby se jich někdo dotýkal nehty, poněvadž by se okamžitě objevily rýhy; neměly by se také zaprášit. Krom toho vlhká místnost neprospívá žádnému kovu, obzvláště ovšem mědi.*“⁹ Balbín rovněž rektorovi sděloval svou představu ohledně podoby připravované knihy i své zkušenosti týkající se volby papíru, formátu, velikosti písma i kvality tiskáren.¹⁰ V kontextu knižní a grafické produkce v českých zemích by si tyto dopisy zasloužily více pozornosti. Dokládají, že Balbín věnoval knihám mimořádnou pozornost jak z hlediska obsahového, tak z estetického, a že řešil rovněž praktické záležitosti tisku. Tento přístup je zcela v souladu s komplexností Balbínova vnímání a jeho práce.

Obzvláštní zálibu měl Balbín v emblematicce, pro niž byla „komplexnost“ vnímání charakteristická, ba přímo nutná. Jako specifický umělecký druh na pomezí výtvarného umění a literatury umožňovaly emblémy Balbínovi plně využít vizuální i slovesný talent a propojit ho s intelektuálními hříčkami. V již zmíněné průkopnické studii *Bohuslav Balbín a emblematika* představil Lubomír Konečný Balbína jako teoretika ale i praktika emblematicky.¹¹ Emblémům se Balbín věnoval ve *Verisimiliích* i v dalších textech.¹² Jako aktivní emblematick se projevil např. v *Poznámkách k Verisimiliím* (*Notae in Verisimilia*, Pragae 1666), kde navrhl více než 50 emblémů. Dalších invence emblémů obsahuje jeho rukopis *Libellus Emblematum*.¹³

7 Zařazení nijak významného grafika Balthasara Moncorneta (1598–1668) k předním rytčům manýristu a baroka je z dnešního pohledu záhadou.

8 „*Frontispicia librorum, si curiose notentur, et prudenter accommodentur*“, B. BALBINUS, *Verisimilia*, s. 219. Srov. B. BALBÍN, *Rukověť*, s. 479.

9 Bohuslav BALBÍN, *Pamětní nápis Bernardu Ignácovi z Martinic*, překlad a ed. Josef Hejnic, Praha 1988, s. 99.

10 Těchto šest pozoruhodných dopisů zařadil Josef Hejnic jako appendix do edice *Pamětního nápisu*, tamtéž, s. 99–113.

11 L. KONEČNÝ, *Bohuslav Balbín a emblematika*. Studie byla zařazena také do edice vybraných studií Lubomíra Konečného a rovněž vydána v anglickém překladu: Lubomír KONEČNÝ, *Mezi textem a obrazem. Miscellanea z historie emblematicky*, Praha 2002, s. 44–70; TÝŽ, „*The Emblem Theory and Practice of Bohuslav BALBÍN, S.J.*“, in: John T. Cull – Peter M. Daly (ed.), *In Nocte Consilium: Studies in Emblematics in Honor of Pedro F. Campa*, Baden–Baden 2011, s. 223–238.

12 B. BALBINUS, *Verisimilia*, s. 196–205; Srov. B. BALBÍN, *Rukověť*, s. 438–455.

13 L. KONEČNÝ, *Mezi textem a obrazem*, s. 44–45, 48–49.

Přes veškerý Balbínův zájem o umění a emblemiku dosud nebylo identifikováno konkrétní realizovaný emblém, grafický list nebo frontispis, které by navrhl. Pokusím se nyní doložit, že takovým dílem byl s nejvyšší pravděpodobností frontispis prvního vydání knihy *Examen melissaeum* z roku 1655.

Soubor epigramů *Examen melissaeum* (*Včelí roj*) patří k neoriginálnějším Balbínovým dílům. Dlouho se mělo za to, že sbírka poprvé vyšla v Praze v roce 1663 (podruhé ve Vídni roku 1670 a naposledy 1687 v Kolíně nad Rýnem).¹⁴ První vydání *Examen* však vyšlo v roce 1655 jako anonymní knížka, kterou do *Bibliografie spisů Bohuslava Balbína* zařadila v roce 1989 Anežka Baďurová.¹⁵ Do širšího povědomí pak první vydání *Examenu* uvedla Olga Spěváková ve studii, v níž rozvedla důkazy pro Balbínovo autorství a dosti podrobně se věnovala srovnání dvou nejstarších vydání *Examenu* – z roku 1655 a roku 1663.¹⁶

Titul vydání z roku 1655 sice neuvádí Balbínovo autorství v titulu, jmenován je zde však dvakrát – v úvodní dedikaci studentů rétoriky („*Profesorem nostrum Bohuslaum Aloysium Balbinum*“) a v krátkém věnování na konci knížky („*Clientuli Rhetores. Sub Professore R. P. Bohusalo Aloysto Balbino*“).

Jak udává podtitul, knížku věnovali studenti rétoriky, tj. posledního ročníku jezuitského gymnázia, k počtu nově jmenovaných magistrů filozofie roku 1655.¹⁷ Podobné gratulační tisky mladších studentů, nejčastěji z posledních gymnaziálních tříd poetiky a rétoriky, vydané na počest neomagistrům či neobakalářům filozofie, byly na pražské univerzitě v 17. století velmi oblíbené. Mívaly podobu nejrůznějších panegyrik, sbírek emblémů, publikací heraldického charakteru nebo i volných grafických list – a v případě *Examenu* byla zvolena v tomto žánru vzácná forma epigramů. Za autory těchto publikací jezuitských gymnázií jsou tradičně považováni profesori, lze ale předpokládat, že je vypracovávali v rozličné míře spolupráce se svými žáky. Balbín ve svých pozdějších textech psal o *Examen* z roku 1655 jako o vlastním díle, které vydal se „*zamlčeným autorstvím*“ („*tacito nomine*“).¹⁸ Kniha ale musela vzniknout s alespoň částečnou spoluprací jeho žáků, neboť v červnu roku 1655 Balbín těžce onemocněl. Tuto skutečnost popsali studenti v dedikačním textu:

14 Tuto chronologii ovšem rozporovaly již údaje v titulu zmíněných vydání, kdy vídeňské je označeno jako „*editio tertia*“ a kolínské „*editio quarta*“.

15 Anežka BAĎUROVÁ, *Bibliografie spisů Bohuslava Balbína vytištěných do roku 1800*, 2 sv., Praha 1989, I, s. 76–79.

16 Olga SPĚVÁKOVÁ, *První vydání Balbínovy sbírky epigramů Examen melissaeum: Praha 1655*, *Listy filologické* 123, 2000, s. 300–317.

17 [Bohuslaus BALBINUS], *Examen melissaeum, id est Apum novarum colonia, hac aestate nata, ad laurum Philosophicam deducta, aculeolis seu epigrammatis 500 amplius armata, honori et amori Philosophorum, in Alma Caesarum Universitate Carolo-Ferdinandaea Pragae laureatorum, consecrata et oblata. Offerebant Academici Rhetores Pragenses*, Pragae 1655.

18 O. SPĚVÁKOVÁ, *První vydání*, s. 303.

„To, co jsme sepsali, je práci ne více než jednoho měsíce, leč ve dne v noci. Dále pak důstojného Otce, našeho Bohuslava Balbína (...) jehož dlouho sužovala vážná, skličující choroba, již se nakazil od jednoho z nás. Na pokraji smrti z ní vyvázl péčí velkého českého Hippokrata [Jana Marka Marciho]; ještě se jeho zdraví plně nezacelilo a již se chopil pera a vlastním příkladem vybízel nás ke skládání sladkých veršů.“¹⁹

Vydání *Exameny* z roku 1655 je zatím zjištěno v jediném exempláři, uloženém v Národní knihovně ČR.²⁰ Naštěstí se tato drobná knížka zachovala včetně alegorického frontispisu. (OBR²¹)

Knihovnickou formou jej popsala Anežka Baďurová, která zaznamenala i nenápadný monogram rytce „F. H.“ a s otazníkem navrhla autorství „fratera Henrica“.²² Ve své jinak podrobné studii o *Exameny* nevěnovala Olga Spěváková frontispisu žádnou pozornost.

Patrně se jí, ale ani dalším badatelům, patrně nejevil jako dílo hodné zkoumání. Ani v čerstvě vydaném soupisu bohemikálních barokních frontispisů Hany Beránkové není frontispis uveden jako dílo „fratera Henrica“ nebo zmíněn ve výkladové části.²³ Pokusím se však ukázat, že jde o obsahově zajímavou rytinu, jejíž koncepce byla vytvořena s nespornou ikonografickou erudicí.

Autorem frontispisu byl skutečně „frater Henricus“, grafik z kláštera bosých augustiniánů Na Zderaze na Novém Městě pražském. Jeho signatura „F. H.“ je umístěna u kořene stromu. Bratr Jindřich, nejčastěji uváděný zažitou podobou jména „frater Henricus“, rozhodně nepatřil k řádovým rytcům–diletantům, s jejichž neumělými pracemi se v barokní grafice setkáváme. Dochované dílo ho představuje jako talentovaného a školeného grafika, jehož věhlas a dílo přesáhly hranice českých zemí. Svou činnost v Praze zahájil v čtyřicátých letech 17. století a intenzivně tvořil do roku 1657; v roce 1658 zemřel.²⁴ Činný byl jako autorský i reprodukční grafik. Pokud tvořil na základě cizí předlohy, jednalo se často o kresby Karla Škréty. Pracoval převážně v technice leptu, v pražském prostředí tehdy méně obvyklé. Nejlepší rytiny bratra Jindřicha překvapují vysokou úrovní grafického provedení, takže jedno z jeho děl bylo dokonce připsáno

19 Překlad z dedikačního textu citován tamtéž, s. 312–313.

20 [Bohuslaus BALBINUS], *Examen melissaeum, id est Apum novarum colonia, hac aestate nata, ad laurum Philosophicam deducta, aculeolis seu epigrammatis 500 amplius armata, honori et amori Philosophorum, in Alma Caesarum Universitate Carolo-Ferdinandaea Praegae laureatorum, consecrata et oblata. Offerebant Academici Rhetores Pragenses*, Praegae 1655, Národní knihovna České republiky (NK ČR), sign. 49 G 100.

21 Frater Henricus, frontispis *Examen melissaeum*, Praegae 1655, NK ČR, (https://imagines.manuscriptorium.com/loris/NKCR__NKCR_49_G_000100_01SVQW6-cs/IMG00000007/full/pct:40/0/default.jpg [3. 12. 2021]).

22 A. BAĐUROVÁ, *Bibliografie spisů Bohuslava Balbína*, s. 78.

23 Hana BERÁNKOVÁ, *Barokní frontispisy v tiskařské bohemikální produkci*, Praha 2001, II, s. 21, F0024.

24 Pro bibliografii k „frateru Henricovi“ viz Petra ZELENKOVÁ, *Frater Henricus a Karel Škréta*, in: Lenka Stolárová – Kateřina Holečková (edd.), *Karel Škréta (1610–1674). Dílo a doba. Studie, dokumenty, prameny*, Praha 2013, s. 149–163.

Václavu Hollarovi.²⁵ Jiné listy však vykazují zběžnější grafický rukopis; příčinou mohla být účast pomocníka i práce v časovém tlaku.

Vrchol grafické produkce bratra Jindřicha nastal v padesátých letech. Těžiště jeho tvorby spočívalo hlavně v oblasti knižní grafiky – ilustracemi a frontispisy zdobil tisky domovského kláštera, ale také jezuitské akademie a univerzity. V roce 1654 vytvořil například frontispis pro slavné dílo o kvadratuře kruhu, jehož autorem byl matematik, fyzik a lékař Jan Marek Marci z Kronlandu. Když v průběhu příprav vydání *Examen* Balbín onemocněl neštovicemi, vyléčil jej právě Jan Marek Marci, a oba učenci se přitom spřátelili.²⁶

Tvorba bratra Jindřicha musela být Balbínovi dobře známa, a to jak z akademického prostředí, tak skrze společné přátele – Jana Marka Marciho či Karla Škrétu. Není tedy divu, že právě jej si zvolil za spoluvůrce frontispisu pro *Examen* – své první knihy opatřené grafickou výzdobou.

Bratr Jindřich byl vyhledáván nejen pro svou zručnost a zkušenosti, ale také pečlivost s jakou přistupoval k ikonografické stránce vyobrazení. Nedávno byla zveřejněná korespondence řeholníků z augustiniánského kláštera v bavorské Taxe, kteří si u bratra Jindřicha objednali dvě rytiny. Z této korespondence je zřejmé, jak intenzivně probíhala diskuse mezi objednavateli a umělcem o výsledné podobě grafických listů.²⁷ Dále dopisy dokládají, že bratr Jindřich byl v roce 1655 [tedy v roce vydání *Examenu*] zavalen prací a bavorští augustiniáni se snažně připomínali, aby si našel čas na jejich zakázku.

Právě snaha vyhovět mnohým objednavatelům a nakumulování zakázek byly podle všeho příčinou kolísající úrovně děl bratra Jindřicha. Je vlastně jisté, že frontispis *Examenu* vznikl pod značným časovým tlakem, jak ostatně v dedikaci konstatovali i sami studenti. V červnu 1655 Balbín onemocněl, tedy v době přípravy knížky, která měla být vytištěna do promoce neomagistrů, tedy do září. K tomu se přidala nesporná vytíženost bratra Jindřicha. Tyto okolnosti byly patrně důvodem chvatného grafického rukopisu frontispisu.

Program rytiny byl však dobře promyšlený. Vzhledem k Balbínovu intenzivnímu zájmu o alegorické grafické listy a emblematiku můžeme soudit, že bratru Jindřichovi poskytl nejen koncept a kompoziční rozvrh frontispisu, ale také pomocný obrazový materiál.

25 Jde o *Vera effigies sv. Václava* z roku 1643, srov. Petra ZELENKOVÁ, *Barokní grafika 17. století v zemích Koruny české / Seventeenth-Century Baroque Prints in the Lands of the Bohemian Crown*, Praha 2009, s. 24–25, č. k. 4.

26 Antonín REJZEK, *P. Bohuslav Balbín T. J. Jeho život a práce*, Praha 1908, s. 137, s. 370–371; Jan P. KUČERA – Jiří RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1983; O. SPĚVÁKOVÁ, *První vydání Balbínovy sbírky*, s. 312–313.

27 Tomáš ŘEPA, *Ein unbekannter Kupferstich von Maria Stern zu Taxa in Prag. Zur ältesten Bau- und Kunstgeschichte des Klosters der Augustiner-Barfüßer in Taxa*, Amperland LV, 2019, s. 68–76; TÝŽ, *Taxa und Prag. Ein unbekannter Briefwechsel 1654 bis 1656 zwischen den Augustinern von Taxa (Lkr. Dachau) und Prag*, Amperland LV1, 2020, s. 140–146.

Scénu se Balbín rozhodl zasadit do zahrady, jejíž geometrické uspořádání symbolizuje pevně stanovený řád jezuitských studií. Dominantou vyobrazení je vzrostlý vavřínový strom, jehož koruna je na vrcholu stylizována do podoby věnce. Vavřín byl symbolem vítězství i filozofie a vavřínový věnec symbolizoval v univerzitním prostředí akademickou hodnost, neboť bakalářský či magisterský titul byl označován jako *laurea*. Na frontispisu je vavřínový strom označen jako „*ARBOR SCIENTIAE PHILOSOPHIA*“ („*strom filozofického vědění*“). K jeho koruně míří roj včel, které vylétají z úlu umístěného v popředí. Úl nese nápis, který je sice zčásti poškozen, můžeme ho ale s jistotou rekonstruovat: „[ELOQ]VENTIAE S“. Včelky vylétající z úlu jsou tedy „*eloquentiae studiosi*“, studenti rétoriky, kteří tisk vydali.²⁸ Aby nenastaly pochyby o směřování pilných včelek–studentů, označuje jejich cíl hned dvakrát nápis „*ad laurum*“ („*k vavřínu*“). Studenti tedy letí k „vavřínům filozofie“, přičemž se rojí kolem včelí královny, jež nepochybně symbolizuje jejich milovaného učitele Bohuslava Balbína. Včely, které jsou již u cíle – uvnitř vavřínového věnce v koruně stromu, představují nové magistry filozofie.

Víceznačné je motto pod úlem: „*NON SUNT SINE CUSPIDE MELLA*“ („*není medu bez bodnutí*“). Vyjadřuje skutečnost, že k vytoženým vavřínům studenti nedospějí vždy snadno, a že studium někdy i „bolí“. Zároveň ale naznačuje, že epigramy obsažené v knížce jsou „bodavé“ i sladké. Fontána, umístěná doprostřed zahrady, symbolizující pramen moudrosti. Výjev ozaruje slunce, obkroužené zčásti poškozeným nápisem „[DO]CTI FULGEBUNT“. Jde o citát ze starožákonní knihy Daniel, jímž je studentům předpovídáno, že díky pili zazáří svou učeností („*učení budou zářit*“).²⁹ Na počest letu pilných včelek–studentů rétoriky a především včel–neomagistrů pak andílci vyhrávají na trubku, tympán, činely a tamburínu.

Zaměříme se nyní na symboliku včel, kterou Balbín a jeho studenti tak vrchovatě využili v metaforickém názvu díla, v koncepci frontispisu i samotných epigramech. Včely patřily k mimořádně oblíbeným motivům křesťanské ikonografie. V prostředí jezuitských škol měly obzvláštní význam jako symbol soustředěné a skromné píle. V reprezentativním emblematicko-básnickém díle vlámských jezuitů *Imago primi saeculi Societatis Iesu*, ilustrovaném Cornelisem Gallem (jak víme rytcem Balbínem obdivovaným), jsou jezuitské humanitní školy připodobněny ke včelí-
nům.³⁰ (OBR³¹)

Také Balbín přirovnával ve svých textech studenty k pracovitým včelkám, cit.: „*Žákům se sluší napodobovat včelky, hmyz tuze pracovitý (jenž se z práce rodí a žije)...*“.³²

28 Stejně jsou studenti rétoriky uvedeni také v *Nautilu sapientiae*.

29 „*Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti*“, Daniel 12, 3.

30 *Imago primi saeculi Societatis Iesu a Provincia Flandro-Belgica*, Antverpiae 1640. K tomuto zásadnímu dílu jezuitské emblematiky a prezentace viz John W. O'MALLEY, S. J. (ed.), *Art, Controversy, and the Jesuits. The Imago Primi Saeculi (1640)*, Philadelphia 2015.

31 „*Scholae humaniorum litterarum*“, emblém in: *Imago primi saeculi Societatis Iesu*, Antverpy 1640, NK ČR, (https://images.manuscriptorium.com/loris/NKCR__NKCR__65_C_001323_3OYZSW0-cs/IMG00000483/full/full/0/default.jpg [3. 12. 2021]).

32 B. BALBINUS, *Verisimilia*, s. 22–23. Srov. B. BALBÍN, *Rukověť* s. 64–65. Příklad žáků k včelám využil Balbín rovněž v návrhu emblému v *Poznámkách k Verisimiliim*, viz Bohuslav BALBÍN, *Notae in Verisi-*

Včely nabízely možnost protikladné symboliky – nesly sladký med, ale uměly také použít žihadlo. Svě nezřídka bodavé epigramy proto Balbín přirovnal v podtitulu *Examenu* k včelím žihadlům („s pěti sty a více žihadly čili epigramy“).³³ Tematickou pestrost sbírky epigramů pak připodobnil k neposedným včeličkám, které všude sedají (tj. čerpají látku), aby z hojných květů získaly vonný med.³⁴

V Balbínově době byla všeobecně známá ještě jedna symbolika včel. Tři včely byly ve znaku papeže Urbana VIII. z rodu Barberini (Maffeo Barberini; 1568–1644), milovníka umění a jednoho z budovatelů barokního Říma. Za jeho pontifikátu bylo barberinskými včelami ozdobeno nespočet děl římského vrcholného baroka.³⁵ Včely z barberinského znaku byly z hlediska barokní rétoriky přímo požehnáním. Jen těžko by se našla jiná heraldická figura, která by oplývala tolika pozitivními významy. Včely byly symbolem inteligence, pracovitosti, výmluvnosti, filozofie, mírumilovnosti i bojovnosti, obětavosti, organizovanosti, píle, ctnosti i čistoty.³⁶ Nejrůznější fasety včelí symboliky se projevily i ve skvostných tiscích éry Urbana VIII. Symbolika barberinských včel byla čile rozvíjena také na univerzitních tezích a publikacích italských vysokých škol.³⁷ Především díky ilustrovaným knihám a grafickým listům se věhlas barberinských včel šířil po Evropě.

Některé z ilustrací spojených s barberinským mecenátem můžeme označit za Balbínovy inspirované a ikonografické zdroje, které použil při koncipování frontispisu *Examenu*.

Nepochybně znal titulní list sbírky epigramů polského jezuitského básníka Matěje Kazimíra Sarbiewského (1595–1640). Sarbiewski, označovaný jako „druhý Horatius“, byl ve své době nesmírně populární; papež Urban VIII. jej poctil titulem *poeta laureatus*. Také Balbín Sarbiewského obdivoval – odvolával se na něj např. v pasáži o epigramech ve *Verisimiliích*.³⁸ Měl přitom na mysli dílo Sarbiewského *Lycorum libri IV*, obsahující rovněž epigramy. Básník jej dedikoval Urbanu VIII., a barberinské včely tudíž figurují na titulních listech vydání *Lycorum*

milia, Pragae 1666, s. 100, č. XLIII.

33 B. BALBÍN, *Rukověť*, s. 313, pozn. 148.

34 A. REJZEK, *P. Bohuslav Balbín*, s. 142; k *Examenu* dále s. 142–147, 162, 271–278.

35 Peter RIETBERGEN, *Power and Religion in Baroque Rome. Barberini Cultural Policies*, Leiden 2006, s. 1, *passim*.

36 Louise RICE, *Apes philosophicae. Bees and the Divine Design in Barberini Thesis Prints*, in: Lorenza Mochi Onori – Sebastian Schütze – Francesco Solinas (edd.), *I Barberini e la cultura europea del Seicento*, Roma 2007, s. 181–194 (181).

37 Tamtéž.

38 B. BALBINUS, *Verisimilia*, s. 141, 159. Srov. B. BALBÍN, *Rukověť*, s. 308–309; 340–341; Libor MARTINEK, *K recepci díla Macieje Kazimierze Sarbiewského v českých zemích a na Slovensku*, *Slavica litteraria* 11, 2008, č. 2, s. 115–121.

z 30. a 40. let 17. století.³⁹ (OBR⁴⁰) Včely se zde objevují ve spojitosti s vavřínovým věncem – tedy obdobně jako na frontispisu *Examenu*, byť v jiném významu.

Další podnět k využití motivu (barberinských) včel Balbín našel v díle *De symbolis heroicis* jezuity Silvestra Pietrasanty. Z tohoto heraldicko-emblematického kompendia Balbín opakovaně čerpal a doporučoval ho i svým žákům.⁴¹ Většina emblémů a symbolů uvedených ve *Verisimiliích* je převzata právě z Pietrasanty. Jako příklad vhodného emblému citoval Balbín ve *Verisimiliích* tento: studenti rétoriky očekávající návštěvu kardinála Barberiniho ozdobili dveře třídy obrazem zahrady a nápisem „*Expectat apes*“ („Čeká na včely“). (OBR⁴²) V *De symbolis heroicis* jsou zastoupeny také další emblémy, na nichž včely vystupují jako symboly pile i vzdělanosti.

Podnět pro celkové pojetí frontispisu *Examenu* Balbín našel v dalším barberinském ilustrovaném tisku – slavném díle z dějin botaniky a zahradnictví *Flora, seu de florum cultura*, jež sepsal jezuita Giovanni Battista Ferrari (první vydání v Římě 1633).⁴³ Kniha byla věnována kardinálu Francescu Barberinimu, synovci Urbana VIII a vyšla v několika edicích. Skvostně graficky vypravená publikace byla opatřena ilustracemi předních římských rytců. Kromě ilustrací botanického charakteru knihu zdobí také alegoricko-mytologické rytiny. Poslední z těchto ilustrací zobrazuje proměnění nymf Florilly a Melissy v květinu a včely. (OBR⁴⁴) Scéna se odehrává v barokní zahradě, v níž vidíme palác, kašnu i hudební doprovod nymf; vyobrazení dominuje vavřínový strom, k němuž míří organizovaně seskupený roj včel.⁴⁵ Zdá se, že právě tato ilustrace byla Balbínovi hlavní inspirací pro kompozici frontispisu *Examenu*.

Ve vydání *Examenu* z roku 1663 nebyl původní frontispis použit. Důvodem byla nepochybně nová dedikace – druhé vydání Balbín věnoval svému příznivci Ferdinandu Vilému Slavatovi.

Snad zde podaný rozbor frontispisu *Examenu* a pravděpodobných ikonografických zdrojů dostatečně doložil mou hypotézu, že koncept a zřejmě i kompoziční rozvržení této alegorické rytiny

39 Mathias Casimir SARBIEVIUS [Maciej Kazimierz SARBIEWSKI], *Lycorum Libri IV*, Antverpiae 1634.

40 Titulní list, Mathias Casimir SARBIEVIUS, *Lycorum libri IV*, Antverpy 1634, NK ČR, (https://images.manuscriptorium.com/loris/NKCR__NKCR__9_L_000154__1RPYVSF-cs/IMG00000005/full/full/0/default.jpg [3. 12. 2021]).

41 Silvestro PIETRASANTA [Silvestr PETRA SANCTA], *De symbolis heroicis*, Antverpiae 1634. Srov. L. KONEČNÝ, *Mezi textem a obrazem*, s. 47–48, 50.

42 „*Excitat ad opus*“, emblém in: Silvestr PETRASANCTA, *De symbolis heroicis*, Antverpy 1634, (https://images.manuscriptorium.com/loris/NKCR__NKCR__10_B_000042_1BZUMF5-cs/IMG00000526/full/full/0/default.jpg [3. 12. 2021]).

43 Giovanni Battista FERRARI, *De Florum Cultura*, Romae 1633.

44 Johann Friedrich Greuter podle Pietra da Cortona, Proměnění nymf Florilly a Melissy, ilustrace in: Giovanni Battista Ferrari, *Flora, seu de florum cultura*, Romae 1638, Metropolitan Museum of Art, New York, inv. č. 21.36.8, (<https://images.metmuseum.org/CRDImages/dp/original/DP359642.jpg> [3. 12. 2021]).

45 Spojení vavřínu a roje včel je zde odkazem na motiv z Vergiliovy *Aeneis*, VII, 68–70, který se rovněž objevoval v barberinské panegyrice; srov. L. RICE, *Apes philosophicae*, s. 192 a pozn. 49.

byly dílem Bohuslava Balbína. K mnoha již známým charakteristikám učeného jezuita – Balbín jakožto historik, básník, spisovatel, hagiograf, pedagog, přírodovědec, geograf, dějepisec umění a emblematik – tak můžeme s jistotou a mírou opatrnosti doplnit také „inventor grafických listů“.

Apendix

Při výzkumu univerzitních tezí a bohemikální grafické produkce spjaté s jezuitskými školami jsem zjistila jeden zcela opomíjený, avšak nadmíru zajímavý ilustrovaný tisk z roku 1654. Jelikož má tato publikace s Balbínovým *Examen* nemálo společného, alespoň ve stručnosti ji zde představím.

Útlá knížka nese titul *Nautilus Sapientiae Portitor in Praemium D. D. sub Initio Conjunctionis Universitatum Pragensium PrIMA soLennitate Digne CreatIs AA. et Philosophiae Magistris Oblatus a Facultate Rhetorica. Pragae Typis Caesareo-Academicis* („*Nautilus, převozník vědění, poskytnutý rétorikou na počátku sjednocení pražských univerzit k počtě pánům magistrům svobodných umění a filozofie, důstojně promovaným při první slavnosti*“).⁴⁶ Podobně jako *Examen* byl tedy i *Nautilus* gratulační publikací studentů rétoriky, jejímž prostřednictvím blahopřáli novým magistrům. *Nautilus* byl zároveň vydán u příležitosti a k oslavě unie Karlo-Ferdinandovy univerzity v roce 1654. Stejně jako *Examen* byl *Nautilus* opatřen grafickou výzdobou od bratra Jindřicha, který pro knížku dodal tři velmi kvalitní rytiny. Každou z ilustrací věnoval jeden ze studentů rétoriky. Tématem první ilustrace je *Alegorie síly rétoriky* – personifikace Rétoriky stojí na lvu, který symbolizuje Sílu. Rytinu dedikoval Balbínův oblíbenec Karel Maxmilián Lažanský, v popisce omylem uvedený jako Maxmilián Ferdinand Lažanský.⁴⁷ Třetí ilustrace s vyobrazením orla letícího ke slunci je zcela konvenční; dedikoval ji Jan Vilém Chlumčanský z Chlumčan. Ikonograficky výjimečná je ovšem druhá ilustrace, dedikovaná Františkem Ferdinandem Gallasem. Námětem této rytiny je značně originální a vizuálně atraktivní alegorie. Oslavuje pražskou univerzitu jako nositelku pravdy a filozofie na základě symboliky „*nautila*“ – fascinujícího mořského tvora, jehož popisovali již učenci starověku (Aristoteles; Plinius). Díky údajným neobyčejným vlastnostem i nádherné schránce byl nautilus exklusivním námětem v umění a emblematice manýrismu a baroka. Dnes je ranně novověký „*nautilus*“ ztotožňován někdy s hlavonožcem z rodu *nautilus* z čeledi loděnkovití (*Nautilidae*), někdy s chobotnicí z rodu argonaut z čeledi argonautovití (*Argonautidae*). O tomto pozoruhodném tvorů obtížným alegorickými významy se mj. tradovalo, že ve své schránce bezpečně pluje po hladině moře.⁴⁸ Jako symbol šťastné a vytrvalé plavby byl využit také na ilustraci *Nautila*. Vyobrazen je na ní v podobně monstrózní ryby, z jejíhož těla vyrůstají lidské ruce a která plave po zádech na hladině moře.

46 Přeložil Vojtěch Pelc.

47 Chyba je podle všeho jediným vysvětlením jinak neexistujícího Maxmiliána Ferdinanda Lažanského. K vztahu Balbína k Lažanskému viz Pavel PREISS, *Patria mihi pro coelo est. Karel Maxmilián Lažanský, žák Bohuslava Balbína. Několik poznámek ke kulturnímu profilu barokního šlechtice*, in: Městské památkové zóny Manětín a Rabštejn. Sborník příspěvků ze semináře konaného v Manětíně 15.–17. května 1996, Mariánská Týnice 1997, s. 29–45.

48 Arthur HENKEL – Albrecht SCHÖNE, *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart – Weimar 1996 (1. vyd. 1967), s. 733–734.

(V dedikaci autor s odvoláním na Plinia popisuje jako rybu.) Na tomto bizarním nautilovi stojí význačná ženská personifikace, ztělesňující spojenou Karlo-Ferdinandovu univerzitu a filozofickou fakultu. Hlavu korunované ženy ozařuje slunce Pravdy a v ruce drží žezlo se sluncem (symbol filozofické fakulty) a dvě granátová jablka, jako symbol unie Karlovy a Ferdinandovy univerzity. Ilustrace tedy alegoricky vyjadřuje bezpečnou a šťastnou plavbu filozofie, čili filozofických studií, na pražské univerzitě.

Grafické výzdobě *Nautilu*, ikonografii ilustrací a vizuálním i literárním zdrojům autora jejich koncepce se plánují věnovat v jiné studii. Autorem díla byl pravděpodobně, podobně jako v případě *Examen* a dalších obdobných tisků, profesor rétoriky, kterým byl ve školním roce 1653/1654 Simon Casimir.⁴⁹ Zdánlivě problematická je skutečnost, že Casimirus v červnu 1654 zemřel (19. června 1654). Z Balbínova *Examen* však víme, že v době Balbínovy těžké nemoci (rovněž v červnu, 1655), se jeho studenti sami chopili práce na vydání díla. Úmrtí profesora Casimira a tím způsobená komplikovaná situace kolem vydání *Nautila* by pak mohlo být vysvětlením pro některé tiskové chyby, které jsou jinak těžko pochopitelné – například popletená křestními jména studentů. Dalšími styčným bodem *Nautilu* a *Examen* je skutečnost, že někteří z mladíků, kteří jsou jako studenti rétoriky jmenováni v *Nautilu*, jsou stejně uvedeni v *Examen*. Ročník tedy opakovali, respektive si studium prodloužili na dva roky (což nebylo na jezuitských gymnáziích neobvyklé), a rétoriku studovali za Casimira i Balbína.⁵⁰ V obou tiscích jsou rovněž studenti rétoriky uvedeni méně obvykle jako „*eloquentiae studiosi*“.

Autor *Nautilu*, zřejmě Casimirus, byl neobyčejně erudovaný literát. Při práci na mnohovrstevnaté koncepci této alegorické publikace pracoval s ohromnou šíří literatury, na kterou se v textu odvolával. Z pohledu historie umění zaujmou jeho citace emblematické a ikonografické literatury, tedy Alicatiho *Emblemat* a Ripovy *Iconologie*.⁵¹ Tento fakt je dalším dokladem skutečnosti, jak hojně jezuitští učenci – včetně Bohuslava Balbína – využívali emblematické, ikonografické a vizuální zdroje.

49 Děkuji Kateřině Bobkové–Valentové za toto sdělení a další konzultace. Ke Casimirovi Ivana Čornejová – Anna Fechtnerová, *Životopisný slovník pražské university: Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*, Praha 1986, s. 44–45. Rovněž: <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000117151> [3. 12. 2021].

50 Kateřina BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006, s. 70–71.

51 Přiznačné ovšem je, že nikoliv jako přímé vysvětlení k ilustracím.

Daniel Soukup

**Rabín za katedrou.
Jezuita Melchior Hanel a výuka hebrejštiny**

Mezi sedmi desítkami jezuitských spisovatelů, který Bohuslav Balbín zahrnul do svého kompéria *Bohemia docta*, nalezneme rovněž jeho současníka Melchiora Hanela (1627–1689).¹ Na rozdíl od věhlasného Balbína, jehož výročí je zde připomínáno, zapadl tento výjimečný učenec do zapomnění. Přestože strávil významnou část svého života jako zpovědník na dvoře olomouckého biskupa, byl aktivní hned v několika vědních oborech. Uvnitř Tovaryšstva vynikal mimo jiné svou hebraistickou erudicí, kterou uplatňoval při výuce řádových studentů. V následujících odstavcích se proto v kontextu Balbínovy odborné práce a jezuitské agendy ve vztahu k Židům stručně zaměřím na Hanelův překlad rabínských bajek, které vydal v roce 1661 v Praze pod názvem *Parabola vulpium*.²

Židé v díle Bohuslava Balbína

Pro jasnější pochopení Hanelova ambivalentního postoje k židovské komunitě, vyvěrajícího ze spojení raně-novověkého křesťanského hebraismu a dobových protizidovských předsudků, je nutné zasadit jeho latinský překlad hebrejských bajek do kontextu „judaistické“ agendy Tovaryšstva. Do ní spadala především akademická výuka hebrejštiny, dále pak státem iniciovaná cenzura židovských knih a misie mezi Židy, které byly svěřeny přednostně jezuitskému řádu. Vztah jezuitů k židovské komunitě lze ilustrovat na Balbínových historiografických a vlastivědných pracích, v nichž se nacházejí krátké zprávy o Židech v českých zemích. Opomineme-li Balbínův statistický soupis židovských konverzí pro roky 1661 až 1678,³ jež měly sloužit jako doklad aktivní účasti řádu a jeho úspěchů při obrácení země na katolickou víru a které později podrobně evidovaly pražské jezuitské matriky, najdeme v jeho *Miscelaneích* zmínky o lokálních protizidovských perzekucích Židů, respektive zprávy o jejich údajných rouhavých činech. Jde například o znesvěcení hostie v rakouském Pulkau roku 1338, které vyvolalo pronásledování Židů v širším regionu, včetně Čech a Moravy.⁴ Balbín, který zde příznaně čerpá z karlovských

1 Bohuslaus BALBINUS, *Bohemia docta, seu virorum omnigena eruditione et doctrina clarorum Bohemiae, Moraviae et Silesiae, nominam elogia, et litteraria monumenta*, ed. Candidus a S. Theresia, Praeae 1777, s. 272–273.

2 Melchior HANEL, *Parabola vulpium Rabbi Barachiae Nikdani translatae ex Hebraica in linguam Latinam*, Praeae 1661, viz <https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002392128&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> [3. 12. 2021]. Podrobněji o tématu viz Daniel SOUKUP, *Melchior Hanel (1627–1689) and his Latin Translation of Mishlei Shu'alm in the Context of the Respublica Litteraria*, in: Tamás Visi – Tovi Bibring – Daniel Soukup (edd.), Berechiah ben Natronai ha–Naqdan's Works and Their Reception / L'oeuvre de Berechiah ben Natronai ha–Naqdan et sa réception, Brepols, 2019, s. 205–219.

3 Antonius REZEK (ed.), *Relatio progressus in extirpanda haeresi per regnum Bohemiae, marchionatum Moraviae et ducatum utriusque Silesiae, opera PP. Societatis Jesu provinciae Bohemiae, ab anno 1661 usque ad annum 1678*, Sitzungsberichte der königl. Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Classe für Philosophie, Geschichte und Philologie. Jg 1892, Prag 1893, s. 203–257.

4 Podrobně k případu viz Birgit WIEDL – Daniel SOUKUP, *Die Pulkauer Judenverfolgungen (1338) im Spiegel österreichischer, böhmischer und mährischer Quellen*, in: Helmut Teufel – Pavel Kocman – Milan Řepa (eds.), „Avigdor, Benesch, Gitl“: *Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien im Mittelalter: Samuel Steiner zum Gedenken (1857 Güssing – 1942 Theresienstadt)*, Brunn – Prag 2016, s. 129–158.

kronik, zdůrazňuje, že toto poutní místo dokonce sám navštívil.⁵ Stručně odbývá rovněž vyvražďení pražské komunity o Velikonocích roku 1389, jehož příčinou mělo být opět rouhavé chování místních Židů.⁶

Z perspektivy regionální paměti, na jejíž konstrukci se později výrazně podíleli jezuité z jihozápadních Čech (Chanovský, Beskovský, bratři Tannerové ad.), stojí za zmínku události z let 1502–1505, které měly zničující dopad na židovskou komunitu ve Strakonících, a především Českých Budějovicích a ovlivnily pravděpodobně i vypovězení Židů z Plzně roku 1504.⁷ Balbín selektivně vybírá jen některé z událostí – nejdříve připomíná strakonickou kauzu, v níž byli na počátku roku 1504 obviněni dva místní židovští muži a jejich matka z rituální vraždy křesťanského děvčátka a upálení.⁸ Balbín zde čerpá jednak z Velešlavínova kalendáře,⁹ jednak ze zprávy svého předchůdce jezuitu Alberta Chanovského, rodáka ze Svěradic u Horažďovic.¹⁰ Druhou tragickou událostí, k níž došlo v roce 1505, bylo obvinění budějovických Židů z téhož zločinu, které vedlo k popravě upálením a utopením kolem dvou desítek osob a k vypovězení zbytku komunity z města. Bohuslav Balbín ji dává do souvislosti s vypovídacím dekretem Vladislava Jagellonského z roku 1507.¹¹ Na základě diplomatického materiálu je však zřejmé, že situace Židů v Plzni a Českých Budějovicích, kde se nacházely na počátku 16. století jedny z nejvýznamnějších židovských obcí v českém království, se zhoršovala již několik let před samotnými perzekucemi a že vykonstruovaná obvinění měla sloužit pouze jako náboženský argument pro likvidaci místních Židů. Panovník byl nucen opakovaně místní Židy bránit před městskou radou, která usilovala o jejich vyhnání, jež bylo nakonec úspěšné.¹² To ale Balbín z pochopitelných důvodů nezmiňuje.

Jako historik také zcela opomíjí fiktivní kauzu z roku 1427, v níž vystupují Židé z Hostouně a Bernartic (Horšovský Týn), kteří měli údajně znesvětit konsekrované hostie a být za to popraveni. Zdá se, že posledně jmenovaná kauza, kterou do hagiografické sbírky *Vita Sanctorum* z roku 1625 zahrnuli západočeští jezuité Albert Chanovský a Jakub Beskovský, nestála Balbino-

5 Bohuslaus BALBINUS, *Miscellaneorum historicorum Bohemiae decadis II. Liber curialis, seu de magistratibus et officiis curialibus regni Bohemiae, opus posthumum*, ed. Iosephus Antonius Rieggerus, Praeae 1793, s. 489.

6 B. BALBINUS, *Liber curialis*, s. 490.

7 Podrobněji Daniel SOUKUP, *Manipulace s pamětí: protizidovské perzekuce v jižních a západních Čechách v pozdním středověku*, in: Lenka Špačková – Jiří Stočes (eds.), *Historická dílna 9. Sborník příspěvků přednesených v roce 2014*. Vol. 9. Plzeň 2015, s. 24–38.

8 B. BALBINUS, *Liber curialis*, s. 491.

9 *Kalendář Historický. Krátké a sumovní poznamenání všech dnův jednohokaždého měsíce přes celý rok [...] s pilností sebráno, vytištěno a vydáno prací a nákladem M. Daniele Adama z Velešlavína, léta posledního věku: M. D. XC. [...]* v Starém Městě pražském u M[jistra], Praha 1590, s. 8–9.

10 *Alberti Chanowsky ... Vestigium Boemiae Piae* (ed. Ioannes Tanner), Praeae 1659, s. 129–130.

11 B. BALBINUS, *Liber curialis*, s. 491–492. Srov. Bohumil BONDY – František DVORSKÝ, *K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku I*, Praha 1906, č. 329–330 (s. 199–201).

12 B. BONDY – F. DVORSKÝ, *K historii Židů*, č. 306 (s. 185–186), č. 307 (s. 186), č. 310 (s. 189), č. 314 (s. 191–192), č. 315 (s. 192–193), č. 317 (s. 193–194), č. 318 (s. 195), č. 320 (s. 195), č. 321 (s. 196), č. 322 (s. 196).

vi za zmínku především z toho důvodu, že ji na rozdíl od předchozích případů nemohl podepřít žádnými historickými prameny. Na tomto relativně kritickém Balbínově přístupu (který mu naopak scházel při konstrukci nepomucenské legendy) lze ilustrovat jeho celkově strážlivý pohled na protizidovské perzekuce, které vzhledem k povaze své práce komentuje nezúčastněně, věcně, bez protizidovských invektiv.

Balbínův strážlivý (avšak nijak přátelský) pohled na Židy byl charakteristický pro celkovou řádovou agendu týkající se židovské komunity. V jezuitském kazatelství přelomu 17. a 18. století byla Židům věnována zcela okrajová pozornost a nesetkáváme se téměř s žádnými protizidovskými vyrocenými texty,¹³ nicméně je třeba zdůraznit, že v souvislosti s vykonstruovanou kauzou „mučedníka“ Šimona Abelese v roce 1694 se celá situace výrazně změnila. Tovaryšstvo se v souvislosti se Židy soustředilo na dva základní úkoly – od roku 1630 na misii a konverzi Židů v českých zemích (která byla zároveň nástrojem redukční dobové politiky),¹⁴ dále pak, zejména od roku 1672, na cenzuru knih, která židovská komunita vydávala či distribuovala.¹⁵

Melchior Hanel jako překladatel

Kroměřížskému rodákovi Melchioru Balthassaru Hanelovi, jemuž bude v tomto textu věnována hlavní pozornost, byla díky jeho jazykovým schopnostem svěřena právě cenzura a nemáme žádné zprávy o tom, že by se (na rozdíl od svého nástupce Francisca Haselbauera) jakkoli angažoval v misii mezi Židy.¹⁶ Hanel se odborně profiloval (vedle fyziky/optiky) především jako teolog a filolog a zdá se, že se necítil být nijak povolán k tomu mezi Židy působit. Jeho zájem o hebrejštinu byl více plodem náhody a spolupráce s jezuitským polyhistorem Athanasiem Kircherem v Římě.¹⁷ Ten jej podnítl k tomu, aby do latiny přeložil soubor hebrejských bajek *Mišlej šualim*, jejichž autorem byl středověký rabín Berechja ben Natronaj ha–Nakdan. Hanel vydal tento překlad formou dvojjazyčně latinsko-hebrejské publikace pod názvem *Parabola vulpium* roku 1661 v Praze. Nezvyklý formát knihy, která nabízel zrcadlově tištěný latinsko-hebrejský text, napovídá, že Hanel tuto knihu sestavil primárně jako pedagogickou příručku.

Melchior Hanel si proto nezaslouží naši pozornost pouze jako překladatel a editor pozoruhodné bilingvní edice, jež zpřístupnila vůbec poprvé tyto hebrejské bajky nežidovskému publiku, ale také z toho důvodu, že z nich učinil neoficiální součást kurikula studia hebrejského jazyka na jezuitských školách v českých zemích. To vysvětluje i jejich hojné zastoupení v tehdejších kláš-

13 Viz Daniel SOUKUP, *Obraz Židů v českém kazatelství přelomu 17. a 18. století. Předběžné poznámky*, Bohemica litteraria 19, 2016, č. 1, s. 72–106.

14 Viz Daniel SOUKUP, *Péče katolické církve o židovské konvertity a její reflexe v agendě jezuitů Francisca Haselbauera (1677–1756)*, in: Radmila Prchal Pavlíčková – Hana Ferencová – Iveta Coufalová (edd.), *Vytváření konvertity. Jazyková a vizuální prezentace konverze v raném novověku*, Praha 2021; s. 247–280.

15 Viz Alexandr PUTÍK, *The Censorship of Hebrew Books in Prague: 1512–1670 (1672)*, in: Olga Sixtová (ed.), *Hebrew Printing in Bohemia and Moravia*, Prague 2012, s. 186–213.

16 Srov. A. PUTÍK, *The Censorship*, s. 209–212.

17 Podrobněji k Hanelově studiu v Římě a jeho aktivitám viz D. SOUKUP, *Melchior Hanel*.

terních a kolejních knihovnách. Obrazně řečeno se tak středověký francouzský rabín Berechja stal učitelem hebrejštiny několika generací jezuitských studentů a pomáhal jim prohlubovat znalosti hebrejské gramatiky.

Hanel je ukázkovým příkladem učence, který navzdory svému venkovskému původu (rozmějme tím původ provinciální) a díky podpoře řádu navázal kontakty s nejvýznamnějšími intelektuálními kruhy své doby. Po mnoho let učil matematiku, etiku, filozofii, morální teologii a apologetiku na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze, plynně ovládal řadu jazyků, němčinou a češtinou počínaje, přes latinu, řečtinu, hebrejštinu, po italštinu a španělštinu. Svou úspěšnou akademickou kariéru ukončil roku 1669 kvůli nabídce stát se soukromým teologem a zpovědníkem olomouckého knížete biskupa Karla II. z Lichtensteinu–Castelcornu. V této prestižní funkci setrval téměř do své smrti v roce 1689, kdy umírá v olomoucké koleji.¹⁸

Jak již bylo naznačeno, na počátku svého působení v řádu se mladý student seznámil prostřednictvím Jana Marka Marci z Kronlandu s věhlasným jezuitským učencem Athanasiem Kircherem. Ten měl zásadní vliv na Hanelovo studium fyziky a optiky. Během svého studijního pobytu v Římě na jezuitském *Collegiu Romano* se však Hanel pod Kircherovým vedením zaměřil rovněž na studium hebrejštiny, v níž dle slov svého učitele dělal rychlé pokroky.¹⁹ Zde je třeba připomenout, že Řím byl v polovině 17. století významným centrem křesťanského hebraismu a jeho akademická infrastruktura poskytovala zájemcům o „*Hebraicam veritatem*“ jedno z nejlepších intelektuálních zázemí v celé Evropě. Sám Kircher učil hebrejštinu a matematiku na Římské koleji a Hanel náležel k jeho nejtalentovanějším studentům. Byl nepochybně okouzlen Kircherovými lingvistickými znalostmi a filologickým entuziasmem. Jedním z textů, který pod vedením Kirchera studoval, byla i útlá kniha Berechjových bajek, která vyšla poprvé tiskem v roce 1558 v Mantově. Jejím editorem byl Josef ben Jaakov Šalit z Padovy. Kircher pokládal tyto bajky za užitečný návod k morálnímu poučení a zároveň za vhodný pedagogický nástroj pro výuku hebrejštiny. Nicméně, jak opakovaně zdůraznil, jiné pracovní povinnosti mu znemožňovaly přeložit tyto bajky osobně. Jak se dozvídáme z předmluvy k *Parabola vulpium*, Kircher pokládal setkání s Hanelem za zásah Boží prozřetelnosti, díky níž mohl svému studentovi tento časově náročný úkol svěřit.²⁰ Poněkud pragmatičtěji osvětluje tyto okolnosti v jednom ze svých dopisů z roku 1665 adresovaném Augustinu Fladerovi:

„*Vznešený a nejmilejší pane, [...] přál jste si dozvědět se něco o [mých] překladech knih z nejrůznějších jazyků. Musím říci, že zatím žádná z nich nebyla dokončena, vyjma ‚Parabola vulpium‘ rabína Berechji, které na mou žádost a s mojí pomocí vydal v latinsko-hebrejské edici P. Melchior Hanel v Praze. Učinil jsem rozhodnutí, že bude lepší, budu-li publikovat pro veřejné blaho výsledky*

18 Základní bibliografické údaje nabízí Hanelovo *Elogium*, Národní knihovna ČR, Annuae Collegij Olomucensis Soc. Jesu, A. 1689, sign. XXIII C 105/11, f. 197r–197v.

19 Viz Kircherova předmluva k *Parabola vulpium* (nestr.).

20 „*Ab hoc tandem metu non sine divinae providentiae dispositione me liberavit P. Melchior Hanel Romae, eodem tempore, meus in hebraicis disciplinis capessendis privatus discipulus, qui pro ingenii, qua pollet, capacitate, eos intra breve tempus, fecit in hebraico idiomate progressus, ut Rabbīnorum monumenta, scite et dextre, non sine peritorum admiratione, interpretaretur.*“

svého bádání ve svých vlastních knihách než ztrácet čas s díly druhých, která nejsou tak důležitá a jejichž překlady mohou být svěřeny někomu jinému.²¹

V úvodu *Parabola vulpium* Melchior Hanel zdůrazňuje klíčovou roli Kirchera při překladu, ve skutečnosti tomu bylo spíše naopak a byl to sám Hanel, který věnoval překladu i vydání největší úsilí. Překladatelský postup věrně zachycuje nejen rukopis, který je dnes uchován v archivu Papežské univerzity Gregoriana v Římě,²² ale také téměř dvacítko rukopisných poznámek a korektur, jež lze nalézt v mantovském *editio princeps* uloženém ve fondech Vědecké knihovny v Olomouci.²³ Na poslední straně tohoto tisku se nachází drobný nápis „*Athanasii*“, který prozrazuje, že se jedná o exemplář, který obdržel Hanel z Kicherových rukou v Římě a který s ním pak putoval zpátky do vlasti, přes Prahu až do Olomouce.

Výuka hebrejštiny na jezuitských školách

Hanelova bilingvní kniha přirozeně otevírá otázku, jaká byla její funkce. Prozrazuje nám samotný žánr bajek něco o jejím účelu? A co o využití *Parabola vulpium* prozrazuje sama edice a její doprovodné úvodní texty? Než se pokusím tyto otázky zodpovědět, zasadím je do rámce výuky hebrejštiny, která představovala důležitou součást jezuitské teologické průpravy od samých počátků řádu. V konečné redakci *Ratio Studiorum*, souboru pravidel jezuitské výchovy a pedagogických aktivit z roku 1599, zastává výuka hebrejštiny důležitou pozici. Ponecháme-li stranou evropské protestantské instituce, pak byla na počátku 17. století hebrejšтина pravidelnou součástí osnov na třech desítkách katolických univerzit a kolejí, z nichž byla velká část založena či řízena jezuitským řádem.²⁴ Z čtyřiceti šesti katolických profesorů hebrejštiny v Německu, kteří vyučovali po roce 1580, nebyli jen tři členy Tovaryšstva.²⁵

Podle jezuitských stanov měl profesor hebrejštiny na počátku akademického roku vyložit základy hebrejské gramatiky. Následně spolu s nově probranou látkou měl gramatické jevy ilustrovat při četbě jednodušších knih Písma. Hebrejšтина měla být pouhou pomocnicí teologie a zavedení studia tohoto jazyka mělo pouze usnadnit pochopení bible v intencích katolické exegeze, s tím, že hlavní důraz měl být kladen na latinský text Vulgáty, překlad oficiálně schválený církevní autoritou. Podobné instrukce se týkaly i hierarchicky výše postaveného profesora posvátných jazyků, který měl být do hloubky obeznán nejen s hebrejštinou, ale také řečtinou, očekávala se od něj rovněž znalost chaldejštiny (tj. aramejštiny) a syrštiny. Měl být také schopen srovnávat

21 Archivio della Pontificia Università Gregoriana, 558, f. 19r/v. Za poskytnutí digitální kopie dopisu děkuji kolegyni Ivě Lelkové.

22 Henry STADHOUDERS, *De Hebreeuwse Esopet in Latijns gewaad*, in: Bob Becking – Anette Merz (edd.), *Verhaal als Identiteits-Code. Opstellen aangeboden aan Geert van Oyen bij zijn afscheid van de Universiteit Utrecht*, Utrecht 2008, s. 293–313.

23 *Mišlej šu'alim l'“r Berechja ha-Nakdan*. Josef ben Jaakov mi–Padua (ed.), Mantua [5]317 [1557/1558], Vědecká knihovna v Olomouci, sign. 55.262.

24 Stephan BURNETT, *Christian Hebraism in the Reformation Era (1500–1660). Authors, Books, and the Transmission of Jewish Learning*, Leiden – Boston 2012, s. 33–35.

25 S. BURNETT, *Christian Hebraism*, s. 252, pozn. 111.

různé pasáže z Písma v originálním znění a být zblhý v jejich správném výkladovém kontextu (tzn. být obeznámen s tím, co dané pasáží předchází a co po ní následuje a jaká je jejich katolická věroučná interpretace).²⁶

Přestože Melchior Hanel nikdy nebyl oficiálním profesorem hebrejštiny ani posvátných jazyků a na Karlo-Ferdinandově univerzitě postupně zastával v letech 1658–1666 a 1669–1670 profesuru matematiky, etiky, filozofie, a nakonec morální a polemické teologie, působil souběžně jako instruktor hebrejštiny (tzv. *repetitor /linguae/ Hebraeae domesticae / domi*) na Klementinské koleji. Jeho úkolem bylo pomáhat jezuitským studentům a novicům zvládnout těžkosti spojené s tímto semitským jazykem. Nešlo pravděpodobně o nijak výjimečnou situaci, profesori jiných oborů byli nezdřídka pověřováni úkolem procvičovat hebrejštinu s kolejními studenty. Podle *Ratio studiorum* se měli mladí jezuité věnovat biblické hebrejštině po jeden akademický rok, obvykle během druhého či třetího roku studia teologie. Pouze ti, kteří byli pro takové studium zcela nezpůsobilí, mohli být od této povinnosti osvobozeni. Provinciál naopak mohl vybrat zvlášť nadané jedince pro pokročilejší výuku hebrejského jazyka a vyhradit jim zvláštní čas pro její opakování v posledních dvou letech studia. Kdykoli to bylo možné, měla se tato studijní skupina scházet během prázdnin (*vacationes*). Vedle toho mohl rektor koleje ustanovit menší skupinu scholastiků, kteří studovali hebrejštinu či řečtinu třikrát týdně. Je vysoce pravděpodobné, že Hanelovi byli svěřeni právě tito zájemci, kteří prohlubovali své jazykové znalosti obvykle v čase vyhrazeném rekreaci.²⁷

Hanel, který se v roce 1667 stal novicmistrem v brněnské koleji, měl podle všeho zkušenost s různými typy studentů, a musel tak na ně aplikovat různé, jejich intelektu přiléhající didaktické přístupy. Jak si nyní ukážeme, mohl si na rozdíl od profesorů hebrejštiny či posvátných Písem dokonce dovolit zavést i méně konzervativní jazykové metody výuky a pracovat s neobvyklým pedagogickým materiálem, mezi něž středověké hebrejské bajky rozhodně patřily.

Hanel a reforma výukových metod

Ratio studiorum kladlo profesorovi posvátných Písem na srdce, aby citoval rabínské písemnictví pouze tehdy, má-li vztah ke katolickému dogmatu a podporuje křesťanskou interpretaci bible. V jiných případech se měl vyučující raději vyvarovat odkazů na rabínskou tradici a židovské biblické komentáře. Přílišnou váhu neměl učitel klást ani na punktační ortografický systém označující v souhláskovém systému hebrejštiny samohlásky pomocí tzv. *nekudot*, jelikož se jednalo o „rabínský vynález“ (*punctis quod, Rabbīnorum inventum est*), který byl zaveden dlouho po řeckém překladu Septuaginty.²⁸ Jezuitský řád tak vyjadřoval obecně sdílenou nedůvěru v talmudský judaismus, který měl podle postoje církve deformovat starozákonní židovství. Shrneme-li si pak

26 Georg Michael PACHTLER (ed.), *Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu. Tom. II.*, Berlin 1897, De Lingua Hebraea, s. 124–125, Regulae Professoris Sacrae Scripturae, Regulae Professoris Linguae Hebraeae, s. 294–301.

27 Srov. *Ratio studiorum*, De Lingua Hebraea, s. 124–125.

28 Srov. *Ratio studiorum*, s. 294–299.

tyto instrukce, vystoupí z nich zřetelně a překvapivě, že Hanel šel v mnoha ohledech proti těmto zásadám.

V mantovském *editio princeps Mišlej šualim*, na jehož překladu a novém vydání pracoval, totiž znaky po vokály nenajdeme. Ve snaze udělat tuto bilingvní edici co možná nejužitečnější, rozhodl se Hanel k překvapivému řešení, a to doplnit do ní puntaci a samohláskové znaky. Jak vysvětluje v úvodu, vokalizace usnadňuje studium začátečníkům, kteří nejsou ještě schopni číst text bez *nekudot*. Jejich použití při vzniku edice nebylo jen dokladem Hanelových odborných schopností, ale také výzvou pro pražskou jezuitskou tiskárnu, kde kniha vyšla. Klementinská officína doposud neměla zkušenost s podobným typem hebrejského tisku a některé znaky musely být vyrobeny speciálně pro tuto příležitost. Při srovnání s dobovou produkcí je zřejmé, že přes veškerou snahu konečný výsledek nedosahuje typografických kvalit tehdejších profesionálních židovských tiskáren. Přesto se Hanelovi podařilo dosáhnout nárokům, které na něj kladl Athanasius Kircher, a především splnit své vlastní předsevzetí poskytnout začátečníkům text pro studium hebrejského jazyka.²⁹

Hanelova učební pomůcka se tak vzpouzí hned několika pravidlům formulovaným v *Ratio studiorum*. Jednak ignoruje instrukci nevěnovat přílišnou pozornost puntaci, nemluví o tom, že nástrojem k procvičování hebrejštiny zde nebyl biblický text, ale bajky z pera středověkého rabína. Tato volba se však ukázala být velice pragmatickou a výběr žánru naopak představoval tu nejvhodnější a nejméně kontroverzní strategii. Bajky totiž byly již od starověku mocným nástrojem pro etickou výchovu, a jelikož nebyly primárně vázány na specifický náboženský kontext, mohly poměrně snadno překračovat hranice času i komunit.³⁰ Není proto překvapující, že žánr bajek sloužil jako didaktická pomůcka v různých kulturách a literaturách, a to nejen kvůli svému mravnímu poselství, které bylo snadno srozumitelné i nejmenším, ale také jako prostředek pro kultivaci jazyka, rétorických dovedností a gramatiky. Ostatně sám Berechja ha-Nakdan sestavil svou sbírku svodem nejen pohanských, ale také křesťanských autorů a kompilátorů (např. Marie de France).

Z pozice „pouhého“ instruktora hebrejštiny si Hanel mohl dovolit implementovat do výuky prvky, které by si univerzitní profesor tohoto jazyka pravděpodobně nemohl dovolit. Žánr bajek, jejichž autorem byl sice rabín, byly ze své podstaty odpoutány od rabínského judaismu, k němuž se stavěla církev kriticky, a rovněž jejich punktovaný text neohrozoval „různočtením“ katolickou věrouku, jak by tomu bylo v případě biblického textu. Lze si samozřejmě položit otázku, jak Hanelův počin vnímal sám Bohuslav Balbín, který má ve svých *Verisimiliích* výklad o egyptských, řeckých a latinských fabulích. Zvířecí příběhy, konkrétně *Ezopovy bajky*, pokládá obsahově za níže postavené, totiž za příliš lidové a přizpůsobené chápavosti prostšího lidu a kriticky se ptá: „*Vždyť kolik vážnosti a vnitřního poučení skýtá mluvící liška nebo havran?*“³¹ Můžeme

29 Viz Hanelův úvod k *Parabola vulpium* (nestr.).

30 Srov. Tamás VISI, *Introduction*, in: T. Visi – T. Bibring – D. Soukup, *Berechiah ben Natronai ha-Nakdan's Works*, s. 26.

31 Bohuslav BALBÍN, *Rukověť humanitních disciplín*. k vydání připravila, komentářem a poznámkami opatřila a z latinského originálu s použitím překladu Bohumila Ryby přeložila Olga Spevak = Verisimi-

v těchto slovech, publikovaných pět let po Hanelových *Lišících bajkách*, číst drobnou výtka a vyvodit z ní snad i napětí mezi oběma řadovými spolubratry?

Ať už by byla odpověď jakákoli, je třeba zdůraznit, že inovativní byl v tomto případě nejen výběr textu, ale ještě více jeho formální bilingvní vydání. To bylo totiž jedním z plodů obratu ve výukových metodách jezuitského školství, které navazovalo na pedagogické reformní hnutí rozvíjející se v 17. století v luteránských oblastech Německa. V rámci tohoto hnutí se aplikovaly nové učební metody, které byly propagovány četnými publikacemi o výuce a výchově, jež zaplavily soudobý knižní trh.³² Jak již bylo výše řečeno, v úvodu k *Parabola vulpium* Hanel deklaruje, že dvojjazyčný tisk má sloužit jako učebnice, která vedle sebe zrcadlově staví hebrejský a latinský text, a umožňuje tak jezuitským novicům (respektive všem začátečníkům – *tyrones*) srovnávat ihned při četbě originál s překladem. V latině zběhlí studenti se tak mohli snadněji seznámit se stylisticky příkladnou hebrejštinou, naučit se novou slovní zásobu a proniknout do hebrejské mluvnice rychleji a s menší námahou.

Fenomén dvoj a vícejazyčných učebnic, který v našem prostředí nejlépe ilustruje univerzální učební příručka *Orbis sensualium pictus* Jana Amose Komenského (německo-latinská z roku 1658, v pozdějších vydáních až čtyřjazyčná verze), má své kořeny v prvních dekádách 17. století. Jejich propagátorem byl německý učenec a pedagogický reformátor Wolfgang Ratke (1571–1635),³³ k němuž se odvolává rovněž Komenský.³⁴ Ratkeho metoda oslovovala další soudobé intelektuály, kteří byli zároveň učiteli, a kteří tak vydávali – původně jen v malých nákladech – podobné učebnice zohledňující individuální potřeby studentů. Hanelova edice *Parabola vulpium* tedy není ničím neobvyklým, naopak navazuje na tento populární trend, který usiloval o větší atraktivitu a efektivitu výuky jazyků.

Hanelova učební pomůcka korespondovala nejen s tím, jak sami jezuité promýšleli své pedagogické působení, ale měla prokazatelně vliv i mimo řádové struktury. *Parabola vulpium* zapadají do širší skupiny judaistických bilingvních textů 17. a 18. století, z nichž se některé odpoutaly od školské výchovy a našly své uplatnění (nejen) v misijních aktivitách Tovaryšstva. V roce 1679 například židovský konvertita a hebraista Ludovic de Compiègne, který úzce spolupracoval s Hanelem na vydání *Mišlej sualim* a pomáhal mu s jazykovou korekturou hebrejského textu, vydal vedle hebrejského originálu latinský překlad soupisu základních věroučných článků judaismu *Lekach tov – Catechismus Judaeorum* italského lékaře, filozofa a kabalisty Avrahama Jagela (1553–1623).³⁵ Tento dvojjazyčný zrcadlově tištěný spis měl s vysokou pravděpodobnos-

lia humaniorum disciplinarum / Bohuslai Balbini; editit, commentario notisque instruxit et in linguam Bohemicam post Bohumil Ryba vertit Olga Spevak, Praha 2006, s. 204–205.

32 Srov. Alan S. ROSS, *Daum's boys. Schools and the Republic of Letters in Early Modern Germany*, Manchester 2015, s. 92nn.

33 A. S. ROSS, *Daum's boys*, s. 182–183.

34 Ida RACHOWANSKÁ, *Wolfgang Ratke a Jan Ámos Komenský, jejich metody vyučování jazykům*, in: Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci. Jazyk a literatura VI, 1959, s. 189–204.

35 *Catechismus Judaeorum. In disputatione et dialogo magistri ac discipuli scriptus a Rabbi Abrahamo Jagel, Monte Silicis oriundo. Et Latinus ex hebraeo factus a Ludovico de Compiegne de Veil*, Londini

tí sloužit křesťanským teologům pro kompetentní náboženskou polemiku se Židy. Nelze vyloučit, že právě spolupráce s Hanelem byla inspirací k této podobně koncipované dvojjazyčné knize.

Technické a formální „zkušenosti“ jezuitské tiskárny s hebrejsko-latinskými bajkami mohl ve svých dvojjazyčných misijních příručkách zúročit Hanelův nástupce, cenzor hebrejských knih, profesor hebrejštiny a misionář jezuita Franciscus Haselbauer (1677–1756) působící v Praze, který si v době studií pravděpodobně procvičoval hebrejštinu z *Parabola vulpium*. Inspirován Hanelem a možná též polyglotickou edicí katechismu Petra Canisia, kterou roku 1621 vydal pro školské účely bavorský jezuita Georg Mayr (1564–1623),³⁶ sestavil modlitební knihy a katechetické manuály tištěné zrcadlově hebrejskými literami v judeo-němčině (Judendeutsch) a německými v němčině (vycházely ve 20. a 30. letech 18. stol.).³⁷ Těmito příručkami Haselbauer nemířil do řad křesťanských čtenářů a studentů (jak tomu bylo u jiných bilingvních učebnic), ale k reálnému židovskému publiku, a usiloval tak o získání jejich duší do katolického ovčince. Funkcí těchto knih nebyla jen náboženská persvaze, tedy katolická věroučná katecheze, ale také jazyková formace – neofyté si měli osvojit církevní terminologii, popř. ji pochopit na základě analogií s hebrejským pojmoslovím. Jejich pedagogický účel byl tedy stejný jako u Hanelových hebrejsko-latinských bajek.

Před samotným závěrem je třeba zmínit skutečnost, že pedagogický potenciál Berechjových bajek, které sloužily zároveň jako model pro vytříbenou hebrejštinu, vnímala i sama raně novověká židovská komunita. V roce 1767 (tedy sto let po Hanelově edici) vychází v Praze v Katzově tiskárně bilingvní hebrejsko-jidiš verze *Mišlej šualim* určená pro židovské čtenáře. Oproti Hanelovi byly obě jazykové varianty vysázeny na jedné stránce – v horní části hebrejsky a v dolní jidiš, ale také v tomto případě šlo o vydání, které cílilo primárně do řad těch, pro něž bylo jidiš mateřštinou a hebrejštinou jazykem „cizím“.³⁸ Podobně jako jezuitští studenti se tak mohlo židovské publikum zdokonalovat ve své znalosti svatého jazyka četbou moralit ze života zvířat.

Závěr

Bohuslav Balbín si nepochybně vysloužil pověst jednoho z nejvýznamnějších pedagogů jezuitského řádu v 17. století. V jeho stínu pochopitelně stojí mnoho jeho spolubratrů, i když se je Balbín, a budiž mu to ke cti, snažil zvětšit prostřednictvím svého souboru *Bohemia docta*. Jedním z nich byl rovněž Melchior Hanel, kterého jsem se zde pokusil představit v kontextu jeho překladu hebrejských bajek do latiny. Hanel, s trochou nadsázky, postavil za katedru jezuitských škol rabína. Díky Hanelovi se rabi Berechja ha–Nakdan stal učitelem hebrejštiny možná i něko-

1679. K Jagelovi viz David B. RUDERMAN, *Kabbalah, Magic and Science. The Cultural Universe of a Sixteenth–Century Jewish Physician*. Cambridge 1988.

36 Georg MAYR, *Catechismus Catholicus, cum interpretatione Graeca, et Hebraica*, Dillingen, 1621 (https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11290329_00007.html [3. 12. 2021]). Srov. Stephen BURNETT, *Christian Hebraism in the Reformation Era*, s. 125.

37 Podrobněji k tématu viz D. SOUKUP, *Péče katolické církve*, s. 247–280.

38 Srov. Magdalena JÁNOŠÍKOVÁ, *Fox Fables in the Early Modern Era. The Fables that Ashkenaz Read in Hebrew*, in T. Visi – T. Bibring – D. Soukup, *Berechiah ben Natronai ha–Naqdan's Works*, s. 189–203.

lika generací jezuitských studentů. Jak dlouho a s jakými úspěchy byla edice *Parabola vulpium* používána při výuce, není jednoduché zodpovědět a je předmětem dalšího zkoumání. S pozoruhodným, nepřímým a téměř symbolickým ohlasem Hanelovy bilingvní učebnice se setkáme v roce 1732 a 1739, kdy bylo v Praze v jezuitské tiskárně vytištěno páté a šesté vydání české gramatiky jezuita Václava Jandyta (1607–1669), Hanelova současníka.³⁹ Obě vydání byla překvapivě publikována s frontispisem, který byl vytvořen speciálně pro *Parabola vulpium*. Uprostřed otevřené krajiny na vyvýšeném kameni s vyrytým hebrejským nápisem *Mišlej šualim* sedí liška s ukazovátkem, která vyučuje kolem shromážděná zvířata – lvem počínaje, přes jednorozce, slona a medvěda, až po koně, psa a nebeské ptactvo. Co vedlo nakladatele Kašpara Zachariáše Vusína (1664–1747) k tomu, aby použil právě tuto starší mědirytinu? Šlo snad o náhodný výběr? Anebo o záměr? Je možné že Vusín, sám lexikograf a autor trojjazyčného slovníku, pokládal Hanelovu edici za dokonalý vzor didaktické čítanky? S mírným pousmáním tak lze středověkého rabína Berechju pokládat nejen za učitele hebrejštiny na jezuitských školách, ale také trochu za patrona raně novověké české filologie.

39 Václav JANDYT, *Grammatica linguae Bohemicae methodo facili*. Praha 1732 a 1739. Viz <https://books.google.cz/books?id=qoJcAAAacAAJ&dq=inauthor%3A%22V%C3%A1clav%20Jandit%22&hl=cs&pg=PA1#v=onepage&q&f=false>; <https://books.google.cz/books?id=Y2tkAAAacAAJ&dq=inauthor%3A%22V%C3%A1clav%20Jandit%22&hl=cs&pg=PA1#v=onepage&q&f=false> [3. 12. 2021].

Jiří M. Havlík

**Ohlédnutí za konferencí
a výhledy do budoucna**

Konference konaná u příležitosti 400. výročí narození Bohuslava Balbína na začátku prosince 2021 se nesla ve znamení velmi příjemného prostředí a skvělého technického zázemí, které poskytla Městská knihovna v Klatovech. V refektáři bývalé jezuitské koleje v Klatovech se vystřídal celkem šestadvacet odborníků na historii a písemnictví raného novověku. Jejich referáty však nebyly zdaleka tím jediným, co na třídním zasedání zaznělo. Po každém z příspěvků proběhla velmi rozsáhlá a plodná diskuse. Jejimi pravidelnými přispěvateli byli především Martin Svatoš a Miloš Sládek. Své dotazy položili i posluchači, kteří se přišli na jednání podívat ze svého osobního zájmu.

Martin Svatoš zahájil Balbínovu „narozeninovou“ konferenci příspěvkem, v němž připomněl pozadí setkání při příležitosti třístého výročí oslavencovy smrti v roce 1988. Na mě tedy zůstalo, abych se vyjádřil k tomu, co zásadního se v Balbínovském bádání událo od té doby, co k tomu přinesla navíc konference BB400, ale i k tomu, co nám zatím nejvíce schází.

Od vydání sborníku *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách*¹ vyšla řada zásadních prací o dějinách raněnovověké písemné kultury v českých zemích – a to ať už se jedná o tu česko-, německo- nebo i latinskojazyčnou. Konala se také dvě větší Balbínovská setkání – obě v Klatovech – první v roce 2001 a druhé 2014.² Balbínovo výlučné latinské dílo zpřístupnilo např. v roce 1997 druhé upravené vydání Kopeckého překladu *Rozpravy krátké, ale pravdivé*³ a o dvacet let později učinil naprosto zásadní počín Jiří A. Čepelák, který přeložil kompletní text prvního svazku Balbínových *Miscellaneí*.⁴ Z Balbínových rozprav a učebnic věnovaných řečnictví se nového překladu dočkala *Verisimilia humaniorum disciplinarum* v podání Olgy Spěvákové, která zásadně revidovala starší překlad Bohumila Ryby.⁵ Z historií poutních míst českých zemí Bohuslava Balbína Zdeněk Drštko přeložil *Divu Turzanensis*.⁶

1 Martin SVATOŠ – Zuzana POKORNÁ (edd.), *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. Sborník z konference Památníku národního písemnictví*, Praha 1992.

2 Viktor VIKTORA – Milena HÁLKOVÁ (edd.), *Balbínovská miscelanea. Sborník příspěvků z konference konané u příležitosti 380. výročí narození Bohuslava Balbína*, Klatovy 2002; Václav CHROUST – Zdeňka BURŠÍKOVÁ – Karel VITÁK (edd.), *Dělám to k větší slávě Boží a chvále vlasti. Bohuslav Balbín a jeho doba. Barokní jezuitské Klatovy 2014 – sborník příspěvků*, Klatovy 2014.

3 Bohuslav BALBÍN, *Rozprava krátká, ale pravdivá*, překlad, doslov a ediční poznámka Milana Kopeckého, Brno 1997.

4 Bohuslav BALBÍN, *Rozmanitosti z historie Království českého*, překlad Jiří A. Čepelák, komentáře Týž, Stanislav Komárek a Václav Cílek, Praha 2017.

5 Bohuslav BALBÍN, *Rukověť humanitních disciplín*; k vydání připravila, komentářem a poznámkami opatřila a z latinského originálu s použitím překladu Bohumila Ryby přeložila Olga Spevak = Verisimilia humaniorum disciplinarum / Bohuslai Balbini; editit, commentario notisque instruxit et in linguam Bohemicam post Bohumil Ryba vertit Olga Spevak, Praha 2006.

6 Bohuslav BALBÍN, *Turanská Madona, neboli Historie původu a zázraků veliké matky Boha i lidí Marie, jejíž ctihodná socha, nalezená v trní blízko Brna, označená nebeským světlem, je velkými zástupy lidí uctívána, nyní poprvé důst. p. Bohuslavem Aloisem Balbínem z Tovaryšstva Ježíšova sepsaná léta 1658 s povolením představených*, přeložil a poznámkami opatřil Zdeněk Drštko, Brno 2010.

Právě v překladech můžeme spatřovat mnoho desiderát, která snad jednou budou naplněna. V současné době Jiří A. Čepelák pracuje na druhém dílu Balbínových *Miscellaneí Liber popularis*.⁷ Překlad Balbínovy příručky řečnictví *Quaesita oratoria*⁸ má již připraven Martin Svatoš a dokončuje dílčí úpravy textu. Je otázkou, co se podaří vydat dále. Pro současné historiky dějepisce, literatury, společnosti či kultury raného novověku, latiny často znalé jen povrchně – pro základní porozumění – jsou takové počiny navýsost cenné. Jistě tedy toužíme po překladech takových děl, jako je *Vita Venerabilis Arnesti*, alespoň výbor z *Epitome rerum Bohemicarum*,⁹ z *Miscellaneí* pak především *Bohemia Sancta*, k níž se různí odborníci vrací opakovaně,¹⁰ a *Bohemia docta* i dalších menších prací.¹¹ Zároveň je potřeba klást si otázku, zda není poněkud problematické, že dílo jednoho z nejvýznamnějších českých intelektuálů raného novověku zcela jistě srovnatelného s formátem Jana Amose Komenského nemá žádnou podobu ani koncepcí souborného vydávání. Čtenářská obec takového počinu by jistě nebyla příliš veliká, a tak je možné uvažovat spíše o elektronickém zpřístupnění souboru Balbínových prací na jednotné platformě spolu se soupisem jeho děl tištěných a rukopisných, případně včetně odkazů na velmi fragmentárně dochovanou korespondenci.

I pomyslná Balbínova pozůstalost představuje značné desideratum současného výzkumu. K rozšířené edici Balbínových dopisů, které si vyměňoval s německým protestantským spiso-

-
- 7 Bohuslaus BALBINUS, *Miscellanea historica regni Bohemiae. Liber II., decadis I.: Popularis, qui de Bohemiae populo, et veteribus ac novis incolis, solide et nervose, sed in summa brevitate disputat*, Pragae 1680.
 - 8 Bohuslaus BALBINUS, *Quaesita oratoria, utilissimus liber, in quo antiquae et novae hujus saeculi eloquentiae praecepta, aliaque ad eam comparandam auxilia et praesidia per dialogum, singulari brevitate et claritate proponuntur et accommodate discipulorum ingeniis tractantur, et explicantur*, Pragae 1677.
 - 9 Bohuslaus BALBINUS, *Vita Venerabilis Arnesti (vulgo Ernesti), primi archiepiscopi Pragensis*, Pragae 1664; TÝŽ, *Epitome historica rerum Bohemicarum, quam ob venerationem Christianae antiquitatis, et primae in Bohemia collegialis ecclesiae honorem, Boleslaviensem historiam placuit appellare*, Pragae 1673–1677.
 - 10 Bohuslaus BALBINUS, *Miscellanea historica regni Bohemiae. Liber IV. decadis I.: Hagiographicus, seu Bohemia Sancta*, Pragae 1682. Na konferenci se jí věnovala nejpodrobněji Dana Procházková, která se jí zabývala již ve starších studiích. V různých studiích z ní vycházel například Jiří Mikulec či autor tohoto textu. Dana PROCHÁZKOVÁ, *Pravá zbožnost v době barokní – vliv Matoušova evangelia na katolické projevy zbožnosti*, Theologická revue 89, 2018, s. 338–342; Jiří MIKULEC, *Barokní zbožnost v Balbínově době a díle*, in: V. Chroust – Z. BURŠÍKOVÁ – K. VITÁK (edd.), *Dělám to k větší slávě Boží a chvále vlasti*, s. 35–48; Jiří M. HAVLÍK, *Bohemia (pia et) sancta Societatis Jesu – Die böhmische „Legende“ in der Gesellschaft Jesu (1650–1700)*, in Heidemarie Bachhofer – Tomáš Černušák – Kateřina Bobková–Valentová (edd.), *Ordenshistoriographie in Mitteleuropa, Monastica Historia 2*, St. Pölten – Praha 2015, s. 49–72.
 - 11 *Bohemia docta* vydali téměř současně dva učenci: premonstrát Karel Rafael Ungar a bosý augustinián z pražského kláštera sv. Václava na Zderaze Candidus a S. Theresia. Viz Bohuslaus BALBINUS, *Bohemia docta, opus posthumum editum, notisque illustratum*, ed. Carolus Raphael Ungar, Pragae 1776; Bohuslaus BALBINUS, *Bohemia docta, seu virorum omnigena eruditione et doctrina clarorum Bohemiae, Moraviae, et Silesiae, nomina, elogia, et litteraria monumenta*, ed. Candidus a S. Theresia, Pragae 1777.

vatelem a teoretikem řečnického umění Christianem Weisem (1642–1708)¹² přibýlo již vydání korespondence s tepelským premonstrátem Janem Aloisem Hackenschmidtem (1626–1683), která se mnohem více váže k historiografickým zájmům obou osobností.¹³ Postrádáme však souborné vydání troskovitě a roztroušeně dochovaných listů Bohuslava Balbína s dalšími jezuiti, především Janem Tannerem, s bollandisty, Tomášem Pešinou z Čechorodu a výjimečně i s představiteli české šlechty.

Vedle *Rozpravy*¹⁴ a rozsáhlých *Miscellaneí*¹⁵ se z Balbínova rozsáhlého díla dostalo zasloužené pozornosti i knížkám o mariánských obrazech, a to nejen s ohledem na *Epitome*. Alena Bočková, která připravuje k dvojjazýčnému vydání spis *Diva Montis Sancti*, resp. *Přepodivná Matka Svatohorská*, i další badatelé přitom nově otevřeli téma dobového překládání latinsko- a německojazyčné literatury do češtiny.¹⁶

V pravdě speciální oblast tvoří Balbínova snaha o ztvárnění života světců a osob s pověstí svatosti v Balbínově díle se soustředěním na sv. Václava, Arnošta z Pardubic, sv. Jana Nepomuckého a jezuitu Nicolay Lancicia, ač v jeho případech se jedná o překlad, nutno poznamenat že s Balbínovým tvůrčím vkladem. Problematicke uchopení nepomucenské legendy se dlouhodobě věnuje především Miroslav Herold, svatováclavské tematiky pak Jiří A. Čepelák, přičemž oba představili své výzkumy i na této konferenci. Zpracování reflexe Balbínova vlastního formátora Nicolay Lancicia snad lze očekávat od Jana Linky.¹⁷

12 Ludwig RICHTER – Günther RAUTENSTRAUCH (ed.), *Der Briefwechsel zwischen Bohuslav Balbin und Christian Weise 1678–1688. Lateinisch–deutsche Ausgabe*, Stuttgart 2010. Starší české vydání: Adolf PATERA, *Dopisy Bohuslava Balbína ke Kristiánu Weisovi z let 1678–1688*, Praha 1887.

13 Edice vznikla jako diplomová práce pod vedením Martina Svatoše. Ondřej PODAVKA, *Edice vybraných dopisů Bohuslava Balbína a Aloise Hackenschmidta s komentářem a úvodní studií*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (FF UK), Praha 2012. Dále k ní podrobněji TÝŽ, *Formal, Scholarly and Familiar Styles in the Correspondence between Bohuslav Balbin and Alois Hackenschmidt (1664–1667)*, Acta Comeniana 33 (57), 2019, s. 103–117.

14 Jan ZDICHYNEC, *Die Böhmsche Krone als staatsrechtliches Ganzes in ausgewählten historischen Werken des 17. Jahrhunderts: die Auffassungen von Pavel Stránský, Melchior Goldast, Bohuslav Balbin and August Adolph Haugwitz*, In: Die Kronländer in der Geschichte des böhmischen Staates VI, Terra – Ducatus – Marchionatus – Regio: Die Bildung und Entwicklung der Regionen im Rahmen der Krone des Königreichs Böhmen, Praha 2013 s. 375–395.

15 K nim viz mimo jiné Martin SVATOŠ, *Bohemia docta Bohuslava Balbína SJ*, in: Kolektiv autorů, *Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*, Praha 2015, s. 79–87.

16 Alena BOČKOVÁ, *Dílo Bohuslava Balbína Diva Montis Sancti a jeho dobový překlad od Matěje Václava Šteyera*, diplomová práce, FFUK Praha 1999, TÁŽ: *Balbínova Diva Montis Sancti a její dobové překlady*, in: Václav CHROUST – Zdeňka BURŠÍKOVÁ – Karel VITÁK (edd.), *Dělám to k větší slávě Boží a chvále vlasti. Bohuslav Balbin a jeho doba. Barokní jezuitské Klatovy 2014 – sborník příspěvků*, Klatovy 2014, s. 70–91; Taťána VYKYPĚLOVÁ, *Bibliografická poznámka ke spisu Diva Turzanensis Bohuslava Balbína*, in: *Jezuitská kultura v českých zemích – Jesuitische Kultur in den böhmischen Ländern*, Brno 2018, s. 137–152.

17 Srov. Jan LINKA, *Rozjímání iuxta morem Societatis v české provincii Tovaryšstva Ježíšova aneb Lanciciovo století*, Folia Historica Bohemica 26, 2011, č. 1, s. 59–63.

Zcela zásadní význam k poznání vývoje Balbínova díla a pro poznání jeho vlastního přístupu k tvorbě měla studie Olgy Spěvákové o *Examen melissaeum*.¹⁸ A právě nejen otázka původnosti literárního díla, ale především spolehlivosti citování a kritičnosti k nahlíženým dokumentům, z nichž při své historické a hagiografické práci Balbín vycházel, se stala neuralgickým tématem celé letošní konference. O srovnání s dobově příbuznou prací bollandistů na *Acta Sanctorum*, se poněkud konfrontačně avšak na výšost zajímavě pokusila mladá badatelka Anna Marie Pípalová. Teoretická východiska dobové historické narace se pokusil zmapovat doktorand Pavel Bandouch. Konkrétními střípky přiblížilo Balbínovu metodu práce hned několik zkušených badatelů. Jana Oppeltová představila dotazník, který poslal do klášterů v Teplé a Chotěšově, aby zjistil podrobnosti o jejich založení a rozvoji. Marta Hradilová posluchače zavedla do knihovny českokrumlovské jezuitské koleje, kde Balbín bádá. Lubor Kysučan se dotkl historikovy práce s antickými motivy, Zdeněk Žalud se věnoval čtyřem rukopisně dochovaným spiskům o husitství.

Jak se ukázalo i v dalších referátech, z čeho Balbín při své práci vycházel a jak s prameny pracoval, v současné době často dokážou vysvětlit jen značně odlišně orientovaní badatelé. Vedle vlastní Balbínovy historiografické produkce se výjimečně odborníci, vzešlí především z žáků hlavního Balbínovského „guru“ Martina Svatoše, zabývají i otázkami jeho přístupu k řečnictví. Na konferenci na to téma zazněly vedle klíčového Svatošova příspěvku i poznámky Magdaleny Jackové či Aleny Bočkové. Ve vztahu k *Examen melissaeum* se vyjádřilo i několik dalších referentů a diskutujících – mezi nimi Martin Svatoš, Jana Kolářová, ve vztahu ke (spíše předpokládanému) tvůrčímu přínosu ke grafickému doprovodu Balbínových děl i Petra Zelenková.

Dalším nosným tématem se jeví být recepce Balbínova díla, a to jak jeho (mladšími) současníky, tak v 18. a snad jednou též i v 19. století. Na konferenci se jí věnoval mimo jiné Karel Mareš či Jiří Wolf. Zásadní projekt, související s recepcí *Bohemia docta*, představuje především projekt *Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*¹⁹ a na něj navazující edice rozsáhlé encyklopedie českých učenců Jana Petra Cerroniho.²⁰ Samotná historie vydávání *Miscellaneí* i některých dalších děl, stejně jako recepce Balbínova díla v 19. století a jeho „druhý život“ zůstávají bohužel stranou badatelského zájmu. Chápání Balbína jako „autority“ se dotkl pouze Tomáš Slavický, který připomněl vliv jen drobných poznámek v díle *Vita Arnesti* na zachování tradice zpívání roarát.

Konferenci nechyběla ani řada příspěvků kontextualizujících Balbínovo dílo v dobové hagiografické produkci (Marie Škarpová), kazatelství (Miloš Sládek, Michaela Soleiman pour Hashemi) či komunitě jezuitských vzdělanců (Daniel Soukup).

Trochu paradoxně však zůstal na okraji vlastní Balbínův život. Je zřejmé, že k němu klasikové Balbínovského bádání, počínaje Antonínem Rejzkem a konče Janem Pavlem Kučerou a Jiřím

18 Olga SPĚVÁKOVÁ, *První vydání Balbínovy sbírky epigramů Examen melissaeum: Praha 1655*, Listy filologické 123, 2000, s. 300–317.

19 Kolektiv autorů, *Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*

20 Joannes Petrus CERRONI, *Spisovatelé Království českého – Scriptores Regni Bohemiae*, Praha 2016, dodnes.

Rakem, nashromáždili už opravdu velké množství údajů, ale je na místě ptát se, zda výzkum věnovaný problematice raného novověku za posledních 40 let nepřinesl už mnohem více, ač často roztržitého, materiálu i k této otázce. Práci tu ztěžuje již zmiňovaný fakt fragmentárnosti Balbínovy osobní neliterární „pozůstalosti“, nicméně mnohé z jeho života dokážeme dnes popsat mnohem podrobněji a kritičtěji než kdy dříve. Díky dlouholetému studiu mnoha badatelů v Archivum Romanum Societatis Iesu známe četné nové dopisy, které samotný Balbín i jeho řádoví spolupráti, kteří psali o něm, adresovali do Říma ke generalátu Tovaryšstva Ježíšova. Díky zřejmě kompletnímu zmapování řádových katalogů a dalších pramenů můžeme dopodrobna rok po roce, někdy i podrobněji, stopovat jeho řádovou kariéru, pobyty v jednotlivých kolejích po českých zemích a spolu s tím i (osobní) kontakty s dalšími jezuiti – nejen s těmi literárně činnými, ale i s těmi, kteří svůj život věnovali výuce na řádových učilištích a univerzitách v českých zemích, misijnímu působení, péči o konkrétní věřící či kazatelství. Jakkoli víme z Balbínova díla o četných kontaktech s mnoha představiteli české intelektuální a šlechtické elity, jimž byl často vychovatelem nebo učitelem, můžeme často dokumentovat tuto jeho činnost spíše přes analogie, které můžeme díky dochované korespondenci mnohem lépe popsat u jiných – například u Jana Tannera a jeho kontaktů s Janem Norbertem ze Šternberka či Janem Fridrichem z Valdštejna –, kteří ho často koneckonců zmiňují.

Tvůrce potenciální moderní monografie o Bohuslavu Balbínovi se tak dostává vlastně do rozporuplné situace. Na jednu stranu před ním stojí badatelské téma par excellence, k němuž zvláště za posledních 50 let vzniklo až nepřeborné množství studií. Na druhou stranu se ocitá před úkolem zmapovat obrovské množství dosud nevyužitého materiálu a myslím, že v takovou chvíli nejsem jediný, kdo naprosto chápe obavy kohokoli, kdo by se takového úkolu odhodlával ujmout. Přesto ano, tím nejzásadnějším desideratem poslední doby je nová komplexní monografie o Bohuslavu Balbínovi, vzniklá v odlišném prostředí a s odlišnými záměry než *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*.²¹ Ta totiž vznikla v době, kdy právě „jeho místo v české kultuře“ bylo zpochybňováno. Takové tendence máme našťastí za sebou, a právě proto může být cenné se o komplexní pohled pokusit.

Konferenci doprovázel i bohatý kulturní program, který celé setkání proměnil ve velkolepou slavnost českého i světového baroka, staršího lidového dramatu a staré hudby. Konala se dvě divadelní představení. První předvedli studenti Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, kteří pod dramatickým vedením Miloše Sládka připravili dvě lidové hry z 19. století O svaté Dorotě a jednu O Ráji ze sborníku Julia Feifalika. Zvláště hra o stvoření světa a vyhnání Adama a Evy z Ráje sklidila velký divácký ohlas. Divadelní spolek Lauriger uvedl pod názvem *Atalanta et Hippomenes* scénu ze školské hry Balbínova současníka Arnolda Angela (1620/1622–1690) v původním latinském znění s použitím principů poučené interpretace. Hudbou toto představení doprovodil Vít Aschenbrenner s členy klatovského Kolegia pro duchovní hudbu. Lauriger však před vlastním představením diváky překvapil i básnickým pásmem, složeným z děl jezuitů Friderica Bridelia (1619–1680), Jacoba Palladia (1633–1701), Sebastianiana Labeho (1635–1710), Udalrica Mayera (1650–1720) a samotného Bohuslava Balbína. Verše přitom zazněly

21 Jan Pavel KUČERA – Jiří RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1983.

jak latinsky, tak v českých překladech Martina Svatoše, Magdalény Jackové a Martina Bažila. Prostor mezi básnickým pásmem a divadelním představením vhodně vyplnilo Kolegium pro duchovní hudbu, které zahrálo skladby Andrey Falconieriho, Antonia Caldary, Girolama Frescobaldiho či Alessandra Stradelly.

Soňa Herčíková, Vít Aschenbrenner se svou ženou Ludmilou a Kateřina Bobková–Valentová se členy souboru Lauriger s účastníky workshopu připravili na čtvrteční odpoledne hudební a básnické vystoupení, během něhož uvedli skladby Domenica Scarlattiho, Georga Friedricha Händela či Johanna Sebastiana Bacha. Mladí přednášeči, zpěváci a nadané recitátorky a pěvkyně nechali zaznít textům Andrey Griffia, Adama Václava Michny z Otradovic, jezuity Athanasia Kirchera, Pavla Josefa Axlara, Jana Neustupovského a dalších.

Celou konferenci pak uzavřel hudební večer o v katakombách po klatovským jezuitským kostelem, který připravilo Consortium musicum a žáci významné české flétnistky Julie Brané. Prostor rozezněly skladby Tarquinia Meruly, Henryho Purcella, Antonia Vivaldiho, Gottfrieda Fingera, Johanna Jakoba Frobergera a Johanna Christopha Kridela.

BB400

Ó krásu Země české, vlastenče náš!

Klatovy, refektář jezuitské koleje, 2.–4. prosince 2021 – sborník příspěvků

Vydala Městská knihovna Klatovy

První vydání

Uspořádali: Kateřina Bobková–Valentová, Jiří M. Havlík, Karel Viták

Jazyková redakce: Jiří M. Havlík, Kateřina Bobková–Valentová

Sazba a grafická úprava: Karel Viták

Elektronické vydání

2021

ISBN 978-80-907785-6-6

ISBN 978-80-907785-6-6

9788090778566